

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Богуш А., Гавриш Н., Котик Т.

МЕТОДИКА ОРГАНІЗАЦІЇ
ХУДОЖНЬО-МОВЛЕННЕВОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ

У ДОШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України як підручник для студентів вищих навчальних закладів

УДК 373.016:81-028.31(075.8)

ББК74.268.0я73

Б 74

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України як підручник для студентів вищих навчальних закладів (лист № 14/18.2-989 від 04.05.2005 р.)

Рецензенти: Монке О.С. - кандидат педагогічних наук, доцент Південноукраїнського державного педуніверситету ім. К. Д. Ушинського; Степанова Т.М. - кандидат педагогічних наук, доцент Миколаївського державного університету ім. В.Сухомлинського.

Б 74 Богуш А., Гавриш Н., Котик Т. Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей у дошкільних навчальних закладах.

Підручник для студентів вищих навчальних закладів факультетів дошкільної освіти. - К.:Видавничий Дім «Слово», 2006. -304 с.

ІВБК 966-8407-52-0

Відповідно до програми курсу висвітлено зміст, завдання і методику організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей дошкільного віку. Розкрито різні види художньо-мовленнєвої діяльності: театралізовану, образотворчо-мовленнєву, музично-мовленнєву, а також подано методику спільної роботи дошкільного навчального закладу і сім'ї з художньо-мовленнєвої діяльності.

Для студентів вищих навчальних закладів: педучилищ, коледжів, інститутів, університетів.

ІВБК 966-8407-52-0

© Богуш А., Гавриш Н., Котик Т., 2006 © Видавничий Дім «Слово», 2006

ЗМІСТ	
ПОПЕРЕДНЄ СЛОВО.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ХУДОЖНЬО-МОВЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	11
1.1.....	Предмет і завдання курсу «Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності в дошкільному навчальному закладі» Питання для контролю.....
1.2.....	Становлення і розвиток методики організації художньо-мовленнєвої діяльності дошкільників
1.2.1. Костянтин Дмитрович Ушинський.....	18
1.2.2. Софія Федорівна Русова.....	21
1.2.3. Євгенія Олександрівна Фльорина.....	27
1.2.4.....	Розвиток методики організації художньо-мовленнєвої діяльності у другій половині ХХ століття
1.3. Художня діяльність і художня творчість у дошкільному віці	38
1.4. Сутність і характеристика художньо-мовленнєвої діяльності	42
1.5. Жанри літературного мистецтва.....	52
1.5.1. Взаємозв'язок різних видів мистецтв.....	52
1.5.2. Функції художньої літератури.....	54
1.5.3. Усна народна творчість.....	58
1.5.4. Прояви мовленнєвої творчості дітей.....	66
1.6. Змістова характеристика художньо-мовленнєвої діяльності	75
1.7. Особливості художньо-естетичного сприймання дітей дошкільного віку.....	80
1.8. Оцінно-етичні судження у структурі художньо-мовленнєвої діяльності дітей дошкільного віку.....	92
Питання для контролю.....	101
Практичні завдання.....	102
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИКА ОРГАНІЗАЦІЇ ХУДОЖНЬО-МОВЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ДОШКІЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ	103
2.1. Форми організації художньо-мовленнєвої діяльності	103
2.2. Методика ознайомлення дітей з малими фольклорними жанрами	106
2.3. Методика роботи з казкою.....	122
2.4. Методика читання дітям художніх творів	146
2.5. Методика проведення бесід на морально-етичні теми	168
2.6. Методика роботи з художніми ілюстраціями	174
2.7. Робота в куточку книги.....	187
2.8. Методика роботи з поетичними творами у дошкільному закладі.	189
2.9. Розвиток словесної творчості на літературних заняттях	205
2.10.....	Формування почуття гумору в дошкільнят.....
	214

Питання для контролю	217
РОЗДІЛ 3. ОРГАНІЗАЦІЯ ТЕАТРАЛЬНО-ІГРОВОЇ ТА ТЕАТРАЛЬНО-МОВЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	220
3.1. Види театралізованої діяльності дошкільнят	220
3.2. Організація і проведення театральних вистав у дошкільному закладі	232
3.3. Драматизація та інсценування художніх творів	243
Питання для контролю	248
Практичні завдання	249
РОЗДІЛ 4. МЕТОДИКА ОРГАНІЗАЦІЇ ТА КЕРІВНИЦТВА ОБРАЗОТВОРЧО-МОВЛЕННЄВОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ДІТЕЙ	251
4.1. Методика розвитку мовлення у процесі образотворчої діяльності	251
Питання для контролю	266
РОЗДІЛ 5. МЕТОДИКА ОРГАНІЗАЦІЇ Й КЕРІВНИЦТВА МУЗИЧНО-МОВЛЕННЄВОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ДІТЕЙ	268
Питання для контролю	284
РОЗДІЛ 6. СПІЛЬНА РОБОТА СІМ'Ї ТА ДОШКІЛЬНОГО ЗАКЛАДУ З РОЗВИТКУ ХУДОЖНЬО-МОВЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ	285
6.1. Форми роботи з сім'єю	286
6.2. Методика проведення свят і розваг	290
Питання для контролю	298
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Мова — унікальний засіб прилучення людини до цінностей духовної культури різних поколінь. Ознайомлюючись з літературою і фольклором, опановуючи рідну мову, ми зростаємося корінням з історичною та культурною спадщиною свого народу. І водночас надбання найкращих зразків скарбниці народної і літературної мови стимулюють людину до творчого нахнення.

Виховання з перших років життя інтересу до мови і влучних виразів, образних слів та словосполучень, фразеологізмів і прислів'їв, прагнення до досконалого володіння рідною мовою — це надійний шлях розвитку виразного яскравого мовлення, формування високодуховної особистості, громадської гідності людини.

Найважливішими джерелами розвитку дитячого мовлення є художня література й усна народна творчість, величезна сила впливу яких традиційно використовувалась у вітчизняній і зарубіжній педагогіці як могутній чинник виховання й освіти підростаючого покоління. Виховна та художня цінність цього виду мистецтва обумовлена специфікою засобів втілення в ньому художнього образу, насамперед мовних засобів виразності, адже мова літературного твору є найкращою, найвищою формою літературного мовлення, якого діти прагнуть наслідувати.

Живодайним джерелом розвитку художньої літератури є усна народна творчість. Класичний зразок фольклору - казка, стародавній знак усної народної творчості. У казці закладено величезний естетичний потенціал, що виявляється в яскравому, романтичному зображенні казкового світу, в ідеалізації позитивних героїв, в захопленості та повчальності. Колоритна, яскрава мова казок захоплює, викликає в уяві дітей чудові образи, пробуджує фантазію.

Повною мірою особливості українського фольклору

5

проявляються і в малих фольклорних жанрах - прислів'ях, приказках, загадках, гуморі. Прості, невеличкі за обсягом, вони дивують оригінальною будовою, широким використанням мовних виразних засобів. Усе в них економне, доцільне, кожне слово на місці. Загадка — поетична форма, яку характеризують високий ступінь метафоричності, ритмічна домірність, одухотворення, уособлення неживого світу, що надають загадці особливої поетичності.

До малих фольклорних жанрів належать також потішки, заклички, дражнилки, колисанки, забавлянки, жарти, ігри з текстами, скоромовки і т. ін. Їх художня форма поєднується з глибокою узагальненою думкою. Це дозволяє використовувати фольклорні жанри як важливий засіб виховання мовленнєвої культури дітей. Літературний твір виступає перед дитиною в єдності змісту і художньої форми, але сприйняття літературного твору буде повноцінним тільки за умови, якщо дитина до нього підготовлена. Для цього необхідно звернути увагу дітей не тільки на зміст, а й на виразність мовних засо-

бів казки, оповідання, вірша та інших творів художньої літератури, тобто включити дитину до художньо-мовленнєвої діяльності.

Художнє сприйняття, словесна творчість - головні складові компоненти художньо-мовленнєвої діяльності, в якій виконання та відтворення сприйнятих літературних творів супроводжується образним, виразним мовленням.

Дитина проходить довгий шлях від наївної участі у зображуваних подіях до складніших форм естетичного сприйняття. Дослідники звернули увагу на характерні особливості усвідомлення дошкільниками змісту й художньої форми творів. Це насамперед конкретність мислення, невеличкий життєвий досвід, безпосереднє ставлення до реального життя. Тому тільки на певному ступені розвитку та лише в результаті цілеспрямованого виховання можна формувати естетичне сприйняття, і на цій основі розвивати дитячу художню творчість.

На основі аналізу літературного твору в єдності його змісту й художньої форми, а також в активному засвоєнні засобів художньої виразності, діти навчаються передавати в образному слові певний зміст, самостійно складати невеличкі твори.

Словесну творчість розуміють як діяльність дітей, що виникає під впливом творів мистецтва та вражень від навколишнього життя. Вона виявляється у створенні дітьми усних творів — оповідань, казок, віршів тощо. Взаємозв'язок між сприйняттям художньої літератури та словесною творчістю

6

створюється на основі розвитку в дітей поетичного слуху, тобто здатності відчувати виразні засоби художнього мовлення та певною мірою усвідомлювати їх, а також уміння розпізнавати жанри, розуміти їх особливості, усвідомлювати зв'язок компонентів художньої форми зі змістом літературного твору. Розвиток поетичного слуху - важливий чинник формування культури мовлення.

У педагогічній практиці вживається термін «хороше мовлення» як високий рівень мовленнєвої культури й визначається щонайменше за трьома ознаками: багатством, точністю, виразністю. Багатство мовлення передбачає великий обсяг словника, розуміння та доцільне використання в мовленні слів і словосполучень, розмаїтість використаних мовних засобів виразності.

Прилучення дітей до краси художнього слова сприяє збагаченню їхнього лексичного запасу. Точність мовлення можна розглядати як оптимальне слововживання, тобто вміння добирати такі слова, які найкраще передають зміст висловлювання, розкривають у логічній послідовності його тему та головну думку. Важливо, щоб діти оволоділи синонімією, навчилися розрізняти значення змістових відтінків слів. Художній аналіз літературних творів підводить дітей до заглиблення у зміст слова. Нарешті, виразність мовлення передбачає добір мовних засобів, які відповідають умовам і завданням комунікації. Ця якість обов'язково співвідноситься з функціональним стилем, розумінням ситуації, специфіки умов мовлення при виборі найбільш відповідних слів та виразів.

Формування виразності мовлення під впливом художнього слова відбувається у двох напрямках: через інтонаційну виразність та стильову образність. Розвиток образного мовлення дітей буде ефективним лише в процесі сприймання художнього слова та самостійного складання ними зв'язних висловлювань. Мовлення дошкільнят стає образним, щирим і живим, якщо у них виховується інтерес до мовного багатства, розвивається вміння вживати у своєму мовленні різноманітні виразні засоби.

Серед засобів виразності певне місце належить фразеологізмам, використання яких надає мовленню особливої яскравості, влучності та образності. Ознайомлення дошкільників з малими формами фольклору допомагає їм краще зрозуміти роль виразних засобів (порівнянь, фразеологізмів, метафор, епітетів) у художньому тексті, розширює досвід використання народних яскравих та влучних висловів у процесі спілкування. Зазначимо, що запропонована методика організації художньо-

7

мовленнєвої діяльності спрямована передусім на мовленнєвий розвиток дошкільнят. Така позиція є принциповою.

У практиці роботи дошкільних закладів головна увага приділяється виховному й пізнавальному значенню літературних і фольклорних творів, робота над літературним твором зводиться до засвоєння дітьми головної лінії сюжету, мовні ж якості художніх текстів нерідко залишаються поза увагою педагогів і дітей. Крім того, досить поширеним є погляд на художній текст як на своєрідний еталон, незмінний і непорушний.

Прогресивнішою, на нашу думку, є інша позиція, за якою пропонується активна «дослідницька» діяльність дитини зі сприйняття літературного твору, момент її співтворчості з автором. Окремі дослідники таку діяльність називають «словесною грою», «експериментуванням з художнім текстом», «літературними іграми». Вважаємо, що «проживання», прийняття дитиною літературного твору, можливість «грати» з художнім словом надають процесу сприймання більш глибокого змісту, загострюють увагу на мовному матеріалі, примушують замислитися над значенням використаних у тексті слів і виразів, сприяють збагаченню мовлення, формуванню його образної виразності. Тому засобами художньої літератури слід розвивати як лексичну, граматичну, фонетичну компетентність, так і виховувати культуру мовлення дошкільнят, розвивати поетичний слух, прищеплювати любов до художньої літератури як мистецтва слова.

Пропонована методика ознайомлення малюків з художньою літературою і фольклором та формування на цій основі образного мовлення побудована з урахуванням основних завдань програми А.М.Богуш «Мовленнєвий компонент дошкільної освіти». У програмі подано головні функції художньої літератури як мистецтва слова, розкрито принципи добору художніх творів для дітей та ознайомлення з художніми творами; подано змістову характеристику художньо-мовленнєвої діяльності дошкільнят, визначено конкретні завдання формування художньо-мовленнєвої компетенції для кожної вікової групи.

Ключовими напрямками в організації художньо-мовленнєвої діяльності дошкільників є такі:

Розвиток художньо-естетичного сприймання і словесної творчості. У сприйманні художнього тексту кожна дитина проявляє своє розуміння, пропускає здобуту інформацію через особистий неповторний і унікальний досвід. Вчені відзначають

8

зв'язок між розвитком чутливості до художнього слова, що здійснюється під керівництвом вихователя у процесі аналізу художнього твору, і виразністю самостійних дитячих висловлювань. Г. Леушина зазначала, що художній літературний матеріал своїм змістом викликає у дитини потребу в новій структурі мовлення, а його форма дає їй необхідні зразки, які вона засвоює в ході свого розвитку. Трансформація отриманих уявлень про художній твір у самостійне творче висловлювання набуває у кожної дитини свого колориту, своїх особливостей, тому необхідно врахувати індивідуальні відмінності в оцінці дитячої словесної творчості. Словесна творчість під впливом літературних творів — це використання здобутих у процесі сприймання найкращих літературно-мовних форм у власних висловлюваннях і самостійних творах.

Розвиток мовлення, виховання культури мовлення дитини передбачає особливу організацію мовленнєвої роботи, спрямовану на збагачення словника, граматичної упорядкованості, зв'язності висловлювань у процесі роботи над текстом, а також розвиток поетичної чутливості до краси й точності художнього слова, що сприяє прояву естетичної функції дитячого мовлення. Словесна творчість є вищою формою дитячого мовлення, для якого характерні самостійність, образність, зв'язність, виразність.

Літературознавча підготовка. Елементарна літературознавча пропедевтика враховує специфіку літератури як мистецтва слова. Щоб пізнати, усвідомити ідейно-естетичний зміст твору, а водночас і суть зображених у ньому життєвих явищ, недостатньо тільки чуттєвого сприймання образів, картин твору, потрібне їх осмислення, певна літературна обізнаність дошкільнят. Вона передбачає ознайомлення з найпоширенішими жанрами дитячої літератури і фольклору: казкою, оповіданням, віршем, байкою, казковою повістю, загадкою, піснею, прислів'ям, приказкою, колісковою, скоромовкою, закличкою, лічилкою, дражнилкою тощо.

У процесі ознайомлення з художньою літературою дітей підводять до елементарного аналізу літературно-художньої структури твору: вчать розуміти основний його зміст, знайомлять з жанровими, композиційними, мовними особливостями різних творів. Одержані літературні знання діти використовують під час складання власних розповідей.

Збагачення емоційно-чуттєвого і когнітивного досвіду. Творча рухова, мовленнєва, діяльнісна активність дитини у процесі сприймання і проживання, прийняття художнього

9

твору, безумовно, збагачує емоційно-чуттєвий і когнітивний досвід дошкільника.

Народна сміхова творчість - (анекдоти, усмішки, жарти), на жаль, не використовується в дошкільному віці як засіб прилучення до побутової народної сатиричної культури. На наш погляд, це ефективний шлях розвитку мовлення, інтелектуального виховання і, в цілому, психічного розвитку дитини.

Використання символічних моделей за мотивами літератури і фольклору для відтворення головної сюжетної лінії твору (за методом Л.Венгера) у мовленнєвій, а також у зображувальній діяльності, різноманітні види театралізації сприяють розвитку особистісної активності, здібності утворювати гнучкі, рухливі, варіативні образи, встановлювати зворотний зв'язок усередині естетичного досвіду, творчого синтезу старого і нового.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ХУДОЖНЬО-МОВЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1.1. Предмет і завдання курсу «Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності в дошкільному навчальному закладі»

Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності в дошкільних навчальних закладах - це галузь педагогічної науки, яка вивчає особливості сприймання, запам'ятовування, розуміння і відтворення дітьми дошкільного віку змісту художніх творів, специфіку педагогічної діяльності, спрямованої на формування у дітей знань і навичок роботи з книгою, художнім текстом, уміння аналізувати художні тексти, зіставляти їх зміст з власною поведінкою й однолітків, розігрувати (декламувати, театралізувати, інсценувати) зміст художніх творів.

Об'єктом методики організації художньо-мовленнєвої діяльності є художньо-мовленнєва діяльність дітей дошкільного віку.

Предмет - процес організації педагогом художньо-мовленнєвої діяльності дітей.

У завданнях методики організації художньо-мовленнєвої діяльності виокремлюють фундаментальні і прикладні.

Фундаментальними завданнями методики виступають:

- дослідження предметів сприймання, запам'ятовування і відтворення змісту художніх творів дітьми дошкільного віку;
- визначення принципів, методів та форм роботи з книгою і художнім текстом у дошкільному навчальному закладі;
- вивчення закономірностей і тенденцій сприймання й розуміння дітьми змісту художніх творів.

11

Прикладними завданнями є:

- визначення змістового аспекту роботи з книгою в дошкільному навчальному закладі;
- розробка варіативних та інноваційних методик роботи з художнім текстом у дошкільному навчальному закладі;
- розробка педагогічної системи керівництва організацією художньо-мовленнєвої діяльності дошкільників.

Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей виокре-

милась у самостійну педагогічну дисципліну з «Методики розвитку мовлення дітей та ознайомлення з навколишнім у дошкільному закладі», яка, у свою чергу, була складовою дошкільної педагогіки.

Виокремлення методики організації художньо-мовленнєвої діяльності дошкільників як самостійної педагогічної дисципліни було зумовлено низкою факторів, а саме:

- діяльнісним підходом до роботи з художньою книгою в дошкільному закладі, що привело до виокремлення різних видів діяльності, пов'язаних з використанням художніх текстів у роботі з дітьми, як-от: художньо-мовленнєвої, театральної-ігрової, театральної-мовленнєвої, мовленнєвотворчої, образотворчої-мовленнєвої, музичної-мовленнєвої;

- збільшення питомої ваги використання художньої літератури як на заняттях з художньо-мовленнєвої діяльності, так і на заняттях з усіх інших розділів програми, а також у процесі роботи в повсякденному житті (інших режимних моментів: ранковий підйом, прогулянки, друга половина дня, вечірні години, самостійна художня діяльність дітей, ранки, літературні вечори, розваги, виставки, ігри-драматизації і т. ін.);

- необхідністю теоретичного й наукового обґрунтування методики роботи з художніми текстами різних жанрів українських і зарубіжних письменників та творами усної народної творчості.

Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей дошкільного віку є складовою фахової, професійної підготовки майбутніх педагогів дошкільних навчальних закладів (вихователів, старших педагогів-методистів, завідувачів, інспекторів, методистів відділів освіти) залежно від кваліфікаційного рівня.

Виокремлюють три рівні професійної підготовки. Перший рівень — практичний, характерний для випускників педагогічних училищ.

Майбутні вихователі у процесі навчання в педучилищі мають набути практичних умінь і навичок залучення дітей до

12

роботи з книгою, художнім текстом та відтворення дітьми змісту знайомих художніх творів у різних видах діяльності.

Другий рівень — теоретичний, здійснюється у процесі підготовки фахівців дошкільної освіти в коледжах. Студенти педагогічних коледжів мають набути, крім практичних умінь і навичок, ще й теоретичних знань як з теорії художньо-мовленнєвої діяльності, так і методики її організації з урахуванням вікового періоду дітей.

Випускник коледжу (бакалавр) має:

- знати основні принципи добору художніх творів для дітей та принципи ознайомлення дітей з художніми творами;

- бути обізнаними з джерелами художнього читання дітям;

- володіти варіативними методиками з організації художньо-мовленнєвої діяльності та інших видів діяльності в дошкільному закладі, пов'язаних з використанням художніх текстів різних жанрів;

- вміти виявляти, аналізувати й оцінювати результати педагогічно-

го впливу на дітей в ході художньо-мовленнєвої діяльності.

Третій рівень — рефлексивний, характерний для випускників дошкільних факультетів педагогічних інститутів і університетів.

Основні завдання викладання методики організації художньо-мовленнєвої діяльності в інституті, університеті:

- озброїти студентів теоретико-методичними знаннями щодо роботи з художніми текстами і дитячою книгою в дошкільному навчальному закладі;

- знати психофізіологічні особливості сприймання, запам'ятовування, розуміння і відтворювання дошкільниками художніх текстів різних жанрів та враховувати їх у практичній роботі з дітьми;

- визначати зміст, форми і методику роботи з художніми текстами з урахуванням вікової групи та індивідуально-психологічних особливостей дітей;

- володіти діагностичними методиками щодо виявлення рівня сприймання, запам'ятовування, розуміння, відтворення змісту художніх текстів різних жанрів та розвитку мовлення дітей за змістом художніх текстів;

- прищепити вміння і навички організаційно-педагогічної роботи з художнім текстом і книгою в дошкільному закладі;

- сформувати вміння узагальнювати і розповсюджувати передовий інноваційний педагогічний досвід роботи з художньо-мовленнєвої діяльності;

13

- стимулювати розробку нових інноваційних методик роботи з художньою літературою в дошкільному навчальному закладі.

Методологічними засадами методики організації з художньо-мовленнєвої діяльності дітей є положення матеріалістичної філософії щодо єдності свідомості, мови і діяльності; мови, мислення і мовлення; раціонального й емоційного (чуттєвого); загальнолюдських і національних цінностей; закони діалектики: перехід кількісних змін в якісні; боротьба і єдність суперечностей.

Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей пов'язана з іншими навчальними дисциплінами, зокрема: теорією літератури, українською і зарубіжною дитячою літературою, психологією, культурологією, мистецтвознавством, лінгводидактикою, виразним читанням, методиками образотворчого мистецтва, музики та іншими фаховими методиками.

Методика, як й інші педагогічні науки, використовує комплекс методів наукового дослідження.

Теоретичні методи: вивчення й аналіз наукового фонду літератури з проблемами дослідження; моделювання, аналіз і узагальнення матеріалів дослідження й педагогічної практики. Емпіричні методи: спостереження, бесіда, анкетування, інтерв'ю, оцінка компетентних суддів; педагогічний експеримент.

Методи наукового дослідження студенти використовують у процесі підготовки курсових і дипломних робіт. Для цього використовують наявні й

розробляють самостійно діагностичні методики розвитку художньо-мовленнєвої діяльності дітей. Наведемо декілька діагностичних методик.

Розуміння дітьми змісту художнього тексту Варіант I. Мета: з'ясувати розуміння дітьми змісту

тексту казки, оповідання, вірша, визначити здатність добирати предмети, картинки до змісту твору.

Хід досліду: Дитині читають художній текст. Пропонують розповісти його, після цього відібрати предмети, картинки, про які згадувалось у змісті художнього тексту.

Результати обробки досліду заносять до таблиці.

Назва твору	Кількість			Кількість відтворених			К-роз
	речень	слів	картинок	речень	слів	картинок	

14

Коефіцієнт розуміння твору обчислюється за формулою:

$$K_{роз} = \frac{m}{n},$$

де $K_{роз}$ - коефіцієнт розуміння тексту; m - кількість речень (слів, картинок), відтворених дитиною; n - загальна кількість речень (слів, картинок).

Варіант II. Мета: з'ясувати особливості розуміння дітьми тексту оповідання, визначити вміння помічати зайві речення та лексичні одиниці в сюжеті.

Хід досліду: Дитині читають по черзі оповідання Л. Толстого «Два товариші» та В. Осеевої «Погано». За змістом кожного проводиться бесіда.

Через деякий час пропонують знову послухати оповідання Л. Толстого «Два товариші», але в іншому вигляді (деформований текст, у дужках подаються речення з оповідання В.Осеевої «Погано»).

Два товариші

Ішли лісом два товариші, і вискочив проти них ведмідь. (Собака сердито гавкав, припадаючи на передні лапи.) Один кинувся навтьоки, виліз на дерево й заховався, а другий залишився на дорозі. (Прямо веред ним, притиснувшись до тину, сиділо маленьке скуйовджене кошеня.) Робити йому було нічого: він упав на землю і вдав, що мертвий. Ведмідь підійшов до нього і почав нюхати, а той і дихати перестав. (Воно широко відкрило рота і жалібно нявкало. Недалечке стояли два хлопчики і чекали, що буде.) Ведмідь понюхав його обличчя, подумав, що мертвий, і відійшов. (У вікно виглянула жінка і поспішно вибігла на ганок.) Коли ведмідь пішов, той зліз з дерева і сміється:

- Ну, що, - каже, - ведмідь тобі на вухо сказав? (Як вам не соромно.)

- А він сказав мені, що погані ті люди, які в біді від товаришів тікають.

Запитати у дитини: Чи не помітив ти у змісті нічого зайвого? Можливо, тут є речення з іншого оповідання? У разі потреби оповідання читається повторно.

Результати обробки дослідів заносять до таблиці.

Прізвище, ім'я дитини	Кількість зайвих речень	Кількість помічених речень		К-роз
		перше читання	друге читання	

Коефіцієнт розуміння тексту обчислюють за попередньою формулою.

Розуміння дітьми фразеологічних зворотів Мета: з'ясувати розуміння дітьми старшого дошкільного віку фразеологічних зворотів.

Хід дослідів: Дослід проводиться з дітьми випускної групи дошкільного закладу (старша чи підготовча до школи група). Запропонувати 15 дітям фразеологізми й запитати: «Як ти розумієш цей вислів? Що це означає?» Відповіді дітей записати дослівно у протокол за схемою, окремо на кожну дитину.

Коефіцієнт розуміння обчислити за попередньою формулою. Для уточнення розуміння дітьми ідіом можна запропонувати їм скласти з кожною фразою речення. Речення занести до протоколу.

Ідіоми	Відмова пояснити	Часткове правильне пояснення	Правильне пояснення	Неправильне пояснення
Байдики бити	Довгий ящик	Не	наче води в рот	набрав
Ловити вітра	в полі			
Ні в тин,	ні в ворота			
Двох зайців	убити			
Бровою	не моргнути			
І риби	наловити і ніг	не	замочити	
Як посієш,	так і пожнеш			
Після дощук	в четвер			

Особливості переказування художнього тексту Мета: з'ясувати вміння

дітей переказувати (повно, стисло, вибірково) казку.

Хід досліду: Дослідник бере по двоє дітей з кожної вікової групи (середньої, старшої, підготовчої), читає їм казку один раз і пропонує переказати (дослід проводиться індивідуально з кожною дитиною).

Попередня робота. Дібравши казку, дослідник виділяє основні понятійні одиниці тексту, які дозволяють оцінити переказ як повне відтворення тексту. Наприклад, див. протокол запису відтворення (переказу) української народної казки «Колосок».

16

Якщо дитина відтворила слово чи фразу, ставиться позначка "+", якщо замінила слова казки своїми словами, записується слово-замінник.

Статистичну обробку дослідного матеріалу проводять за форму-

$$K_{\text{в}} = \frac{m}{n} * 100,$$

лою:

де $K_{\text{в}}$ — коефіцієнт відтворення; m — кількість відтворених слів (фраз); n — кількість виділених понятійних одиниць. Значення $K_{\text{в}}$

в

80—100 % — повний переказ; 64—75 % — стислий переказ; 56—60 % — вибіркового переказу;

нижче 50 % — поверхове відтворення тексту, зв'язний переказ відсутній.

Протокол запису відтворення (переказу) української народної казки «Колосок»

Понятійні одиниці тексту	Відтворення	$K_{\text{в}}$	Тип переказування
Колосок			
Двоє мишенят			
Круть			
Верть			
Півник			
Голосисте горлечко			
Співали			
Танцювали			
Крутились			
Вертілись			
Піснею будив			
Схоплювався			
Робив			
Замітав подвір'я			
Запропонував обмолотити			

Борошна намолов			
Мишенята відмовились			
Обмолотив сам			
Тісто місив			
Дрова рубав			
Піч затопив			
Пироги пік			
Мишенята хочуть їсти			
Півник їх виганяє			

17

Питання для контролю:

1. Дайте визначення предмета, об'єкта і завдань методики організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей.

2. Визначіть теоретичні й методологічні засади методики.

3. Розкрийте сутність професійної підготовки вихователя до організації художньо-мовленнєвої діяльності з дітьми.

Практичні завдання:

1. Розробити (або виписати) три діагностичні методики з художньо-мовленнєвої діяльності дітей.

1.2. Становлення і розвиток методики організації художньо-мовленнєвої діяльності дошкільників

1.2.1. Костянтин Дмитрович Ушинський

Витоки методики художнього читання і розповідання дітям дошкільного віку сягають XIX століття, зокрема педагогічної спадщини К.Д.Ушинського.

К.Д.Ушинський заклав фундамент сучасної методики організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей. Вчений приділяв значну увагу читанню, розповіді, вивченню з дітьми поетичних творів.

К. Д.Ушинський розглядав художній твір як вікно, крізь яке дитина може побачити життя народу в різних його проявах. Водночас учений застерігав педагогів, що в дітей недостатній ще життєвий досвід, і тому в них специфічне сприймання змісту художніх оповідань. Відтак, дитину-дошкільника потрібно вчити сприймати художній твір в єдності форми і змісту. Методичні нотатки, як працювати з художніми текстами, ми знаходимо в низці статей ученого.

К.Д.Ушинським у 1864 році була написана й опублікована книга для дітей «Рідне слово», яка надалі перевидавалася, не дивлячись на заборону, більше 150 разів.

У першій частині «Рідного слова» вміщено: 1) назву багатьох предметів за родами і видами; 2) незакінчені фрази і запитання для дітей; 3) прислів'я, приказки, скоромовки, загадки; 4) народні казки і казки, що написав сам педагог; 5) вірші і пісні; 6) картинки.

Наприклад, тема «Дерева плодови, прості й кущі».

Дерева плодови: яблуня, груша, слива, вишні.

Дерева прості: сосна, ялина, дуб, клен, липа, береза, осика, вільха, верба.

18

Кущі: бузина, малина, смородина, агрус, горішник, тальник.

Словник.

Прислів'я.

Вірш.

Загадка.

Казка «Колобок.»¹

У 1861 році вперше було опубліковано його навчальну книгу «Дитячий світ і Хрестоматія» для учнів початкових класів, в якій зібрано художні твори для читання.

У методичних коментарях К.Д.Ушинський радив педагогам ретельно готуватися до читання художніх творів, добирати їх відповідно віку, з доступним змістом; наперед продумати, як пояснити незрозумілі слова в тексті. Він застерігав від пояснень у процесі читання, радив провести попередню бесіду, підготувати дитину до сприймання твору. Так, педагог зазначає, що перед тим, як читати байку, вихователь може нагадати дітям будь-який випадок з їхнього життя, в якому яскраво виявилися ті недоліки поведінки, про які йдеться в байці, тоді зміст байки діти добре зрозуміють.

Не радив учений супроводжувати процес читання численними запитаннями, оскільки вони стомлюють дітей. Він звертав увагу на те, що при читанні творів морального змісту, не слід настирливо підкреслювати моральний висновок, уникати прямого моралізування.

Значну увагу приділяв К.Д.Ушинський і роботі з поетичними творами. У передмові до першого видання «Дитячого світу» він радить засобами поетичних творів розвивати в дітей образне мовлення й логічне мислення. Він пише: «У душі дитини з логічною думкою зростатиметься прекрасний поетичний образ; розвиток розуму йтиме дружно з розвитком фантазії та почуття; логічна думка відшукає собі поетичний вираз, і навпаки, поезія виразу закріпить саму думку».²

К.Д.Ушинський багато уваги приділяв «поетичному елементу» в художньому вихованні дітей, в розвитку художнього образного мислення і мовлення. У цьому зв'язку він радив використовувати поетичні образи пейзажної лірики, які викликають у дітей яскраві асоціації. Він зазначає: «коли поет помічає в шумі моря схожість із стогоном людини, у блиску очей

¹ Ушинський К.Д. Рідне слово.—М.: Лествица, 2003. - С.58-61.

²Ушинський К.Д.Твори в 6-ти томах- Т.2. - К.:Радянська школа, 1955. - С.270.

19

вбачає відсвіти блискавки, у шумі лісу чує скарги, в чудовому весняному ландшафті бачить усмішку, то по суті, це асоціації за схожістю...»¹

Вірші, за переконанням ученого, мають впливати не тільки на розум, а

й на почуття дітей. Головною метою при вивченні віршів, за словами педагога, має бути розвиток у дітей смаку, поетичного слуху, розуміння краси поетичної мови. Відтак, вихователь не повинен перевантажувати дітей надто докладним розбором віршів, абстрактним словотлумаченням поезії. У ліриці не все можна пояснити уможлядно, вона здебільшого впливає на почуття, що й сприяє усвідомленню змісту поезії. Не радить він і «зазубрювати» з дітьми вірші, при цьому підкреслював, що тільки свідоме вивчення поетичного твору дає естетичну насолоду дитині, позитивно впливає як на естетичний розвиток, її почуття, так і на розвиток мовлення.

Зазначимо, що ці педагогічні настанови вченого не втратили актуальності й сьогодні.

Особливо високо цінував К.Д.Ушинський усну народну творчість: казки, прислів'я, приказки, скоромовки, забавлянки, загадки. Вчений психологічно обґрунтував, чому саме так подобається дітям казка. Він пояснює це особливостями дитячої уяви, надзвичайною вразливістю дитячого мозку. Крім того, за його словами, обмежений досвід дитини, вузьке коло знань спричиняють дитину вірити у незвичайне, сприймати казкових героїв як реальних дієвих осіб, співчувати їм.

К.Д.Ушинський назвав казки «першими блискучими спробами» створення народної педагогіки і вважав, що навряд чи хто-небудь був би спроможний «змагатися в цьому випадку з педагогічним генієм народу»².

К.Д.Ушинський зазначав: «Я рішуче ставлю народну казку недосяжно вище усіх оповідань, написаних спеціально для дітей освіченою літературою...

У народній казці велика, сповнена поезії, дитина-народ розповідає дітям про дитячі мрії і принаймні наполовину вірить сама в ці мрії»³

Педагог дав і методичні вказівки, як краще використовувати казку: одну й ту саму казку потрібно читати дитині декілька разів і знову до неї повертатися, крім того, дітей самих

¹ Ушинський К.Д. Твори, т.1., С. 268.

² Ушинський К.Д. Питання виховання і навчання в початковій школі.//Вибр. пед. твори: —У 2-х т.—Т.2.—К., 1983. - С. 271.

³ Там само, С. 172.

20

слід залучати до самостійного розповідання казок. Методика розповідання казки, за К. Д.Ушинським, має бути такою. Починає казку дитина з добре розвиненим мовленням, діти слухають, помічають, що вона пропустила, чи розповіла не так, як потрібно, і доповнюють мовця, виправляють.

К.Д.Ушинський сам написав для дітей і зібрав досить багато творів усної народної творчості.

За даними дослідників, у «Рідному слові» в першій його частині вміщено 75, а у другій — 50% фольклорних творів. Ушинський ввів до «Рідного слова» 366 прислів'їв і приказок, 22 народні пісні, 7 скоромовок, казки «Ріпка», «Золоте яечко», «Колобок», «Козенята і вовк», «Сивка-бурка» і ін.

Прислів'я, за формою, вчений називав «животворними проявами» рід-

ного слова, що «вилітають» із живого життєдайного глибокого джерела—вічно юної, що вічно розвивається, душі народу. За змістом вони також доступні, оскільки, за словами педагога, в них відбито всі сторони життя народу. Для цього потрібно тільки добирати доступні дітям дошкільного віку прислів'я і приказки.

Загадки, за словами вченого, —це «картинний опис предмета», який розвиває розум, кмітливість, спостережливість, збагачує словник.

Скоромовки він радив використовувати для вправлення у звуковимові, темпі мовлення, для розваги дітей. Автор запропонував таку методику їх використання: спочатку чітко вимовити важкий звук, що домінує у скоромовці, потім чітко й повільно її промовити 2-3 рази, надалі прискорювати темп аж до швидкого з елементами змагання.

1.2.2. Софія Федорівна Русова

У педагогічній концепції Софії Русової «Український національний дитячий садок» особлива увага надається художньо-мовленнєвому вихованню дітей засобами художньої літератури, образотворчої діяльності й музики.

Насамперед учена описує, яке велике значення для маленьких дітей мають оповідання й казки, як вони люблять їх слухати. С.Русова пише: «Хто з нас не пам'ятає, як з дитячих років захоплювались ми, слухаючи оповідання чи то няні, чи мами, чи бабусі, як почнуть було вони розказувати нам або за довоколишні пригоди, або казку плетуть-розплітають, або малюють картини з мандрів по далеких чужих країнах. Слухав би цілу ніченьку і очей не стуляв би, а як урветься чарівна нитка

21

оповідання, так і стоять перед очима, не відходять чарівні постаті, мальовничі картини, надзвичайні події»¹

Слухання оповідань і казок, за словами вченої, виховує особливу любов до дорослих, до оповідачів. «З якою гарячою любов'ю і пошаною ставляться діти, —зазначає вчена,— до тих осіб, які чарують їх своїми оповіданнями, тільки забачать їх, кидають усі іграшки, забувають усі гулянки і обступають оповідувача, лізуть йому на коліна, заглядають в очі, в уста і слухають так уважно, так чуло»²

Педагог висловлює свою думку і щодо процесу слухання, сприймання й розуміння дітьми змісту художніх творів. Вона ніби розмірковує вголос риторичними запитаннями: «Дитина наче пасивно сидить, нерухомо, може вона марно витрачає час?»—І відповідає: «Ні, не марно... вона глибоко переживає, відчуває усі події казки, і душа її збагачується за цей час такими скарбами любові до чужих людей і співчуття до їхньої долі»³

С.Русова намагається пояснити, чому саме діти так люблять слухати оповідання і казки. За її словами, малюк розвивається досить інтенсивно, але він ще не спроможний усвідомити самого себе і своє життя, дитина наче прислухається до свого внутрішнього стану, намагається себе пізнати. І ось тут їй на допомогу приходить художній твір. Саме в оповіданні чи казці перед дитиною розкривається нове життя, вона подумки порівнює себе з іншими людьми, про яких йдеться в оповіданні, порівнює свою поведінку, своє життя

з іншими, починає його розуміти, співчувати, захоплюватись; вона відчуває себе «сильною, дужою, щоб усе те велике, страшне й цікаве і собі зробити».

Вчена акцентує увагу на активному сприйманні дітьми художніх творів. Вона звертається до дорослих подивитися на дитину, коли вона захоплено прислухається: увесь «видичок» (обличчя) то «хмариться, то прояснюється», оченята глибоко заглядають в очі оповідача або замислено дивляться кудись, немов перед ними виринають усі ці постаті: і Івасика-Телесика, і Горбоконики, і засмученої Снігуроньки..., а уста їх мимохіть проказують за оповідачем той або другий гарний вираз»⁴

У цьому зв'язку С.Русова застерігає вихователів і батьків від будь-яких змін у художньому тексті, оскільки дитина добре його запам'ятовує, очікує саме «цієї (за змістом твору), а не іншої події, слів, кінцівки і т. ін.».

¹ Русова С. Вибрані твори. — К.: Освіта, 1996. — С. 109.

² Там само, СЮ.

³ Там само, СЮ.

⁴ Там само, СЮ.

22

Вона констатує, що діти свої улюблені оповідання і казки можуть слухати багато разів, і водночас попереджає: «...Бережіться, оповідаючи зробити якусь помилку, не перекрутіть якісь слова, бо за вами пильно стежать такі слухачі, яким кожне слово ваше дороге, вони до цього звикли, воно у них сполучено із загальним суцільним малюнком, який вже склався в їхньому уявленні».¹

Педагог радила проводити в дитячих садках спеціальні заняття з художнього читання і розповідання і називала їх «оповідальними годинами». У її педагогічній спадщині ми знаходимо методичні поради щодо вибору оповідань, підготовки до читання та методичку оповіді. Розглянемо їх.

Щодо вибору оповідання, то вони мусять відповідати віку дітей, бути доступними їхньому розумінню, з високохудожніми формою і мовою (або народна, або твір видатного художника слова), оскільки за словами педагога, тільки в таких творах поєднуються «і справжня краса, і простота». Тому вони можуть зацікавити дитину, вона їх розуміє, співчуває, переживає. На думку С.Русової, у творі для дітей має передаватися рух, бо «тільки рух цікавить дітей»; героями мають бути знайомі дітям істоти, а конфлікт у їхній поведінці - такий, «який може зворушити дитину».²

С.Русова зазначала, що нелегка справа вибрати для дитини те оповідання, яке б захопило її, викликало той суто моральний, гуманний настрій, який найчастіше складається під впливом художнього слова. Вона застерігала, що чим молодша дитина, тим обережніше потрібно ставитися до вибору оповідання, адже у неї обмежений досвід, недостатньо розвинуте мовлення. Водночас слід пам'ятати, що кожне оповідання має бути високохудожнім, дарувати дітям радість, викликати думку, «чарувати і серце, і розум», сповнювати глибокою вірою в добро і «дужою любов'ю до людей і до всіх живих істот».³

Для оповідання, радила вчена, потрібно добирати короткі повчальні

твори, в яких правда життя гармонійно зливалася з чарівними випадками і які легко драматизувати. Задля цього найбільше підходить казка, яка дитині «така приємна, така близька»; чаруючи красою своєю, казка «прихиляє дитину до

¹ Там само.

² Русова С. Теорія і практика дошкільного виховання.— Просвіта.— Львів-Краків-Париж, 1993. - С.90.

³ Русова С. Вибрані твори, С. 111.

23

співчуття всім тим людям, звірям, які, немов би живі в ній виступають».¹

У підготовці до розповіді автор уважала найголовнішим для вихователя добре знати текст оповідання. Крім того, потрібно опрацювати його, виокремити слова для пояснення чи підібрати слова-замінники, не змінюючи смислу оповідання, продумати прийоми пояснення слів; навчитися виразного промовляння кожної фрази, «оповідати спокійно, виразно, жваво». Основна вимога С.Ф.Русової до вихователя: не читати, а оповідати художні твори. Надалі вона пояснює це тим, що «оповідач і аудиторія мають ніби злитися в одному переживанні, обличчя оповідача має виявляти певний настрій в певному моменті оповідання».² Очі вихователя мають дивитися не у книгу, а в очі дітей, тоді виникає спільне переживання й повне розуміння. На переконання вченої, читання ніколи не впливає так, як оповідання, але для цього твір потрібно добре вивчити, щоб не було «жодного пошуку слів, жодної затримки в суцільному ході оповідання». Якщо ж оповідання написано у віршованій формі, довге за розміром, в ньому не можна випустити жодного слова чи замінити іншим, тоді потрібно покласти книжку біля себе, щоб мати змогу очима переглянути наперед декілька строф і «все ж декламувати їх, дивлячись в оченята слухачів».

Наш обов'язок, зазначала С.Русова, давати дитині лише справді гарні, художні, пройняті гуманністю твори, щоб діти пережили декілька гарних хвилин «захоплення красою» і змісту, і форми. А для цього потрібно навчитись як найкраще оповідати, щоб «наш голос доходив до серця дитини і міняв силу і тон відповідно до змісту», щоб обличчя наше теж грало: «то темніло, то світлішало» і приваблювало до себе усю увагу дітей. У цьому «і краса, і сила живого оповідання, коли його не просто читають з книжки: книжка щось штучне, чуже, а оповідання своє, близьке».³

Вчена радила не давати дітям «довгі» оповідання, не потрібно «втомлювати їхні нерви». Вона розробила й методичні нотатки до організації занять «оповідальних годин», а саме:

- посадити дітей таким чином, щоб їм було зручно, залежно від умов: на килимі, на підлозі, в лісі, на траві, в саду і т. ін.;

- посадити обов'язково півколом, щоб вихователю було видно очі всіх дітей, і щоб вони бачили очі вихователя;

¹ Там само, С. 112.

2 Там само, С. 91.

3 Русова С. Вибрані твори. - С. 111.

24

- оповідати казку (чи оповідання) можна двічі: після першого разу трохи помовчати, а потім ще раз розповісти;

- після розповіді не потрібно ставити дітям жодного запитання за їх змістом, не вимагати від них переказу, бо «це тільки порушує настрій дитини»;

- не можна переривати розповідь «дисциплінарними вказівками»;

- після певного часу (декілька годин чи днів) можна провести бесіду, запропонувати намалювати за змістом оповідання, потім розповісти за змістом малюнка, драматизувати оповідання чи казку;

- казки і оповідання слід розповідати по черзі: один день казка, а на другий - оповідання.

Отже, більшість методичних вказівок щодо організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей, які були висловлені С.Ф.Русовою, є актуальними й сьогодні.

У педагогічній спадщині С. Русової знаходимо досить своєрідний підхід до інстинктів новонародженої дитини. Серед особливої групи соціальних інстинктів учена виокремлює інстинкти мовлення, творчості та драматичний інстинкт. Автор зазначає, що драматичний інстинкт є вродженим у дітей і виявляється рано. За її словами, кожна дитина має природний нахил перевтілюватися «цілком у ту постать людську чи звірячу, яка на той час володіє її уявою»^{*} і далі продовжує, що драматичний нахил завжди був помітним у дітей, оскільки вони у своїх забавах постійно вдаються до вистав, уявляють себе в ролі певних осіб, наслідують досить тонкі їхні рухи, вирази обличчя, голос, переодягаються в чужий одяг, «декорують свої куточки» так, ніби це якесь вигадане дітьми місто.

Драматичний інстинкт, як зазначає вчена, виявляється у процесі діяльності дитини: а) у вільній, невимушеній ігровій дії, коли дитина перевтілюється в інші образи; б) у різних ритмічних рухах, якими дитина захоплюється.

У цьому зв'язку С.Русова визначає шляхи розвитку драматичного інстинкту. Або, сучасними словами, гри-драматизації.

Насамперед дитина має добре знати зміст казки чи оповідання, що драматизується. Тому починати драматизувати, радить учена, потрібно з простих, невеличких казок, у тексті яких багато повторень. Крім того вихователю слід пам'ятати, за її словами, і такі вимоги при організації драматизації:

¹ Русова С. Вибрані твори. - С. 114.

25

надавати дітям якнайбільше самостійності: самостійно розподіляти (обирати) ролі, потрібний для драматизації матеріал (шапочки, атрибути, іграшки тощо);

- драматизацію має супроводжувати музика;

-для драматизації можна створити відповідну обстановку— декорації: хатинка, рукавичка, ліс, скриньки, сіно і т. ін;

-під час драматизації діти можуть промовляти дослівний текст, а можуть використовувати й слова-замінники, промовляти окремі місця тексту своїми словами;

-вихователю слід пам'ятати, що драматизація є важливим засобом розвитку мовлення дітей, а тому до її організації ставляться ті самі вимоги, що й до мовленнєвих занять.

С.Ф.Русова попереджає педагогів, щоб ігри-драматизації не перетворювалися на показові театральні вистави для «чужих», в яких виявляють талановитість дітей. Тоді замість гри «постає штучна вистава, що цілком порушує психологічне значення драматизації».^x

У таких «артистів», зазначає вчена, виховується небажаний елемент самолюбства, захоплення не своєю працею, а тим враженням, яке вона справляє на глядачів, це морально псує дітей. Саме тому, доходить висновку С.Русова, драматизація має бути тільки педагогічним засобом виховання, без жодних зайвих ефектів і публічності, без сторонніх глядачів, для себе; при цьому «глядачі» й «артисти» міняються ролями.

Щодо інстинкту творчості, то він, на думку С.Русової, виявляється в дітей у музичній (пісні, танці, хороводи) та образотворчій (малювання, ліплення і т. ін.) діяльності, що супроводжуються мовленням, дитячими розповідями. Вчена радить знайомити дітей з різними національними танцями, які захоплюють дітей своїми рухами. Вони для дітей є «цілою поемою, цілим комплексом ритмічних жвавих рухів». У роботі з дітьми слід широко використовувати веснянки, гаївки, перейняті національним духом, прилучати дітей до витонченої краси українських мелодій, народних пісень, музики, танців.

Суто національний «український дух», за словами С.Русової, має втілюватись у творчу діяльність дітей на заняттях з образотворчого мистецтва. У дитячих малюнках «графічним мовленням» передається краса рідного краю, «оживають» герої українських казок в індивідуальному сприйманні дитини. Для цього дитині пропонують намалювати за змістом казки чи оповідання, а потім розповісти за змістом казки; або виставити декілька дитячих малюнків і запропонувати розповісти за ними.

¹ Русова С.Ф. Теорія і практика дошкільного виховання. - С. 87. 26

Педагог рекомендує і такий прийом: груповий малюнок за окремими епізодами казки на дошці.

Отже, в педагогічній спадщині С.Ф.Русової міститься ціла низка цінних методичних вказівок щодо організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей дошкільного віку.

1.2.3. Євгенія Олександрівна Фльорина

Євгенія Олександрівна Фльорина — перший доктор наук з дошкільної педагогіки в СРСР. Вся її науково-педагогічна діяльність була присвячена різним аспектам художнього виховання дітей. У 1947 році вона захистила докторську дисертацію з теми «Образотворча творчість дітей дошкільного віку». Водночас Є.О.Фльорина розробляє низку праць, в яких подає методику робо-

ти з художньою книгою, іграшкою, картиною, а також методику навчання дітей розповідання.

Під керівництвом Є.О.Фльориної впродовж п'яти років (1924-1929) працювала комісія з дошкільної книги при Нарком-просві, до якої входили педагоги, методисти, дитячі письменники, художники. Одним із завдань комісії було створення нової дитячої книги з урахуванням специфіки сприймання дошкільниками художнього тексту. Комісія розробляла вимоги до дитячої книги, аналізувала опубліковані та ті книги, які були рекомендовані до друку, розробляла методичні вимоги до матеріалу для розповідання. Як результат цієї роботи були опубліковані такі збірки: «Яка книжка потрібна дошкільнику» (1928), «Живе слово і книжка в дошкільній роботі» (1928), «Розповідання і його джерела» (1931) та інші під редакцією Є.О.Фльориної.¹

Упродовж двадцяти років під її керівництвом працював гурток оповідачів, в якому проводилася систематична робота з питань методики і техніки художнього читання й розповідання, створення репертуару для дітей дошкільного і молодшого шкільного віку.

У науково-педагогічній діяльності вченої можна виокремити декілька напрямів, а саме:

- проблеми естетичного виховання дошкільників;
- розвиток творчості дитини в художній діяльності (образотворчій, музичній, ігровій, літературній тощо);
- особливості сприймання дітьми картинки і художніх ілюстрацій;

¹ Флерина ЕЛ. Эстетическое воспитание дошкольников./Под ред. В.Н. Шац-кой. — М., АПН РСФСР, 1961. — С.12.

27

- роль навчання в розвитку творчості дітей;
- методика використання іграшок у роботі з дітьми;
- методика навчання дітей розповіді;
- методика роботи з художнім словом у дитячому садку і сім'ї.

Вчена відстоювала в ті часи право дошкільника на творчий розвиток, показувала своєрідність і специфіку сприймання довкілля дитиною та особливості її художньої діяльності. Щоправда в перших роботах автора недооцінювалася роль вихователя і дещо переоцінювалися можливості дитини в розвитку її творчості. Надалі у процесі копіткої експериментальної діяльності вчена визнала свої хибні позиції щодо виховного впливу на дитину.

Є.О.Фльориная відзначала надзвичайно великий вплив мистецтва (образотворчого, музичного, художнього слова, драматичного) на загальний розвиток дитини (розумовий, естетичний, моральний), а також на виховання у дітей співчуття, співпереживання, взаємодопомоги, самостійності, ініціативності, творчості і т.ін.

Значне місце в педагогічній діяльності вченої займає науково-методична розробка проблем, пов'язаних з розвитком мовлення і художнього читання й розповідання. Так, методику розвитку мовлення вона назвала «живим словом у дошкільному закладі».

Розробляючи питання розвитку мовлення дітей дошкільного віку, автор

дещо перебільшувала роль спадковості й середовища і водночас правильно застерігала вихователів від переоцінки слова як основного методу впливу на дитину. Вона зазначала, що за словами дитина має бачити конкретні реальні предмети, образи. «Слова і поняття, що не пов'язані з реальним досвідом, а також велика кількість словесних образів, які дитина не в змозі охопити, складне за своєю формою мовлення дорослих можуть призвести до втрати нею почуття реальності».¹ Зауважимо, що означене положення не втратило своєї актуальності й на сучасному етапі.

Є.О.Фльорина визначила методи «словесної роботи» (термінологія Є.О.Фльориної) з дошкільниками, а саме: розмова вихователя з дітьми, бесіда (супроводжувальна, вступна, підсумкова), читання й розповідання художніх творів. Педагог рекомендувала вихователям записувати дитячі розповіді й

¹ Флерина Е.А. Эстетическое воспитание дошкольников/ Под ред. В.Н. Шацкой. — М.: АПН РСФСР, 1961.- С.36.

28

створювати самодіяльні «дитячі книжки», побудовані за результатами дитячої творчості, які надалі вихователь зміг би використовувати для аналізу дитячих розповідей.

Багато уваги приділяла вчена тематиці дитячих книг. За її словами, дітям потрібно давати оповідання на виробничі, героїчні теми, а також для дітей мають бути веселі гумористичні та дидактичні книжки. На думку Є. О. Фльориної, твори героїчної тематики виховують у дітей героїко-патріотичні почуття, діти прагнуть наслідувати героїчні вчинки персонажів дитячих книг.

Щодо дидактичної книги, то в них слід знайомити дітей з історичним і соціальним життям народу, вирішувати завдання розумового й мовленнєвого розвитку дітей. Означені завдання, на думку педагога, прекрасно реалізуються через твори усної народної творчості.

Не можна лишити дитину, на думку педагога, і веселої, гумористичної книги, яка б виховувала в дітей почуття гумору, вчила сприймати комічне і смішне у докідлі, у відносинах з людьми. А для цього весела книжка для маленьких дітей повинна бути наповнена «динамікою, контрастними образами, грою звуків, чітким ритмом вірша».

Є.О. Фльорина розробила методику художнього читання і розповідання дітям, зокрема, такі її положення: значення художньої літератури як виду мистецтва слова для дітей; принципи роботи з живим словом; бесіди за змістом художніх творів та роль і місце ілюстрації в ході бесіди; репертуар для читання і розповідання художніх творів та вимоги до його відбору; методику проведення занять (повторність читання, запитання, пояснення незрозумілих слів, кількість занять, кількість художніх творів на одному занятті і т. ін.).

Особливу увагу звертала вчена на техніку художнього читання й розповідання дітям, адже від цього залежить сприймання і розуміння дітьми тексту. У цьому зв'язку вихователь має добре володіти виразними засобами читання. Водночас Є.О.Фльорина застерігає, що емоційність, виразність, без яких неможливе читання і розповідання, є своєрідними, умовними: «жива інтонація, жест, міміка, рухи—все має викликати в уяві дитини-слухача живий

образ і схвильованість».¹

До найважливіших засобів техніки розповідання й художнього читання вчена відносила: основний тон, що виражає

¹ Там само, С. 303

29

стиль і зміст твору в цілому; інтонацію як звуковий малюнок образу, виразник його смислу; темп, ритм, наголос, паузи, жести, міміку.

У педагогічній спадщині Є.О.Фльориної чітко розмежовується різниця між читанням вихователем художніх творів і розповіданням. Читання за книгою «робить очевидним для слухачів саме джерело: хтось написав, книгу надрукували, читець (вихователь) читає. Він сприймається як виконавець чужого тексту».¹ Натомість, зауважує педагог, книга є своєрідною перепорою для безпосереднього контакту вихователя з дітьми, оскільки вихователь дивиться у книжку і розподіляє свою увагу між книжкою і слухачами.

Зовсім іншою, зауважує вчена, є психологія розповідання. Оповідач сприймається дітьми як очевидець, співучасник, якщо навіть він повністю дотримується тексту оповідання, як імпровізатор того, що бачив і пережив сам. Контакт з аудиторією повний, спілкування безпосереднє, все це зближує дітей і вихователя.

Своєрідним було ставлення Є.О.Фльориної до народної казки. На початку 30-х років у СРСР був організований похід проти антропоморфізму в літературі для дошкільників і, зокрема, проти фантастичних творів для дітей дошкільного віку. Відтак, було заборонено народну казку й інші твори усної народної творчості в роботі з дітьми. Є.О.Фльорина була однією з тих, хто очолив цей «похід проти казки», яка начебто відривала дітей від реального життя, викликала «нездорове фантазерство». Початок використання антропоморфічної форми визнавався можливим тільки з 6-7 років за умови, якщо це не призведе до плутанини у розумінні реальної сутності предметів і явищ довкілля. Водночас практика роботи з дітьми в дошкільних закладах переконує досвідченого вченого-педагога, що діти надзвичайно люблять казки, вони їм близькі й доступні. Це змушує її у 1934 році знову виступити на захист народної казки й розробити методику її використання в роботі з дітьми, як у дошкільному закладі, так і в сім'ї.

Не обійшла увагою Є.О.Фльорина й методику заучування віршів. Вона виступала проти механічного цілеспрямованого заучування напам'ять віршів дітьми дошкільного віку. На її думку, краще декілька разів виразно емоційно прочитати дітям вірш, і вони поступово його запам'ятають, тобто педагог пропагувала невимушене запам'ятовування поетичних творів. Отже, Є.О.Фльорина заклала основи організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей у дошкільному закладі.

¹ Там само, С. 306. 30

1.2.4. Розвиток методики організації художньо-мовленнєвої діяльності у другій половині ХХ століття

Проблеми художнього виховання та організації різних видів художньо-естетичної діяльності досліджувалися багатьма вченими в різних напрямках.

Зокрема, вивчалися: розвиток художньої творчості дітей (Н.О.Ветлугіна); художній образ у різних видах дитячої творчої діяльності (Н.О.Ветлугіна, І.Л.Дзержинська, В.О.Єзикеєва, Т.Г.Казакова, Н.С.Карпинська, Н.П.Сакуліна, Л.С.Фурмина та ін.).

Художнє виховання здійснювалося в дошкільних закладах двома шляхами: а) шляхом виховання здатності естетично сприймати явища дійсності як безпосередньо в докільці, в житті, так і через твори мистецтва; б) шляхом діяльності, пов'язаної з мистецтвом: співи, танці, читання віршів, розповідання казок, ігри-драматизації, малювання, ліплення.¹

Обидва ці шляхи, як зазначала Н.О.Ветлугіна, тісно були пов'язані між собою. Розвиток здібності до художнього сприймання викликав необхідність знайомити дітей з різними видами мистецтва. Розвиток здатності до творчої діяльності дітей неможливий без збагачення їх художніми враженнями, яких діти набувають у процесі сприймання творів мистецтва. Уміння сприймати твори мистецтва таким чином, щоб можна було збагачувати свій досвід, з їх допомогою розуміти життя і визначати своє ставлення до різних явищ, не дається дитині в готовому вигляді, воно виховується з раннього віку.

Відтак, розвиток здібностей до різних видів творчої діяльності дітей відбувався в ході навчання на організованих заняттях, які були введені в 50-х роках як обов'язкові в усіх групах дошкільних закладів: музичні заняття, малювання, ліплення, конструювання, художнє читання.

Розгорнулася експериментальна робота щодо залучення дітей до різних видів художньої діяльності: музичної (Н.О.Ветлугіна, І.Л.Дзержинська), образотворчої (В.О.Єзикеєва, Т.Г.Казакова, Н.П.Сакуліна), театралізовано-ігрової (Н.С.Карпинська, Л.С.Фурмина, С.М.Чемортан та ін.).

Н.О.Ветлугіна розробила теоретичні позиції дитячої творчості, які вона розглядала як у зв'язку із «зрілим мистецтвом», так і в сенсі педагогічно обумовленого явища. Зауважимо, що термін «дитяча творчість» учена використовувала

¹ Сакуліна Н.П., Ветлугіна НА., Езикеєва В.А., Карпинская Н.С. Художественное воспитание в детском саду. — М. : Учпедгиз, 1954.

31

переважно до дітей старшого дошкільного віку. Водночас автор зауважувала, що в дітей 2-5 років виникають передумови до продуктивної творчості, тобто спостерігається «виникнення елементів художньо-образного втілення в малюнку, гри-драматизації, розповіді, пісні».¹

Н.О.Ветлугіна дослідила особливості виникнення художнього образу в діяльності дітей на ранніх етапах; процес розвитку художніх образів у музичному, образотворчому, літературному мистецтві; індивідуальні прояви художнього образу і творчості в дітей різного віку; особливості переживання дітьми результатів своєї творчої діяльності; було розроблено критерії якості художньої творчості дітей.

Н.О.Ветлугіна дійшла таких висновків.

- Генетичною основою виникнення дитячої художньої творчості є гра, спрямована на активне засвоєння дітьми докільця, а також сенсорне орієнту-

вання у сфері музичних звуків, виразних слів, рухів, кольорових сполучень, просторових відносин, що й дозволяє дітям виявити своє ставлення до до-вкілля.

- У дитячій діяльності художні образи не виступають у їх системних зв'язках як результат створення твору в цілому. Вони не можуть бути створені дітьми, в яких відсутній належний рівень якості сприймання, узагальнення і володіння художніми засобами. Натомість уже в дошкільному віці дитина здатна виражати своє ставлення й зображувати в художній формі поведінку, характер, дії персонажів у своїх малюнках, іграх-драматизаціях і т. ін.

Процес творчості може набути розгорнутого характеру (задум — пошуки художніх засобів — втілення), хоча подекуди процес цієї діяльності вирізняється досить швидкими темпами її виконання, за яких немов би втрачається межа між задумом і втіленням. Це залежить, за словами Н.О.Ветлугіної, як від конкретного виду творчої діяльності, так і від індивідуальних і вікових особливостей дітей. Так, наприклад, ігри-інсценівки і малюнки супроводжуються чітко виявленим задумом, пошуками різноманітних засобів, прагненням «удосконалити» свою продукцію. Для дітей старшого дошкільного віку характерний розгорнутий хід творчого процесу; молодші дошкільники здебільшого залежать від ситуації.

¹ Художественное творчество и ребенок /под ред. Н.А. Ветлугиной.— М.: Педагогика, 1972. - С. 34.

32

- Н.О. Ветлугіна відзначає досить широку диференціацію індивідуальних творчих проявів. Окремі діти легко і швидко засвоюють способи творчих дій і домагаються результатів, які навіть перевищують вікові норми. Такі діти вимагають індивідуальної роботи і створення для них оптимальних умов для творчого розвитку.¹

- За даними вченої, психічні процеси, що є супутніми творчості, вирізняються певною суперечністю, яка не заважає активізації творчої діяльності. Так, прояви творчої уяви успішно поєднуються з наслідуванням, а інтуїція— із свідомими пошуками художніх засобів.²

Н.С.Карпинська досліджувала місце художнього слова у вихованні дітей.³ Автор розкриває специфіку сприймання й розуміння дошкільниками художніх творів; специфіку роботи з казкою, виховання в дітей оцінного ставлення до казкових героїв; усвідомлення дітьми моралі казки; методику організації проведення ігор-драматизацій.

Так, досліджуючи особливості сприймання дітьми змісту художніх творів, Н.С.Карпинська підкреслює важливість повторного читання художніх текстів. Повторність необхідна для закріплення й поглиблення сприймання художнього твору. Не кожен твір засвоюється з першого читання, розповідання, багато чого доходить до свідомості й почуттів дитини лише при повторному читанні. Пропонує складати «план художнього читання й розповідання на одне заняття за принципом тематичної єдності або єдності образів». Автор підкреслює нестійкість дитячих емоцій і необхідність їх підтримувати та поглиблювати: «Потрібно вести дітей від емоційного сприймання казки до

осмислення її ідейного змісту»⁴

Дослідження Н.С.Карпинської виявило, що старші дошкільники вже мають такий рівень сприймання художніх творів, в якому простежується розгляд подій і вчинків з авторської позиції. Це відбувається тому, що в цьому віці виникає нова форма самосвідомості дитини. Це певна внутрішня діяльність, що дозволяє дитині зрозуміти явища, які вона безпосередньо не сприймає, поставитися певним чином до подій,

¹ Там само, С. 35.

² Там само, С. 36.

Карпинская Н.С. Художественное слово в воспитании детей. — М.: Педагогика, 1972.

⁴ Там само, С. 63.

33

в яких вона не бере участі, і це має вирішальне значення для подальшого психічного розвитку дитини.

Н.С.Карпинська називає ігри-драматизації своєрідним і самостійним видом ігрової діяльності, джерелом яких є літературні твори, зміст яких діти відтворюють, зображують їх героїв і події, що з ними відбуваються.

За словами автора, в іграх-драматизаціях ініціатива й творчість дітей спрямовується не на створення ігрової ситуації і змісту, а на якнайкраще виконання ролі. Це результативні ігри, і тут дуже важливим, за словами автора, є якісний результат діяльності. Гра-драматизація вимагає від дітей необхідних для її виконання здібностей, умінь і навичок, які прищеплюються дітям на спеціальних заняттях з художньо-мовленнєвої діяльності.

Н.С.Карпинська вивчила взаємозв'язок виразного мовлення і рухів у гри-драматизації. Автор зазначає, що на перших етапах у дітей спостерігається загальмованість, невпевненість, скупість рухів у зображенні художнього образу; відсутній зв'язок мовлення з іншими виразними засобами: мімікою, жестами, рухами. Поступово діти оволодівають окремими засобами вираження художнього образу, в них з'являється «здібність поєднувати виразність мовлення, рухів, міміки жестів, підпорядковувати їх своїм намірам»¹

Автор дійшла висновку, що художні твори стають ефективним засобом виховання за умови, якщо вони сприяють підвищенню рівня пізнавальної і художньої діяльності дітей, їхньому морально-естетичному і мовленнєвому вихованню.

Л.О. Талер (Білорусь) описує методику роботи з художньою книгою, а саме: вимоги до відбору художніх книг; виховне значення книги; методи роботи з художнім словом, подає авторські зразки планів і конспектів занять з художньої літератури.²

Автор розробила оригінальні методи, що поглиблюють сприймання дітьми авторських засобів розкриття ідеї й образів художніх творів, які будуть подані в наступних темах.

С.М.Чемортан (Молдова) вивчала рівень художньо-мовленнєвого розвитку дітей у процесі їхньої літературної діяльності.¹

¹ Там само, С. 139.

Автор шляхом спеціальних завдань з'ясовувала вміння дітей розрізняти літературні жанри, орієнтуватися в характерних ознаках кожного жанру, аналізувати емоційно-образний зміст літературних творів та оцінювати поведінку героїв.

У результаті було встановлено, що біля 68% опитаних дітей при визначенні жанрової належності прочитаного ними літературного твору, не мотивували своє рішення. Тільки 18% дошкільників правильно назвали характерні ознаки різних літературних жанрів; 72% дітей не вміють елементарно аналізувати емоційно-образний зміст твору. З-поміж тих, які виділили головних героїв, були діти, що мали утруднення щодо характеристики героїв і тільки подекуди могли самостійно оцінювати вчинки головних героїв, тобто відповісти на запитання, хто з головних героїв подобається і чому, хто не подобається і з якої причини. Лише 3% дошкільників із сільської місцевості змогли мотивовано охарактеризувати героїв твору. Автор дійшла висновку, що якість роботи педагогів з художньо-мовленнєвої діяльності й рівень художньо-мовленнєвого розвитку дітей в міських дошкільних закладах вищий, ніж у сільських. Це обумовлено низкою соціально-економічних причин. У роботі педагогів з художньо-мовленнєвого розвитку старших дошкільників були виявлені такі недоліки: при формуванні в дітей навичок сприйняття літературних творів їхня увага звертається здебільшого на сюжет, а не на емоційно-образний зміст тексту; дітей учать виділяти головних героїв твору, але недостатньо уваги приділяється формуванню навичок елементарного аналізу емоційно-образного змісту; не проводиться робота з формування художнього аспекту мовлення, збагачення словника образними виразами, тому мовлення дітей невиразне, монотонне, неемоційне. С.М.Чемортан дійшла висновку, що дітей дошкільного віку потрібно цілеспрямовано вчити аналізувати художні твори, збагачувати образне мовлення дітей, давати їм зразки оцінки поведінки героїв літературних творів і своїх товаришів.

В Україні різні аспекти художньо-мовленнєвої діяльності вивчали такі вчені, як Л.В.Артемова, О.І.Білан, А.М.Богущ,

Чемортан С.М. Формирование художественно-речевой деятельности старших дошкольников.— Кишенев, 1986.

Н.В.Водолага, Н.В.Гавриш, Н.Р.Кирста, О.М.Лещенко, Є.Ф.Лукина, О.С.Монке та ін..

А.М.Богущ вивчала особливості оцінних суджень дітей старшого дошкільного віку в процесі сприймання художніх текстів.¹

У першій серії дослідів з'ясовувалась оцінка дітьми змісту художніх творів за умов експериментальних «провокацій» (пропонувалися «деформовані» та переконструйовані знайомі дітям художні тексти). Використовувались експериментальні провокації чотирьох видів: 1) знайомий художній текст, в якому замінювалися герої; 2) у знайомому художньому тексті замінювали сюжет; 3) поєднували зміст двох знайомих художніх текстів в одну

змістову лінію; 4) пропонувалися знайомі художні тексти з деформованою кінцівкою.

У другій серії вивчався характер оцінних суджень, ставлення дітей до моральних учинків героїв художніх творів. В умовах експериментального навчання з'ясувалося, що в переважній більшості дітей старшого дошкільного віку була відсутня адекватна оцінка поведінки героїв творів, діти не помічали і не розуміли «провокаційних» ситуацій, сприймали як новий для них художній текст. Тільки окремі діти помічали й визначили «провокаційні вставки» у змісті знайомих художніх текстів, намагалися пригадати оригінал цього тексту (героїв, сюжет, кінцівку, інший художній твір). Натомість оцінні судження щодо поведінки і вчинків героїв носили в них дифузно-ситуативний характер, відчувалася невпевненість, залежність від ситуації.

Друга серія експериментальних завдань була спрямована на формування в дітей адекватних оцінних суджень на основі розуміння змісту художніх текстів. Під впливом навчання для більшості дітей, як засвідчили результати дослідження, стали характерними адекватні, об'єктивні оцінні судження.

Отже, дослідження розвитку моральних оцінок у дітей засвідчили, що молодші дошкільники ще недостатньо усвідомлюють мотиви свого ставлення до персонажа твору й оцінюють його, як «поганого» або «хорошого».

Старші дошкільники вже аргументують свої оцінки. Можливість переходу простої немотивованої оцінки в мотивовану моральну оцінку пов'язана з розвитком у дітей дошкільного віку співпереживання і співчуття героям літературних творів.

¹Богуш А.М. Місце оцінки на заняттях з розвитку мови/ Дошкільна педагогіка і психологія.—Вип.7.—К.: Радянська школа, 1974.

36

Дитина починає осмислювати мотиви вчинків і диференціювати своє емоційне ставлення й моральну оцінку, оскільки саме в цьому віці, поряд з практичними діями, виникають дії у внутрішньому плані, що створює умови для активного переживання подій і вчинків героїв в уявлених умовах.

О.С.Монке досліджувала формування оцінних суджень у дітей старшого дошкільного віку в художньо-мовленнєвій діяльності, на підставі чого було визначено й реалізовано провідні принципи і педагогічні умови ефективного формування в дітей оцінно-етичних суджень.

Нею було визначено педагогічні умови ефективного формування ОЕС у процесі ХМД: спрямованість змісту художніх творів на формування в дітей оцінно-етичних суджень (наявність морально-етичного потенціалу художнього твору); тематичне і наскрізне планування художніх творів у різних видах діяльності; розуміння й усвідомлення дітьми сутності авторської моральної позиції художнього твору; забезпечення взаємозв'язку навчально-мовленнєвої, художньо-мовленнєвої й театральної-ігрової діяльності у відтворенні і закріпленні дітьми змісту художнього твору: мотивовано-спонукальний та аналітико-оцінний характер висловлювань за змістом художнього твору та діяльністю однолітків; екстраполяція набутого оцінно-етичного досвіду в повсякденному спілкуванні з однолітками і дорослими.¹

Вченими досліджувалися різні аспекти розвитку мовлення дітей засобами художнього слова й образотворчого мистецтва, а саме: навчання дітей розповіді за ілюстраціями (О.І.Білан); розвиток зв'язного мовлення в театрално-ігровій діяльності (М.В.Водолага); збагачення словника дітей лексикою поетичних творів Марійки Підгірянки (Н.Р.Кирста); розвиток мовлення засобами образотворчої діяльності (С.В.Ласунова, Т.Г.Постоян); розвиток мовлення засобами українського фольклору (Л.І.Березовська, Н.І.Луцан, Ю.А.Руденко, О.С.Трифоновна, Л.І.Фесенко).

Експериментальні дані, що були здобуті українськими вченими, збагатили методику організації художньо-мовленнєвої діяльності в сучасних дошкільних закладах.

¹ Монке О.С. Формування оцінно-етичних суджень у художньо-мовленнєвій діяльності дітей старшого дошкільного віку: Автор, дис... канд. пед. наук.— Одеса, 2002.

37

1.3. Художня діяльність і художня творчість у дошкільному віці

Проблема дитячої художньої творчості впродовж довгого часу була дискусійною. Одні вчені відстоювали думку про те, що джерела творчості сховані у внутрішніх резервах організму, вони є вродженими, передаються у спадковість і виявляються спонтанно. Відтак, процес розвитку творчих здібностей, на думку окремих зарубіжних учених, є некерованим і педагогам не слід втручатися в цей процес. Такого погляду дотримувались А.Бакушинський, К.Венцель та ін.

Низка вчених (Н.О.Ветлугіна, Л.С.Виготський, Н.П.Сакуліна, Є.О.Фльорина та ін.), навпаки, відстоювала думку щодо необхідності розвитку дитячої творчості під керівництвом педагога в дошкільних навчальних закладах.

Дискусія велася насамперед навколо поняття «творчість». Визначимо сутність феномена «творчість». Творчість—це людська діяльність, спрямована на створення духовних і матеріальних цінностей, здатна народжувати якісно нові матеріальні й духовні цінності суспільного значення.

Звісно, що про таку діяльність не може мовитись на етапі дошкільного дитинства. Н.О.Ветлугіна справедливо зазначала, що дошкільне дитинство—це насамперед набуття дитиною досвіду сприймання творів мистецтва, прилучення її до початкових виконавських навичок. Тільки на цьому ґрунті поступово розгортається художня творчість, тобто дитина оволодіває елементарними вміннями і навичками творчої діяльності на різних заняттях.¹

Водночас однією з базисних характеристик випускника дошкільного закладу виступає креативність.

Креативність—це творчі можливості й здатність їх реалізувати; здібності людини, що можуть виявитись у мисленні, почуттях, спілкуванні, окремих видах діяльності, які характеризують особистість в цілому або її окремі сторони: продукти діяльності, процес їх створення.

Розвиток креативності - один з найдоступніших шляхів для того, щоб малюк, пізнаючи довкілля, зміг самоствердитися, самовиразити себе як осо-

бистість. Креативність виявляється в різних видах дитячої діяльності, у тому числі художній і мовленнєвій.

¹ Художественное творчество и ребенок / Под ред. Н.А.Ветлугиной. - М.: Педагогика, 1972.

38

Креативність і творчість дітей дошкільного віку слід розглядати в аспекті художньої діяльності, а саме:

- виконання (відтворення) дітьми змісту художніх творів, виразне зображення художніх образів у дії (ігри-драматизації, театралізовані ігри, інсценування, вистави, показ театрів), тобто виконавська творча діяльність;

- створення нової продукції—малюнків, ліпних виробів, імпровізації; творчих розповідей, казок, тобто продуктивна творча діяльність.

Виконавська творчість виявляється в художньо-мовленнєвій, театраль-но-мовленнєвій і музично-мовленнєвій діяльності, продуктивна — в образотворчо-мовленнєвій і частково в художньо-мовленнєвій діяльності.

Структура особистості дитини вирізняється своєрідним поєднанням різних особистісних властивостей, окремі з них відіграють суттєву роль у творчій діяльності. У дітей досить рано виявляються художні інтереси й прагнення до творчості. За спостереженнями Н.О.Ветлугіної, навіть наймолодші дошкільники відчувають радість від складання найпростіших віршиків, примовлянок, пісень, малюнків.¹ Прояви творчості завжди індивідуальні: це різні рівні її прояву, інтереси, терміни, якість. Водночас, незалежно від індивідуальних нахилів до творчості, вихователь має створювати для всіх дітей розвивальне предметне середовище, збагачувати художній досвід дітей, організувати й стимулювати різноманітну художню практику. Така підготовча робота буде створювати міцне підґрунтя для формування в дітей готовності до творчої діяльності. Якщо у групі є декілька дітей, що мають яскраво виражені спеціальні творчі здібності (музичні, виконавські, образотворчі і т. ін.), тоді з такими дітьми потрібна індивідуальна творча робота, занурення їх у художньо-творчу діяльність відповідно до індивідуальних здібностей, якщо навіть у дітей відсутній інтерес до цієї діяльності.

Для розвитку творчості, як зазначають учені (Н.Ветлугіна, Т.Козакова, Н.Сакуліна та ін.), суттєву роль відіграють такі особистісні базисні якості дитини, як самостійність та ініціативність. Самостійність—це підґрунтя для виникнення творчих задумів та їх реалізації. Ініціативність виявляється у прагненні дитини знаходити і використовувати нове у своїй діяльності, за словами Н.Ветлугіної, «дитина діє, підпорядковуючись

¹ Художественное творчество и ребенок, С. 16-17.

39

уже недостатньо; самостійність та ініціативність при їх використанні;

- швидкість реакцій, винахідливість у діях, хороше орієнтування в нових умовах;

- наслідування зразку, використання його у втіленні нових образів;

- знаходження нових оригінальних прийомів вирішення творчих завдань.

Показники якості продукції дитячої художньої творчості:

- знаходження адекватних виразно-образотворчих засобів для втілення доступних і різних художніх образів (у малюнку, грі-драматизації, театралізованій грі, творчій розповіді і т. ін.);

- індивідуальний «почерк» дитячої продукції, своєрідна манера виконання (засоби самовираження) і характеру вираження свого ставлення;

- відповідність дитячої продукції елементарним художнім проявам.

Зазначимо, що художньо-творча діяльність у дошкільному закладі здійснюється у двох формах— у процесі навчання і як самостійна ініціативна творча діяльність дітей. На цьому наголошував і Б.М.Теплов.¹ На його думку, «чисто навчальна робота» обов'язково повинна мати місце в дитячій художньо-творчій діяльності, яка подекуди може переважати в кількісному відношенні щодо індивідуально-творчої діяльності, водночас не можна обмежувати й самостійну творчу діяльність. Вихователь має досить чітко розмежовувати у своїй діяльності, що дитина має засвоїти (які вміння і навички) у процесі організованого навчання, а що у самостійній творчій діяльності, тобто розмежовувати прийоми керівництва дитячою творчістю на заняттях і в ініціативній, самостійній дитячій творчості.

1.4. Сутність і характеристика художньо-мовленнєвої діяльності

Усе життя дитини супроводжується різними видами діяльності, у процесі яких вона набуває певних знань, здійснюється її психічний розвиток. У дошкільній педагогіці й лінгводидактиці домінує діяльнісний підхід до процесу навчання, виховання й розвитку дітей.

¹ Теплов Б.М. Психологические вопросы художественного воспитания/Известия АПНРСФСР. - М. - 1947. - №11.

42

Проблема діяльності досліджувалася психологами (Л.Виготський, І.Зимня, М.Каган, О.Леонтьєв та ін), які визначили її сутність і структуру.

Діяльність розглядається як цілеспрямована активність, що реалізує потреби суб'єкта; спосіб буття людини, здатність змінювати її. Компонентами діяльності виступають: предмет і суб'єкт з його потребами, мета, засоби реалізації мети, умови, в яких протікає діяльність, мотив, дії і операції, продукт і результат, оцінка і контроль.

Виокремлюють різні види діяльності: трудову, пізнавальну, навчальну, пошукову, мовну, мовленнєву, музичну, образотворчу, естетичну, художню і т. ін., та варіанти означених діяльностей, як-от: навчально-пізнавальну, навчально-мовленнєву, мовленнєво-ігрову, театральну-мовленнєву (ігрову) і т. ін.

Серед розмаїття видів діяльності в дошкільній педагогіці виокремлюють художньо-мовленнєву діяльність.

Художня (естетична діяльність)—це специфічний вид практично-духовної (твори мистецтва, фольклор, дизайн, література тощо) і духовної (естетичне споглядання, естетичне сприймання, естетичне міркування і т. ін.) діяльності. Усім різновидам діяльності притаманне естетичне, художнє начало — здійснювана певній формі "творчість за законами краси", що приносить

людині високу духовну насолоду. Через неї людина вступає в певні зв'язки із зовнішнім світом, в естетичні відносини з дійсністю, змінюючи при цьому саму себе, свої здібності, внутрішній світ.¹ Мовленнєва діяльність—це форма спілкування, що опосередкована мовленням, складається з мовленнєвих дій і мовленнєвих операцій; передбачає фази орієнтування в ситуації спілкування, планування (внутрішнє програмування), реалізації і контролю мовлення. Мовленнєва діяльність охоплює процеси породження і сприймання повідомлень з метою подальшого спілкування, регулювання й контролю власної діяльності, власного мовлення.

У художньо-мовленнєвій діяльності присутній художній образ залежно від виду мистецтва.

Художній образ—це специфічний для мистецтва спосіб відображення й узагальнення дійсності з позиції певного

¹ Професійна освіта. Словник / За ред. Н.Г. Ничкало. - К.: Вища школа, 2000. -С. 83.

43

естетичного ідеалу в конкретно-чуттєвій емоційно наснаженій формі.¹

Художній образ сприяє швидкому встановленню асоціативних зв'язків, процесів аналізу й синтезу, зосередженості дитячої уваги. Зауважимо, що дитину вражають не тільки конкретні художні образи, що доступні зоровому сприйманню. Словесний образ так само має здібність викликати зорові, тактильні, слухові уявлення, з усією «чуттєвою переконливістю, - як зазначає Є.Фльорина, - примушують «бачити» притаманний їм зміст».² Художнє слово, з одного боку, звільняє дитину від безпосереднього сприймання реальності, а з другого - наближує до реальності. Це особливо важливо для дітей, оскільки в них ще досить обмежений досвід і знання.

Б.Теплов високо оцінював значення художнього образу для сприймання й мислення дитини. Він писав: «Виховний вплив творів мистецтва передусім полягає в тому, що вони дають можливість увійти в середину життя, пережити частину життя, що відбивається у світлі твого світогляду».³

Художнє слово допомагає дитині встановлювати зв'язки з довкіллям. У процесі слухання художнього твору дитина вчиться «бачити» через слово, розуміти й оцінювати предмети і явища, зіставляти факти, аналізувати, доходити умовисновків, тобто художнє слово вчить дитину мислити з допомогою готових мовних форм.

Художньому образу притаманна виняткова здібність збуджувати творчу уяву, фантазію, розвивати ініціативу дитини. Слухаючи музику, розповідь, казку, розглядаючи картину, скульптуру, іграшку, дитина бачить не «застиглий образ», а художній образ, який викликає в уявленні дитини живі події і факти, тобто художній образ оживає у свідомості дитини. У дитячій художньо-мовленнєвій діяльності художні образи ще не виступають у їх системних зв'язках як результат створення твору в цілому. Художні образи як твори мистецтва не можуть бути створені дітьми, оскільки у них відсутній потрібний для цього рівень якості сприймання, узагальнення й володіння засобами художньої виразності. Водночас діти вже на етапі дошкільного дитинства здат-

ні виражати своє ставлення й зображувати в

¹ Філософський словник / За ред. В.І.Шинкарука. - К.: УРЕАН України, 1973. -

С.358.

²ФлеринаЕЛ. Эстетическое воспитание дошкольника. -М.: АПНРС-ФСР, 1961.-

С.43.

³ Теплов Б.М. Психологические вопросы художественного воспитания //

Известия АПН РСФСР . - М., 1947 . - №11. - С. 13.

44

художньо-образній формі поведінку, характер, дії персонажів в іграх-драматизаціях, театралізованих іграх, виставах, малюнках і т. ін.

Індивідуальні творчі прояви дітей у створенні художніх образів залежать від віку дітей, їхніх нахилів і інтересів, від виду творчої діяльності. Вихователь має створити оптимальні умови для їх розвитку.

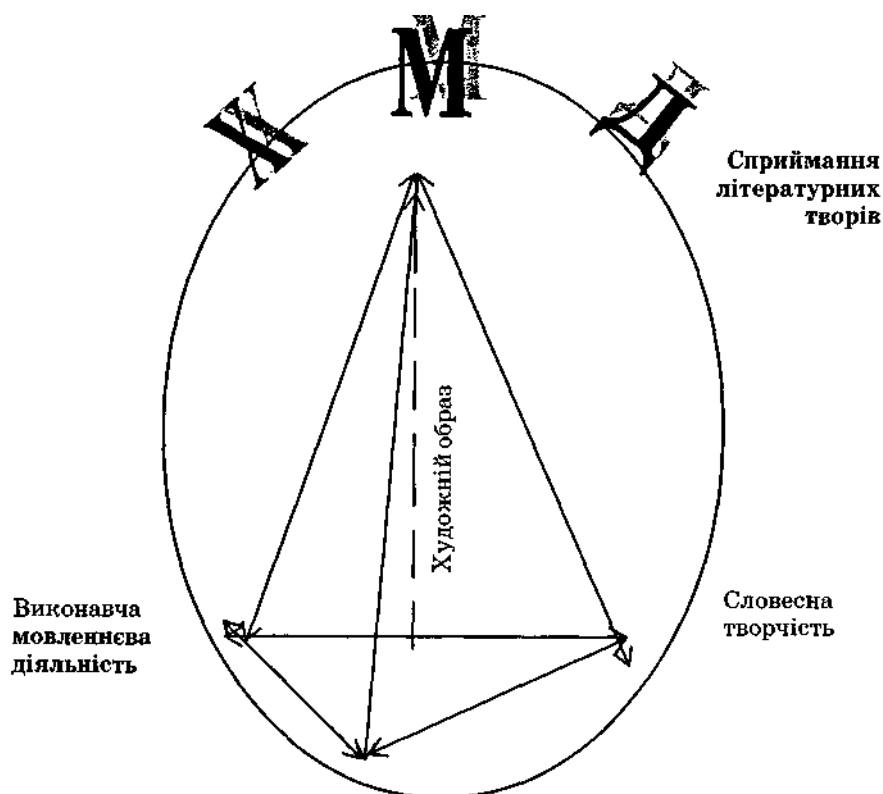
Проблему художньо-мовленнєвої діяльності дітей дошкільного віку досліджували багато вчених, а саме: Л.Гурович, Р.Жуковська, Н.Карпинська, О.Ушакова, Є.Флорина (Росія), А.Богуш, Н.Гавриш, О.Лещенко, Є.Лукіна, О.Монке (Україна), С.Чемортан (Молдова), Л.Галлер (Білорусь) та ін..

Художньо-мовленнєва діяльність дітей є складовою як художньої, так і мовленнєвої діяльності. Художньо-мовленнєва діяльність - це полікомпонентний утвір, в якому можна виділити чотири складові: 1) сприймання на слух та розуміння дітьми змісту художніх творів; 2) відтворення змісту й виконавча діяльність (декламування, відповіді на запитання, переказування, бесіда за ілюстраціями, узагальнювальні бесіди, читання за ролями тощо); 3) театралізована діяльність (інсценування, театральні вистави); 4) творчо-імпровізована діяльність (ігри-драматизації, ігри за сюжетами літературних творів, словесно-поетична творчість).

Відтак, художньо-мовленнєва діяльність дітей дошкільного віку - це специфічний вид діяльності, пов'язаний із сприйманням, розумінням і відтворенням дітьми змісту художніх творів у різних видах ігор і театралізованих дійств; це продуктивно-естетична діяльність (музична, образотворча, конструктивна), що супроводжується образним мовленням та у процесі якої використовуються різні жанри художнього слова.

Структуру художньо-мовленнєвої діяльності у взаємозв'язку її компонентів подано у схемі 1.

Схема 1 Взаємозв'язок компонентів художньо-мовленнєвої діяльності

Як бачимо, всі компоненти художньо-мовленнєвої діяльності знаходяться в тісному взаємозв'язку. Сприймання є основою виконавчої діяльності й творчості, в яких дитина втілює здобуті у процесі сприймання художні уявлення, образи, виражає почуття і враження. Існує закономірний зв'язок: чим тонше дитина сприймає, усвідомлює, переживає художні образи, тим повніший, яскравіший відбиток знаходять вони у виконанні художнього твору чи складанні власної розповіді, створенні зображення тощо (за умови достатнього рівня володіння технічними навичками та вміннями будувати художній образ). І навпаки, тільки через власну творчу активність у будь-якому виді художньої діяльності дитина підноситься до рівня художньо-естетичного сприймання твору в єдності його змісту та художньої

46

форми. Характер і якість художнього сприймання творів різних видів мистецтва значною мірою залежать від вербалізованого сприймання, оскільки мовлення і супроводжує сприймання, і бере в ньому активну участь. Дитина сприймає твір мистецтва не тільки зором, на слух, але й через своє мовлення. Це пояснюється тим, що художнє сприймання діалогічне за своєю структурою, а мовлення (зовнішнє і внутрішнє) є засобом цього діалогу. Отже, якщо йдеться про розвивальний ефект мистецтва, слід враховувати і зворотну залежність якості сприймання творів мистецтва від рівня мовленнєвого розвитку дитини.

Сприймання пов'язане з процесом відтворювальної уяви, яка буде тим активнішою, чим вище буде рівень образності мови художнього твору. У виконанні на перший план виступає виразність мовлення (вираження свого ставлення через використання інтонацій, логічних пауз тощо); у творчості найважливішою умовою продуктивності та якості теж є якнайкраще втілення уя-

вного образу у власному висловлюванні чи будь-якому іншому власному творі.

Н.Ветлугіна, відомий дослідник і знавець дитячої творчості, простежує взаємозв'язки всіх компонентів художньої діяльності, відзначає залежність між рівнем розвитку художньо-естетичного сприймання і творчою діяльністю: «Художні образи в їх складному естетичному розумінні, не можуть бути створені дітьми, в яких немає певного рівня якості сприймання, узагальнень, вони володіють край обмеженими засобами вираження і зображення».¹

Для формування культури художньо-естетичного сприймання і навчання будь-якій художній діяльності важливе значення має елементарний художній аналіз твору, що закладає когнітивну базу творчої діяльності дитини, адже для її продуктивного успішного перебігу необхідні певні знання і вміння. Водночас потрібне обов'язкове дозування й тактовність мистецтвознавчої пропедевтики, адже перебільшення її може заподіяти шкоду естетичному розвитку та вихованню дитини.

Існує міцний зв'язок між компонентами художньо-мовленнєвої діяльності - виконавчою діяльністю і творчістю, оскільки перший - вимагає творчого прояву. Тільки за таких умов у виконанні (читанні вірша напам'ять, переказі, інсценуванні) дитина виявляє свою індивідуальність, своєрідність власного художнього бачення. Водночас відтворення класичного зразка

¹ Художественное творчество в детском саду / Под ред. Н.В.Ветлугиной.—М.: Просвещение, 1974—С. 3.

47

художнього мовлення через виконавчу діяльність полегшує усвідомлення дитиною зв'язків між подіями й персонажами, сприяє виробленню адекватної оцінки мовлення, формує операції порівняння, узагальнення, допомагає встановити залежність між засобами художньої виразності та змістом. Усе це є обов'язковим етапом засвоєння дитиною способів художньо-мовленнєвих дій, важливим етапом переходу до власної творчості.

Для вітчизняної лінгводидактики традиційним є звужування змісту художньо-мовленнєвої діяльності в межах літературного мистецтва. З одного боку, це можна визнати виправданим, оскільки воно розкриває суть самого терміна - діяльність, що пов'язана зі сприйманням, елементарним естетичним аналізом, відтворенням і власною творчістю під впливом художнього слова. З другого боку, сучасні тенденції до використання синтезу мистецтв вимагають поширення меж художньо-мовленнєвої діяльності за рахунок об'єднання різних видів художньої творчості навколо мовленнєвої діяльності. Звернемося до історії виникнення цього терміна.

Науковці здавна прагнули виокремити мовленнєву діяльність, яка відбувається під впливом художньої літератури, щоб підкреслити її естетичний аспект, і використовували для цього різні терміни.

У XIX - на початку XX ст. педагоги і психологи активно вживали термін «живе слово», що передавав сутність засобу донесення до дітей творів художньої літератури і визначав естетику дитячого мовлення (Є.Тихеева, К.Ушинський, В.Федяєвська). Продовжуючи розробку теорії й практики фо-

рмування в дошкільників діяльності, пов'язаної з творами художньої літератури, вчені (Р.Жуковська, Н.Карпинська, С.Русова, Л.Пеньєвська, Є.Фльорина та ін.) ввели в обіг терміни «художнє слово», «художня література» для характеристики літературних творів, процесу ознайомлення з ними і підкреслення естетичної функції дитячого мовлення.

У процесі розробки програм 70-х ХХ ст. років для розділу «Самостійна художня діяльність» було запропоновано термін «літературна діяльність», що об'єднував три важливі компоненти художньої діяльності, пов'язані з літературним мистецтвом - сприймання, виразне читання і переказ та словесну творчість. Літературна діяльність, пов'язувалася з мистецтвом слова таким чином, як музична - з мистецтвом музики, а образотворча - з образотворчим мистецтвом. Усі три види діяльності об'єднувалися поняттям «художня діяльність». Пізніше у

48

працях Л.Панкратової, А.Богущ, О.Ушакової, С.Чемортан з'явився термін «художньо-мовленнєва діяльність, який функціонує й у сучасних дослідженнях.

Отже, в результаті багатолітнього вивчення й удосконалення змісту художньо-мовленнєвої діяльності дітей змінювалися, уточнювалися терміни, що відбивали суть процесу засвоєння дітьми літературних творів.

Сучасна тенденція інтегративного використання різних видів художньої діяльності у процесі виховання дошкільників, вимагає перегляду змісту поняття «художньо-мовленнєва діяльність», яке має читатися ширше, поза межами тільки літературного мистецтва, але за його пріоритетної ролі, як художня діяльність, що опосередковується мовленням.

У численних дослідженнях неодноразово підкреслювалася думка про синкретичність дитячої творчості, що у старшому дошкільному віці хоч і **виокремлюється в певні види художньої діяльності**, але все ж зберігає взаємопроникливість, міцний взаємозв'язок. У процесі різних за змістом і предметом художніх діяльностей мовленнєва діяльність в її естетичному аспекті виступає одним з найважливіших компонентів, що пояснюється унікальною роллю мови та мовлення в життєдіяльності людини. Мовлення бере участь у всіх етапах творчого процесу: створенні задуму, пошуку способів його реалізації, спрямуванні, уточненні, стимулюванні творення, на контрольному етапі оцінки - у співвіднесенні одержаного результату із задумом. Причому дитина виявляє творчість у власному мовленні під впливом творів мистецтва, що збуджують естетичні почуття, переживання, художні враження. Дослідники наводять численні приклади того, як сповнена естетичних переживань дитина у своєму бажанні втілити, відбити їх у власній розповіді не знаходить відповідних слів, тому діє найдоступнішим їй шляхом: жестами, звуконаслідуванням, фарбами, глиною, олівцями, рухами тощо.

Відтак, емоційно, естетично забарвлене мовлення збагачує, спрямовує, стимулює невербальні творчі прояви дитини, водночас у процесі художньої діяльності відбувається й зворотний позитивний вплив на розвиток зв'язного монологічного мовлення передусім за рахунок збагачення художнього, емо-

ційно-чуттєвого досвіду. Тому провідним принципом активізації мовленнєвого розвитку дітей науковці справедливо вважають взаємозв'язок сенсорного й лінгвістичного виховання дітей, усіх видів «дитячих»

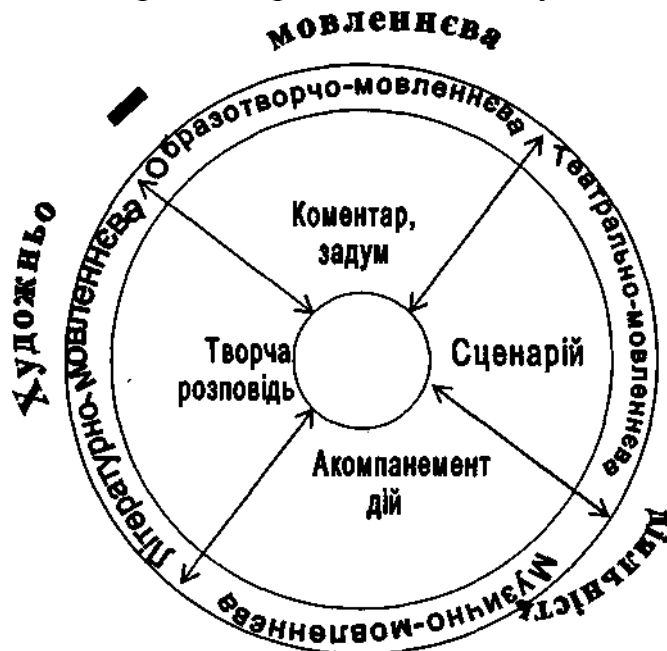
49

діяльностей (А.Богущ, Л.Венгер, О.Дяченко, Ф.Сохін, Є.Тихеева).

Місце і роль мовленнєвої творчості у структурі художньо-мовленнєвої діяльності подано в схемі 2.¹

Схема 2

Місце і роль творчості в межах художньо-мовленнєвої діяльності

Як бачимо, у кожному з видів художньо-мовленнєвої діяльності (образотворчо-мовленнєвій, театралізовано-мовленнєвій, музично-мовленнєвій, літературно-мовленнєвій) мовленнєва творчість виступає у відповідних різноманітних формах, за рахунок чого відбувається їх взаємодія і взаємозбагачення. Мовлення є стрижнем макродіяльностей, що виникли під впливом художнього слова. Комбінації взаємозв'язку мовленнєвої діяльності з іншими видами художньої творчості можуть бути різноманітними: словесна творчість і образотворча діяльність (діти малюють і складають розповіді до власних

¹ Гавриш Н.В. Розвиток мовленнєвої творчості в дошкільному віці. - Донецьк: Лебідь, 2001.

50

малюнків), мовленнєвотворча і музична діяльність (добір музичного твору до своєї казки, музичні асоціації з сюжетом, вербалізований рухливий образ), театралізована та мовленнєвотворча діяльність (сюжетоскладання, складання сценаріїв, дитячий фольклор, ігрові діалоги-імпровізації), образотворча й театралізовано-мовленнєва (створення декорацій, атрибутів, костюмів, що ілюструють вигаданий дітьми сюжет, відбиття вражень від вистави у власних малюнках з наступним коментарем у вигляді зв'язного висловлювання). Визначимо кожен з цих видів діяльності.

Театралізовано-мовленнєва діяльність - це вид художньо-мовленнєвої дія-

льності дошкільників, пов'язаний з відтворенням засобами театрального мистецтва художніх образів, навіяних літературними творами, і складанням на цій основі власних сценаріїв і сюжетів. Вчені підкреслюють природність поєднання літературної і театралізованої діяльностей, адже дійсність літературного тексту, казковість образів, виразність мовлення спонукає дітей до інсценування, імпровізації й виконання творчих завдань (Л.Артемова, Н.Ветлугіна, Т.Доронова, Н.Михайленко, Л.Стрелкова).

Ми погоджуємося з думкою Л.Виготського, який відзначає одномоментність створення дитиною театрального образу, що є швидким розрядженням її почуттів. Водночас справедливе, на наш погляд, твердження Н.Ветлугіної щодо можливості формування свідомого ставлення до використання засобів образності лише під впливом цілеспрямованого навчання, в результаті чого діти починають усвідомлювати, що різні явища, ставлення, стан можна виразити лише змінюючи характер рухів, пози, жестів, міміки, мелодійності, інтонацій голосу. Вважаємо, що обидва автори ведуть мову про різні умови перебігу художньої діяльності дітей: Л.Виготський - про ініціативну театралізовану гру, а Н.Ветлугіна - про можливість досягти свідомого рівня її опанування в ситуації організованого навчання.

Образотворчо-мовленнева діяльність — це вид художньо-мовленневої діяльності, в якій мовленнєві дії підпорядковуються меті та змісту образотворчої діяльності дитини для її збагачення, спрямування, стимулювання і коментарю. Щодо образотворчо-мовленневої діяльності Є.Тихеева висловила таким чином: «Наша думка стає більш визначеною, зрозумілою для нас самих, якщо ми її запишемо, закріпимо на папері. Дитина ще не може писати, тому вона замальовує свої думки та уявлення, які виникли в її душі, їх комбінації і сплетіння».¹ Образи, створені засобами кольору, лінії, форми, композиції, стають цільними,

¹ Тихеева Е.И. Развитие речи детей. - М.: Просвещение, 1972. - С. 26.

51

яскравішими, якщо опосередковуються мовленням. Те, чого немає в дитячому малюнку, легко і природно заміщується, доповнюється, «домальовується» за допомогою слова. Складена дитиною казка оживає, здобуває додаткові можливості вираження в ілюструванні змісту.

Музично-мовленнева діяльність — це один з видів художньо-мовленневої діяльності, що пов'язаний з вербалізацією музичних образів (у різних типах висловлювання), які сприймає чи відтворює дитина в різних способах музично-ритмічної активності. Формування культури художньо-естетичного сприймання музичних творів, їх елементарного аналізу неможливе без участі мовлення, яке може виступати в різних формах вербалізації музичних образів. Водночас створені під впливом художніх вражень образи, втілені в будь-яких типах зв'язних висловлювань, збагачують можливості їх яскравого вираження в танці, співах, музикуванні тощо.¹

Літературно-мовленнева діяльність безпосередньо пов'язана зі сприйманням, елементарним аналізом літературних творів і словесною творчістю під впливом художніх вражень.

У момент сприймання літературного твору дитина виступає водночас у декількох ролях - слухача, активного віртуального учасника зображуваних подій і співавтора, якому під силу вносити певні корективи у твір. Л.Стрелкова влучно визначає цей вид діяльності як «літературно-мовленнєву гру», оскільки у процесі її здійснення зберігаються всі елементи гри, уточни-мо - мовленнєвої гри, зміст якої складає контамінація літературних сюжетів і образів.

Відтак, мовленнєвотворча діяльність - вагома підстава для об'єднання різних видів дитячої художньої діяльності в межах поняття «художньо-мовленнєва діяльність» в контексті інтегративного підходу до використання різних видів мистецтва.

1.5. Жанри літературного мистецтва

1.5.1. Взаємозв'язок різних видів мистецтв

У вихованні дошкільників, формуванні в них естетичного ставлення до довкілля традиційно значна роль відводиться

' Гавриш Н.В. Розвиток мовленнєвої творчості в дошкільному віці.— Донецьк: Либідь, 2001.

52

мистецтву. Мистецтво—це творче відображення дійсності в художніх образах, творча художня діяльність. Серед головних виховних і розвивальних завдань науковці називають включення дитини до естетичної діяльності, розвиток художніх здібностей, навчання способів особистісного втілення естетичних уявлень у творчу діяльність, що передбачає знання мови різних видів мистецтва і жанрів естетичної творчості.

Ідея комплексного використання різних видів мистецтва поступово втілювалася в систему виховання дітей як усвідомлення необхідності поширювати сферу прекрасного, посилювати стимули, що збуджують почуття краси. Шляхи становлення інтеграційного напрямку в художньому вихованні проходили крізь етапи суперечливості: від визначення змісту художніх занять з позицій знань і вмій, що передбачені програмою й були обов'язковими для засвоєння всіма дітьми, і виокремлення у зв'язку з цим кожного з видів художнього заняття - до сучасної тенденції використання синтезу мистецтв в естетичному вихованні дітей.

Ще в 40-і рр. ХХ ст. вчені дійшли висновку, що тільки гармонійний взаємозв'язок художнього виховання з різними видами діяльності дошкільного закладу (поєднання художнього слова і наочних зображень, музичних занять з ігровими моментами, сприймання літературних творів і образотворчого мистецтва і т. ін.) є єдино правильним шляхом виховання дітей. Пізніше позитивну роль комплексного впливу різних видів художньої творчості на дошкільнят було підтверджено фундаментальними дослідженнями. Взаємодія і синтез мистецтв проявляються в поєднанні різних видів і переході одного виду мистецтва в інший завдяки використанню засобів виразності, художньої мови і матеріалу інших мистецтв. Отже, взаємозв'язок мистецтв розкриває нові можливості і шляхи художнього освоєння дійсності.

У сучасних дослідженнях ідея взаємодії видів мистецтв як найбільш

ефективної умови естетичного розвитку дошкільників є найбільш продуктивною. Вивчаються механізми створення художнього образу на основі взаємодії виразних засобів різних мистецтв (музики, живопису, літератури, театру), причому йдеться про поєднання та взаємозбагачення у творчому процесі різних видів дитячої художньої діяльності. Тенденція до синтезу мистецтва визначається загальними закономірностями художнього мислення та зв'язком різних мистецтв між собою і реальним життям. Об'єднувальним чинником виступає художній образ, що включає такі універсальні компоненти, як змістова

53

відповідність формі, композиційні особливості, художня мова твору. Будь-який витвір мистецтва відбиває особливий світ, що називають художньою моделлю реального світу. Він викликає цілу низку асоціацій. Водночас кожному з видів мистецтва притаманна своя специфічна система образних засобів.

Комплекс уявлень, що виникають під впливом різних видів мистецтва, утворює синтетичний художній образ. У процесі естетичного сприймання творів мистецтва в дитини виникають художні асоціації. Це спонукає до оцінювання, порівняння, узагальнення і сприяє усвідомленню зв'язку між змістом і засобами художньої виразності творів. Тому діяльність дошкільників, якщо вона спирається на різні види мистецтва у своєрідних, доступних для дітей формах, стає художньою (Д.Кабалевський, Б.Йєменський, Б.Юсов, Б.Яворський).

Традиційно художньо-мовленнєву діяльність вчені пов'язують зі сприйманням літературних творів, їх виконанням та відтворенням і самостійною словесною творчістю, тобто її зміст окреслюється межами мистецтва слова.

Художня література - це мистецтво слова, до якого діти прилучаються з раннього дитинства. Мистецтво слова відображує довкілля в художніх образах, спресовує в них типове на основі узагальнення життєвих явищ. Отже, художня література - це засіб образного осмислення дійсності.

Художній твір для дітей акумулює в собі мистецтво, психологію й педагогіку. Саме тому художні твори використовують у дошкільних закладах з педагогічною метою як засіб виховання. Та все ж не слід забувати, що дитяча художня література - це насамперед вид мистецтва, до якого ми прилучаємо дітей, це мистецтво слова, яке втілюється в активній художньо-мовленнєвій діяльності дітей за змістом художніх творів.

1.5.2. Функції художньої літератури

Художня література як мистецтво слова виконує низку функцій, серед них: інформаційно-освітня, виховна, національно-духовна, історична, естетична, культуруносна, розважальна.¹

1. Інформаційно-освітня функція полягає в тому, що кожний художній твір несе відповідну інформацію, повідомляючи дитину про певні події, життєві ситуації, явища і

¹ Витоки мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку. Укл.

закони природи, соціальні та моральні норми співжиття тощо. За цією функцією твори художньої літератури можна поділити на декілька груп:

а) ті, що несуть у собі зовсім нову для дитини інформацію, з якою вона ще не стикалася в житті;

б) твори, в яких обігрується знайома інформація в нових варіантах, несподіваних для дитини ситуаціях, уточнюються певні форми і правила життя й поведінки;

в) твори, в яких подаються поглиблені знання з певної галузі(природа, мова, краєзнавство, математика, астрономія, мораль, історія, народознавство тощо). Добираючи твір, вихователь має чітко визначити пізнавальні завдання, які містить змістова сторона твору (збагачення, уточнення, розширення знань дітей чи ознайомлення., закріплення., вправлення...).

2. Виховна функція художньої літератури. Тут доречно пригадати крилаті слова російського критика В. Белінського, який писав, що дитячі книжки пишуться для виховання, а виховання - велика справа, оскільки воно вирішує долю людини. І це справді так, адже кожна книжка, яку читає дорослий дитині, виховує її розумово, морально, естетично. Від того, як прочитає твір вихователь, на чому і як він розставить акценти, на що зверне увагу дитини, залежить і її ставлення до змісту прочитаного, що саме зумовить у неї позитивні емоції, співчуття, а що - негативне ставлення і засудження. Через ставлення дитини до героїв і подій художнього твору в неї формуються певні уявлення про довкілля, закони людського життя, моральні та естетичні почуття, правила й етичні норми поведінки. Чим глибше дитина занурюється у зміст твору, сприймає й розуміє його (в єдності думки і почуття), тим більший виховний вплив він здійснить на неї. Якщо ми хочемо, щоб літературний твір позитивно вплинув на дитину, потрібно відшукати засоби управління процесом сприймання художнього твору відповідно до вікового періоду дитини, які б підсилили емоційний відгук на книгу, створити умови, що сприяли б перенесенню знань і почуттів дітей, які вони одержали під впливом книги, в їх активну, практичну діяльність.

За словами О.Запорожця, художній твір сприяє не лише засвоєнню нових знань і вмінь, не лише формує окремі психічні процеси, а й змінює загальне ставлення до дійсності, стимулює виникнення нових, більш високих мотивів діяльності.

3. Національно-духовна функція. За словами О.Запорожця, художній твір сприяє не лише засвоєнню нових знань і вмінь, не лише формує окремі психічні процеси, а й змінює загальне ставлення до дійсності, стимулює виникнення нових більш

високих методів діяльності. Дитяча книга виникає на стиках мистецтва, педагогіки і психології. У художніх образах відображено національний характер героїв, їхню національну психологію, свідомість, національний менталітет. Через описи пейзажів, природи дитина пізнає свій рідний край, свою Ві-

тчизну, а художнє розкриття взаємовідносин українців, родинних і дружніх стосунків формує у дитини високу духовність, притаманну українському народові. У дошкільному віці відбувається процес соціалізації дитини завдяки інституту соціальних ролей, серед яких особливе місце посідає національна роль, що формується вже на перших етапах соціалізації особистості. Книги, написані зразковою, образною живою рідною мовою, сприяють формуванню національного менталітету, високої духовності дитини. Особливо цінним у цьому відношенні є український фольклор, який акумулює в собі не тільки квінтесенцію національного досвіду, а й витончену влучність та точність рідної мови. Прислів'я, приказки, приповідки, казки відбивають ментальність нації, той духовно-моральний кодекс, ті думки, до яких дійшов народ упродовж своєї багатовікової практики. Тому виховувати і навчати дитину потрібно насамперед на творах українських письменників, національному фольклорі.

4. Історична функція. Художня література—це мистецтво слова, це той національний скарб, який єднає в єдиний організм з сучасністю минулі покоління, історію народу. Історію творить народ, а письменники зберігають її для своїх нащадків. Про давніх героїв українського народу: Олексу Довбуша, Кирила Кожум'яку, Наливайка, Богдана Хмельницького, Івана Голоту, про історію рідного краю, традиції, звичаї, обереги, свята свого народу діти дошкільного віку дізнаються через перекази, оповідання, казки.

5. Культуроносна функція. Художня література так само, як і рідна мова, є носієм національної культури. Твори художньої літератури (проза, поезія, драматургія) виконують функцію пропаганди національної культури, транспортування, переливання її національних цінностей у скарбницю світової літератури, культури. Усьому світові відомі українські письменники Т.Шевченко, Леся Українка, І.Франко, Олесь Гончар, П.Тичина та ін., а разом з ними і наша українська духовність. Культура, зафіксована в літературних джерелах, стає органічною частиною світової культури. Культуроносна функція літератури реалізується й на особистісному рівні. Чим більше людина читає художніх творів українських письменників, тим

56

краще пізнає свій народ, його традиції, тим багатшою стає її мова, тим висококультурнішою стає й сама людина як носій національної культури. Ось чому так важливо з раннього віку прилучати дітей до кращих літературних зразків українського фольклору, поезії, прози, драматичних творів, знайомити їх з творами як українських класиків, так і сучасних поетів і письменників.

6. Естетична функція. Мистецтво слова справляє величезний вплив на емоційну сферу дитини, на її почуття. Дитина сприймає художній твір на слух. Відтак, неабиякі вимоги ставляться до мистецтва виразного читання дорослого. У процесі читання (розповідання) читець розкриває своє емоційне ставлення до фактів, подій, героїв твору й тим впливає на дітей, переконує їх, що саме так і повинно було все відбуватися, пробуджує в них співчуття, співпереживання. Художній образ допомагає дитині прожити разом з героєм час-

тину його життя, «ввійти в його життя», перейнятися його почуттями.

Поетичні твори своєю образною мовою викликають у дітей почуття прекрасного, естетичну насолоду, бажання запам'ятати вірші, читати їх близьким і знайомим людям, водночас поповнюють словник дітей яскравими образними виразами, епітетами, метафорами.

7. Розважальна функція. Ціла низка художніх творів, які виконують функцію розважання дітей, належить до гумористичного жанру. Це твори Г.Бойка («Бруднуля», «Вереда», «Веремій», «Не загублюся» та ін.), В.Ладизця («Ой болить у мене зуб» та ін.), Д. Білоуса («Упертий Гриць», «Лікарня в зоопарку», «Пташині голоси», «Веселий кут»; «Турботливі друзі» і т. п.), перевертні М.Вінграновського, О.Сенатович, А.М'ястківського, В.Нестайка та ін. Діти люблять твори цього жанру, вони викликають у них сміх, радість, веселощі. Для розваги дітей використовують також театральні вистави та ігри за змістом художніх творів.

Художня література має різні художньо-літературні жанри: вірші, поеми, оповідання, повісті, балади, байки, романи іт. ін.

Найбільш доступними для дітей є твори усної народної творчості, оповідання, вірші, байки, повісті. Українська усна народна творчість - найбільш широко вживане джерело виховання, навчання і розважання дітей.

Художня література та усна народна творчість - це такі види мистецтва, які супроводжують людину з перших років її життя. На цій першій сходинці, в дошкільному віці, коли закладається

57

фундамент особистості, формується психіка, уявлення дитини про навколишнє, інтенсивно розвивається мовлення, важко переоцінити значення літератури і фольклору, його малих жанрів. Вони є найважливішими джерелами розвитку дитячого мовлення, могутнім чинником виховання й освіти. Усвідомлення високого призначення творів мистецтва слова для виховання підростаючого покоління є традиційним для вчених, педагогів, письменників усіх часів.

1.5.3. Усна народна творчість

Глибокий філософський та історико-філологічний аналіз усної народної творчості, його взаємозв'язку з художньою літературою був поданий відомими фольклористами, письменниками В.Далем, Ф.Буслаєвим, П.Рибниковим, Г.Сковородою, І.Франком та ін. Розглядаючи твори фольклору як джерело духу і думок, скарбницю історії народу, вони незмінно підкреслювали значення усної народної творчості у вихованні та освіті молоді, залученні їх до національної скарбниці - рідної мови.

Фольклор - це народна творчість, в якій «художнє відображення дійсності відбувається у словесно-музичних хореографічних формах колективної народної творчості, що виражають світогляд народу і нерозривно пов'язані з його життям і побутом»¹.

Народна поетична творчість бере свій початок від глибокої древності, коли люди ще не вміли писати, і твори створювалися в усній формі, у них використовувалися виразні засоби живого мовлення. Виховне, пізнавальне, ес-

тетичне значення фольклору величезне, оскільки він збагачує знання людини про дійсність, впливає на особистість, розвиває вміння тонко відчувати форму та ритм рідної мови. Це необхідна сходинка залучення до багатств національної культури та надбання культури інших народів.

Видатні діячі літератури (Т.Шевченко, Леся Українка, І.Франко, М.Коцюбинський Г.Сковорода та ін.) постійно зверталися до фольклору, вбачаючи в ньому живе джерело національної самобутності, вірець та невичерпне джерело вдосконалювання літературної мови. Фольклор вирізняється не тільки ідейною глибиною, але й високими художніми якостями.

¹ Цит. за: Мишанич С.В. Усна народна творчість // Культура і побут населення України. - К., 1991. - С.166.

58

Фольклор як категорійне явище має свої, тільки йому притаманні особливості.¹ Найхарактернішою з них є усна форма творення й побутування. Узагальнені форми життя, виховання, навчання, спостережливості втілювались у рідному слові, закріплювались, передавались з вуст у уста, шліфувались, набували значущості «народних перлин», які одне покоління передавало іншому як найдорожчу спадщину.

Прагнення зберегти словесне народне творіння потребувало розвитку пам'яті, тому дослідники одностайно сходяться на тому, що «фольклор є мистецтвом пам'яті» (С.Мишанич). А це, у свою чергу, впливало на його жанрову структуру, поетичність. Невеличкі за обсягом фольклорні твори (пісні, приказки, забавлянки, утішки, примовки), завдяки образності й влучності рідного слова, краще запам'ятовувалися, використовувалися у повсякденному спілкуванні, знаходили свого слухача.

Фольклору властива така риса, як традиційність. Фольклор бере витоки з народних традицій, своїми коренями сягає в давнє минуле. Завдяки йому забезпечується нерозривний взаємозв'язок між минулим і сучасним, він також є скарбницею сталих народних звичаїв і стимулятором їх подальшого розвитку. «Головна ознака традиції - не рутинність, а певний ступінь сталості і неодмінно міцність спадкових зв'язків у розвитку, - пише історик фольклору Б.Путилов - Традиційність є специфічна форма народного життя, культури, побуту, форма його руху. Будь-який фольклорний процес неминує набувати характеру руху всередині традиції, еволюції та трансформації традиції. На будь-якому відрізку часу фольклор будь-якого народу становить собою динамічну систему, певний стан традиції. Новоутворення, що при цьому виникають, — це насамперед зсунута і змінена традиція»¹.

Суттєвою ознакою фольклору є варіативність, фольклор не містить незмінних форм. Варіативність фольклорних творів свідчить про колективний характер творення, хоча, безперечно, фольклорні твори і мали своїх авторів у найпершому варіанті. Тому для усної народної творчості характерне поєднання колективного й індивідуального. Індивідуальне, що сприймається гуртом, швидко поширюється, доповнюється, стає колективним творінням.

Імпровізаційність як фольклорна ознака яскраво виявляється в казках, легендах, частівках, коломийках, бувальщинах, спогадах.

¹ Цит. за: Мишанич С.В. Усна народна творчість // Культура і побут населення України. - С. 167.

59

Український фольклор різноманітний за жанровою характеристикою. Увесь фольклор умовно поділяють на прозовий та поетичний¹. Прозовий фольклор, у свою чергу, поділяється на дві великі групи: художня проза і документальна (неказкова).

До художньої прози належать різні види казок: про тварин, героїко-фантастичні та чарівні, соціально-побутові, кумулятивні казки, небилиці. Документальна проза охоплює легенди, перекази, оповідки, народні оповідання. Провідною функцією неказкової прози є засвідчення та пояснення історично вірогідних джерел.²

Найулюбленишим жанром для дітей є, звісно, українська народна казка.

Казка—розповідний (здебільшого народнопоетичний) твір про вигаданих осіб і події, переважно з участю фантастичних сил.³ Казка (від слова «казати», розповідати) — епічне оповідання чарівно-фантастичного, алегоричного і соціально-побутового характеру із своєрідною традиційною системою художніх засобів, підпорядкованих героїзації позитивних, сатиричному викриттю негативних образів, часто гротескному зображенню їх взаємодії.⁴

Важко переоцінити значення казки у вихованні дітей. К.Ушинський назвав казки «першими блискучими спробами» створення народної педагогіки і вважав, що навряд чи хто-небудь був би спроможним «змагатися в цьому випадку з педагогічним генієм народу».⁵ Високо оцінюючи виховне значення казки, К.Ушинський зазначав: «Я рішуче ставлю народну казку недосяжно вище від усіх оповідань, написаних спеціально для дітей освіченою літературою... У народній казці велика, сповнена поезії дитина-народ розповідає дітям про свої дитячі мрії і принаймні наполовину вірить сама в ці мрії».⁶

Народна казка потрібна кожній дитині як її насущний, духовний хліб, який ніколи не приїдається. Адже казка зачаровує

¹Див.: Мишанич С.В. Усна народна творчість// Культура і побут населення України.-С. 169-174.

²БогущА.М., Лисенко Н.В. Українське народознавство в дошкільному закладі.-К.: Вища школа.- 2002.

³ Тлумачний словник української мови / За ред. Д.Г.Гринчишина.- К.: Освіта,1999 -С. 103.

⁴ Потапенко О.І., Кузьменко В.І. Шкільний словник з українознавства.- К.:Укр. письменник, 1995.- С.108.

тушинський КД. Питання виховання і навчання в початковій школі // Вибр. пед. твори: В 2 т. -Т.2. - С. 271. ⁶ Там само.- С. 272.

60

дитину образністю рідного слова, красою співучої української мови. Саме про це писав І.Франко: «Оті простенькі сільські байки, як дрібні, тонкі корінчики, вкорінюють у нашій душі любов до рідного слова, його краси, простоти і чарівної милозвучності. Тисячі речей у житті забудете, а тих хвиль, коли вам люба мама чи бабуся оповідала байки, не забудете до смер-

ті»¹. Великий Каменяр вважав, що казки впливають на моральне виховання дітей, прищеплюють любов до природи, бажання її охороняти. Ось чому він писав: «Я бажав би, щоб наші діти в інтересі здорового й морального розвою якнайдовше витали фантазією в тім світі простих характерів і простих відносин... Відси вони винесуть перші і міцні основи замилювання до чесноти, правдомовності і справедливості, а надто любов до природи і охоту придивлятися близько її творам, прислухатися її таємній мові, чути себе близькими до неї, підглядати, а далі й прослідувати її великі загадки»².

Одним із жанрів поетичної усної народної творчості є замовляння, заговори, які начебто несуть у собі чудодійну силу впливу на навколишній світ. У народі побутують господарські, лікувальні, громадські, приворотні замовляння.

До поетичної народної творчості належать короткі влучні вислови - приказки, примовки, прислів'я, загадки, прикмети, каламбури, вітання, прокльони, побажання, афоризми тощо. Цей вид творчості називається параміографією, що означає найкоротші жанри, які в образній формі відображають найсуттєвіші сторони навколишнього середовища, суспільних і родинних відносин.

Серед дитячого фольклору в цьому жанрі найпоширеніші примовки, заклички, прозивалки, мовчанки, мирилки.

До поетичного фольклору належать і небилиці, нісенітниці -жартівливі, смішні тексти, які містять гумор, описують неіснуючі вигадані події. У дітей вони викликають сміх, бажання запам'ятати та переказати текст іншим, намішнити їх.

Поетичну групу українського фольклору складають також пісні, голосіння (голосилки) та думи. Українська пісня - це невичерпне джерело національної культури. Пісня супроводжує все життя і діяльність людини — від народження до останнього проводу з життя. Тому-то й класифікація пісень досить різноманітна. Це календарно-обрядові, трудові пісні, колядки,

¹ Франка І. Коли ще звірі говорили: Казки для дітей // Повне збір. творів: У 50 т. -К., 1979.-Т. 20-С. 170. |

² Франко І. Коли ще звірі говорили: Казки для дітей // Повне збір. творів: У 50 т. - |Т. 20-С. 74.

61

щедрівки, веснянки (гагілки, гаївки), купальські, петрівчані, обжинкові, гребовецькі, весільні, ігрові, хороводні пісні.

До епічного жанру народної творчості належать думи, балади, історичні пісні.

Охарактеризуємо словесні жанри української народної творчості.

Прислів'я - це короткий, стислий, поетичний твір афористичної форми, повчального змісту. Це своєрідне сховище народної мудрості, яке дбайливо зберігається історією та передається з покоління в покоління. Народ здавна використовував їх у вихованні та навчанні дітей. Прислів'я і приказки здійснюють подвійний вплив на дитину як за формою, так і за змістом. У цьому їх особлива педагогічна цінність. Своєю унікальною поетичною формою вони

впливають на розвиток образного мовлення, оскільки це «... животрепетний вияв рідного слова, що вилетіло безпосередньо з його живого глибокого джерела - вічно юної душі народу, що вічно розвивається... Самі дихаючи життям, пробуджують до життя й насіння рідного слова, що завжди корениться, хоч і несвідомо, в душі дитини»¹. До прислів'їв у народному мовленні близькі приказки. Вони дуже подібні за своєю короткістю, силою судження, поетичною виразністю, однак істотно від них відрізняються. За визначенням В. Даля, приказка - це «складне, коротке мовлення, що ходить у народі, але не складає повного прислів'я».

На думку К. Ушинського, прислів'я і приказки надзвичайно важливі в початковому навчанні дітей, адже в них віддзеркалюється життя народу з усіма своїми мальовничими особливостями: «домашнє, сімейне, польове, лісове, громадське; його потреби, звички, його погляд на природу, на людей на значення всіх явищ життя»².

Кожне прислів'я чи приказка, «незважаючи на те, що воно «коротше від пташиного носа», це маленька розумова задача, яка цілком дитині під силу».³

У змісті прислів'їв та приказок з особливою педагогічною доцільністю поєднуються виховні та навчальні функції.

Виховні функції закладені вже в самій формі цих афоризмів, адже вони «гранично стислі, лаконічні, малослівні, напутливі,

¹ Ушинський КД. Твори у 6 т. - Т.2. - С. 426.

² Ушинський КД. Твори у 6 т. - Т.2. - С. 427.

³ Там само, С.427.

62

легко запам'ятовуються, стають девізом у житті молоді».¹ Моральні норми і правила ненав'язливі, легко запам'ятовуються: «По правді роби, по правді й буде», «Правда кривду переважить», «Не думай про страх, то його й не буде», «Шкода про те говорити, чого не можна зробити», «Шануй людей, і тебе шануватимуть».

Короткою, стислою фразою народ висвітлює свої глибокі патріотичні почуття, любов до свого народу, Вітчизни: «Україна мати - вмій за неї постояти», «Кожному мила своя сторона», «Україна - твій рідний край, про це завжди пам'ятай».

Прислів'я і приказки уславлюють національні народні обереги, звичаї, традиції, виховують шанобливе ставлення до них: «Без верби та калини нема України», «Рушники на кілочку - хата у віночку», «Хата без рушників - родина без дітей», «Не лілуйся, дівонько, рушники вишивати - буде чим гостей шанувати», «Гарний віночок-краса дівчини», «Хто вміє віночки плести, той вміє життя любити».

Естетичне виховання та емоційний вплив на дітей здійснюється композиційною будовою та мовною характеристикою афоризмів. Стислі однорядкові фрази містять у собі педагогічну доцільність виховної мети: діти відчують і сміх, і гумор, і сатиру; тут наявні метафори, епітети, порівняння, що дозволяє негативні риси людини представити у м'якій ненав'язливій формі. Ось деякі з таких приказок: «У страху очі великі», «Ні живий, ні мертвий»,

«Двічі літа не буває», «Потрібну річ далеко не клади».

Дидактична функція прислів'їв і приказок реалізується інформаційною насиченістю афоризмів. Це своєрідна народна програма навчання дітей, адже в них міститься знання з різних галузей науки:

- з історії України та суспільствознавства /«Славний козак Максим За-
лізняк - славнішає Запоріжжя», «За наше жито та ще нас і бито», «За рідний
край - хоч помирай»/;

- з народної агрономії /«Кожному овочу свій час», «Що посієш, те й
пожнеш», «Де трактор ходить, там золота пшениця родить»/; «Синиця пи-
щить - зиму віщить», «Багато снігу - багато хліба»/;

- з народної медицини та гігієни /«Пар кісток не ломить», «Чистота за-
порука здоров'я»/;

¹ Измайлов А.9. Народная педагогика: Педагогические воззрения наро-
дов Средней Азии и Казахстана. - М. : Педагогика. - 1991. - С.861.

63

- з народної етики і естетики /«Все любить міру», «Не хвались, а
вчись», «Рана загоїться, а лихе слово—ні», «Шануй людей і тебе шанувати-
муть»/;

- з народної географії /"Язык до Києва доведе", "Україна— рідна нень-
ка»/;

- народного природознавства /«Ластівка день починає, а соловей його
кінчає», «Зимою сонце світить, та не гріє»/.

Загадка—це стислий, алегоричний опис якогось предмета чи явища,
дається у формі запитань чи описового речення, чи у віршованій формі, що
вимагає відповіді. Вона містить порівняльну низку ознак, за якими потрібно
встановити, що це за річ чи явище.

У давнину слово «гадати» (від якого пішло слово «загадка») означало
«думати», «розмірковувати». Це поетична формула, яка свідомо приховує від
слухача основне значення, виражене цією формулою. За своєю сутністю ко-
жна загадка є хитромудрим запитанням, в основі якого лише натяк на щось.
Чимало загадок складається з метафоричних образів, часто вони побудовані
засобом заперечення.

Мову загадок, як і мову всіх фольклорних жанрів, вирізняє точність,
барвистість, виразність. Для загадок характерний високий ступінь метафори-
чності, ритмічна пропорційність, гіперболізація зображення за рахунок виді-
лення, укрупнення окремих ознак і якостей, уособлення неживого світу, яке
надає загадці особливої поетичності.

Народні загадки високо оцінював К.Ушинський, зауважуючи, що зага-
дки він уміщував не тільки для того, щоб діти їх обов'язково відгадували, а
більше для того, щоб дати розумові дитини корисну вправу. На його думку,
відгадування загадок є для дітей своєрідною гімнастикою розуму, корисною
розумовою вправою. Він писав: "Одним словом, я дивився на загадки як на
мальовничий опис предмета. Яка жива і корисна бесіда може бути закріплена
в душі дитини такою загадкою! V Великий педагог у своїх двох книгах «Рід-
не слово» умістив 275 фольклорних творів, з них 48 загадок.

Забавлянка (пестушка, утішка)—коротенькі пісеньки або віршики, поєднані із своєрідними вправами, що покликані підтримувати бадьорий настрій, зміцнювати дитину фізично.²

Утішки, пестушки, забавлянки супроводжують перші рухи

¹ Ушинський КД. Твори, Т. 2.- С. 427.

² Потапенко О.І., Кузьменков В.І. Шкільний словник з українознавства. - С.90.

64

дитини. Це елементарні словесно-рухові ігри дітей з пальчиками, ручками, ніжками, іграшками, предметами. Їх мета—розвиток дрібних м'язів дитини, ознайомлення з трудовими процесами, побутом народу.

Український фольклор зберіг забавлянки - ігри з пальцями на руках («Ладусі-ладусі», «Наш хлопчик», «Печу, печу хлібчик», «Тосі-тосі» та ін.) Народ створив забавлянки на розвиток уваги та зосередженості. Вони побудовані «ланцюжком» в розмовній, діалогічній, дотепній формі («Прослужив я в пана рік», «Задумала бабусенька», «Війна грибів», «Ой згадав комарик», «Розкажу вам байку»). Нескінченні забавлянки:

Жив-був дід та баба,

Була в них вівця,

Почнемо з кінця:

Жив-був дід та баба,

Була в них вівця...

Був собі чоловік Саяска, На поясі мідяна пряжка, Свиточка семиряжечка, А на спині синя латочка. Гарна моя казочка? Ти кажеш гарна, І я кажу гарна. Був собі чоловік Санска...

Близькі до забавлянок народні заклички, примовки.

Заклички - походять від слова «закликати» - звати, просити, запрошувати. Це вид дитячого фольклору: пісенне звертання до природи з проханням допомогти.¹

Примовки - примовляти, приговорювати. Вони спрямовані до явищ природи: сонця, дощу, вітру. Це короткі, переважно віршовані звернення до тварин, птахів, комах, передражнювання пташиних голосів. Форми використання забавлянок, закличок, примовок, пісень різноманітні. Це залежить від віку, мовленнєвого розвитку дітей, рівня володіння українською мовою.

Серед малих жанрів українського фольклору є голосилки, мовчанки і мирилки.

Голосилки - це змагання у тривалості «тягнення» певних звуків чи звуконаслідувань.

'Там само, С. 91.

65

Мовчанки - змагання в мовчанні після тривалих бурхливих ігор для заспокоєння та відпочинку.¹

Мирилки - віршовані твори, тексти яких спрямовані на встановлення дружніх взаємовідносин, перемир'я:

Миристь, миристь

Та більше не сварись!

Поцілуємося!

Народ склав і словесні дотепи, кепкування, дражнили, лічилки. Це специфічно дитячий фольклор.

Усі малі жанри фольклору широко використовуються в роботі з дітьми дошкільного віку.

1.5.4. Прояви мовленнєвої творчості дітей

Учені (А.Богущ, Н.Гавриш, Н.Лисенко, М.Стельмахович, О.Трифорова та ін.) відзначають особливості сприймання й засвоєння дітьми творів усної народної творчості. Діти сміливо реконструюють твір, навіть якщо пам'ятають усього декілька слів з його традиційного варіанту, з величезним задоволенням створюють власні примовлянки, лічилки, загадки, колискові тощо, знаходять їм відповідне місце у своєму житті, грі, спілкуванні.

Численні спостереження дозволили виділити три групи колискових, у виконанні і створенні яких діти виявляли свою творчість.

Перша група - це «фонетичні» колісанки, зміст яких складає проспівування однієї фонемі (а-а-а-, у-у-у-, о-о-о-, м-м-м-). Частина дітей при цьому правильно повторює традиційну мелодію, більшість - намагається зберегти ритм колискової.

Другу групу становлять колискові - «однослови». Їх зміст складають численні повтори одного слова чи словосполучення («Ой моя рідненька», «Доня-доня», «Ти моя дитино», «Оля-Оля», «Спи, спи, засинай») в якому, однак, інтонаційно дитина висловлювала найніжніші почуття. Промовляючи, проспівуючи одне й те саме слово, дитина намагається підкорити його загальному ритму і скорочує, урізує (рід-рід-рідненька), розтягує (доня-ня-ня-ня-ня), але не замінює жодним іншим.

Колісанки третьої групи побудовані на основі класичних варіантів, в яких діти роблять свої доповнення, зміни через

¹ Український дитячий фольклор / Упор. В.Г.Бойко. - К., 1962. 66

забування тексту або з бажання вставити своє власне, що, на думку дитини, найбільш підходить. Колискові цієї групи відрізняє чуття ритму й рими, вживання емоційно забарвленої лексики. Наприклад:

Ой, люлечкі-люлі, прилетіли гулі,

Прилетіли гулі, ой, люлі-люлі.

Баю-баю, баю-бай, Спи, маленька, засинай, Дам тобі смачного і всього такого.

Ой, літав горобець, Він такий молодець. Ну а ми будемо спати, Ні на кого не звертати.

Вночі на полянці,

Танцювали зайці,

Та'нцю-танцювали,

Спати полягали.

Зайчики мохнаті,

Вовки страшнуваті,

А я тебе обійму

І до себе покладу.

Аналіз записів колисанок, складених дітьми, засвідчив, що діти, в яких добре розвинене мовлення, використовували колисанки першої і третьої груп, діти з низьким рівнем мовленнєвого розвитку - переважно колискові першої і другої груп. Незалежно від змісту тексту, більшість дітей інтонаційно виразно виконувала колискові пісні, висловлюючи в них відповідні почуття.

Дитяча мовленнєва творчість виявляється також у відтворенні та складанні забавлянок і примовлянок. Діти промовляють їх за власною ініціативою, перебуваючи у стані збудження, емоційного підйому, при цьому вони ритмічно рухаються (підстрибують, виконують змахи руками, пальчиками, окремими предметами, кружляють). Крім того, діти із задоволенням повторюють тексти, що раніше почули від дорослих, доповнюють, змінюють, тобто відтворюють їх творчо. Наводимо приклади забавлянок, складених дітьми:

«Водичка, водичка, вмий моє личко, щоб-воно блищало,

67

сонце цілувало», «Ладки, ладусі, їздили до бабусі, подарила «чупа-чупс» замість ладиків-ладусь», «Кашка-малашка, засмажили барашка, він сидить не плаче, на лавці скаче», «Дристі-писті, ми в намисті. А намисто не просте, а намисто золоте», «Дівчатка-бульки, голубі кульки, на ниточку намотані, ось вони». «Сидить кішка на віконці, заглядається на сонце, кошенятко - на подушці, а папуга - на старушці».

Сніжиночка, сніжиночка, Пушиночка, пушиночка, Маленька, красивенька Сіла біля вікна. Взяла її в руки я - розтанула вона.

Сонечко встало, Людей привітало. Всіх воно любить, А дітей голубить.

Котик Тутті є у нас. Сіренький, красивий.

Я візьму його - муркоче, значить він щасливий.

Дослідник Т.Алієва, яка вивчала особливості відтворення дітьми текстів забавлянок, засвідчила, що у процесі експериментального опитування відомий текст забавлянки діти відтворили у понад 20 варіантах, причому кожного разу дитина не прагнула створити свій варіант, сказати по-іншому, а просто відтворювала по пам'яті відомий текст, і якщо не пригадувала якихось окремих слів первинного тексту, легко вставляла свої, що, на її думку, виявлялися доречними.

Дослідниця Н.Гавриш запропонувала дітям старшого дошкільного віку відтворити примовлянки «Сонечко, сонечко, виглянь у віконечко...» і «Сороку-ворону», в результаті чого одержали 12 варіантів «Сонечка» і 7 варіантів «Сороки». Їх аналіз засвідчив, що діти добре відчують ритм, риму народно-поетичного тексту, легко замінюють слова первинного тексту на власні, привносять в основу прикмети сьогодення. Наводимо приклади декількох варіантів, змінених дітьми на власний розсуд.

Сонечко, сонечко, Виглянь у віконечко. Там твої діточки їдять смачні прянички.

68

Сонечко, сонечко Сіло на віконечко. На вікні стрибає, На нас поглядає.

Сонечко, сонечко Стука у віконечко, Шоколадки просить. Грошкики роносить.

Сонечко, сонечко, поглянь із-за хмарки І зігрій квітки, пташок і мене.

Заклички, примовки, щедрівки і колядки, що за змістом є звертанням до природи, втратили свою первинну магічну функцію, набули рис розважальності. Перед Днем святого Миколая, 19 грудня, дітям запропонували скласти заклички, в яких потрібно попросити святого про виконання новорічних побажань. Віршики, складені дітьми, за своєю формою й мовними характеристиками співвідносяться з відомими народними жанрами (записи Н.Гавриш):

Ти, матусю, не журися, А на мене подивися, Подаруй мені сестричку. І ще красиву птичку.

У день святого Миколая Всім людям я бажаю Миру, грошей і тепла, І ще всякого добра.

У день святого Миколая Велику машину собі бажаю.

Скоро прийде Новий рік. Нехай з неба падає сніг. Щоб веселі діти грали, Дружно пісні співали.

Ти, святий Миколай, Ти мені дарунків дай.

69

Сніжиночка, сніжиночка, Сідай мені на руку, Послухай, що я хочу, А тоді принеси.

Пішов дощик - довгі ніжки По золотому даху Втомився, зупинився. За-сміявся, і веселкою став.

Хтось не дуже добрий Осінь побачив -пожовтіло.

Хтось не дуже розумний плаття їй подряпав - опало листя. Хтось не дуже чесний всі клаптики зібрав - Стоять голі віти.

Коти бажають вчитися

В дитячому садочку.

Там спати вдень на ліжечках,

І бігати всю нічку.

Сходило (сонце) прийшло Вилито (дощик) знайшло Розлито (калюжі) посушило Кружалок (дітей) випустило

Результати дослідження Н.Гавриш (1991), присвяченого вивченню особливостей усвідомлення дітьми переносного значення прислів'їв і приказок, довели, що діти виявляють інтерес до незвичайного змісту цих виразів, прагнуть визначитись у їх значенні, проте вагаються в розумінні та інтерпретації. Дітям було запропоновано пояснити значення безобразних і образних прислів'їв, причому останні спочатку були дані дітям поза контекстом, ізольовано. Прислів'я, що мають пряме значення, на кшталт - «Добре діло утіха, коли ділу не поміха», «Хто не працює, той не їсть», діти усвідомлювали досить легко й пояснювали правильно. Образні ж прислів'я, з переносним значенням, наприклад, «Полохлива ворона й куца боїться», «Не моє просо, не мої горобці - не буду й відганяти», «Танцювали, танцювали та й не вклонилися», діти прагнули

70

пояснити, відтворюючи один наочний образ, відповідно до конкретної ситуації. Абстрагована ж сутність прислів'я залишалася для більшості дітей закритою. У дітей виникали асоціації, причому часто не за змістом усього прислів'я, а на якоесь окреме слово, і саме це заважало їм відійти від конкретної ситуації до узагальненого образу. Наприклад, про прислів'я «Танцювали...» говорили: „Це як ми танцювали польку», «Артисти по телевізору танцюють, а потім так кланяються (показує) глядачам», « Вони погано виступали, а вклонитися не захотіли. Глядачі їм не аплодували», «Якщо ти не вмієш танцювати, то не треба виступати». Про прислів'я «Не моє просо...» : «Коли взимку холодно, треба пташкам давати їсти, хоча вони й не твої», «Одному хлопчику подарували папуг у клітці, він їх годує». Про прислів'я «Полохлива ворона й куща боїться»: «Ворону налякали, вона тепер боїться літати», «Хтось там сидить у кущах, а ворона боїться». Така ж конкретність характерна і для казок і розповідей, складених дітьми за прислів'ями. Ось декілька прикладів: «Ворона летіла. Побачила вона дерево та вирішила посидіти на гілочці. Та раптом хтось у кущах зашарудів. Ворона так перелякалася, що навіть випустила з рота шматочок сиру. А то просто їжачки там шаруділи». «Якщо виступає артист, танцює або співає, він має вклонитися, щоб йому поаплодували», «Прийшла зима. Холодно, сніг лежить. Пташкам їсти нічого. А хлопчик побачив, що пташки хочуть їсти, вийшов з бабусею у двір, насипав зерняток. Нехай горобчики поїдять. Діти мають піклуватися про пташок».

Проте частина дітей виявила розуміння узагальненого значення прислів'їв і приказок. Діти склали розповідь з доречним використанням образних висловлювань. Наприклад: «Одного разу дівчинка пішла до лісу зі своїми подругами. Вони хотіли збирати гриби. Інші дівчатка збирали собі гриби, а ця дівчинка так усього боялася, що тільки й дивилася, де що там хруснуло. Усі прийшли з грибами, а вона з порожнім кошиком. А подруги їй сказали: «Полохлива ворона й куща боїться», «Одного разу синочок і донечка хотіли привітати свою матусю з днем народження. Вони зробили для неї подарунки. Синочок виліпив з пластиліну літак, а донька намалювала квіти. Настав день народження. Подарунки лежали на столі, а діти побігли гратися на вулицю. Самі зробили, а подарувати не подарували. Тільки на другий день подарували. Як ти щось робиш, треба закінчити справу».

Дітям подобається відгадувати загадки, розв'язувати

71

різноманітні інтелектуальні складні завдання. Вони інтуїтивно відчують побудову загадки, доцільність використання образних засобів, що пояснює факти вдалого складання ними загадок-описів (таких найбільше), загадок-метафоричних образів (вони є показниками високого рівня інтелектуального розвитку, уяви) й побудованих на порівнянні. Серед складених дітьми загадок багато поетичних текстів, діти охоче складають свої власні загадки. Наприклад:

Загадки-описи: «Довжина, довжина, ні початку, ні кінця» (дорога), «Два квадратики, чотири вушка, вона моя нічна подружка» (подушка), «Червоний молодець із зеленою чуприною, ціле літо сидить в городі» (томат), «На

одній зеленій ніжці стоїть синенька квітка», «Маленький, пухнастий, перехитрив людоїда» (кіт у чоботях), «Весною вони ростуть, а восени землю вкривають і спадуть» (листя), «Дістати неможливо, піймати неможливо, а завжди над головою» (небо), «Яка гарна моя подруга: можна її за ручку взяти, можна чай пити, а потім помити» (чашка).

Загадки-метафоричні образи: «Сонечко, яке горить кожного вечора» (лампа), «Стоїть „даїшник" на одній нозі, без рук і з трьома очима» (світлофор), «Жовтий човник пливе озером» (качка), «Жовті клубочки ходять біля квочки» (курчата), «Залізний птах по небу літає» (літак), «Зелена красуня, плаття з голок» (ялинка), «Їде хатка з віконцями на колесах» (автобус), «Виросло на дереві оранжеве сонечко» (апельсин).

Загадки, побудовані на основі порівняння й зіставлення: «Немає шапки - є відро, немає носа - є морква, якщо в хату занести, помре» (сніговик), «Ні голок немає, ні листя, а на галявині росте» (гриб), «Зелена, але не жабка, колюча, але не їжак, стоїть і не ворухиться» (ялинка), «Кругла, але не диня, кисла, але не лимон, і завжди допомагає» (вітамінка), «Він схожий на кран, але не кран. Сірий, як миша, але не миша (слон). Хто це?», «Лікує, а не лікар, стукає, а не майстер» (дятел), «Вночі багато, а вранці не знайдеш жодної» (зірки).

У процесі ознайомлення дітей з творами літератури й фольклору значущість деяких жанрів та інтерес дітей до них у певні періоди дошкільного дитинства змінюється, що пояснюється потребою до цих форм мовної та ігрової культури для зростаючої особистості. Так, інтерес дітей до забавлянок і утішок поступово зменшується, натомість з'являється інтерес до самостійного складання коротких ритмічних віршів, примовлянок, що супроводжують дитячі ігри, спілкування,

72

рухи. У старшому дошкільному віці діти виявляють зацікавленість загадками, лічилками, дражнилками, скоромовками. Власне в цих формах фольклору діти виявляють свою творчу активність.

Фольклористи вважають прозивалки (дражнилки), лічилки з усіх жанрів дитячого фольклору чи не найбільш «дитячими» (С.Бесикало, Ф.Борщевський, О.Новіков). Автори відзначають, що у дражнилках, цій своєрідній формі самовираження, яскраво виявились особливості дитячої естетики, безпосередність дитячої реакції на слова-образи, жести, гримаси, а то і дії в момент сварки чи суперечки. Прозивалки будуються як ствердження чи звернення, вони мають чітку ритмічну будову, чітке римування. Часто їх будова насичена цікавими звукосполученнями, негативно забарвленою лексикою. Ці характерні ознаки виявляються у складених дітьми текстах дражнілок.

Личко не мила, Черевички не сушила.

Я - розумний. А ви - ні! Тільки задрите мені!

Чапа-чапа по болоті, Мила руки у компоті.

Твої зуби миша з'їла, На горище потягнула Звідти в річку покидала Таку пісню заспівала: «Сусі, мусі, каламусі!»

Потенційно багатими для прояву творчості є лічилки - найпоширеніший спосіб розподілу ролей у грі. В основі багатьох з них лежить прихована лічба, часто у вигляді переінакшених числівникових форм. За даними, одержаними у 20-х рр. ХХ ст. відомим лінгвістом Г.Виноградовим, лічилка «Один, два, три, чотири, п'ять вийшов зайчик погулять...» була повторена дітьми, які брали участь в обстеженні, у двадцяти чотирьох варіантах. А дослідження Т.Алієвої, проведене в 90-х рр. довело, що від сорока дітей одержано понад двадцять варіантів тієї самої лічилки. Різноманітні цікаві приклади творення і творчого

73

відтворення дітьми текстів лічилок як доказ животворності дитячого фольклору також були зафіксовані Н. Гавриш.

Крім усної народної творчості в роботі з дошкільниками широко використовуються й інші жанри художньої літератури, а саме: оповідання, вірші, повісті, балади, байки і т. ін. Визначимо їх.

Оповідання - словесний виклад яких-небудь подій; прозовий художній твір невеликого розміру.¹

Повість - літературний художній розповідний твір, що займає проміжне місце між оповіданням і романом.²

Балада - віршований літературно-епічний твір з казковим, легендарним чи героїчним змістом та напруженим драматичним сюжетом.³

Байка - коротке, алегоричне повчальне оповідання у прозовій або віршованій формі.⁴

Вірш - одиниця ритмізованої мови, що складається з певної кількості стоп. Білий вірш—вірш, який не має рими. Невеличкий поетичний твір, написаний ритмізованою мовою.⁵

Відтак, джерелами художнього читання і розповідання є:

1. Українська усна народна творчість - найбільш широкоживане джерело виховання, навчання і розважання дітей. Фольклорні твори поділяються на народнопоетичні, прозові та ігровий фольклор. Серед народнопоетичних у дошкільних закладах використовують утішки, забавлянки, пісні, вірші, лічилки, мирилки, голосилки, прислів'я, приказки, приповідки, загадки, скоромовки; ігровий фольклор - це народні хороводні драматичні ігри з текстом і діалогом («Ходить гарбуз по городу», " А ми просо сіяли», «Подольночка» тощо).

Найбільш улюбленим фольклорним жанром для дітей є, звичайно, казки, які прийшли до нас з глибокої давнини. У дошкільному закладі використовують такі види казок: про тварин, чарівні (фантастичні), соціально-побутові, перекази, «надокучливі».

2. Твори письменників-класиків (Т.Шевченко, Леся Українка, І.Франко, Л.Глібов, П.Грабовський, М.Коцюбинський, Я.Щоголів, О.Олесь, С.Васильченко).

¹ Тлумачний словник української мови. - К.: Освіта, 1999.- С. 170.

² Там само, С. 196.

³ Тлумачний словник української мови. - К.: Освіта, 1999. - С.

16"Там само, С. 16.

⁵ Там само, С. 38.

74

3. Творчість сучасних українських письменників і поетів (П.Тичина, М.Рильський, В.Сосюра, Н.Забіла, П.Воронько, В.Симоненко, В.Сухомлинський, Л.Костенко, А.Костецький, О.Орач, С.Пушик, М.Шдгірянка, І.Блажевич та ін.).

4. Твори кращих зарубіжних письменників, поетів, як класиків, так і сучасних, у перекладі українською мовою (Г.-Х.Андерсен, Ш.Перро, брати Грімм, О.Пушкін, М.Горький, С.Маршак, С.Михалков та ін.).

Вважаємо, що не можна обмежувати вихователя рамками обов'язково визначеного програмою переліку художніх творів. Він сам у змозі вибрати відповідно до вікових та індивідуальних особливостей дітей своєї групи твори певного письменника, фольклорний матеріал чи казку. Орієнтиром у виборі творів для читання виступають означені джерела художнього читання.¹

1.6. Змістова характеристика художньо-мовленнєвої діяльності

Змістова сторона художньо-мовленнєвої діяльності складається з різних видів компетенцій, які є показниками готовності дитини до здійснення цієї діяльності. Це такі компетенції: когнітивно-мовленнєва, поетично-емоційна, виразно-емоційна, оцінювально-етична, театральна-ігрова.²

Когнітивно-мовленнєва компетенція - наявність певних знань у дітей про письменників та їхні твори в межах програми вікової групи; здатність відтворити зміст знайомих творів, назвати автора твору, впізнати твір за його уривком чи ілюстрацією, прочитати напам'ять вірш; пригадати загадки, прислів'я, скороговки, лічилки.

Виразно-емоційна компетенція - вміння виразно та емоційно передати зміст художнього твору, дотримуючись адекватних засобів виразності й вдало їх поєднуючи.

Поетично-емоційна компетенція - здатність дітей виразно читати вірші, здійснювати елементарний художній аналіз віршів (знаходити повтори голосних і приголосних звуків, римовані рядки, добирати римовані слова тощо).

Оцінювально-етична компетенція - здатність дитини свідомо аналізувати поведінку героїв художнього твору, висловлювати

¹ Витоки мовленнєвого розвитку дітей. - Одеса: Маяк, 1999.

² БогушА. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти. -Одеса.: Ярослав, 2004.

75

своє ставлення до них, мотивувати моральні та естетичні оцінки.

Театральна-ігрова компетенція - це наявність у дітей умінь і навичок самостійно розігрувати зміст знайомих художніх творів у театралізованих іграх, іграх-драматизаціях, іграх за сюжетами літературних творів, інсценувати твори в театральних виставах.

Добираючи художні твори для дітей, потрібно пам'ятати про принципи їх добору. Опишемо їх.

1. Висока художня майстерність твору. Іноді вихователі читають дітям

оповідання, яке вдалося знайти для розкриття теми заняття чи на актуальну тему. Такі «чергові» оповідання здебільшого мають невдалу форму, в'ялий сюжет, невиразних героїв, які залишають дітей байдужими і зразу забуваються.

2. Образність, жвавість мови твору, її відповідність літературним нормам. Добре, коли письменник використовує яскраві порівняння, метафори, фразеологічні звороти, які легко запам'ятовуються, пряму мову. Слід уникати творів, у мові яких надто багато пестливих слів та зі зменшувальними суфіксами.

3. Цікавий сюжет твору. Оповідання із захоплюючим сюжетом, з яскравою й гострою характеристикою героїв надзвичайно подобаються дітям. Такий сюжет мають українські народні казки. Тому дитина не хоче розставатися з героями казок, сюжет казки тримає її увесь час у напруженні. До творів, що відповідають означеній вимозі, належать оповідання М.Коцюбинського, В.Сухомлинського, К.Ушинського, казки І.Франка і т. ін.

4. Простота й чіткість композиції. Дитячий твір повинен мати чітку композицію, конкретність у зображенні героїв, оточення, деталей, які допомагають дитині уявити не тільки образ героя, а й місце, де відбуваються події.

5. Доступність художнього твору дитині. Цей принцип узгоджується з принципом відповідності змісту художнього твору віковим особливостям дітей. Залежно від вікової групи, вихователь має добирати книги дитячих письменників, які адресовано дітям молодшого, середнього, старшого дошкільного віку. Дитячі видавництва мають чітко диференціювати, для якого вікового періоду видаються книжки. Недоцільно об'єднувати весь дошкільний вік, наприклад, «для дітей дошкільного віку», а ще гірше, коли книжку рекомендовано для

76

двох суміжних вікових періодів - дошкільного й молодшого шкільного віку. Книжка буде корисною, якщо її зміст зрозумілий дитині. Водночас не слід забувати, що іноді інтереси дітей перевищують їхній віковий рівень, їм багато читають удома, тоді вихователь може читати складніші для сприймання оповідання.

6. Новизна й контрастність змісту. Є предмети, явища, життєві події, з якими можна ознайомлювати дітей лише через художню літературу (космос, деякі тварини, життя на Півночі, Півдні, в Африці, діяльність шахтарів, моряків, льотчиків, військові події, події з минулого життя країни тощо).

Якщо події, явища, про які йдеться в оповіданні, перебувають поза межами реального світу дитини, вона їх ніколи не бачила, потрібно добирати ілюстровані дитячі книжки, які б розширили поле безпосереднього сприймання дитини. Серед різних видів ілюстрацій дитячих книжок (лінійний, світлотіньовий, умовний малюнок) найкращим для сприйняття є світлотіньовий малюнок.

7. Конкретні педагогічні завдання, для розв'язання яких добирається художній твір. Тематика художніх творів для дітей досить різноманітна,

тому вихователь має чітко визначити мету використання твору на занятті, час і місце (розділ), коли його слід читати. Наприклад, твори природничої тематики (про пори року, явища природи, птахів, тварин, комах тощо) читають на заняттях з розділу «Рідна природа», твори на соціально-побутову тематику (професії дорослих, транспорт, про рідну країну, свята тощо) - на заняттях ознайомлення з явищами довкілля. Казки, твори на морально-етичні та розважальні (гумористичні) теми слід використовувати на заняттях з художньої літератури.

Доброти вдало твір - це лише початок роботи з художнім твором. Вихователь має дотримуватись і відповідних принципів ознайомлення дітей з художніми творами.

1. Принцип емоційно-виразного читання художнього твору. Сутність виразного читання в його емоційній насиченості. Попередньо твір слід декілька разів прочитати, визначити характер інтонації, логічні паузи, логічний наголос, темп читання, тембр мовлення героїв та персонажів твору. Опанування мистецтвом художнього читання і розповідання є професійним обов'язком вихователя.

2. Усвідомлення й розуміння дітьми змісту художнього твору. Художній твір лише тоді може впливати на дитину

77

позитивно, коли вона його добре зрозуміла, усвідомила хід подій, ідею чи мораль твору. Тому перед читанням твору потрібно подумати, які слова та фрази будуть важкими для розуміння дітей та як їх пояснити — перед, під час чи після читання. Визначити запитання для вступної бесіди, бесіди за змістом оповідання (пізнавального змісту), дібрати ілюстрації, що допоможуть дітям наочно уявити описані події.

3. Повторюваність читання. Невеликий за обсягом художній твір слід прочитати на занятті декілька разів. Колитвір за обсягом великий, можна обмежитися повторним читанням уривків, найбільш яскравих і значущих епізодів. Повторне читання одного й того самого твору слід здійснювати впродовж місяця, кварталу, року. Знайомий твір читають на інших заняттях, наприклад, у ході етичної бесіди, на заняттях з розвитку мовлення (переказування відомого твору). Уривки творів читають у процесі тематичних бесід чи літературних вікторин, на тематичних літературних вечорах та ранках. Знайомі твори діти можуть слухати в запису на платівках, магнітофоні, дивитися театральні вистави, діафільми, мультфільми, кінофільми.

4. Включення дітей в активну пізнавальну діяльність за змістом художнього твору. Реалізації цього принципу сприяють елементи драматизації та інсценізації на заняттях, ігри-драматизації, інсценування художніх творів, розігрування сюжетів віршів, забавлянок, пісень, театралізовані та сюжетно-рольові ігри за змістом художніх творів: малювання, аплікація за мотивами прослуханих творів з наступною розповіддю за своїми малюнками-ілюстраціями.

5. Взаємозв'язок пізнавальних, виховних і мовленнєвих завдань. Кожний твір впливає на дитину з трьох боків: інформує про щось нове, дає їй но-

ві знання; виховує розумово, морально, естетично; збагачує, уточнює та активізує словник дитини. Отже, всі ці три завдання вихователь має чітко визначити у програмному змісті заняття, на якому буде прочитано твір.

6. Тематичне читання творів. У практиці роботодошкільних закладів використовують читання творів на однотемному впродовж певного періоду: на одному занятті, впродовжмісяця, кварталу. Наприклад, до заняття з природи на тему«Весна», («Зима», «Осінь», «Літо») можна дібрати два-триневеличких оповідання, в яких йдеться про різні періоди весни.

78

За змістом цих оповідань проводять порівняльну бесіду. До заняття з ознайомлення з довкіллям на тему: «Професії твоїх батьків» дітям читають два-три оповідання, вірші про професію дорослих, розглядають картини, ілюстрації. Твори цієї самої тематики читають дітям і на інших заняттях упродовж одного-двох місяців. Завершується читання цього циклу творів тематичною завершальною бесідою «Професія твоїх батьків». Підготовка до бесід з етики (про скромність, ввічливість, чесність, правдивість тощо) вимагає тематичного читання творів упродовж кварталу.

7. Оцінювання дітьми змісту художнього твору. Розуміння, усвідомлення тексту викликає в дитини емоційні переживання, співчуття, що є основою для формування адекватних оцінних суджень, моральних та етичних оцінок.

Отже, врахування особливостей сприймання дітьми художніх творів, їх функціональної і змістової спрямованості, принципів відбору художніх творів та ознайомлення з ними дітей допоможе об'єктивно підійти до формування мінімальних і водночас достатніх знань, умінь і навичок у галузі художньо-мовленнєвої діяльності.

Завдання формування художньо-мовленнєвої компетенції в дітей дошкільного віку:

- ознайомити дітей з фольклорними творами, творамиписьменників-класиків, сучасних українських письменників,зарубіжних авторів;
- навчити дітей слухати і розуміти зміст художніх творів;
- прищеплювати вміння відтворювати зміст знайомих творів в активній художньо-мовленнєвій діяльності;

- розвивати поетичний слух, бажання вивчати вірші напам'ять;
- виховувати виразність художнього читання у процесі відтворення змісту художніх творів;
- виховувати оцінні судження, адекватні естетичні та моральніоцінки поведінки героїв;
- формувати самостійність у художньо-мовленнєвій ітеатрально-ігровій діяльності;
- виховувати вибіркове ставлення до книги, охайність у роботі з книгою;
- вчити визначати жанр художнього твору, запам'ятовувати його автора;

79

- виховувати бережливе ставлення до книги, бажання лагодити книжки;
- залучати до чергування в куточку книги, до роботи в «дитячій бібліотеці».

1.7. Особливості художньо-естетичного сприймання дітей дошкільного віку

Проблема розвитку художньої творчості невідривно пов'язана з вивченням особливостей сприймання творів різних видів мистецтва, в тому числі художньої літератури, і формуванням уявлень про художній образ. Взаємозв'язок сприймання творів художньої літератури і різних видів дитячої творчості полягає у взаємному впливові одного процесу на другий. Це пояснюється тим, що художній твір пробуджує в людини глибокі почуття, які активізують творчу уяву і стають спонукою до творчої діяльності під впливом вражень від сприйнятого. Отже, чим більш глибокими виявляються переживання від сприйнятого, тим значнішим є вплив мистецтва на психіку людини, тим сильнішим виявляється поштовх її до активної творчої діяльності.

Сприймання і розуміння дітьми змісту художніх творів було предметом дослідження багатьох учених (А.Богуш, А.Бородич, Н.Ветлугіна, Л.Виготський, О.Запорожець, В.Єзикеєва, Н.Карпинська, Г.Костюк, Є. Лукина, Л.Славина, Є.Фльорина, Н.Циванюк та ін.). Дослідники зазначають, що сприймання будь-якого мистецтва вимагає від того, хто його сприймає, співтворчості з майстром, інакше неможливо зрозуміти, відчувати всі почуття, що володіли автором. Недостатньо розібратись у структурі твору - необхідно творчо пропустити сприйняте через себе, щоб пережити свої почуття й таким чином привласнити зображуване. Мистецтво не народжує прямої практичної дії, воно тільки готує до цієї дії. Л.Виготський вбачає в мистецтві суспільну техніку почуття, знаряддя суспільства, завдяки якому воно залучає в коло соціального життя особистісні сторони людської істоти. Саме так відбувається вплив мистецтва як чинника культури на психічний розвиток людини. Для сприймання мистецтва теж потрібна творчість, необхідне творче подолання свого почуття, досягнення

80

катарсису, в якому дія мистецтва й виявляється повною мірою. Якість художнього сприймання залежить від вербалізації цього процесу. Мовлення і супроводжує процес сприймання, і бере в ньому найактивнішу участь. Дитина сприймає твір мистецтва не тільки завдяки зору і слуху, а й через власне мовлення. Це пояснюється тим, що художнє сприймання діалогічне за своєю структурою, а мовлення є засобом цього діалогу.

Сприймання літературних творів, усвідомлення їх змісту й засобів художньої виразності розглядалося вченими (О. Запорожець, Л.Славина, Д.Дубовис-Арановська, Н.Карпинська, Г.Костюк, Є. Лукіната ін.) в різних аспектах. Вони зазначали, що процес сприймання творів мистецтва вимагає певної творчості, він пов'язаний з активною відповідною позицією того, хто сприймає, усвідомленням логіки викладу вчинків героїв художнього твору. Художнє сприймання повинно бути «мислен-невим», містити усвідомлення

ідейного змісту, естетичну оцінку літературного тексту і наступний емоційний відгук.

Сприймання змісту художнього твору складається з таких процесів, як слухання, уявлення, усвідомлення прослуханого та розуміння. Дитина-дошкільник не вміє ще сама читати книги, вона тільки слухач. Слухання - це складний процес перцептивної діяльності дитини. Дитина сприймає слово вихователя, у сприйманні твору від вихователя-читача (чи розповідача) бере участь лише слуховий аналізатор. Тому дуже важливим моментом в активізації слухання є включення зорового аналізатора. Це забезпечується виразністю читання, мімікою, жестами, силою голосу, темпом і тембром мовлення вихователя. Під час слухання у свідомості дитини виникають уявлення - конкретні образи (описи природи, герої, предмети, явища), дитина їх усвідомлює, пов'язує між собою, розуміє зміст прочитаного.

Слухання є складною частиною комунікативного акту, активним боком якого є говоріння (читання або розповідання) дітям художніх творів. Слухання є вторинним у комунікації, оскільки, за словами І.Зимньої, «мотиваційно-цільовий бік слухання опосередковується діяльністю говоріння іншого учасника спілкування».¹ Метою слухання є розкриття слухачем

'Зимняя И.А. Технология слушания и говорений: Автор... докт. псих. наук. -М., 1973.- С. 12.

81

смыслових зв'язків, осмислення мовленнєвого повідомлення, що сприймається на слух. Слухання не має механізму зовнішнього оформлення, у слухача діє тільки механізм «внутрішнього оформлення», тобто, за висловом І.Зимньої, «внутрішнє відтворення чужої думки».

Отже, слухання визначається смисловим сприйняттям тексту. Смислове сприйняття тексту не планується, не програмується слухачем, не контролюється свідомістю, оскільки зміст процесу слухання задається ззовні, тим, хто читає (або розповідає) текст. Результатом слухання є розуміння або нерозуміння мовленнєвого повідомлення (прослуханого тексту), а також, відповідне говоріння.

Продуктом слухання є умовисновки, до яких дійшов слухач у процесі слухання. Отже, слухання є складним процесом внутрішньої перцептивної діяльності людини. Становить він і певні труднощі для дитини дошкільного віку, з її обмеженим життєвим досвідом і перевагою наочно-образного мислення й пам'яті.

Розуміння, усвідомлення змісту художнього твору зумовлює певні почуття, емоційні переживання, формує певний естетичний настрій, впливає на поведінку дітей.

На думку С.Чемортан, у сприйнятті дітей особливу роль відіграє їхнє попереднє сенсорне виховання. Сприйняття художнього твору, його зміст і мова дають змогу дитині відчувати зв'язок між емоційно-образним змістом твору і тими засобами виразності, які доступні їм. Літературний твір сприймається в цілому, в єдності його змісту й художньої форми. Але також можуть бути відчутні і специфічні для кожного жанру ознаки, виділені виразні

засоби мови. Автор підкреслює, що дітей потрібно навчити орієнтуватись у змісті твору, вслухатися в особливості його художньої мови, оскільки навчання орієнтування у творі закладає основи для більш розвиненої форми сприйняття й художнього мислення.¹

Отже, слухання художнього твору дітьми дошкільного віку слід розуміти як безперервний внутрішній контакт виконавця зі слухачем, що створюється у процесі художнього впливу на розум і почуття слухача, як прагнення розповідача примусити

¹ Чемортан С.М. Формирование художественно-речевой деятельности старших дошкольников. - Кишинев, 1986. - С. 17.

82

маленьких слухачів побачити все те, про що він говорить, зрозуміти його думки, оцінити все, що відбувається, примусити думати, відчувати, хвилюватися разом з розповідачем, повірити в усе почуте. Якщо такого прагнення у вихователя немає, то найвиразніше читання залишається недієвим, пустим промовленням слів. Необхідною умовою успішної роботи вихователя для найбільш повного сприйняття дітьми його розповіді чи читання художнього твору є постійний контроль за слухачами, безперервна підтримка уваги всіх дітей, щоб досягти кінцевого результату читання і слухання - розуміння змісту художнього тексту маленькими слухачами.

Суттєву роль у сприйнятті відіграє процес розуміння, який є невід'ємним будь-якого процесу пізнання. За словами Г.Костюка, розуміння виникає там, де є здатність живої істоти щось зрозуміти, проникнути в сутність тих чи інших об'єктів, це стан свідомості особистості, яка цю суть розкриває. Г.Костюк визначив місце розуміння у процесі навчально-виховної роботи в освітніх закладах: «тільки зрозуміле, продумане стає переконанням наших учнів, - зауважує автор, - робить свій внесок у формування їхніх поглядів і світогляду».¹ Саме тому вчений намагався насамперед визначити сутність поняття «зрозуміти» в доконаному виді. Зрозуміти певний об'єкт - це означає відбити цей об'єкт в його істотних зв'язках з іншими об'єктами, утворити певне поняття про нього; «розкрити його істотні зв'язки з іншими явищами матеріальної дійсності, з'ясувати умови, за яких воно виникає, причини, що його породжують»². Зрозуміти - це знайти загальне в поодинокому й через це загальне пояснити поодиноким. Зрозуміти новий об'єкт - це розв'язати якусь маленьку пізнавальну задачу, яку ставить перед учнями кожен новий предмет (нова метафора, прислів'я, художній твір, описовий чи розповідний текст тощо).³

Сутність самого процесу розуміння Г.Костюк визначає як активне відображення предметів і явищ у їх зв'язках і відношеннях, «як не простий, не безпосередній, а складний,

¹ Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості /За ред. Л.М. Проколієнко. - К.: Рад. шк., 1989. - С. 251.

² Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості /За ред. Л.М. Проколієнко. - К.: Рад. шк., 1989. - С. 252.

³ Там само, С. 255.

опосередкований, суперечливий процес відображення людиною сутності речей ...через який ми доходимо до поняття і яке здійснюється через цілу низку розумових дій і операцій".¹ За словами вченого, у процесі розуміння має місце рух думки не тільки від конкретного до абстрактного, від поодинокого до абстрагованого загального, а й навпаки. Водночас без абстракції, узагальнення нічого не можна зрозуміти.

Г.Костюк визначає й результати процесу розуміння: розуміння виявляється в судженнях, поняттях, умовисновках, поглядах, переконаннях, розповідях, за якими «лише і можна судити про його істинність, відповідність об'єктивній дійсності»². У ході процесу розуміння змінюється стан свідомості особистості внаслідок того, що для неї стає зрозумілим те, що досі не було таким.

Процес розуміння має бути керованим педагогом, який має вміти викликати і спрямовувати слухачів на розв'язання поставлених перед ними пізнавальних задач, а це означає, що потрібно вчити дітей зіставляти, порівнювати факти, знаходити в них схоже й відмінне, виділяти істотне серед другорядного, піддавати об'єкти своєї думки аналізу і синтезу, самостійно доходити узагальнень і висновків на основі фактів, застосовувати їх до пояснення нових випадків. Педагогічне керівництво процесом розуміння означає оволодіння педагогом відповідною технологією навчання, адекватною до сутності процесу розуміння.

У педагогічному керівництві процесами розуміння важливу роль відіграє вміння педагога чітко ставити завдання й диференціювати його від інших; визначати конкретно, що потрібно зрозуміти; використовувати для цього продуману систему запитань.

Розуміння нерозривно пов'язане з мовою і мовленням. Словами передається іншим не тільки те, що ми зрозуміли, у словах воно існує для нас самих. Труднощі словесного оформлення думок, це насамперед труднощі розуміння того, про що ми говоримо. Як тільки ці труднощі розуміння переборюються, проходять ті «муки слова, яких ми при цьому зазнаємо».³

Г.Костюк розкрив механізм мовного оформлення процесу

'Там само, С. 265.

² Там само, С. 254.

³Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості /

За ред. Л.М.Проколієнко. - К.: Рад. шк., 1989. - 282.

84

розуміння. Так, він зазначає, що мовні акти, що відображують у своєму змісті певні предмети і явища об'єктивної дійсності, є водночас діями, які включають низку операцій, навичок, з поміж них і навичок мовленнєвого рухового апарату. В мовленнєвих актах знаходять форму існування мислительні дії (порівняння, аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення), тобто в мовленні ці мислительні процеси дістають матеріальну форму існування. Водночас відбувається складна взаємодія процесів розуміння, мовлення і мислення,

а саме: а) щоб мовні засоби стали засобами розуміння, ними потрібно оволодіти; б) оволодіти ними - це насамперед зрозуміти їх зміст; в) тільки зрозуміле може стати знаряддям подальшого розуміння.

Оволодіння значеннями слів, художніх виразів необхідне дітям для розуміння тексту (описового, розповідного, пояснювального і т. ін.). Воно є засобом проникнення у смисл художнього твору, розуміння ставлення автора до зображуваних ним персонажів. Відтак, одним з мотивів розуміння є потреба дитини розповісти іншим про щось, поділитися своїми думками: описати, пояснити, довести, переказати, висловити своє оцінне судження щодо почутого, прочитаного, прослуханого.

Розуміння художнього твору, на думку Н.Морозової, проходить два ступеня впродовж дошкільного періоду. Перший -розуміння «плану значення» - це розуміння дітьми лише фактичного змісту твору. Таке розуміння не дозволяє слухачеві проникнути у глибинні зв'язки й відношення. Другий ступінь -розуміння «плану смислу» - передбачає проникнення в підтекст з опорою на виразні засоби мови.¹

У процесі сприймання художніх творів виокремлюють три стадії. Перша стадія - безпосереднє сприймання твору, тобто відтворення й переживання образів твору. На цій стадії провідну роль відіграє процес уяви, твір сприймається «серцем», а потім уже розумом. Друга стадія - розуміння змісту твору. Провідним стає мислення, яке оперує тим, що було емоційно пережито, при цьому воно не вбиває емоційності сприймання твору, а поглиблює його. Третя стадія - вплив художньої літератури на особистість дитини як кінцевий результат сприймання художніх творів.

Неабияке значення у сприйманні твору відіграє уява. У старшому дошкільному віці з'являються зачатки творчої уяви. Дитина навчається діяти подумки, в уявлюваних обставинах. Уявлювані дії в уявлюваних обставинах породжують у дитини

¹ Морозова Н.Г. Развитие отношения детей дошкольного возраста к словесному заданию // Известия АПН РСФСР. - Выш.14. - М., 1948 - С. 64.

85

реальні почуття. Л.Бочкарьова назвала ситуацію «входження дитини всередину зображених казкових подій» «ефектом присутності». Сила дитячого уявлення настільки значна, що діти відчувають страх, радість, гордість, ніжність.¹

Учені (А.Бочкорьова, О.Запорожець, Н.Карпинська, О.Ку-басова) одним з показників творчої уяви називають здібність дітей виходити за межі ситуації, яку вони сприймають, можливість комбінувати свої враження від почутого й осмисленого з тим, що вони бачать у житті.

Психологи зазначають, що мова літературного твору впливає на слухача не тільки своїм семантичним змістом, але й емоційним забарвленням, експресивністю (Л.Виготський, М.Жинкин. С.Рубінштейн). Однією з найважливіших умов повноцінного сприймання тексту вчені називають уміння «чита-

ти», яскраво користуватися прийомами художнього зображення. Розвиток та вдосконалення чуття художньої форми загострює емоційну чутливість дошкільників, а це, у свою чергу, сприяє розумінню ними змісту літературного твору (Н.Карпинська, Н.Морозова, О.Никифорова та ін.).

Сприйняттю і розумінню надається найважливіша роль у слуханні літературних творів. Дошкільне дитинство є періодом накопичення досвіду сприйняття творів мистецтва, залучення до «першочергових виконавчих навичок». Є.Фльорина зазначала, що "літературний твір, пробуджуючи мислительний процес за допомогою слова, тобто відвернення від безпосереднього чуттєвого сприйняття, водночас забезпечує багатство чуттєвого сприйняття, конче необхідного для мислення дитини раннього віку". Автор зазначала, що «чуттєвий образ», викликаний художнім твором, полегшує розуміння дітьми ідей, робить їх «конкретними і переконливими»; художній твір викликає певні оцінки, вчить абстрагування. На думку Є.Фльориної, єдність «чуттєвого і «мисленнєвого» є характерною особливістю сприйняття художнього твору. Слухаючи оповідання, казку, дитина дошкільного віку виявляє особливу внутрішню активність, стає немовби співучасником подій, що описуються і сприймаються.²

Важливу роль у сприйнятті художніх творів дослідники надають повторності (Є.Фльорина, Н.Карпинська та ін.).

¹ А.П. Бочкарева. Создание образов детьми шестого года жизни под влиянием художественной книги и картинки: Автор. ... дис. канд. пед. Наук. —М., 1982.-С. 22

²ФлеринаяЕА. Зстетическое воспитание дошкольника / Под ред. В.Н. Щацкой.— М., АПН РСФСР, 1961. - С.282, 292-293.

86

Повторність необхідна для закріплення й поглиблення сприймання художнього твору. Не кожен твір засвоюється з першого читання, розповідання, багато чого доходить до свідомості й почуттів дитини лише при повторному читанні. У зв'язку з цим Є.Фльорина пропонує складати план художнього читання і розповідання на одне заняття за принципом тематичної єдності або «єдності образів». Автор обґрунтовує "наївність дитячого сприйняття", що «базується на малому досвіді і прямолінійній логіці думки».¹ Отже, «дитяча наївність» ставить свої вимоги до художнього твору.

Н.Карпинська підкреслює нестійкість дитячих емоцій і необхідність їх підтримувати та поглиблювати: «вести дітей від емоційного сприймання казки до осмислення її ідейного змісту».²

Дослідження вчених (Д.Дубовис-Арановська, О.Запорожець, Н.Карпинська, О.Кубасова, О.Никифорова) виявили, що старші дошкільники вже мають такий рівень сприймання художніх творів, на якому простежується розгляд подій і вчинків з авторської позиції. На думку психологів (Л.Божович, О. Леонт'єв, Г. Люблінська), це відбувається тому, що в цьому віці виникає нова форма самосвідомості дитини. Це певна внутрішня діяльність, що дозволяє дитині зрозуміти явища, які вона безпосередньо не сприймає, поставитися певним чином до подій, в яких вона не бере участі, і це має

вирішальне значення для подальшого психічного розвитку дитини.

Чим тісніший зв'язок між змістом художнього твору й життєвим досвідом дошкільників, за Н.Карпинською, тим емоційніше їхнє сприйняття. Сила враження при слуханні літературного твору, на думку вченої, залежить від рівня розвитку естетичного сприйняття. Здатність естетично сприймати літературний твір розвивається в повній мірі пізніше, а в дошкільному дитинстві закладаються перші передумови для цього сприймання.

Розвиток сприйняття у старших дошкільників, зазначає Н.Карпинська, йде по лінії все більшого осмислення прослуханих оповідань, казок, віршів, збагачення почуттів. Важливо розвивати у дітей емоційну чуйність, емоційне ставлення до героїв і фактів творів. При цьому у дітей формується здатність до елементарного аналізу літературного твору.

¹ Флерина ЕА. Эстетическое воспитание дошкольника / Под ред. В.Н. Щацкой.-М., АПН РСФСР, 1961 - С.293.

² Карпинская Н.С. Художественное слово в воспитании детей. - М.: Педагогика, 1972.-С.63.

87

Інтерес до літературного твору сприяє розумінню його змісту дітьми старшого дошкільного віку. Герої твору стають ближчими, зрозумілішими. Співчуття до персонажів, хвилювання за їхні долі набувають усвідомленої форми. Такі почуття переживають діти і в аналогічних життєвих ситуаціях. Переживаючи й осмислюючи те, що їм читають, діти, по суті, осмислюють і оцінюють дійсність, в умовах якої вони живуть. Вони вчаться зіставляти прості, доступні розумінню явища з відображенням їх у художніх образах.

У старшому дошкільному віці сприйняття дітьми художньої форми твору значно збагачується. Слухаючи ритм, відчуваючи музичність вірша, діти порівнюють їх з піснею -«вірші, наче пісня». У старшому дошкільному віці діти починають прислуховуватися до віршованого тексту, звертають увагу на рими, з бажанням промовляють вірші напам'ять, самі вигадують римовані слова.

Розвиток і вдосконалення почуття художньої форми загострює емоційну чутливість дошкільників, сприяє розумінню ними художніх творів. У зв'язку з цим, у старших дошкільників необхідно формувати вибіркове ставлення до літературних творів, вони мають вміти називати у знайомих творах те, що більше подобається і хочеться прослуховувати постійно. Така робота веде не тільки до розуміння змісту художніх творів, а й виховує вже в дошкільному віці художній смак.

Упродовж тривалого часу в психолого-педагогічній літературі велися дискусії щодо характеру процесу сприймання дітьми художніх творів. Так, одні вчені (І.Олпертон, Ж. Піаже та ін.) заперечували активний характер сприймання дітьми змісту художніх творів. Вони стверджували, що дошкільникам властивий егоцентризм, небажання й невміння стати на точку зору інших, вони не можуть зрозуміти мотиви і вчинки героїв. Інші вчені (А.Богуш, Д.Дубовис-Арановська. О.Запорожець, Н.Карпинська, Є.Лукина, Л.Славина та ін.), навпаки, акцентують увагу на активному сприйманні дитиною худож-

нього тексту в процесі слухання твору. Діти постійно переривають хід розповіді, втручаються в події, звертаються із запитаннями, намагаються допомогти героям.

О.Запорожець описує, як він організував з групою дошкільників драматизовану гру в дитячому театрі. Одна частина дітей була виконавцями, друга - глядачами, проте до кінця вистави межі між залом - «глядачами» - і сценою - «виконавцями» - зникли, глядачі бігли на сцену грати; їх не задовольняла позиція глядача. "Дитина не хоче і не вміє займати

88

позицію стороннього глядача щодо описаних у казці подій, - пише автор. - Вона намагається втрутитись у хід подій, прийняти сторону тієї чи іншої особи, намагається реалізувати цілі позитивного персонажа не тільки мисленнево, а й дієво".¹ Дошкільник, за словами О.Запорожця, не егоцентричний у сприйманні твору. Його активність виявляється в тому, що він легко приймає позицію героя, мисленнево діє разом з ним, імітує жестами деякі його дії, бореться з його ворогами.

Активне, дієве ставлення приводить дитину іноді до несподіваних, на погляд дорослих, дій. Вона чорною фарбою замальовує на картинці негативного героя, вириває ілюстрації з його зображенням, випускає під час переказу неприємні для неї події («я не хочу про нього розповідати»), змінює хід подій, замінює кінцівку.

Образи художніх творів викликають у дітей почуття співпереживання, співчуття. О.Запорожець відзначає, що дітей не задовольняє невизначеність ситуації, коли невідомо, хто «хороший», а хто «поганий». Вони намагаються одразу виділити позитивних героїв, приймають їхню позицію, негативно ставляться до всіх, хто їм заважає. Іноді навіть неживі предмети піддаються суворій критиці, якщо дитина не знаходить, кого можна звинуватити в тому, що трапилось («дядя хороший, він врятував хлопчика, а ліс поганий, він його заблукав»)².

Дитина займає активну особистісну позицію щодо літературного твору. Естетичне сприймання вимагає, щоб той, хто сприймає, увійшов у зображення обставин, уявно взяв участь у діях героїв, пережив їхні радощі й смуток. Саме таке глибоке проникнення є поштовхом до розвитку фантазії, пробуджує творчий зліт думки дитини, пов'язуючи процеси сприймання та творчої художньої діяльності. О.Запорожець називає слухання казок і творчі ігри провідними способами формування здібності подумки діяти в уявних обставинах, без якої неможливо собі уявити жодну творчу діяльність.³

Активне сприймання художніх творів, вміння зайняти позицію героя виступає своєрідним «регулятором» поведінки дитини. Під час сприймання художніх творів у дітей формується

¹ Запорожець А. В. Психологія восприяття ребенком-дошкольником літературного произведения.//Избр. психологич. труды. - Т.І.- М: Педагогика, 1986. - С.72-79.

² Запорожець А. В. Психологія восприяття ребенком-дошкольником літературного произведения.//Избр. психологич. труды. -

Т.І. - М: Педагогика, 1986, - С.76.

³ Там само.

89

вміння правильно, об'єктивно оцінювати вчинки і поведінку літературних героїв, хоч іноді по-своєму, по-дитячому.

Дослідження вчених (Н.Карпинська, Л.Славина, Н.Виноградова, Є. Лукина) свідчать про те, що дітям дошкільного віку доступне сприймання моралі художнього твору. Так, Л.Славина відзначає, що перша елементарна оцінка моральних якостей і вчинків героїв доступна дітям у переддошкільному і молодшому дошкільному віці, хоча вони дають ще узагальнені однотипні оцінки «хороший», «поганий». Дитина каже: «Лисичка погана, вигнала зайчика, зайчик плаче, він хороший».¹ Найчастіше моральна оцінка збігається у них з емоційним ставленням до героя («Він хороший, мені подобається, я його люблю»), хоча бувають і розходження («Ведмедик погано вчинив, роздав теремок.—Тобі подобається ведмедик?—Так, я люблю ведмедика, він хороший»).

У дітей 4-5 років, за даними Н. Циванюк, започатковується формування моральних понять «добре» - «погано», «хороший» - «поганий» як первинних моральних категорій. Діти починають оцінювати вчинки героїв, виходячи із змісту цих моральних понять, аналізують їхні взаємовідносини, критично ставляться до негативних вчинків, позитивні ж наслідують. Дієвість, активність сприймання художнього твору, вміння оцінювати вчинки героїв відзначає і М.Карпинська. Вона спостерігала, що своє ставлення до героїв діти виявляють швидко і переважно правильно. Зрозумілі й близькі дітям приклади поведінки героїв казки вони зіставляють з особистим досвідом і переносять на себе або на своїх товаришів деякі якості персонажів. Перенесення прикладів казки на свій побут не обмежується власним досвідом. Діти, критикуючи поведінку своїх товаришів, зіставляють їх з героями казки. Співчуття героям, моральні оцінки їхніх вчинків набувають усвідомленого характеру.

Розуміння дітьми моралі художнього твору відбувається на основі внутрішньої активності, що викликається емоційним сприйманням змісту твору. Зовні це виступає в міміці; жестах, репліках, висловлюваннях дітей.

С.Русова наполягала на тактовному втручанні вихователя у процес сприймання, підкреслюючи, що потрібно дати дитині можливість насолодитися сприйнятим, перш ніж починати обговорення. «Оскільки, при слуханні казки, - зазначає автор, - дитина все забуває і у глибині свого духовного ества створює собі

¹ Славина Л.С. Понимание устного рассказа детьми раннего возраста. - Известия АПН РСФСР, 1947. - Выг. 7.

90

чарівне царство, де кожна мрія може здійснюватися, то вихователю слід дуже обережно поводитися поряд з уявним казковим світом, добирати привабливі форми обговорення уявлень і вражень, треба давати дитині матеріал, який сприяв би розвитку почуття краси в усіх її виявах».¹

Сприймання літературних творів не виникає в готовому вигляді, воно

формується у зв'язку з ходом загального психічного розвитку. Дитина проходить довгий шлях від наївної участі в зображуваних подіях до більш складних форм естетичного сприймання. Розкриваючи механізм даного процесу, О.Запорожець уточнює: «Щоб правильно зрозуміти художній твір, дитина має ставитися до нього як до образу, як до зображення реальних подій і явищ». І далі стверджує: "Реальна основа слугує для дитини підґрунтям у перших естетичних оцінках художнього твору».²

Характерні особливості усвідомлення дошкільниками змісту і художньої форми літературних творів пов'язані з конкретністю мислення, невеликим життєвим досвідом, безпосереднім ставленням до реального життя, ситуаційністю мети і поведінки, недостатньою загальмованістю їхніх рефлексів. Саме тому важливо навчати дітей усвідомлювати словесні образи, розуміти значення засобів художньої виразності як умов усвідомлення цілісного художнього образу. Тільки на певному етапі розвитку й за умов цілеспрямованого виховання виявляється можливим формування естетичного сприймання і на цій основі - розвиток дитячої художньої творчості.

Підкреслюючи взаємозв'язок художньо-естетичного сприймання з розвитком психічних процесів, поглибленням знань про навколишній світ, учені визначають якісно своєрідні стадії в розвитку сприймання в період дошкільного дитинства. Так, у молодшому дошкільному віці розуміння композиції та ідейного змісту залежить від життєвого та літературного досвіду дитини. В середньому - характеризується виникненням реалістичних тенденцій і досягненням на їх основі законів казкової фантастики. У старшому дошкільному віці - змінами в мотиваційній сфері дитини і здібністю усвідомлювати головну ідею твору, встановлювати причиново-наслідкові зв'язки між мотивами і вчинками головних героїв.

До старшого дошкільного віку в дітей розвивається усвідомлене

¹ Русова С.Ф. Вибрані твори. - К.: Освіта, 1996.- С. 128

² Запорожець А.В. Психология восприятия ребенком дошкольником литературного произведения/ Избр. психол. Труды. - В 2-х т.- Т. 1. - М.: Педагогика, 1986.-С. 64, 68.

сприймання художнього образу літературного твору, яке виявляється в розумінні змісту й морального смислу твору, розрізненні художньої образності й дійсності, здібності виділяти мовні засоби виразності, прийоми художнього зображення, що надає сприйманню свідомого, глибокого, емоційного характеру. Дослідники (О.Запорожець, Є.Лукина та ін.) відзначають великі потенційні можливості дошкільників щодо розуміння засобів художньої виразності, образного ладу мови й адекватного вживання дітьми в мовленнєвій творчості образних виразів за умови цілеспрямованого навчання. Розв'язання цього педагогічного завдання є важливим і необхідним, адже образність - одна з найістотніших характеристик мовлення дітей. На основі аналізу літературного твору в єдності його змісту й художньої форми, а також на основі активного засвоєння засобів художньої виразності в дітей розвивається поетичний слух, вони оволодівають здібністю розрізняти жанри, розуміти їх

особливості, зв'язок компонентів художньої форми і змісту літературного твору, відчувати виразність художнього мовлення, а також передавати в образному мовленні певний зміст. Взаємозв'язок художньо-естетичного сприймання й мовленнєвотворчої діяльності на основі розвитку поетичного слуху виявляється в тому, що усвідомлення дітьми значення образних засобів художнього мовлення, розуміння доцільності їх використання в художньому тексті забезпечує можливість їх довільного використання в самостійній мовленнєвій творчості, тобто свідомого перенесення уявлень про засоби виразності, що були одержані у процесі сприймання, в самостійну мовленнєву діяльність.

1.8. Оцінно-етичні судження у структурі художньо-мовленнєвої діяльності дітей дошкільного віку

Одним із програмних завдань роботи з художньою літературою передбачено формування в дітей оцінно-етичних суджень щодо поведінки і вчинків героїв художніх творів, своїх однолітків та власної поведінки.

Дослідження формування у дітей моральних оцінок та оцінних суджень здійснювалося такими вченими, як Ш.Амонашвілі, Б.Ананьєв, Н.Анкудінова, А.Богущ, І.Бронні-ков, М.Голощокіна, В.Горбачова, О.Монке, Р.Стьоркіна та ін..

Проблема формування оцінних суджень у дітей тісно 92

пов'язана із загальною проблемою оцінки та оцінювання. Проблема оцінки досліджувалася вченими в різних напрямках: філософському (В.Василенко, Г.Дробницький, Л.Столович, В.Тугаринов та ін.)> психологічному (В.Андрєєва, М.Козак, Н.Крупина, Ю.Кулюткин, Г.Липкина, В.Мясищев, С.Тищенко, О.Шарган, Р.Шакуров та ін.), педагогічному (Ш.Амонашвілі, Л.Ващенко, В.Онишук, В.Полонський, В.Рогинський, О.Цокур та ін.), лінгводидактичному (Н.Анкудінова, А.Богущ, С.Чемортан та ін.).

Насамперед з'ясуємо сутність поняття «оцінка». У новому тлумачному словнику української мови оцінка тлумачиться як «думка, міркування про якість, характер, значення і т. ін. кого-, чого-небудь» та «прийняте позначення якості знань і поведінки». А поняття «оцінювати» визначається як "визначати якість, цінність, достоїнства кого-, чого-небудь, характеризувати; визначати позитивні якості, цінності".¹

Оцінка завжди передбачає відображення того, що відбувається в суб'єкті, виникає в його свідомості завдяки мисленню і тільки пізніше виноситься зовні, стає матеріальною нормою; оцінка пов'язана з критичністю розуму, що виступає в умінні адекватно оцінювати роботу думки (як своєї, так і чужої) та результати діяльності.

Психологи (М.Козак, В.Мясищев, О.Шарган) пов'язують оцінку з оцінними відношеннями. Під оцінкою вони розуміють будь-яке значуще переживання людини, пов'язане з будь-яким об'єктом, її позитивне чи негативне ставлення до цього об'єкта. В розвиненому вигляді оцінка - це диференційоване ставлення людини як до об'єкта в цілому, так і до окремих його частин, дета-

лей. Оцінка завжди є усвідомленим психологічним актом, який виражає один з видів відношень особистості до об'єкта й рівень відповідності означеного об'єкта вимогам, які до нього ставляться. Оцінні відношення складаються із сукупності усвідомлених психічних актів людини, тобто сукупності оцінок.²

Зазначимо, що поняття «оцінка», «оцінювання», «оцінні судження», «самооцінка» використовуються в усіх видах діяльності людини й на всіх вікових етапах її розвитку.

Стрижньовим у понятті «оцінка», "оцінні судження" є цінність, оцінювання, оцінка, що позначається словами.

¹ Новий тлумачний словник української мови / Укл. В.Яременко іО.Сліпушко.- У 4-х Т.- Т. 3.- К.: Акомід, 1999. - С. 772.

² Див: Богуш А.М., Монке О.С. Формування оцінно-етичних суджень удітей старшого дошкільного віку. - Одеса: ПНЦ АПН України, 2002.

93

Оскільки цінності можуть бути різними (матеріальні, навчальні, пізнавальні, естетичні, духовні морально-етичні, професійні та ін.), різною за змістом і спрямованістю буде й оцінка. Оцінка може бути спрямована як на зовнішні, так і на внутрішні аспекти діяльності.

З оцінкою тісно пов'язане поняття «оцінний еталон» як критерій оцінної діяльності. На основі еталона здійснюються оцінно-контрольні операції. У процесі навчальної діяльності задані ззовні еталони в подальшому виявляються у вигляді знань, досвіду, умінь і стають основою внутрішньої рефлексивної оцінки. Отже, оцінювання неможливе без еталона. П.Амо-нашвілі підкреслює, що еталон, на основі якого відбувається оцінювання, повинен мати такі властивості, як ясність, реальність, точність, повнота, об'єктивність.¹ Оцінний еталон морально-етичного змісту - це зразок, взірець словесної характеристики поведінки або вчинку людини (героя художнього твору) відповідно до усталених у суспільстві морально-етичних норм і правил. Оцінні еталони складаються на основі морального кодексу й етикетних норм, що прийняті в даному суспільстві. У навчально-виховній діяльності дошкільних закладів і початкової школи оцінні еталони є зразком для формування оцінок і оцінних суджень дітей та учнів, вони виражаються насамперед в оцінках педагогів, тобто в педагогічних оцінках.

Педагогічна оцінка - це адекватне позитивне або негативне судження педагога про процес (чи результат) діяльності і вчинки дитини. Під впливом оцінки педагога зароджуються й формуються перші оцінні судження дітей.

Б.Ананьєв виокремлює дві функції впливу оцінок на особистість дитини: 1) орієнтовну, що впливає на розумову роботу, сприяє усвідомленню процесу цієї роботи; 2) стимулювальну, що впливає на «афективно-вольову сферу внаслідок переживання успіхів чи невдач».² Педагогічна оцінка здійснює спрямовувальний вплив на оцінку й оцінні судження дітей, які їх використовують у взаємовідносинах з товаришами, в оцінках поведінки і вчинків героїв літературних творів. Під впливом педагогічної оцінки формуються адекватні дитячі оцінки; діти досить вдумливо і з великим інтересом зіставляють свою роботу зі зразком і майже ніколи не помиляються в її оцінці.

¹ Амонашвили ША. Воспитательная и образовательная функция оценки учения школьников.- М.: Педагогика, 1984.- С. 165.

² Ананьев БТ. Психология педагогической оценки/Избр.психол.произв. - В 2-х Т.-Т. 2./Под ред. А.А.Бодалева и др. - М.: Педагогика, 1980.

94

Вчені (А.Богуш, О.Усова, Є.Фльорина та ін.) вважають, що педагогічна оцінка буде здійснювати позитивний вплив на дитячу оцінку за умови, якщо вихователь:

а) постійно фіксує увагу дітей на різних сторонах поведінки в різних видах діяльності;

б) формує у дитячій свідомості загальні критерії оцінки правил поведінки і взаємовідносин;

в) привертає увагу дітей до самостійної діяльності;

г) підкреслює у своїй оцінці просування дитини вперед, її моральний зріст;

д) спрямовує на результат діяльності, а не на дитину.

Всі оцінки вчені класифікують по-різному: парціальні, підсумкові, опосередковані, безпосередні (Б.Ананьев); адекватні й неадекватні (І.Бронніков); позитивні, негативні (Ш.Амо-нашвілі, Б.Ананьев); аргументовані, неаргументовані, мотивовані, немотивовані, результативні, процесуальні, короткі, розгорнуті (А.Богуш); етичні, моральні, естетичні, емоційні, ціннісні (Н.Карпинська, Л.Князева, Л.Славина, Р.Шакуров та ін.).

Оцінки використовують як з навчальною метою, так і з виховною. Під впливом педагогічної оцінки у дітей формуються елементарні оцінні дії та оцінно-естетичні судження.

Оцінна дія - це насамперед мовленнєва дія, конкретне висловлювання, яке відбиває у словах певне ставлення дитини (людини) до предмета оцінки на основі аналізу процесу (чи результату) діяльності; це мовленнєва дія, в якій розкриваються мотиви, що спонукають дитину до вибору відповідної оцінки.

Судження є однією з форм логічного мислення, в якій стверджується або заперечується наявність у предметах і явищах певних властивостей, зв'язків та відношень між ними.

Етика (слово грецького походження) означає «той, що стосується моралі», вона розкриває моральні категорії, за допомогою яких виражаються моральні принципи, норми, оцінки, правила поведінки тощо.

Етичні норми — це норми етикету, це дотримання норм етикету, норм поведінки, правил чемності, що склалися в суспільстві.

Оцінно-етичні судження - це висловлювання, в яких на основі аналізу процесу і результату діяльності (змісту художніх творів) стверджується або заперечується адекватність поведінки чи вчинку людини (героя художнього твору) до морально-етичних норм, що прийняті в суспільстві; це характеристика певного ставлення особистості до поведінки (чи окремого вчинку)

95

іншої людини (героя художнього твору); розкриття мотивів, що спону-

кали дитину до вибору відповідної оцінки.

Оцінно-етичні судження можуть бути об'єктивними і необ'єктивними, адекватними і неадекватними, істинними і хибними, аргументованими (мотивованими) і неаргументованими (немотивованими), розгорнутими і стислими.

У другій половині ХХ століття в дошкільній педагогіці було здійснено низку досліджень щодо формування в дітей дошкільного віку оцінних суджень (взаємо- і самооцінок) у різних видах діяльності: образотворчій (П.Доронова, Н.Какаурідзе, Т.Комарова, Л.Ткаченко, Н.Шибанова та ін.), руховій, на заняттях з фізичного виховання (Г.Лєскова, О.Павлова, А.Сільвестру та ін.), трудовій (О.Анищенко, І. Домашенко та ін.).

Формування морально-етичних оцінок досліджувалося такими вченими, як О.Запорожець, Р.Ібрагімова, Н.Карпинська, Л.Пеньєвська, Л.Славина, Н.Циванюк та ін. Учені відзначають, що в дошкільному віці виникають перші етичні оцінки, на підставі яких діти вчаться диференціювати хороші й погані вчинки. Це переконливо довів О.Запорожець, який організував з дітьми старшого дошкільного віку драматичний театр. У процесі підготовки вистав діти знайомилися з художнім текстом-сценарієм, оцінювали поведінку і вчинки героїв, гру своїх однолітків. За словами науковця, «іноді навіть неживі предмети піддаються суворій оцінці, якщо дитина не знаходить потрібного живого персонажу, на якого можна було б покласти відповідальність за те, що трапилось».¹

Н.Циванюк вивчала розуміння казки дітьми 3-5 років та характер моральної оцінки, яку дають діти вчинкам казкових героїв, їхнє емоційне ставлення до казкових персонажів. Спостереження засвідчили, що навіть наймолодші (3 р. - 3 р. 6 міс.) діти дають здебільшого правильну оцінку героям казки. Водночас автор відзначає, що ця оцінка виникає в результаті переносу загального позитивного або негативного емоційного ставлення на конкретні вчинки, а не є результатом повного усвідомлення сюжету казки і вчинку героя. Автор коментує цю тезу таким чином: оскільки у традиційних народних казках майже завжди носіями як позитивних, так і негативних рис

¹ Запорожець А.В. Психологія восприяття ребенком-дошкольником літературного произведения. - Избр. псих. труды / Под ред. В. Давыдова, В. Зайченко. - Т.2. - С. 245.

96

характеру і поведінки є одні й ті самі герої, у дітей створюється позитивне ставлення до одних і негативне до інших. На її думку, саме звичайний збіг, а не усвідомлення, -приводить до того, що в дітей моральна оцінка героїв казок є об'єктивною, тобто тут спостерігається тісний взаємозв'язок між емоціями, емоційним ставленням дитини до казки і моральною оцінкою. Таке співвідношення між емоційним ставленням і моральною оцінкою вчинку є наслідком того, що в молодших дітей загальне емоційне ставлення визначає і етичну, і моральну оцінку. Та інколи, зауважує дослідниця, вже в цьому віці не збігаються оцінка вчинку й емоційне ставлення до героя. За словами Н.Циванюк, це вже перші симптоми диференціації безпосереднього емоцій-

ного ставлення і моральної оцінки вчинку героя.

Так, у дітей 4-5 років вже починають формуватися моральні поняття «добре», «погано». За змістом вчинку діти відносять його до первинних моральних категорій і на основі цього дають йому адекватну моральну оцінку. Дослідниця доходить висновку, що емоційне ставлення відтепер підпорядковується моральній оцінці та обґрунтовується на основі усвідомлення взаємовідносин казкових героїв, тобто дитина добре розуміє і того, хто скоїв вчинок, і того, на кого він був спрямований.¹

Л.Славина пропонувала дітям третього року життя послухати коротенькі оповідання казкового змісту про тварин і запитувала в них, хто їм сподобався і чому. Виявляється, що вже діти 2 років дають правильні недиференційовані оцінки вчинків героїв, типу «зайчикхороший», «лисичкапогана».² Дослідження вчених (В.Давидов, Н.Карпинська, К.Ушинський, Є.Фльорина) показали, що в самому процесі слухання художнього твору думка дитини та її почуття виступають нероздільно, оскільки у ставленні дитини до того чи іншого героя вже наявний оцінний момент, а оцінка є результатом аналізу й синтезу.

Н.Карпинська зазначає, що вихователь ще не встигає закінчити читання уривку з книжки «Козак Голота» в підготовчій групі, як діти вже «ставлять» свої позитивні оцінки сміливості й патріотизму герою твору. Ці висновки вже були зрозумілими для дітей у процесі слухання. Діти не люблять

¹ ДмванкжН.А.Особенности понимания сказки у детей от 3 до 5 лет: Автор дис....канд. пед. Наук. - М., 1953.

² Славина Л.С. Понимание устного рассказа детьми раннего возраста / Известия АПН РСФСР. - Выш. 14.- М., 1948.

«поганого» кінця. Герой твору, який викликав симпатію дитини, обов'язково повинен мати успіх, і якщо дитина сама складає кінець твору, її позитивний герой не може потрапити в біду - «дурне мишеня» обов'язково втече від «хитрої кішки». Дитяча наївність, добре серце дитини при правильному вихованні ніколи не терпить зла. Зло обов'язково повинно бути покаране, а добро перемогти.

Вчені підкреслюють, що чіткість в описі позитивних і негативних персонажів казки допомагає дітям відповідати на запитання, хто їм сподобався чи не сподобався. Діти правильно орієнтуються в оцінці героїв і чітко визначають свою позицію у ставленні до героїв: позитивні герої їм подобаються, служать предметом їхньої симпатії, співчуття; негативні викликають критику й обурення, діти нагороджують їх такими епітетами, як поганий, недобрий, гидкий.

Текст, що особливо сподобався дитині в казці, потребує від неї більш складної роботи думки - їй потрібно виділити героя, що справив на неї найкраще враження, визначити мотиви поведінки позитивного персонажа, провести елементарний аналіз його вчинків. Запитання, чому дитині подобається чи не подобається герой твору, вимагає від неї переконливого мотивування своїх симпатій чи антипатій. Дослідження Н.Карпинської щодо виявлення

розвитку процесу усвідомлення дітьми моралі казок свідчать про різні ступені глибини та усвідомлення мотивувань учинків персонажів казок дітьми. Діти найчастіше мотивують своє позитивне ставлення до персонажів твору їхніми привабливими зовнішніми ознаками і це виявляється в оцінках дітей.¹

Н.Карпинська відзначає, що діти молодшого дошкільного віку оцінюють поведінку героїв тільки на основі зовнішнього фактичного зв'язку явищ. Так, на думку дітей, півник потрапив до лисиці в лапи, тому що захотів пшо-на і виглянув у віконце, а лисиця впіймала його. Діти не оцінюють вчинок півника як прояв необережності, неслухняності (кіт же заборонив йому визирати у віконце у казці «Котик, півник, лисичка»).

Часто діти називають певні якості, що характеризують героя з морального боку. Одні просто називають героя, який їм сподобався, - «бо він добрий», «хоробрий»; інші намагаються

¹ Карпинская Н. С. Художественное слово в воспитании детей. - С. 79-90.

98

мотивувати своє ставлення до персонажа. Діти оцінюють учинки героїв також з погляду їхнього ставлення до інших дієвих осіб твору, і симпатії дитини не обов'язково можуть бути на боці головного героя.

Н.Карпинська в результаті досліджень виявила й факти, коли зрозумілі та близькі приклади поведінки героїв казки діти зіставляли зі своїм власним досвідом. Дітям подобається працелюбна Попелюшка, і вони самі починають розповідати, як допомагають вдома своїм батькам.

Діти переносять мораль казки не тільки на свій власний досвід, а й зіставляють учинки своїх товаришів з мораллю казки. У результаті досліджень, учені (Н.Карпинська, М.Коніна, Л.Пеньєвська) дійшли висновку, що систематичне розповідання і читання дітям народних казок, активне, цілеспрямоване керування дитячим сприйняттям формує активне і свідоме ставлення до героїв та їхніх учинків ще під час слухання казки, сприяє правильному визначенню їхніх позитивних і негативних якостей. Діти вчаться орієнтуватися в ідейному змісті казки, осмислювати повчальні висновки. Усвідомлена дошкільником мораль казки знаходить своє відображення в судженнях, суперечках, розмовах, а усвідомлення одержаних вражень, оцінка поведінки казкових персонажів допомагає дітям осмислити свої власні вчинки. У процесі навчання переказу діти 6-7 років з нормальним розвитком можуть не тільки передати зміст казки близько до тексту, а й запам'ятати римовані вирази, правильно оцінити поведінку героїв, перенести деякі вирази із середини в кінець. При цьому логіка переказу не руйнується. Дошкільники старшого віку переважно свідомо ставляться до смислу творів, хоч окремі діти не узагальнюють повчальні висновки, а тільки передають факти. Бесіда за змістом казки допомагає дитині зрозуміти основну думку казки, визначити характеристики персонажів, правильно їх оцінити.

Формування оцінно-естетичних суджень (ОЕС) у дітей старшого дошкільного віку в художньо-мовленнєвій діяльності досліджувала О.Монке.

У процесі дослідження було встановлено певні стадії формування

оцінно-етичних суджень у дітей, а саме:

- сприймання художніх творів;
- розуміння змісту художнього тексту;
- усвідомлення дій і вчинків героїв художніх творів;

99

- емоційний відгук на поведінку і вчинки героїв у формі співчуття, співпереживання, схвалення, засудження;

- оцінно-етичні висловлювання дітей щодо поведінки і вчинків героїв;
- мотивація висловленої оцінки.

У ході навчання, за даними О. Монке, окреслились певні тенденції щодо формування ОЕС у дітей:

- темпи формування ОЕС залежать від розуміння й усвідомлення дітьми сутності відповідної морально-етичної категорії як позитивного, так і негативного відтінку;

- адекватність ОЕС дітей дошкільного віку залежить від оцінної ситуації та об'єкта оцінки; в ситуації взаємооцінки (оцінки героїв художніх творів, однолітків) адекватність підвищується, в ситуації самооцінки адекватність оцінних суджень різко падає;

- відчувається залежність темпів формування ОЕС та їх адекватності від виду діяльності; з'ясувалось, що навчальні заняття з художньої літератури і розвитку мовлення підвищують темпи і адекватність формування в дітей ОЕС, в ігровій і театральній-ігровій діяльності знижується як адекватність, так і темпи формування ОЕС;

- темпи збагачення словника дітей лексикою морально-етичної спрямованості залежать від занурення дітей в активну оцінно-етичну діяльність як на заняттях з різних розділів програми, так і в повсякденному житті;

- активне вживання дітьми прислів'їв і приказок морально-етичної спрямованості обумовлюється позитивними стимулами з боку вихователя.¹

У змістовій лінії «Психічне Я» Базового компонента дошкільної освіти виокремлено підрозділ «Самооцінка», в якому чітко визначено досягнення дитини-випускника дошкільного закладу, а саме: «Висловлює елементарні судження про свої досягнення, якості, вчинки. Прагне до високої самооцінки, переживає свою відповідність - невідповідність до певного еталону. Вміє порівнювати себе (якості, досягнення, вчинки) з

¹ Монке О.С. Формування оцінно-етичних суджень у художньо-мовленнєвій діяльності дітей старшого дошкільного віку: Автор, дис. ... канд. пед. наук.— Одеса, 2002. - С. 15-16.

100

іншими. Усвідомлює зв'язок своєї самооцінки з реальними досягненнями та оцінками авторитетних дорослих».¹

На основі Базового компонента дошкільної освіти визначимо змістову лінію художньо-мовленнєвої компетенції, одним із складників якої є оцінно-етична компетенція дошкільника. Оцінно-етична компетенція — це здатність дітей свідомо аналізувати поведінку героїв художнього твору, висловлювати своє ставлення до них, мотивувати свої моральні та естетичні оцінки.

Як засвідчив аналіз наукових досліджень з означеної проблеми, оцінка й оцінні судження є важливим показником як морально-етичного, так і мовленнєвого розвитку дитини-дошкільника. Про це свідчать і останні державні та програмні документи з навчання і виховання дітей у дошкільних навчальних закладах, зокрема Базовий компонент дошкільної освіти, його комунікативно-мовленнєвий аспект та тематична програма «Мовленнєвий компонент дошкільної освіти» (А.Богуш).

Питання для контролю

1. Дайте визначення художньо-мовленнєвої діяльності, розкрийте особливості її перебігу в дошкільному віці.

2. Покажіть, у чому своєрідність сучасного підходу до організації художньо-мовленнєвої діяльності.

*3. Розкрийте структуру художньо-мовленнєвої діяльності. Дайте характеристику основних компонентів.

*4. Поясніть, чому художнє слово є стрижнем в інтеграції різних видів дитячої творчості.

5. Коротко охарактеризуйте види мистецтва, які застосовують в роботі з дошкільниками (театр, література, образотворче мистецтво, музика).

* 6. Розкрийте роль різних жанрів мистецтва в художньому розвитку дітей дошкільного віку.

* 7. Розкрийте особливості художньо-естетичного сприймання в дошкільному віці.

¹ Базовий компонент дошкільної освіти. —К.: Дошкільне виховання, 1998. - С. 46.

101

8. Дайте характеристику літературних жанрів, які застосовуються в роботі з дітьми.

9. Дайте визначення понять «оцінка», «оцінні дії», «оцінно-етичні судження».

Методичний коментар. Для заліку поданого розділу обов'язковими є відповіді на 4 запитання, відзначені *, а також на 2 інші запитання за вибором студента. Максимальна кількість балів - 8.

Практичні завдання

1. Опрацювати статтю О.В.Запорожця «Психологія восприяття ребенком-дошкольником литературного произведения// Избр. психол. труды: в 2-х т.. - М.: Педагогика, 1986.- Т. 1. -С. 68-76.

Опрацювати статтю Л.Стрелкової «Влияние художественной литературы на эмоции ребенка» // Эмоциональное развитие дошкольника / Под ред. А.Д.Кошелевой. - М.: Просвещение, 1985. -С. 94-117.

2. Опрацювати розділ «Художньо-мовленнєва діяльність дітей дошкільного віку» у програмі А. М. Богуш «Витоки мовленнєвого розвитку» - Одеса: Маяк, 1999. еталону. Вміє порівнювати себе (якості, досягнення, вчинки) з С. 57-67 або «Мовленнєвий компонент дошкільної освіти».- Одеса: Ярослав, 2004.

3. Придумати символічне позначення художньо-мовленнєвої діяльності, яке відображало б її сутність.

4. Підготувати реферат про роль одного з українських митців у художньому розвитку дітей дошкільного віку (письменника, поета, художника, композитора), твори якого використовуються в роботі з дошкільниками.

5. Скласти каталог журнальних статей з проблеми методики та організації художньо-мовленнєвої діяльності (не менш, ніж 10 найменувань).

6. Записати в робочий зошит визначення основних категорій і понять курсу (художньо-мовленнєва діяльність, художньо-естетичне сприймання, інтеграція мистецтва, жанри, види мистецтва).

Методичний коментар. Студент обов'язково для заліку за даним розділом має виконати завдання з позначкою *, а також 2 інші завдання за вибором студента. Максимальна кількість балів - 8.

102

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИКА ОРГАНІЗАЦІЇ ХУДОЖНЬО-МОВЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ДОШКІЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

2.1. Форми організації художньо-мовленнєвої діяльності

Художньо-мовленнєва діяльність є одним з найулюбленіших способів самовираження маленької дитини. Вона відбувається в організованих формах та просто за ініціативою дітей, поза спеціальних занять. Незважаючи на різноманітність форм прояву художньої, ігрової та пізнавальної активності дошкільнят, є те, що об'єднує всі ці прояви, - це словесна творчість. Вона є природною для дітей дошкільного віку, адже дає змогу самовиразитися, самореалізуватися. В сюжетно-рольовій грі словесна творчість виявляє себе через сюжетоскладання, казкові, ігрові діалоги, сценарії; в пізнавальній діяльності - через вислови-міркування, вислови-пояснення, вислови-запитання, головна мета яких упорядкувати, систематизувати власні уявлення про довкілля, пояснити самому собі невідповідності, незрозуміле, проблеми, з якими постійно стикається дитина; в образотворчій, музичній, конструктивній, театральній діяльності - через акомпанемент дій, їх коментар, словесне малювання; у спілкуванні з однолітками і дорослими - через самопрезентацію й фантазування; і, нарешті, через складання за власною ініціативою казок, оповідань, віршів, а також - мовні ігри (дражнилки, лічилки, скоромовки, загадки, заклички тощо). Ініціативна художньо-мовленнєва діяльність базується на досягненнях, знаннях, досвіді дитини, які вона здобула у процесі навчання.

Для виникнення та активізації художніх проявів дітей необхідно створити сприятливі умови, занурити її у світ творчості, оточити необхідними художніми матеріалами,

103

урізноманітнити її художній, естетичний, емоційно-чуттєвий досвід. Важливо, щоб дорослі, які оточують дитину, теж виявляли інтерес до художньої діяльності, спрямовували її інтереси та дії.

Провідною формою роботи з художньою літературою є заняття різного типу: фронтальні, групові, індивідуально-групові, індивідуальні, які чергу-

ються рівномірно впродовж тижня, місяця, кварталу.

Наводимо орієнтовний перелік видів і типів занять з художньо-мовленнєвої діяльності, які проводять у всіх вікових групах ДНЗ.

Заняття з художньої літератури проводять у дошкільному закладі щодня:

Фронтальні і групові - двічі на тиждень, індивідуальні та індивідуально-групові тричі на тиждень, заучування віршів - один раз на тиждень (див. табл.1)

Заняття з художньо-мовленнєвої діяльності

Таблиця 1

Вид	Тип
Читання і розповідан-	Фронталь-
Читання оповідань	Фронталь-
Заучування віршів	Індивідуа-
Розігрування забавля-	Групове,
Ігри-драматизації	Групове,
Етичні бесіди	Індивідуа-
Узагальнені бесіди	Фронталь-
Показ різних видів те- атрів: театр іграшок, тіньо-	Групове, фронтальне
Показ діафільмів	Групове
Перегляд телепередач	Групове
Театралізовані ігри	Індивідуа-
Ігри за сюжетами ху-	Індивідуа-
Інспірування худож.	Групове
Прослуховування	Фронталь-

104

Літературні твори відіграють особливу роль у житті дитини, а тому дуже важливо, щоб знайомство з мистецтвом слова відбувалось у різноманітних формах. Сучасна методика пропонує багатий спектр видів занять з ознайомлення з літературними творами. їх можна типізувати за різними параметрами. Наприклад, за літературними жанрами. На окремих заняттях знайомимо дітей з малими фольклорними формами, представляємо ці твори дітям як витвори мистецтва слова, коротко та доступно розповідаємо про історію їх виникнення, функціональне призначення, звертаємо увагу на особливості побудови, засоби виразності тощо. На інших заняттях подаємо дітям казки - народні, авторські; казки кумулятивного типу про тварин, побутові, чарівні, казки-жарти тощо. Заняття, на яких читаємо дошкільнятам оповідання, називаються живими історіями і супроводжуються здебільшого етичними бесідами або бесідами на тему, якій присвячено літературний твір. Особливе місце в ознайомленні з літературними творами посідають заняття з ознайомлення з поетичним словом. Діти сприймають поезію, вчаться відчувати красу слова,

розуміти значення засобів образності, знаходити способи відтворення художнього образу в різних видах художньої діяльності. Старших дошкільників підводять до розуміння такого складного літературного жанру, як байка.

У сучасній методиці ознайомлення з літературними творами особливе місце посідають комплексні, так звані заняття-образи. Смісл їх полягає в тому, що через застосування літературних і фольклорних творів різних жанрів дітям презентують художній образ, зосереджуючи увагу на способах вираження цього образу в різних літературних жанрах. Наприклад, стрижнем такого заняття може бути образ весни, який по-різному представлений в ліричній поезії, оповіданні, чарівній казці. Доповняють, збагатять його заклички, приказки, прислів'я, скоромовки, народні прикмети про весняні явища тощо.

Виокремлення видів занять з ознайомлення з художніми творами за літературними жанрами дає вихователям змогу представити різні жанри художньої словесної творчості, підійти до їх естетичного сприймання більш свідомо.

Водночас літературні заняття розрізняються за основним видом художньо-мовленнєвої діяльності, який педагог застосовує на занятті. Так, літературний твір дітям читають чи розповідають, і художньо-естетичне сприймання тексту буде основним видом діяльності на такому занятті. Основним видом

105

художньої діяльності на інших заняттях може бути художня комунікація, тобто розмова вихователя з дітьми на основі прочитаного раніше твору. Подобається дітям такий вид заняття, як літературні творчі ігри, на яких дошкільнята стають співавторами казки чи розповіді, реалізують власну словесну творчість. Підсумкові заняття у формі літературних вікторин мають велике значення, оскільки дають змогу систематизувати здобутий раніше літературний досвід. Дітям дуже подобаються драматизації, театралізації за змістом літературних творів, малюки охоче декламують вірші, переказують фрагменти казок чи оповідань, імпровізують. Значне місце в сучасній методиці ознайомлення з художньою літературою посідають заняття, побудовані на застосуванні синтезу мистецтв. Естетичні враження від сприймання, наприклад, поетичного твору в музичному супроводі дитина може відтворити на такому занятті в малюванні, аплікації або танцювально-ритмічних рухах. Акцентуація уваги педагога на видах художньо-мовленнєвої діяльності спрямовує на вдосконалення методичних аспектів літературних занять, дає змогу максимально повно використати інтелектуальний, художній, мовний потенціал літературних творів.

Кожен з видів заняття відрізняє чітка, логічно виправдана структура, своєрідні методи і прийоми керівництва художньо-мовленнєвою діяльністю дітей, що забезпечують реалізацію поставлених завдань. Традиційна методика попередніх часів досить суворо визначала часові, просторові межі заняття, відстоювала незмінність структурних елементів. Все це відбувалося без урахування особливостей психічного і фізичного стану, настрою, передбачень дітей. Характер, темп, зміст заняття визначав переважно педагог, який вихо-

див з урахування своїх педагогічних завдань. Сучасна методика досить гнучко підходить до організації літературних занять, на перший план ставить інтереси дітей. Саме тому в розкритті організаційних та методичних моментів ми подаємо декілька варіантів щодо організації дітей, варіантів послідовних та змістових компонентів методики проведення занять.

2.2. Методика ознайомлення дітей з малими фольклорними жанрами

У повсякденному житті й у процесі роботи з художньою літературою вихователь постійно використовує малі фольклорні

106

жанри: прислів'я, приказки, примовляння, загадки, мирилки, а також фразеологізми. Найчастіше їх підбирають за тематичним принципом для найбільш вдалої характеристики образів героїв, точного висловлення головної думки твору. Проте сам фольклорний твір у такій ситуації виконує здебільшого допоміжну функцію і не усвідомлюється дітьми як самоцінний витвір мистецтва слова.

Розглянемо методику роботи з різними жанрами усної народної творчості¹.

Прислів'я і приказки. Прислів'я доступні дітям усіх вікових груп. Вони входять до складу занять з розвитку українського мовлення, ознайомлення дітей з українськими народними традиціями, обрядами, побутом, рідною природою.

Заучують прислів'я індивідуально або з невеличкою групою дітей впродовж дня. При цьому вихователь звертається до дітей: «Діти, в Україні в народі так кажуть: «Сьогодні ти смієшся з нього, а завтра - він з тебе».

Широко використовують прислів'я і приказки під час режимних процесів, упродовж яких завжди можна знайти привід для застосування тієї чи іншої приказки. Так, наприклад, якщо хтось із дітей образив іншого, вихователь може використати прислів'я: «Слово може врятувати людину, слово може і вбити», «Рана загоїться, а лихе слово - ні».

На прогулянці взимку доречними будуть такі прислів'я: «Любиш їздити - люби і санчата возити», «Любиш смородину, люби і оскомину», «Як захоче коза сіна, то до воза прийде», «Якби знав, де впаду, то й соломки підстелив».

Під час сніданку, обіду, вечері можна використати прислів'я: «Кашу маслом не зіпсуєш», «Дорога ложка до обіду», «Добрий горщик та малий», «Так їсть—аж за вухами лящить" та ін.

Під час спостережень за природними явищами вихователь використовує такі прислів'я: «Багато снігу - багато хліба», «Де багато пташок, там нема комашок», «Як у травні дощ на дворі, то восени повні комори», «Синиця пищить - зиму віщить», «Осінь муха боляче кусає», «Зимою сонце світить та не гріє" та ін.

Прислів'я моральної тематики використовують після читання художніх творів. Наприклад, після читання творів про чесність, правдивість у бесіді можна використати такі прислів'я: «Правда і в морі не тоне», «Краще гірка правда, ніж солодка

¹ БогушА., Лисенко Н. Українська народознавство в дошкільному за-

кладі. - К. : Вища шк., 2002. - Розділ IV.

107

брехня», «Правда кривду переважить», «На злодієві шапка горить» та ін. Бесіду про сміливість і хоробрість супроводжують прислів'я: «Страху немає там, де його не бояться», «Сміливого куля боїться», «У страху очі великі», «Вовків боятися - в ліс не ходити» та ін..

Праця дітей на ділянці дошкільного закладу, на городі супроводжується прислів'ями: «Добрий початок - половина діла», «Як посієш, так і пожнеш», «Щоб мати, треба працювати», «Не хитруй, не мудруй, а чесно працюй» тощо .

На заняттях з образотворчої діяльності, коли діти виготовляють різні речі, іграшки, малюють, ліплять, до тих, хто поспішає, не старається, вихователь промовляє прислів'я: «Поспішиш—людей насмішиш», «Косо, криво - аби живо», «Люди - працювати, а ти - руками махати», «Робить, як мокре горить», «Лінощі псують людину» та ін.

У старшій групі можна провести заняття, цілком побудоване на народних прислів'ях і приказках на тему: «Чому так у народі говорять?» Для цього вихователь добирає прислів'я з кількох моральних тем, наприклад, про скромність, ввічливість, дружбу, чесність, правдивість, сміливість. Заняття починається з прислів'я, наприклад, такого: «Хвалько - пустий чоловік». Діти пояснюють зміст прислів'я, наводять конкретні приклади з художньої літератури про скромних та хвальків, називають знайомі прислів'я на цю тему, аналізують поведінку дітей своєї групи. Після цього пропонується інше прислів'я і т. ін.

Для того, щоб прислів'я увійшли в активний словник дитини, вихователю потрібно постійно стимулювати дітей до вживання їх в активній мовленнєвій практиці як на занятті, так і в повсякденному житті.

Загадки. Загадки загадують дітям усіх вікових груп (четвертого-сьомого років життя). Вони використовуються як у повсякденному житті, так і на заняттях. Кожна загадка має містити виховну цінність.

Не рекомендується в дошкільному віці загадувати дітям загадки, що відображають старі соціальні відносини: про царя та його підданих, про попа, поміщиків тощо. Такі загадки будуть дітям незрозумілі.

Кожна загадка має відповідати віковим і психологічним особливостям дітей, тобто бути доступною. Так, загадки про одну й ту саму річ чи предмет у молодшому і старшому дошкільному віці мають бути різними. Наприклад, загадки про kota:

У нашої бабусі
Сидить звір у кожусі,

108

Біля пічки гріється,

Без водички миється. (Молодша група)

«І вдень і вночі у кожусі на піч.»(Середня група)

«Хто народився з вусами і на вусату полює? » (Старша група)

Ставляться відповідні вимоги і до літературного оформлення українсь-

кої загадки. Кожна загадка, що пропонується дошкільникам, повинна бути написана образною, простою і літературною українською мовою. Недопустимі в загадці вульгаризми, діалектизми, просторічні вирази.

Повсякденне життя—широке поле для використання загадок у роботі з дітьми дошкільного віку. Загадки використовуються в усіх режимних моментах. Так, у ранкові години можна планувати загадування і відгадування загадок 2-3 рази на місяць. Для цього краще добирати тематичні загадки— про меблі, одяг, іграшки, відповідно до теми занять з розвитку мовлення. Загадки супроводжують і трудові дії, які діти виконують під час чергування. Так, за дорученням вихователя діти накривають на стіл або годують рибок. У цей час доцільно використати загадки: «Є крила, а не літає, без ніг, а не доженеш» (Риба), «Не ходить, хоч з ногами, все тримається підлоги» (Стіл).

Під час сніданку, обіду, вечері можна загадати загадки про продукти і страви, які пропонуються дітям: «Мене печуть, ріжуть і на стіл кладуть» (Хліб); «Рідке, а не вода, біле, а не сніг» (Молоко).

На прогулянці відгадування загадок може бути як плановим (1-2 рази на місяць), так і позаплановим. Планове використання загадок передбачається як спеціальний вид роботи з групою дітей. Проте на прогулянці досить часто випадає нагода для позапланового загадування загадок. Наприклад, коли пролетів літак і діти звернули на нього увагу, вихователь промовляє загадку: «Тріскотить, а не коник, летить, а не птах, везе, а не кінь» (Літак); або подув раптово сильний вітер, тоді у пригоді стане загадка: «По широкім ріднім краю невидимкою літає» (Вітер), якщо небо закрила чорна хмара, вихователь загадує загадку: «Летить орлиця по синьому небу, крила розкрила - сонце закрила» (Хмара).

У спальні, коли діти готуються до сну або одягаються після сну, можна використати загадки про постільне приладдя: «Не звір, а з ногами, не птах, а з пір'ям, не людина, а в одязі» (Ліжко, подушка, постіль), «Без рук, без ніг, а сорочку просить» (Подушка).

109

У роздягальній кімнаті під час одягання та роздягання дітей вихователь загадує загадки про одяг та взуття, наприклад: «П'ять комірчин, а одні двері» (Рукавиця); «Обидва схожі, як брати, завжди удвох, куди б не йти - під ліжком, коли всі сплять, під столом, коли їдять» (Черевики).

Під час умивання доцільно використовувати загадки про вмивальне приладдя: «У хвості вода наливається, з носу виливається» (Кран), «Пластмасовий пастух лісом гуляє» (Гребінець); «Хто завжди правду каже?» (Дзеркало).

У вечірні години рекомендується організовувати вечори українських загадок. Плануються вони не частіше одного разу на півріччя. На таких вечорах загадують загадки як вихователь, так і діти. До таких загадок, які пропонуються дітям вперше, корисно підібрати ілюстративний матеріал (картинки, іграшки, предмети).

У старшій групі відгадування загадок дає змогу дітям уточнювати уявлення про предмети, їх ознаки, усвідомлювати шляхом порівняння зв'язки

між ними, узагальнювати окремі ознаки. Загадки вчать дітей мислити образами, картинами, розуміти переносне значення слів, висловів.

Скоромовки. До перлин поетичної творчості народу належать і скоромовки. Скоромовка - це фольклорний жанр, побудований на поєднанні звуків, що заважають швидкій вимові слів. (Скрегоче сорока строката, кароока. У ворони прохає оборони: «Хто йде - не мине: сполохне мене!»). Скоромовка - це своєрідна мовленнєва гра гумористичної спрямованості. (Мурлика муркоче - морозива хоче, мурлико, руденький, замерзнеш, дурненький). Ритмічне чергування приголосних чи голосних звуків ускладнює швидко вимову слів, викликає сміх, радісний настрій. Легкість ритму, цікавий зміст сприяють легкому запам'ятовуванню скоромовок дітьми. Скоромовки використовуються з метою вправлення дітей у правильній вимові звуків, збагачення їхнього словника, розвитку відповідного темпу мовлення. У ДНЗ проводять спеціальні заняття, на яких поєднують різні жанри фольклору.

Такі заняття планують один-два рази у квартал для всіх вікових груп. Головним завданням на занятті є знайомство дітей з окремими фольклорними жанрами, формування уявлень про їх історію, призначення, елементарний аналіз засобів художньої виразності, характерних саме для цих жанрів. Поступово дітей підводять до сумісного з педагогом складання за зразком загадок, скоромовок, забавлянок, колискових, лічилок тощо.

Важливо показати малюкам виразне мовлення фольклору,

110

його яскравість, точність, влучність; вчити виділяти в тексті засоби художньої виразності: епітети, порівняння, іронію, зіставлення, - та вчити доцільно використовувати їх у власних висловлюваннях.

Цей вид занять не має чіткої структури. Заняття складається з декількох частин, кожна з яких присвячена певному жанру. Наприклад, структура заняття в середній групі може містити дві-три частини: 1) про загадки, 2) скоромовки, 3) колискові.

Спочатку в дітей формують уявлення про призначення кожного жанру, його мовні, композиційні особливості, вчать розуміти художньо-образну основу тексту. На занятті використовують різноманітні методичні прийоми: декламування; проспівування пісень, колискових; інсценування за змістом фольклорних творів; застосування коротких дидактичних творів, що доводять доречність вживання певних виразів; художній аналіз словосполучень, текстів; лексичні вправи на матеріалі загадок; пояснення значення та етимології образних висловів; складання творчих розповідей за прислів'ями, скоромовками; театралізовані ігри та інше.

Зміст і методика проведення цього виду занять у різних вікових групах відрізняється не тільки різноманітністю жанрів, складністю фольклорних текстів, добором методичних прийомів, а й завданнями, які ставить вихователь.

Так, завдання вихователя молодшої групи — зацікавити дітей загадками, вчити розуміти їх зміст, вчити повторювати за дорослими тексти рухливих ігор зі словами. Для занять добирають тільки описові загадки, прості за змістом і формою; невеличкі колискові, пісеньки, які відрізняють численні

повтори, емоційно-образна лексика. Важливо якомога якнайяскравіше наочно подати дітям фольклорний твір за допомогою картинок, іграшок, рухів, співів і т. ін.

У середній групі, крім репродуктивних, вихователь використовує творчі завдання, підводить дітей до елементарного усвідомлення художньої форми фольклорних творів. Поряд з описовими використовують загадки, побудовані на порівнянні, запереченні, зіставленні. Дітей тренують у самостійному доборі засобів художньої виразності, їх знайомлять з іншими фольклорними жанрами: скоромовками, примовками, жартами, прислів'ями.

У старшій групі ця робота продовжується. Дітям дають знання про жанрові особливості скоромовок, метафоричних загадок, фразеологізмів, прислів'їв, забавлянок. Дітей вчать

111

усвідомлювати образну будову народної мови, переносити здобуті знання і навички в самостійні висловлювання. Поглибленню розуміння дітьми значення прислів'їв, приказок сприяє складання за їх сюжетом оповідей, коротеньких казок та історій, малювання ілюстрацій за прислів'ями. Можливість розкрити художній образ у власному малюнку сприяє активізації його у мовленні. Наведемо можливі варіанти занять для ознайомлення дітей з малими фольклорними формами в різних вікових групах.

Молодша група. Тема: Відгадування загадок; коліскова; рухлива гра з текстом.

Мета: вчити дітей розуміти й відгадувати описові загадки, виокремлювати ознаки знайомих тварин. Підвести дітей до осмислення значення коліскової пісні — приспати дитину; вправляти в тихому приспівуванні коліскової разом з вихователем. Вчити виразно й чітко промовляти слова в рухливій грі «Квочка».

Матеріал: ляльки для кожної дитини, шапочки курчат; малюнки із зображенням білки, зайчика, кішки, миші.

Хід заняття. 1 частина.

Вихователь зацікавлює малюків великою лялькою: — Зараз до нашої Катрусі прийдуть гості. Катруся господарює, хоче пригостити дорогих гостей. Але хто ж прийде? Як дізнатися? Послухайте уважно, я загадаю вам загадки, можливо, ви здогадаєтеся, хто прийде до Катрусі.

Хто з хвостиком і вушками?

В кого лапки з подушками?

Тихо, крадучись, полює.

І маленькі сірі мишки утікають геть від. . . (кішки)

Маленьке, сіреньке, а хвостик, як шило (миша)

Пара довгих вушок, Сіренький кожушок, Скорий побігайчик, А зветься... (зайчик)

Хоч сама мала на зріст, а великий має хвіст.

Як намисто, оченята. Хто це? Спробуй відгадати. (Білка)

Після кожної загадки вихователь запитує, чи зрозуміли

діти, хто це, як здогадалися, про які ознаки йшлося в загадці.

Після обговорення вихователь виставляє картинку із зображенням тварини.

112

2 частина. Вихователь: - Катруся забавляє гостей, веселить їх, давайте і ми пограємо у веселу гру. Я буду квочкою, а ви мої діточки. Хто ви? Курчата. Вихователь пояснює правила гри, роздає шапочки курчат, починає гру, заохочує дітей промовляти слова: «Ходить квочка біля кілочка. Водить діток, дрібних квіток. Діти-квіти: «Квок». Курчата розбігаються, квочка ловить їх, збирає докупи. Діти грають у гру декілька разів.

3 частина. Вихователь пропонує трішки відпочити, ляльки притомилися, потрібно покласти їх у ліжечка і проспівати колискову.

Середня група. Тема: Відгадування загадок. Приказки. Лічилки. Скоромовки.

Мета: продовжувати знайомити дітей із значенням промовлянок, доцільністю їх використання. Підвести дітей до осмислення загадок, побудованих на порівнянні, зіставленні, допомогти дітям відчувати їх образність. Вчити дітей ритмічно, чітко промовляти лічилки. Познайти з призначенням скоромовок. Вчити чітко вимовляти одну з них. Матеріал: сюжетні ілюстрації на теми дитячого життя, іграшки: свиня, кавун, миша.

Хід заняття. 1 частина.

Вихователь: - Яка красива мова у нашого народу, про всяк випадок є особливі слова, такі влучні. Ось послухайте, коли дитина їсть, їй кажуть: «їж потрошки, лише не з'їж ложку», а коли хтось голосно й багато розмовляє, застерігають: «Помовчи, язичку, кашки дам». Надалі вихователь показує дітям ілюстрації на теми дитячого життя і пропонує визначити, коли, в якій ситуації так промовляють:

-Потягушки, потягушки, на кісточки растушки.

-Уже сонце котиться - нам додому хочеться.

-Не хочемо ми того, дайте нам другого, дайте нам іншого, а щораз ліпшого.

-Цить, не плач! Дам тобі калач.

Вихователь підсумовує: - Запам'ятайте ці приказки і теж будете використовувати у відповідних випадках.

2 частина. Вихователь: - Діти, ви вже вмiєте відгадувати загадки, багато знаєте їх. Сьогодні я загадуватиму непрості загадки, в них буду не тільки розповідати про щось, а порівнювати якийсь предмет з іншими предметами. Послухайте:

Хвостик, як ниточка,

Сама, як калиточка,

А очі, як сім'я (миша).

113

Круглий, як куля, Зелений, як трава, Червоний, як кров, Солодкий, як мед (кавун).

Хвіст, як гачок,

Ніс, як п'ятачок (свиня).

Вихователь заохочує дітей до самостійного добору порівнянь до слів миша, кавун, свиня: «Придумайте, на що це схоже, як сказати по-іншому?»

3 частина. Вихователь: - Може ще пограємо в рухливу гру? Але як вибрати, хто буде ведучим, щоб нікого не скривдити? Давайте використаємо лічилку, повторюйте за мною:

Джміль, оса та бджілка —

Ось і вся лічилка!

- Будемо грати з зайчиком-побігайчиком у гру «Дожени!». Зайчиком буде той, на кого покаже лічилка. Вихователь декілька разів проводить гру, повторюючи лічилку разом з дітьми.

4 частина. Вихователь: — Тепер давайте відпочинемо, послухайте, що я вам розповім. Одного разу я розмовляла зхлопчиком. Але він так погано вимовляв слова, наче в роті у нього була каша. Я знаю, дехто з вас теж так промовляє. Я допоможу вам навчитися говорити чітко, виразно. Здавна придумали людискоромовки. Як ви вважаєте, чому їх так назвали? Можливо, вкогось не вийде одразу вимовити скоромовку, але коли винавчитеся так промовляти, буде дуже приємно з вами розмовляти.

Вихователь повільно промовляє скоромовку, повторює її декілька разів, вправляючи дітей у чіткій вимові слів. Поступово темп прискорює, але не потрібно поспішати вправляти дітей у швидкому темпі. Важливо навчити говорити чітко:

Ходить квочка коло кілочка,

Водить діточок, малих квіточок.

Старша група. Тема. Метафоричні загадки. Складання загадок дітьми. Прислів'я. Приказки.

Мета: вчити дітей розуміти метафоричні загадки, їх художній образ, використовувати виразні засоби при складанні власних загадок. Вправляти дітей у доцільному використанні в різних ситуаціях промовлянок. Підвести до осмислення узагальнювального й образного змісту прислів'їв. Матеріал: іграшковий телевізор з екраном, предметні картки, лялька в одязі українського хлопчика.

114

Хід заняття. 1 частина. Вихователь уточнює, що діти знають про загадки: для чого їх придумали, з якою метою загадують, що таке загадка; пропонує загадати дітям знайомі загадки. Педагог запрошує дітей пограти у гру «Чарівний телевізор». Якщо діти загадку відгадають, на екрані з'являється картинка. Вихователь звертає увагу дітей на те, що ці загадки незвичайні, бо відгадка називається хитрим словом, тобто не просто розповідається про те, який предмет, а сховано предмет за хитрою назвою. Потрібно не поспішати, а добре поміркувати.

Невисокі дві хатинки,

В них м'які і теплі стінки.

По п'ять братиків малих

Прожива в хатинах тих (рукавички).

В теплий дощик нарядився, Парасолькою накрався. Може б з лісу пос-

трибав, Якби другу ногу мав (гриб).

Сидить дівчина в коморі, а коса її на дворі (морква).

Кожна загадка обговорюється, проводиться її художній аналіз, вихователь допомагає дітям знайти «хитрі» слова, підібрати інші влучні, цікаві вислови до відгадок. Потім продовжують гру в чарівний телевізор. Спочатку складають колективно загадку про будь-яку з предметних карток, добирають найбільш влучне «хитре» слово, порівняння. Вихователь запрошує окремих дітей складати загадки, демонструючи відгадку в чарівному телевізорі.

2 частина. Вихователь: — Короткі мудрі народні висловлювання називаються прислів'ями. Вони вчать, як треба поводитися, чого не слід робити. Ви вже багато знаєте прислів'їв. Як ви розумієте таке: «Бджола мала, а й та працює»? Коли, в якому випадку так можна сказати? Обов'язково, коли йдеться про когось малого? Так, не важливо, про кого йдеться, хто працює старанно, бо навіть маленька бджілка й та працює. Діти, ви помітили, що у прислів'ї часто йдеться про тварин, а мають на увазі людей. Як ви вважаєте, коли вживають таке прислів'я: «Знає киця, чиє сало з'їла»? Коли хтось шкоду зробив, не признається, а все ж видає себе, бо соромно йому.

3 частина. Вихователь звертає увагу на те, що на гостини до дітей завітав хлопчик Івасик з народної казки. У садку він ніколи не був, з дітками не грався, нічого не вміє робити. Потрібно йому допомогти, підказати, як і що робити в різних випадках. Але

115

якщо будемо сварити його, Івасик втече від нас. Учити потрібно по-доброму - приказками, яких ви багато знаєте.

Далі вихователь створює або промовляє різні життєві ситуації з умиванням, одяганням, сварками, їжею, грою, запізненням і т. ін. Стимулює використання дітьми приказок. Можливе використання таких приказок:

- А Степан-Степанок поїв бабин медок і сховався в куток.

- Гриць миші злякався, в кропиву сховався, бороною вкрився, щоб не пожалився.

- А де ти був, забарився? - На дір'явім мосту провалився.

- Петро-гарбуз на печі загруз. Подайте лопату - Петра витягати.

- Ой чиє то козеня, що задрало хвостеня, позаду біжить, аж земля дрижить, біжить та реве, що дожене? і т. ін.

Розігрування забавлянок. Розігрування забавлянок проводять у групах раннього віку (переважно індивідуально чи з 2-3 дітьми) та у другій молодшій групі з підгрупами дітей. Розігрування супроводжується наочністю та активною діяльністю дітей. Одну й ту саму забавлянку розігрують декілька разів (3-4 рази). Перший раз вихователь читає і показує іграшки чи дії на ляльці. Потім поступово залучає дітей до повторення окремих слів, дій. Коли забавлянка розігрується в останній раз, дитина самостійно виконує всі дії, повторює слова, вирази, або навіть увесь текст.

Наприклад, розігрування забавлянки «Кую-кую чобіток».

На столі лялька, взута в чобітки, лежить молоточок. За столом сидять 3-4 дітей і вихователь. Вихователь знімає чобіток з ляльки, дії супроводжує

словами: «Які ж гарні та чепурні червоні чобітки у нашої Ганусі. Та ось біда, вони трохи зносилися, їх потрібно підкувати. Де ж мій молоток. А ось і молоток». Читає забавлянку, тримаючи в одній руці чобіток.

Кую-кую чобіток,

Подай, бабо, молоток.

(Бере сама молоток й імітує підбивання чобітка)

Не подаси молоток—

Не підкую чобіток.

При повторному читанні замість слова «бабо» вихователь називає ім'я дитини: «Подай, Олю, чобіток». При повторному розігруванні утішки (через день-два), діти можуть виконувати всі дії на слова і прохання дорослого: зняти з ляльки чобіток, взяти молоток і підбивати чобіток. Вихователь стимулює дітей до промовляння слів забавлянки.

Летів горобчик.

116

Діти разом з вихователем сидять за столом. На столі — українська піч (зроблена з картону), іграшковий стіл, на якому лежать калачі; в руках у вихователя пташка-іграшка. Діти розглядають іграшку, називають. Вихователь пропонує послухати їм українську народну пісеньку.

(Імітує рухи, горобчик облітає усіх дітей):

Жив, жив, жив!

—А де ж мені сісти? (шукає, розглядає).

—На печі. (Сідає).

—А що ж мені їсти? (Підлітає до столу).

—Калачі.

—Гам (імітує рухи: горобчик дзьобає калач).

Читає ще двічі, опісля запитує дітей: Як кричав горобчик? Пропонує повторити разом: «Жив, жив, жив!»—Де ж сісти горобчику? Діти відповідають: «На печі». —Що ж їсти горобчику? - «Калачі.» —Як їв горобчик? — «Гам!» При повторному розігруванні дії з горобчиком виконують діти.

Поїдем, синочку, з тобою в село.

На столі сидить лялька-хлопчик. З другого кінця—лоша, корова, теля, вівця, поросля, коза, собака, кішка, курка, півень. Діти розглядають їх, називають. Вихователь читає утішку, показує потрібну іграшку-тварину.

Поїдем, синочку, з тобою в село.

Багато побачим, почуємо там.

Лошатко: «І-го-го!»

Корівонька: «Му-у-у!»

Телятко: «Мі-і-і!»

Вівця: «Бе-е-е!»

Поросятко: «Хрю-хрю-хрю!»

Кізонька: «Ме-е-е!»

Собачка: «Гав-гав-гав!»

А киця: «Няв!»

Курочка по сінцях: «Ко-ко-ко!»

А півничок по подвір'ї: «Ку-ку-рі-ку!»

Після повторного читання діти звуконаслідують. При повторному розігруванні вихователь роздає тварин дітям (беруть участь 10 дітей), діти показують тварину, називають її і звуконаслідують.

Інсценування і драматизація забавлянок проводиться у старших групах у години розваг у другу половину дня. Усі діти сидять на стільчиках півколом, одну забавлянку драматизують чи інсценують 3-4 рази.

117

Зайчику, зайчику/
—Зайчику зайчику,
Де ти бував?
—У млині, у млині.
—Що ти чува?
—Там були кравчики,
Перебили пальчики,
Ледве я втік,
Через бабин тік,
Та через колоду,
Та хвостиком у воду—
шубовсть.

Утішку драматизують двоє дітей: одна дитина запитує, а зайчик (у шапочці зайчика і з хвостиком) відповідає. На останні слова — «Шубовсть»— зайчик сідає на стільчик.

Я маленький хлопчик...

Троє дітей в українських національних костюмах. У хлопчика— дудочка, у дівчинки—сопілка. На килимку— стовпчик і стільчик.

Першим виходить хлопчик з дудочкою і промовляє:

Я маленький хлопчик,
Виліз я на стовпчик,
На дудочку граю,
Всіх вас забавляю.
Ду-ду-ду-ду!
Виходить дівчинка:
Я маленька дівонька,
Як у полі квітонька. (Сідає на стільчик).
На сопілку граю,
Пісеньку співаю—
Всіх вас розважаю.
Ля-ля-ля-ля-ля!
Виходить третя дівчинка-україночка:
Українка я маленька,
Українці батько й ненька,
Сестричка й братик милий (показує на дітей з сопілкою та дудкою).
На Україні ся родили.
Ну-мо, станьмо в хоровод.

Усі діти стають до хороводу і співають «Подояночку».

З дітьми старшого дошкільного віку влаштовують вечори розваг за мотивами українського народного фольклору. Наприклад, сценарій дозвілля «На гостинах у майстрів».

118

Оформлення майданчика імітує сільську вулицю. Вздовж неї хатинки майстрів (столяра, шевця, бондаря, коваля, гончара, вишивальниці, ткалі) і млинок мірошника. Біля них знаряддя праці. У кожній хатині діти-майстри у відповідному вбранні. Звучить весела музика. Ведуча вітає дітей в українських костюмах, гостей і пропонує дітям здогадатися, де вони знаходяться і хто живе на цій вулиці. Діти відгадують. Майстри, яких вони називають, виглядають у віконечка й запрошують до себе на гостини. Потім майстри непомітно виходять і об'єднуються з гуртом дітей. Столярики, вийшовши з будиночка з молоточками і маленьким ослінчиком в руках, співають народну пісеньку «Столярики-молодці», імітуючи відповідні дії:

Столярики-молодці

Тешуть столики й стільці;

Молотком по долоті, долоті,

Летять тріски золоті, золоті.

Пилочками чик-чик,

Молоточком туки-туки,

Туки-туки,

В нас до праці здатні руки.

На прохання ведучої й дітей столярики розповідають про своє ремесло і показують інструменти. Вони пояснюють, що зробили для своїх друзів ослінчик, але поки що тільки один. А ведуча заспокоює їх, щоб майстри не засмучувалися. Це навіть цікавіше, що ослін—один, бо він допоможе перевірити, хто з дітей найспритніший. Далі відбувається гра «Хто найспритніший?» Діти стають у коло, в центрі якого ослін і двоє гравців, беруться за руки і йдуть по колу, співаючи пісню «Столярики-молодці». А гравці у колі імітують столяриків. Закінчивши співати, діти примовляють: «Раз, два, три - біжи». При цьому двоє дітей (яким на початку гри ведуча непомітно дала вказівки) піднімають руки, утворюють ворітця. Двоє, що змагаються, мають вибігти з кола, один—праворуч, другий—ліворуч оббігти його і сісти на ослін. Перемагає той, хто сяде першим. Гра повторюється декілька разів.

Ведуча й діти дякують столярикам і разом з ними ідуть у гості до гончарів, з будиночка яких долинають звуки глиняних свищиків. Діти з ведучою розглядають гончарний круг і вироби, що є на подвір'ї. Гончарі приносять дітям свищики.

Інсценівка народної пісні «Чорнобривий корольок»:

Чорнобривий корольок

Край города ходить.

Чорнобривий корольок,

Пожалуйте в городок.

119

Чорнобривий корольок,
Устань, примудрися,
Чорнобривий корольок,
Гарненко зберися.
Чорнобривий корольок,
У боки візьмися.
Чорнобривий корольок,
Низько поклонися.

Разом з гончарями всі йдуть на гостини до Шевчика. Він виходить з дерев'яним молотком і чобітками, розповідає про своє ремесло і показує знаряддя. Діти співають пісню «Шевчик»:

А чи бачив ти, як шевчик
Черевики шиє?
Ой, так, брате, ой так-так,
Черевики шиє.
А чи бачив ти, як шевчик
Гвіздки набиває?
Ось так, брате, ой так-так
Гвіздки набиває.
А чи бачив ти, як шевчик
Черевики чистить?
Ой, так, брате, ой так-так,
Черевики чистить.
А чи бачив ти, як шевчик
У свято танцює?
Ой, так, брате, ой так-так,
У свято танцює!

Шевчик імітує рухи, про які йдеться. Наприкінці пісні взуває ці черевики і довільно танцює разом з кількома дітьми.

Шевчик:—А чи були ви в бондаря?

Діти:—Ні, ще не були.

Шевчик:—Тоді ходімо до нього.

Усі підходять до хатини Бондаря, який сидить на подвір'ї та ладнає невеличку діжечку. Шевчик (заглядаючи через паркан):—А чи вдома Бондар?

Бондар:—Вдома, заходьте (вітається).

Ведуча:—Бондарю, знаєте, у нас дуже допитливі діти.

Діти обступають бондаря і співають пісню «Бондар»:

Бондарю, Бондарю, що ти робиш?
Стружу, стружу дошку на дубову бочку.
Бондарю, Бондарю, що ти робиш?
Вистругаю чопочки, затикати дірочки.
Бондарю, Бондарю, що ти робиш?

120

Бочку я складаю, обруч набиваю.

Бондарю, Бондарю, в боки візьмися.

І в таночку, Бондарю, хоч раз обкрутисся.

Бондар імітує рухи, про які йдеться; закриває отвір у бочці чопочком та каже: «Тиць»; довільно танцює.

Після останніх слів пісні маленьким відерцем начебто наливає воду.

Ведуча:—Не тече?

Бондар і діти:—Не тече!

Ведуча:—Гарна в тебе бочечка, Бондарю. А от нам цікаво, чи зумієш ти й нашу бочечку полагодити?

Проводиться гра «Бочечка». Діти стають у коло, в центрі якого Бондар.

Діти:—Котилася велика бочка

Із маленького горбочка

Та об землю — трісь,

Та об землю — трах—

Робилося так...

Відповідно до слів, діти розширюють коло, присідають, плескають двічі в долоні, розбігаються в різні боки. Під веселу музику Бондар наздоганяє їх. Ті, до кого він доторкнувся, мають розважати гурт, виконавши завдання Бондаря (прокукурікати, проплигати зайчиком, оббігти навколо бочечки).

Потім діти йдуть у гості до Мірошника. Він зустрічає їх разом із своїм помічником—Чорним бараном (дитина у шапочці з крученими різками).

Діти співають пісню «Чорний баран»:

Де ти ходиш, наш Чорний баране?

До млина, до млина, мій добрий пане.

Що ти робив там, Чорний баране?

Молов пшеницю, мій добрий пане!

Діти:—А борошно добре?

Мірошник:—Добре.

Діти:—А що ти з нього робитимеш?

Мірошник:—Та наліплю вареників.

Діти:—А з чим?

Мірошник:—Та з усякою всячиною.

Ведуча:—А з чим же бувають вареники?

Діти відповідають, потім допомагають мірошнику ліпити вареники (імітують рухи, тримаючи бутафорні вареники). Складають їх у велику посудину, оздоблену в традиціях української кераміки, несуть начебто варити й повертаються.

Гра «Вареники». Грають хлопчик і дівчинка. Під веселу

121

музику вони мають перенести дерев'яною ложкою по одному варенику з великої посудини у свій полумисок, що стоїть на певній відстані. Виграє той, хто перенесе більше вареників для своїх подруг і товаришів.

Вишивальниця і Ткаля запрошують дітей до себе в гості, показують рушники, скатертини, серветочки, роздають дівчаткам рушники.

Дівчатка виконують «Таночок з рушниками» під музику народної пісні «Подольночка».

Ведуча:—Які гарні рушники виготовили Ткаля і Вишивальниця! І так чудово з ними танцювали дівчатка!

Вишивальниця і Ткаля:—А у нас є ще й сорочки. Дивіться, які! Ось ця—для Івасика, а ця—для Тарасика (Показують дві широкі сорочки).

Ведуча:—Гарні сорочки, та які ж вони великі! Де ж ми знайдемо таких хлопчиків? (Підкликає до себе хлопчиків і одягає на них дві сорочки так, що в кожній сорочці по 2 дітей).

Проводиться гра «Івасик і Тарасик». Під веселу музику обидві пари до-вільно танцюють. Виграє та пара, котра придумує кращий танок.

Ведуча говорить про славні умілі руки майстрів, які роблять для них такі необхідні та красиві речі, даруючи людям радість. Діти, називаючи кожного майстра, запрошують їх до кола, вклоняються їм і разом танцюють.

2.3. Методика роботи з казкою

Казки використовуються в усіх вікових групах.¹ Оскільки казки різні за змістом, за сюжетом, різняться композиційною будовою, методика їх використання у різних вікових групах також специфічна. Казки повинні насамперед відповідати віковим особливостям дітей. Тут доречним буде застереження І.Франка: «Гола, повна правда життя — то тяжка страва. Старші можуть заживати її, вона для них смачна і здорова. Але дітям не можна давати її так, як старшим, треба приготувлювати її в ріденькім стані, в образках, у байках. І вони так приймають її».²

Дітям раннього та молодшого дошкільного віку доступні

¹ Див. Богуш А.М. Лисенко Н.В. Українське народознавство в дошкільному закладі. - К.: Вища шк., 2002. - С. 102-110.

² Франко І. Коли ще звірі говорили: Казки для дітей // Повне зібр. творів: У 50 т. -Т.20. -С. 170.

122

казки «звіриного епосу», про тварин, оскільки вони «...заставляють їх сміятися й думати, розбуджують їх цікавість та увагу до явищ природи, але не розбуркують молоду фантазію дивоглядними образами заклятих замків, царів, розбійників, драконів та демонів, не тривожать молодого чуття страшними трагічними пригодами та незрозумілими для дітей відносинами обох полів».¹

Дітям середнього дошкільного віку, крім казок «звіриного епосу», доступні чарівні казки. Ну, а старші дошкільники вже спроможні зрозуміти та вислухати будь-яку казку.

В.Сухомлинський дійшов висновку, що складовою частиною виховання дітей повинно бути розповідання, читання, слухання, драматизування та інсценування казок: «Казки виховують любов до рідної землі вже тому, що вони творіння народу».²

У дошкільному закладі пропонуються такі види занять з казкою:

- читання (авторських, віршованих) казок;
- розповідання народних казок;
- театралізація-розігрування та показ казки вихователем;
- драматизація-розігрування в ролях знайомої дітям казки;

- відтворення характерних рис його героїв;
- інсценізація — точне й послідовне відтворення змісту казки дітьми з допомогою костюмів, різних атрибутів, декорацій;
- ігри за сюжетами знайомих казок;
- показ казок через проекційні ліхтарі (діафільми);
- перегляд казок у телепередачах, кінофільмах;
- ритмізування — ритміко-речитативна розповідь на одній ритмічній кривій, з однією інтонацією;
- узагальнювальні бесіди на теми: «Моя улюблена казка», «В гостях у казки», «Казка в гостях у дітей»;
- тематичні розважальні заняття: «Казки бабусі Орисі», «Казка дідуся Панаса», «Вам казка, а мені бубликів в'язка»;
- дидактичні ігри: «З якої казки герой?» (або «З якої казки я прийшов?»), «Добери картинку», «Подорож у дивовижний світ казок», «Лист дідуся-казкаря»;
- переказування знайомих казок дітьми;
- бесіди на морально-етичні теми за змістом казок;
- самостійне складання дітьми казок;
- бесіди за змістом казкових ілюстрацій та репродукцій художніх картин на казкові сюжети;

• Там само. - С. 74.

² Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям. - К., 1970. - С. 154.

123

- свято казки у дошкільному закладі.

Так, уже на другому році життя дітей вчать розуміти зміст коротеньких казок («Ріпка», «Коза-дереза»), використовуючи унаочнення (ілюстрації, фланелеграф, ляльковий, картонний театри); залучають до показу окремих дій казкових героїв, стимулюють висловлювання дітей (наслідування, повтори).

На третьому році життя дітей спонукають до відтворення змісту казок за допомогою запитань вихователя, залучають до ігор-драматизацій та театралізованих ігор за змістом добре знайомих казок у музичному супроводі, з нескладними атрибутами (хусточкою, шапочкою, хвостиком); показують різні види театрів за змістом знайомих казок.

На четвертому році життя дітей вчать розуміти казки без унаочнення, запам'ятовувати та відтворювати повтори («ко-титься-котиться...», «стукає-грюкає...»), образні вирази («вов-чику-братіку»); передавати зміст знайомих казок, розповідати за змістом ілюстрацій; упізнавати героїв у знайомих казках, висловлювати своє ставлення до них. Залучають дітей також до ігор-драматизацій та інсценування художніх творів.

На п'ятому році життя дітей ознайомлюють з чарівними й соціально-побутовими казками. Вчать впізнавати й визначати казкові елементи, зачини, кінцівки, повтори, давати оцінку діям та вчинкам героїв; відповідати на запитання за змістом казок, самостійно розповідати та переказувати знайомі казки. Дітей цієї групи спонукають до самостійної організації ігор-інсценізацій

за змістом добре знайомих казок, вчать дотримуватися відповідної інтонації, тембру, сили голосу. Залучають дітей до показу окремих дій у театральних виставах, іграх у «театр», інсценування казок.

Дітей старшого дошкільного віку продовжують ознайомлювати з новими чарівними та соціально-побутовими казками. Вчать сприймати виразні засоби казки: фантастичні перетворення, чарівні речі, іносказання, афористичність мови, пісеньки, зачини, кінцівки; розуміти, що казка — це вигадка, фантастика, олюднення тварин, явищ природи. Діти вже мають знати напам'ять кілька зачинів, кінцівок «докучливих» казок; самостійно розповідати у вільний час зміст знайомих казок, переказувати їх; висловлювати своє ставлення до героїв, оцінювати їхні вчинки; впізнавати назву казки за описом героїв, ілюстраціями та уривками з тексту казки.

Старші дошкільники мають вміти самостійно розігрувати сюжети знайомих казок в іграх-драматизаціях та театралізованих іграх (добирати атрибути, розподіляти ролі тощо).

124

Дітей залучають до участі в драматичних гуртках, показу різних театралізованих вистав за змістом казок, виготовлення костюмів, атрибутів, декорацій.

Перш ніж прочитати чи розповісти дітям казку, потрібно добре підготуватися: кілька разів уголос її прочитати, дотримуючись засобів інтонаційної виразності. Робота над мистецтвом художнього читання, за словами Е.Фльориної, має стати професійним обов'язком кожного вихователя. Народ склав казку, письменник її записав, а донести її зміст до свідомості дитини — обов'язок вихователя.

Для того щоб вплинути на почуття дітей, їхні переживання, вихователь заздалегідь докладно аналізує казку, добирає найвдаліші засоби виразного читання або розповідання (інтонації, розстановка пауз, логічні наголоси), виробляє чітку і правильну вимову кожного слова, фрази, речення.

Уміння розповідати казку — досить важлива педагогічна вимога. Одна й та сама казка в різних оповідачів може сприйматись неоднаково. Не можна розповісти чи прочитати казку без емоційного вираження її змісту.

Вихователь, готуючись до розповідання казки, має добре запам'ятати текст, щоб дослівно передати зачини, повтори, пісеньки, образні народні вирази. Слід визначити, які слова, фрази потребують уточнення, пояснення, продумати прийоми, час і місце їх пояснення. Слід продумати й наочність. До заняття можна підготувати добре ілюстровані дитячі книжки, набір картинок до тексту казки. Іноді необхідно підготувати й дітей до розуміння твору — його змісту, лексики, образів. Наприклад, перед тим як розповісти казку «Козенята і вовк» у міських умовах, враховуючи те, що більшість дітей молодшої групи не бачила живої кози і не мають чіткого уявлення ні про козу, ні про козенят, вихователька має розглянути з дітьми (за день-два до розповіді казки) картину «Коза з козенятами», дати відповідні іграшки.

Для повноцінного сприймання дітьми літературного твору потрібно створити спокійну обстановку. Дітей посадити так, щоб вони бачили вихова-

тельку, а вона бачила всіх. Дітей молодшої і середньої груп доцільно посадити півколом у два ряди, а дітей старшої групи — за столами, обличчям до вихователя. В молодшій і середній групах дошкільного закладу пропонується така структура заняття:

1. Початок заняття (вступна бесіда, розглядання наочності, загадка, розповідь вихователя).

125

2. Розповідання казки. Уточнення та пояснення окремих слів, виразів. Розглядання ілюстрацій.

3. Коротка бесіда за змістом казки.

4. Введення морального правила. Прислів'я.

Хоча можуть бути й інші структурні варіанти занять. Наприклад:

Молодша група. Тема: Розповідь української народної казки «Колобок». Моделювання. Лексичні вправи.

Поради до організації: Індивідуально-груповий тип організації дітей.

Мета: сприяти емоційно активному сприйняттю казки, вчити брати участь у розповіді, підвести до моделювання за кольором. Вчити відповідати на запитання вихователя двома-трьома реченнями. Збагачувати словник словами-назвами тварин (ведмідь, заєць, лисиця, вовк), прикметниками, які означають особливості характеру та ознаки істот (красивий, смачний, хитра, сердитий, великий). Матеріал: книжка-картинка, іграшка колобок, театр пальчиків; предмети-замісники.

Хід заняття. Знову до нас завітав Колобок. Приніс цікаву казку (вихователь показує книжку).

- Хто знає, як вона називається? Послухайте казку. Хто знає її, той може мені допомагати.

Після розповіді казки: - Ось який Колобок! Покажіть, як його бабуся пекла (діти виконують рухи і повторюють за вихователем «Я по коробу метений, на яйцях спечений...»).

- Який Колобок вийшов? (Вихователь проговорює якості, спонукаючи за ним повторювати: красивий, круглий, гарячий, смачний).

Вихователь пропонує дітям роздивитися книжку й заохочує до вимовлення речень про деякі епізоди казки, звертає увагу на різні фігурки, які лежать на столах:

- Давайте побудуємо казку про Колобка. Це буде хатка (вихователь бере квадрат), потрібно зробити дах. Покажіть, де наш Колобок? (діти вибирають жовте коло).

- Покотився Колобок і зустрів зайчика. Яким буде зайчик? (сіре коло, бо зайчик теж сіренький). Аналогічно діти викладають модель казки, проговорюють діалоги героїв.

Далі вихователь пропонує погратися в казку про Колобка за допомогою театру пальчиків.

Молодша група. Тема: Розповідь української народної казки «Рукавичка».

Мета: вчити дітей емоційно сприймати зміст казки,

запам'ятовувати дійових осіб і послідовність дій завдяки методу моделювання. Поширювати словник образними поетично-художніми виразами (лисичка-сестричка, зайчик-побігачик, мишка-шкреботушка, звуконаслідувальними словами (гуп-гуп, скрек-скрек, тук-тук). Підвести дітей до усвідомлення значення слова «лапанчик», вправляти у використанні засобів інтонаційної виразності, заохочувати до спілкування за темою казки. Матеріал: аркуші-заготівки, олівці; різнокольорові кола, книжка-картинка, фланелеграф.

Хід заняття: — Діти, послушайте українську казочку «Рукавичка» (Розповідь казки вихователь супроводжує показом фл анелеграфу).

- Ось скількох звірів вмістила рукавичка. Давайте порахуємо, скільки їх. Пригадайте, хто був першим? Як її звали? Мишка-шкреботушка, лапками шкребе, ось так і назвали.

- Розкажіть, як прийшла жабка-скрекотушка? Ось хто? І запитусь...? А мишка каже... Тоді жабка і просить... І стали...

- Далі хто прибіг? Чому про зайчика кажуть «лапанчик»? Так, бо довгі лапки в нього.

- Пригадайте, як просилася в рукавичку лисичка, що вона казала?

- Що відповідали їй звірі? Вихователь допомагає дітям побудувати відповідь-висловлювання.

- Хто ж самий величезний прийшов проситися дорукавички? Покажіть, як він ревів.

- Розкажіть, як дід забрав рукавичку. Побачив... І пішов уліс... Побачив собака... що? А звірі, що зробили? Хочете погратися в цю казку? Зробіть свої рукавички.

Ось на аркуші у нас є рукавичка. Хто прийшов першим? Яка мишка? Хвостата. Намалюємо їй хвостика. Друга - жабка, в неї рот великий, ось ми його так і намалюємо, наче вона посміхається. Отже, вона яка? (весела). Вихователь допомагає дітям визначити кожного героя: вухастик, руденька, зубастий, великий.

Якщо діти не втомилися, вихователь пропонує пограти в казку за допомогою іграшок чи театру пальчиків, допомагає розіграти діалоги. Заняття повільно переходить в творчу гру.

Середня група. Тема: Казка про котика і півника. Розповідь казки.

Інтонаційні вправи. Творчі завдання.

Поради до організації: найбільш вдалий тип організації дітей - індивідуально-груповий (4-8 дітей). Пріоритет віддається інтонаційним вправам.

Мета: продовжувати вчити дітей уважно слухати казку, емоційно сприймати її образний зміст, запам'ятовувати слова і пісеньки, інтонаційно виразно їх передавати, відтворювати під час виконання творчих завдань. Збагачувати словник образними, художньо-поетичними виразами (котикокотина, півник-гребінець, лисичка-сестричка). Тренувати дітей в інтонаційно виразному мовленні: міняти голос за героями, повторювати пісеньки. Вчити повторювати діалоги героїв казки під час театралізації. Матеріал: іграшки:

хатка, котик, півник, лисичка; квадрат і трикутник.

Хід заняття. Вихователь демонструє іграшку-хатку. Пригадайте, як вона називається в казках: (теремок, хатинка, будиночок). Відгадайте загадки і дізнаєтеся, хто живе в цьому будиночку.

Хто з хвостиком і вушками,
У кого лапки з подушками,
Як ступає, ніхто не чує? (кіт)

Шия жовта, хвіст зелений,
Борода — як маків цвіт.

Ходить він по садку
І співа: «Ку-ку-рі-ку!» (півник)

Послухайте уважно казку про півника й котика, потім скажете, хто сміливий і хитрий, а хто хитрий та лукавий. Вихователь виразно розповідає дітям казку, підтримуючи хорове приспівування пісеньки півника, лисички. Після розповіді вихователь спонукає дітей до обговорювання казки:

- Хто в казці сміливий і хитрий? Як ви це зрозуміли? Розкажіть.

- Про кого можна сказати, що він хитрий і лукавий? Чому ви вважаєте, що це лисичка? (Вихователь допомагає побудувати відповідь послідовно, зв'язано).

- Котик захищав півника. Як ви зрозуміли, чому? Який був півник?

- Розкажіть, як лисичка хотіла забрати півника? Що вона йому казала? Яким голосом? (хитрим, лагідним). Вихователь пропонує дітям тренуватися говорити так, як лисичка; домагається зв'язної відповіді, використовуючи прийом вставлення.

Далі вихователь пропонує взяти іграшки й погратися в цю казку.

- Давайте уявимо, наче ми показуємо мультфільм. Перша картина - котик іде в ліс і наказує півнику (вихователь тренує

128

виразність інтонації при промовлянні діалогу). Друга картина - лисичка підманює півника? (Далі діти по черзі розповідають за ролями).

Якщо діти зацікавлені казкою, можна запропонувати їм гру з предметами-замісниками. Звертаючи увагу на квадрат і трикутник, вихователь уточнює, скільки дійових осіб в казці, що або кого можна визначити за допомогою квадрата. Вислухавши відповіді дітей, вихователь вирішує, що це буде хатка котика і півника. Кого ж можна визначити за допомогою трикутника? Після обговорення, пропонує обійтись одним трикутником, повертаючи його на різні боки:

- Якщо я так поставлю, то на кого схоже? (вершиною в бік)

- А як зробити, щоб вийшов півник? (вершиною вгору)

- А так, схоже на котика? (вершиною вниз) Вихователь заохочує дітей самостійно погратися в гру за змістом казки з використанням фігур-замісників.

Середня група. Тема: Розповідь української народної казки «Коза-дереза». Лексичні вправи. Творчі завдання.

Поради до організації: заняття можна проводити з усією групою або

підгрупою дітей.

Мета: підвести дітей до розуміння жанрових особливостей казки. Вчити емоційно-образному сприйняттю змісту казки, оцінюванню характеру і вчинків героїв. Вчити дітей складати описові розповіді про героїв казки. Вправляти в інтонаційно виразному промовлянні пісеньки. Допомогати дітям усвідомлювати значення слів. Збагачувати словниковий запас прикметниками порівняльного ступеня. Матеріал: ілюстрації з зображенням казкової і реальної кози, атрибути для інсценування за сюжетом казки, книжка-казка.

Хід заняття: Вихователь пропонує дітям розглянути два малюнка з зображенням кози і відповісти, яка коза казкова, а яка звичайна тварина, пояснити, чому вони так вирішили.

- Ви правильно вирішили, що тільки в казці коза може матитакій казковий вигляд, жіноче вбрання, прикраси. В казцівідбуваються різні чарівні та несподівані події, звірі можутьрозмовляти, носити одяг, як люди. Українські казки йпочинаються подібно: «Були собі...». Зараз я розповім вам казку-про козу. Слухайте казку уважно, потім скажете, чи сподобаласявам саме ця коза; якою вона вам уявляється.

Після виразного читання-розповіді казки вихователь запитує:

- Чи купили б ви собі таку козу? Чому ні? Чи пустили б ви до себе в хату таку козу? Чому? Поясніть. Яка коза-дереза?

- Чи бачив хто з вас таку рослину - дерезу? Це такий

129

невеличкий колючий кущик. Може тому так і прозвали козу за її неприємний характер?

- Пригадайте, як дурила коза своїх господарів, що вона їм казала?

- Розкажіть, як дід зрозумів, що коза бреше? Почніть так: «Вирішив дід сам козу пасти...».

- Назвіть всіх, хто хотів допомогти зайчикові? Чим лякала їх коза? Хто пригадає, яку вона пісеньку співала?

- Хто найбільший з героїв казки? Найстрашніший? Найсміливіший? Хто найкрасивіший? А хто нещасливий? Скажіть, чому?

Вихователь пропонує дітям показати за допомогою міміки і жестів, яким був зайчик спочатку і яким став, коли хатку звільнили.

Вихователь пропонує погратися в загадки: «Спочатку я скажу, що він робить, а ви здогадайтеся, про кого йдеться. Потім ви будете загадувати.

- Листячко їсть, водичку п'є, обманює, лізе в чужу хатку. Хто це?

- Іде-брече, реве, малину їсть, мед любить. Хто це?» і так далі. Якщо діти зацікавлені казкою, вихователь пропонує інсценування за ролями.

У старшій групі ускладнюється робота з казкою. Дітям можна запропонувати такі прийоми:

- намалювати словесний портрет головних дійових осіб;

- придумати інше закінчення казки;

- ввести в казковий сюжет нового героя;

- поширити казку новими епізодами;

- уявити себе на місці казкового героя, передати його стан, почуття за допомогою жестів, міміки, голосу;

- перетворити казку на оповідання, коротенький віршик. Глибше зрозуміти, краще запам'ятати казку допомагає

використання методу моделювання, різні види якого підходять для дітей будь-якого віку: з використанням моделей кольорових, різних за розміром, за формою, зображувальних тощо. Моделювання казки часто переростає в дуже цікаву гру, в якій проживання казкових дій відбувається у внутрішньому плані.

Почуття, переживання, викликані казковими образами, діти висловлюють, проявляють у творчій грі, театралізаціях, малюванні за мотивами казкового сюжету або в інших видах продуктивної діяльності. Наприклад:

Старша група. Тема. Розповідь казки «Лисичка-сестричка і вовк-панібрат».

130

Мета: вчити дітей розуміти характери і вчинки героїв казки. Уточнити уявлення про жанрові особливості казки, оповідання. Вчити замічати й розуміти образні вислови, надавати їм перевагу при виборі означень, порівнянь до заданого слова. Збагачувати словник новими словами: чумаки, віз, ополонка. Розвивати стилістичне чуття мови, вчити добирати слова, які; найкраще висловлюють думку. Стимулювати та активізувати

вживання образних виразів з казки. Матеріал: ілюстрації до казки.

Хід заняття. Вихователь пропонує дітям пригадати, чим оповідання відрізняється від казки; хто складає казки, вірші.

- Вам відомо багато казок, в яких розповідається про лисичку. Назвіть ці казки. Як можна сказати про лисичку, про її вигляд, про характер.

- Сьогодні я вам теж розповім казку про лисичку. Слухайте уважно, потім скажете, якою вам здалася лиса?

Після читання казки вихователь проводить обговорення:

- Хто головні герої казки?

- Розкажіть, якою ви уявляєте собі лисичку. Як визрозуміли, що вона смілива? Хитра? Зла?

- Який казковий епізод вам запам'ятався найбільше?

- Чи жалієте ви вовка? Поясніть, чому.

- В казці зустрілися нові слова. Подивимось, чи уважно ви слухали казку та запам'ятали її. Пригадайте, у кого з воза лисичка насмикала собі рибки (у чумаків). Куди вовк сунув свій хвіст? (в ополонку).

- Хто з вас хотів би намалювати ілюстрацію до цієї казки? Розкажіть спочатку, що ви збираєтесь малювати.

Наприкінці заняття вихователь нагадує дітям, що вони вже знають, що таке казки, вірші, оповідання, пропонує подумати, що таке загадка, для чого вона потрібна. В загадці розповідається про будь-що, а сам предмет не називається. Потрібно добре подумати й відгадати, про що йдеться в загадці.

- Давайте самі спробуємо придумати свою загадку про лисичку (Діти тренуються у складанні загадки).

Старша група. Тема: Розповідь української народної казки «Пан Коцький». Лексичні вправи, творчі завдання.

Мета: уточнити знання дітей про жанрові особливості казки, вчити розуміти образний зміст й ідею казкового твору. Вчити розуміти і пояснювати зміст прислів'їв. Формувати навички творчої розповіді. Підвести дітей до усвідомлення узагальнювального значення прислів'я. Збагачувати словник

дітей. Матеріал: книжка з ілюстраціями.

131

Хід заняття. - Чи бувало вам будь-коли дуже страшно? Вислухавши відповіді дітей, вихователь робить висновок, що страх - це величезна сила, яка відбирає у людини розум. Частіше наш страх значно більший за причину, не дарма народна мудрість стверджує: «У страху великі очі».

- Послухайте уважно казку, потім скажете, до кого можна пристосувати це прислів'я.

Після розповіді казки вихователь повторює прислів'я і просить дітей пов'язати його з казкою.

- Казка називається «Пан Коцький». Як ви вважаєте, чому? Як би ви назвали цю казку? Що здалося вам найбільш незвичайним, казковим.

- Пригадайте, чи хотів кіт за обідом налякати звірів? То чого ж вони перелякалися? Пригода пана Коцького жахлива, страшена чи весела, смішна? Поясніть, чому ви так вважаєте.

- Давайте складемо свої історії, в яких про когось з героїв можна було б сказати таке прислів'я. Якщо бажаєте, їх можна намалювати.

Наприкінці роботи вихователь заслуховує дитячі твори, розглядає малюнки, повторює прислів'я.

У старшому дошкільному віці дітей учать впізнавати жанрові особливості казки, визначати її композиційні чинники. Наприклад, розповідання української народної казки «Кривенька качечка».

Завдання: Виховувати здатність до співчуття, поглиблювати уявлення про чуйність, доброзичливість. Закріплювати вміння визначати жанр твору, ознайомити з композицією: зачин, зав'язка, розв'язка, кінцівка; вчити виділяти казкові елементи, вживати логічні наголоси в реченні.

Матеріал: казка «Кривенька качечка», ілюстрації до казки.

Хід заняття. Вступна бесіда: Які казки ви знаєте? Пригадайте, якими словами починаються казки. А ще якими? А якими словами закінчуються? Ознайомлення дітей з поняттями «зачин», «приказка», «кінцівка». Читання казки (не називаючи жанру). Запитання: Який твір я вам прочитала — оповідання чи казку? Чому ви думаєте, що це казка? Назвіть зачин цієї казки. Де ще казковість у цьому творі? Якими ще словами український народ передав казковість? Назвіть кінцівку казки. Якими словами починається зав'язка казки? Якими словами передається найголовніша подія казки (кульмінація)? Якими словами в казці передається розв'язка? Яким голосом співали каченята пісню: радісним чи сумним? (Діти передають радість та подив у пісні каченят). А яким голосом, співала качечка пісню?

132

(Сумним, з тугою за волею). Робота над інтонаційною виразністю речення «А дід та баба знову zostалися самі». Розглядання ілюстрацій. Бесіда етичної спрямованості: Як можна оцінити перший вчинок діда та баби? Який він був? Якими словами про нього можна сказати? Що можна сказати про другий вчинок діда та баби? Як можна оцінити поведінку каченят? Підсумкова розповідь виховательки. Виведення морального правила.

Старша група. Тема: Розповідь української народної казки «Зачарована дівчина». Лексико-граматичні вправи. Творчі завдання.

Мета: вчити дітей сприймати образний зміст твору. Закріпити знання дітей про жанрові особливості, композиційну структуру, мовні засоби української народної казки: своєрідність початку та закінчення. Продовжувати розвивати поетичний слух дітей: уміння відчувати й виділяти в тексті засоби виразності: дівчина-красуня, сіренький зайчик, епітети. Розвивати мовленнєво-творчі здібності малюків: уміння складати невеличкі твори за темою, придумувати нові епізоди до сюжету казки. Матеріал: малюнок дівчинки-красуні й зайчика; олівці, папір для кожного, зображення овалу.

Хід заняття. — Я знаю, що вам подобаються чарівні казки. В українських казках лихі чарівники - це змії, зміївна, кобиляча голова, дід-сивоборід. Пригадайте, які чарівні речі є в казках (чарівні палички, чарівна вода, горішки, чобітки). Вихователь показує ілюстрацію, на якій зображено дівчину-красуню.

-Зараз я розповім вам казку про зачаровану дівчину. Як ви вважаєте, хто міг її зачарувати і чому; на кого вона перетворилася? Вихователь стимулює прояви творчої уяви дітей, допомагає їм висловити свої припущення.

-Послухайте казку уважно й ви дізнаєтеся, яке диво сталося з цією красунею.

Після розповіді казки вихователь звертає увагу дітей на те, що в казках завжди щасливий кінець, які б пригоди не траплялися з героями; просить пригадати, як традиційно починаються і закінчуються українські казки, якими словами.

-Розкажіть, як дівчинка стала зайчиком. Як ви вважаєте, про що вона подумала, коли таке трапилося? Уявіть себе на її місці, про що б подумали ви, чого б злякалися.

-Пригадайте, як люди здогадалися, що це чарівний зайчик. Розкажіть про цей момент.

-Розкажіть, як домовилися мисливець і син царя, чий це зайчик.

133

Потім вихователь малює на дошці або великому листі овал.

-Уявімо собі, що це казка. У кожній казці є початок, середина і кінець. (Вихователь ділить овал на три частини, закриває по черзі одну яку-небудь частину, доводячи дітям, що казка не можлива без кінця або незрозуміла без початку).

-Скажіть одним реченням, що на початку казки ми почули про зачаровану дівчину (Дівчинка заблукала, напилась води і перетворилася на зайчика).

- Скажіть одним реченням про кінець казки (Зайчик став дівчиною, дівчина вийшла заміж за сина царя).

Якщо у дітей є бажання, можна запропонувати їм намалювати окремі епізоди казки. Мовленнєвотворчу діяльність діти можуть поєднувати з малюванням за своїм твором.

Старша група. Тема: Розповідь української народної казки «Кобиляча голова». Моделювання. Лексико-граматичні вправи.

Мета: вчити дітей розуміти й емоційно сприймати образний зміст казки, характери образів героїв, поетичні образи. Розвивати чутливість до виразності мови, збагачувати образну лексику дітей художньо поетичними виразами з казки, порівняннями, протиставленнями. Пояснити значення слів «обмовила», «досвітки», переносне значення фразеологізму «поніс не знає куди». Матеріал: схематичне зображення двох дівчаток; аркуш паперу, поділений на три частини.

Хід заняття. - Що таке казка ви добре знаєте, ще й багато казок пам'ятаєте. Скажіть, що таке приказка, коли вона вживається, з якою метою? Так, приказка потрібна, щоб зацікавити дітей, підготувати їх до слухання. Я прочитаю вам казку, а до неї приказку, послухайте.

- Перш ніж слухати казку, я хочу пояснити деякі вислови, що зустрічаються в казці. Дівчата «ходили на досвітки прясти». Колись у селах, коли приходила зима і вечора були довгими, матері посиляли своїх дочок прясти в чийсь хату. Дівчата пряли, співали, розмовляли до самого ранку, зустрічали досвітки, тобто сиділи, поки не розвиднялося.

- Коли людина вигідає на когось лихе, погане, кажуть, що вона того обмовила, тобто наговорила дурниць. Слухайте уважно казку і дізнаєтеся, хто так робив.

- Якщо кажуть «поніс не знає куди», як це зрозуміти? Як сказати по-іншому? (далеко-далеко, світ за очі).

Після розповідання казки, вихователь запитує, яка дівчина сподобалася дітям, і просить пояснити, чому.

- У вас є незвичайні малюнки двох дівчаток: у них немає
134

обличчя й одягу. Візьміть кольорові олівці й намалюйте обличчя дідовій і бабиній дочкам. Угорі можете написати Д - дідова, Б - бабина. Після завершення вихователь організовує розмову за текстом:

- Поговоримо про цих дівчат (пропонує охарактеризувати образи за своїми малюнками). Дідова дочка... (красуня, красива). Бабина дочка... (некрасива). У дідової доньки обличчя... (ніжне, посміхається). У бабиної... (зле, погане). Волосся... яке? (пишне, золоте). Волосся... (заповстане). Сукня... яка? (чиста, красива). Сукня... (дорога, ніяка). Далі діти зіставляють характери двох дочок.

- Як ви уявляєте собі кобилячу голову, її вигляд? По-вашому, це добрий чи лихий чарівник? Поясніть, чому.

- Розкажіть, як заробила своє щастя дідова дочка.

- Що завадило бабиній донці стати багатою і щасливою?

- Як ви вважаєте, кому співчувала маленька собачка? Про що вона дякувала?

- Діти, ви вже знаєте, що в кожній казці є три частини: початок, середина, кінець. У вас є аркуш, розділений на три частини. Яка з них буде початком казки? (перша, ліва, бо початок - перший). Яка частина - середина, закінчення? Поміркуйте, що ви намалюєте в кожній частині, яким реченням можна назвати кожную частину. 1. Дві доньки діда і баби. 2. Дідова донька в лісі. 3. Як загинула бабина дочка.

З дітьми старшого дошкільного віку проводять заняття узагальнювального характеру. Наприклад:

Завдання: Виховувати інтерес до творів усної народної творчості; вміти відтворити з пам'яті зміст знайомих казок, впізнавати казку за ілюстраціями, читати назви казок, закріпити композицію казки; бережливо ставитися до книжок. Матеріал: виставка книг-казок, на столі дитячі книжки із знайомими казками, ілюстрації до них.

Хід заняття: Вихователь: «За синіми морями, за високими горами...». Який жанр твору починається такими словами? Які ви знаєте казки? А яка казка ваша найулюбленіша? Чому? Діти розповідають частини казок (зачин, зав'язку, розв'язку, кінцівку). Розглядання виставки. Літературна вікторина. Розглядання ілюстрацій до казок. Розглядання дитячих книжок на столах, читання назви, окремих слів, речень, підписів під ілюстраціями. Ознайомлення з казковим веселим жанром — «надокучливими» казками.

З дітьми старшого дошкільного віку можна проводити серію
135

(декілька) занять за змістом однієї казки. Проілюструємо це на прикладі казки "Цап та баран".

Заняття перше: В гостях у казки «Цап та баран».

Матеріал: фігурки тіньового театру.

Хід заняття: Вихователь демонструє фігурки тіньового театру (цапа, барана, вовка) і пропонує відгадати, хто це. Далі говорить, що до дітей у гості прийшла казка, яка називається «Цап та баран». Розповідає казку, пояснюючи незнайомі слова.

Проведення бесіди за змістом казки. Запитання до дітей: Чому дід з бабою прогнали цапа й барана? Що цап та баран знайшли на дорозі? Кого побачили вони в лісі? Як цап та баран налякали вовка?

Хто сказав такі слова: «А збирайтеся, цапе й баране, і йдіть собі». Як це було сказано?

Хто був дужим, але несміливим? Яким був баран? А хто був сміливим, але не дужим? Яким був цап? Хто сказав так: «Бери, баране, голову, бо ти дужий». Чиї це слова: "Ох, бери ти, цапе, бо ти сміливий"? Як це було сказано? (Звернути увагу на місце наголосу у слові «баране», стежити за вимовою слова «удвох») У казці є такі слова: «Ідуть та ідуть, коли бачать...», то що вони побачили?

Вільний переказ казки (з використанням тіньового театру).

Вихователь пропонує дітям спробувати переказати казку, спостерігаю-

чи за діями фігурок тіньового театру: - Я буду починати казку, а ви — закінчувати (по черзі).

Вихователь показує фігурки діда й баби і каже:

- Були собі... (дитина закінчує речення).

- Мали вони... (показує цапа та барана; хтось із дітей закінчує).

- Вони були великі приятелі, куди... (показує цапа), туди й... (показує барана).

Далі вихователь вільно переказує казку, окремі її частини, де є можливість, використовує тіньовий театр.

Заняття друге: На гостинах у казки «Цап та баран».

Матеріал: у вихователя — персонажі пальчикового театру, у дітей - один персонаж, торба, іграшка-саморобка «вовча голова».

Хід заняття. Вихователь демонструє персонажів пальчи-

¹ Див.: Хорошковська О.Н., Кудикіна Н.В. Програма та методичні рекомендації з розвитку українського мовлення для дошкільних закладів з російським мовним режимом. - К., 1992. - Ч. 2. - С. 23-25.

136

нового театру - цапа і барана: - Хто це? З якої казки прийшли до нас ці герої? Ви пам'ятаєте, якими були ці два приятелі? (Цап був сміливий, та недужий, а баран дужий, та несміливий.) З ким зустрілися цап та баран? Вихователь демонструє двох іграшкових вовків (персонажів пальчикового театру):

- Ось якими були вовки. Вони страшні і злі. Давайте ще раз послухаємо казку, а потім пограємо. Драматизація уривків казки.

Вихователь знов організовує «акторів» по групах: «цапи», «барани», «вовки»; розпочинає певний уривок, а діти включаються у діалог.

Наприклад:

«Ідуть та ідуть цап та баран. А посеред поля лежить... (Діти закінчують речення). Баран був дужий та не..., а цап сміливий та не. От цап і каже... («Цапи» і «барани» вступають у діалог). Приходять туди, аж три вовки кашу варять. Нічого робити. Вітаються («Цапи» й «барани» разом з вихователем промовляють слова вітання, їм хором відповідають «вовки»).

Казка розігрується до слів «Та подай ще більшу» Вихователь зачитує наступний абзац, яким завершується драматизація казки.

У випускній групі дошкільного закладу влаштовують різноманітні свята та вечори казок:

Наприклад, «Свято казки» у дітей».¹

Кімната чи зала відповідно оформлені, стіни прикрашають малюнками з відомих дітям казок. Свято починається інсценівками за змістом казок «Ріпка», «Івасик-Телесик», «Колосок» та переглядом діафільму «Колобок».

Ведучий показує вироби дітей і пропонує їм назвати казку, коротко розповісти про хороші вчинки героїв («Івасик-Телесик», «Колосок», «Солом'яний бичок»).

Потім діти в костюмах казкових персонажів самі розповідають уривки і пропонують відгадати, з яких вони казок. У залі з'являється «листоноша» з «телеграмами». Він зачитує їх і пропонує відповісти, від кого телеграми.

- Від дідуся втік, від бабусі втік, скоро буду у вас. (« Колобок »)
- А мишенят і кликати не треба: вони вже сиділи за столом. (« Колосок »)

- Мій котику, мій братику! Несе мене лисиця за крутії гори, за бистрий води. («Котик і півник»)

'Див.: Макаренко О.П. Народознавство у дитячому садку. - Т., 1991. - С. 28-30.

137

— Дівчинка бачить: у хаті не прибрано, холодно. Взяла віник, підмела хату, прибрала, піч затопила. Потім запитує: «Може, ще щось зробити?» («Про ліниву дівчинку і старанну дівчинку»)

— Ходи, мишо, не біжи, нам ріпку вирвати допоможи. («Ріпка»)

— Оленка показала Івасику, як на лопату сісти. («Івасик-Телесик »)

— Принесли козенята ножиці і голку з ниткою. («Вовк і семеро козенят»)

— Не послухав брат сестричку і напився води з копитця. («Сестриця Оленка і братик Іванко»)

— Хто тут живе? (Демонструються: хатка на курячих ніжках; рукавичка; бочка, що по морю пливе; лісове озерце.)

— Яку пісню співали Колобок, мати Івасика-Телесика, Коза-дереза?

Авторитетне журі переглядає всі малюнки й вироби, підраховує бали, а Веселий Олівець оголошує результати конкурсу, нагороджує переможців книжками.

Літературна вікторина за змістом знайомих казок, наприклад: «Я від діда втік, ...».

Зала прибрана персонажами українських народних казок. З'являється казковий Колобок. Співає пісеньку:

Я Колобок, Колобок,

Я по засіку метений,

Я на яйцях спечений,

Я від діда втік,

Я від баби втік.

— Я запрошую всіх вас у подорож до Країни казок! Ведуча: - Котиться Колобок, котиться, а назустріч йому

Зайчик. Діти, а в яких казках живе Зайчик? Так, правильно, «Колобок», «Теремок», «Коза-дереза», «Солом'яний бичок». А які вірші про Зайчика ви знаєте? А які загадки? Ой молодці! (Діти розповідають).

Тож підемо з Колобком далі. Котиться Колобок, котиться, а назустріч йому хто? Так, Вовк.

Підібрав він голосок, став малим співати. Здогадалися вони: «Це Вовк, а не наша мати». З якої це казки? Правильно, «Вовк та семеро козенят». А в яких ще казках живе Вовк? Так, у казках «Колобок», «Теремок», «Коза-дереза», «Рукавичка», «Солом'яний бичок», «Лисичка-сестричка». А може, хто знає про нього загадки, вірші, пісеньки, прислів'я? (Діти пригадують).

Котиться Колобок, котиться і зустрічає того, що:

Ходить лісом дід бахматий, Одягнувся в кожушину, Мед шукає і ожину. Літом любить полювати, А зимою в лігві спати. Як зачує він весну, Прокладається від сну.

- То кого зустрів Колобок? Так, Ведмедя. А які казки визнаєте про нього? Так, «Колобок», «Теремок», «Коза-дереза», «Рукавичка», «Три ведмеді», «Солом'яний бичок». А які вірші? Які загадки?

- Діти, Колобок дуже задоволений і запрошує нас далі уподорож (Звучить пісня «Я лисичка, я сестричка»). То кого далі зустрів Колобок? А як називають Лисичку? А чому сестричка, чому хитра? А в яких казках живе Лисичка? Так, «Колобок», «Теремок», «Лисиця і глечик», «Рукавичка», «Солом'яний бичок», «Лисичка-сестричка». А ось послушайте:

Зажурився Коток,
Взяв бандурку й молоток
Та й пішов співати
В лиски біля хати.

Діти, для чого Котик брав молоток? Що він співав і кого врятував та від кого? Правильно. Від хитрої Лисички врятував Котик Півника. Можливо, хтось з вас знає вірші про Лисичку або загадки? (Діти розповідають). Молодці, діти. От і підійшла наша подорож до кінця. Ви всі розповідали гарні вірші про звірів, загадували загадки, і тому Колобок хоче вам показати діафільм «Колобок» (Перегляд діафільму).

Білочка - мандрівниця. Музична вистава за казкою Оксани Іваненко (Для середнього і старшого дошкільного віку).¹

На галявину осіннього лісу виходять Літо й Осінь (дорослі) і співають пісню «Прощаються з літом ліси». Під жваву музику вибігає Вітрець у легкому плащі.

Вітрець:
- Я Вітрець-пустунець,
Зрання розпочав танець,
Розчесав берізкам коси —
Ось який я молодець!
Я у лісі погуляв,
Всіх звіряток привітав.
Хочу й вас порозважати,

¹ Артамонова О., Кулик В. Білочка-мандрівниця // Дошкільне виховання. -1999. -№10. -С. 29-31.

Гарну казку розказати.
Але спершу дружно всі
Вимовте слова такі:
«Казко, казко, розкажись,
Казко, казочко, з'явись!»

Розгортає плащ, і діти повторюють закличку. З'являються Білочка і Білка-мати. Вітрець усміхається й зникає.

Білка-мати: - Добре, Білочко, що ти вже підросла. У нас тепер багато роботи, і ти зможеш нам допомогти впоратися з нею. Треба за погожої днини припасти харчу на зиму. Але гляди, не забігай далеко. Далі дуба та ялини не ходи — отут збирай горішки та шишки. А я пострибаю у березовий гай, пошукаю там грибочків.

Білка-мати виходить, а Білочка стрибає і роззирається довкола.

Білочка: - Який гарний, барвистий став наш ліс! (Дивиться вгору). А небо яке чисте, блакитне! (Придивляється). А це що виблискує на сонечку, мов срібло? Та це ж летюча павутинка! Пострибаю і я за нею. (Зникає).

Під ліричну музику з-за ширми з'являються Вітрець і листочки (дівчатка у жовтих, жовтогарячих і червоних платтячках з листочками в обох руках). Перший Листок:

- Листячко дубове, Листячко кленове Жовкне і спадає Тихо із гілок.

Другий Листок:

- Вітер позіхає,
В купу їх згортає,
Щоб піти з тим листям
Потім у танок.

Під музику вальсу виконується танок листочків з Вітерцем.

З'являється Білочка, невдоволено змахує рукою.

Білочка: - Гадаєте, цікаво весь час стрибати навколо старої ялини і дуба? Вже набридло слухати, як вони шарудять своїм віттям. Краще пострибаю далеко-далеко, туди, куди полетіли ці барвисті листочки.

Прямує за листочками на другий бік галявини. З-за ширми виходять гриби (діти середньої групи) й співають пісню «Боровик». Білочка у цей час весело стрибає між ними.

Білочка: - Бачу, я недаремно сюди поспішала! Он скільки грибочків набачила - мамуся мене похвалила б за це.

Співає пісню «Гриби». Аж тут чути шипіння, й з-за ширми

140

з'являється змія (іграшка). Білочка злякано відмахується від неї.

Білочка: - Дук-дук-дук! Що це? Покручена тоненька гілочка без листя повзе прямісінько на мене! Краще побіжу додому.

Стрибає далі. Гриби й змія зникають.

Білочка (роззирається): - Все тут нове для мене й незнайоме. Мабуть, я переплутала верхівки дерев, по яких стрибала. Ой леле, заблукала! Дук-дук! Мамусю, татусю, любі сестроньки! (Прислухається). Ніхто мене не чує! (Плаче).

На галявину з-за ширми виходить Зайчик.

Зайчик: - Білочко, Білочко, чого ти плачеш?

Білочка (зі слізьми): - Я заблукала, хіба не бачиш? (Заспокоївшись). А може, ти знаєш дорогу до старої ялини?

Зайчик: - Хіба тут мало старих ялин? Ні, не знаю. А ти сиди собі тихенько, бо зараз шастають хитра Лисиця й хижоокий Вовк.

Білочка (тремтячи):- Ой, Лисиця і Вовк — то дуже страшно. Краще я

перебуду нічку тут, а вранці спробую віднайти свою рідну ялину.

Зайчик: - І справді, залишайся поки що тут. А я побіжу додому, бо мене чекають мама і тато. (Вибігає).

Білочка кладе хвостик під вушко й засинає. Із-за ширми з'являються Місяць і зорі, за ними ступає Вітрець із сопілкою в руках.

Вітрець співає Білочці «Колискову». Потім зорі (дівчатка у білих легких сукенках зі срібними зірочками, прикріпленими до долонь) танцюють під музику вальсу.

«Влітає» Сова, помічає сплячу Білочку.

Сова: - У-гу-гу! Ач, вертихвістко, на моє місце залізла! Я тобі очі видряпаю!

Білочка прокидається й береться навтьоки. Сова женеться за нею.

Білочка: - Тепер я опинилася ще далі від моїх рідних. Куди мені подітися? Онде журавлі про щось розмовляють. Піду послухаю, може, знадобиться.

Під музичний супровід з обох кутів від центральної стіни зали вибігають на пальцях хлопчики-журавлики й утворюють ключ. Попереду - вожак. Танцюють: підстрибують на правій нозі, здіймаючи руки через сторони вгору; біжать по колу, вимахуючи «крильми», й зупиняються півколом — вожак посередині, Білочка підходить до них,

Білочка: - Журавлі усі кричали...

Перший Журавель:

141

- Гей холодні дні настали! Полились дощі та й дрібні, Привели тумани срібні, Сонце хмарами закуте — То зима надходить люта, Другий Журавель:

- Що нам, бідним, тут робити? Що поїсти? Де зігрітись? Треба звідси утікати, Тепла-сонечка шукати. Третій Журавель:

- Журавлі, усі збирайтесь, В табунки малі ладнайтесь!

Журавлі « відлітають ».

Білочка притримує останнього птаха.

Білочка: - Пташечко, зажди, не відлітай!

Журавель: - Чого тобі?

Білочка: - Допоможи мені перебратися на другий бік ставка й знайти стару ялину. Там моя рідна домівка.

Журавель: - Я переніс би тебе на крилах, але боюся, що ти зламаєш їх, а мені ж треба на них далеко летіти. (Зникає).

З'являється Кріт, Білочка підбігає до нього.

Білочка: - Еротику, Еротику, допоможи мені перебратися через ставок і знайти стару ялину.

Кріт: - Я повів би тебе околицями, але мені ніколи: поспішаю збудувати собі під землею нове помешкання на зиму.

До Білочки та Ерота підходить їжачок.

їжачок: - Раджу тобі, Білочко, даремно не хвилюватися. Ераще подбай про зимівлю. Може, ти й не знайдеш своїх рідних, а собі нічого не влаштуєш, от і замерзнеш, коли вдарить мороз.

Білочка: - Я не хочу лишатися сама. Мені так сумно!

їжачок: - То ходи до мене жити. Але тобі доведеться робити все, що я наказуватиму. От зараз я лаштую собі зимове помешкання. Ходімо, покажу, як це робиться.

Білочка (сміється: - Хі-хі-хі! Ціла купа листя суне по стежці!

їжачок (ображено: - Що тут смішного? Ану, наколюй і ти листячко!

Білочка: - У мене немає голок. Я не зможу цього зробити.

їжачок: - Тоді не хочу з тобою мати справу. (Іде далі й зникає).

Білочка (роззирається):

- Ліс вже спить,

142

Пташок немає,

Не чути їхній жвавий спів.

З-за травички виглядає

Купка лагідних грибків,

А звірята, просто диво,

Наче все відомо їм,

Розумненькі та дбайливі

До зими готують дім,

(Сідає під кленом, тремтячи від холоду).

Я теж влаштую ось тут дім.

З'являються снігурі. Перший Снігур:

- Грудочками у дворі Сіли-впали снігурі. Пташечки на зріст малі,

В капелюшках модних всі. Другий Снігур:

- У чорненьких сюртучках, У червоних сорочках. Гомінким і світлим днем Дзвінко пісню заведем. Перший Снігур:

- Жовте листячко лежить, Сніг по ньому шелестить...

«Літають» по залі й розкидають сніжинки. Другий Снігур:

- Сніг із вітром обійнявся, В хату Білочки забрався. Снігурі (разом):

- Завіває, дме у хмари, Ніби куряву здіймає...

Снігурі «відлітають». Білочка шулиться від холоду.

Білочка: - Сніг, сніг! Як мені далі бути?

З'являється Зайчик у білому козушку.

Зайчик: - Вітаю тебе, Білочко! Я таки знайшов твою стару ялину, Рідня чекає, плаче за тобою. Поспішаймо удвох, бо ставок уже вкрився льодом, і ми пострибаємо навпростець.

Білочка: - То це ти, Зайчику? Я й не впізнала тебе одразу. Ти був сірий, а тепер білий.

- Всі щасливі та веселі Поспішають до оселі. І мені вже час летіти, Прощайте, любі діти!

143

Всі учасники вистави виходять до дітей і махають їм руками.

Важливим методом, що дає змогу вихователю сумісно з дітьми поглиблено працювати над мовною специфікою українських літературних творів, є зіставлення двох текстів, близьких за ідеєю та змістом. Це не тільки ефектив-

ний засіб залучення дітей до української літературної творчості, а й демонстрація дітям тісного зв'язку українського і світового словесного мистецтва.

Для реалізації означеного методу вихователь добирає п'ять-шість пар таких творів. Так, у різних народів є казки, схожі за сюжетом, характером і діями героїв. Можливе зіставлення творів, близьких за ідеєю і змістом, за жанрами, наприклад, української казки «Казочка про Коржика» і російської казки «Колобок»; норвезької казки «Пиріг», української казки «Рукавичка» і російської казки «Теремок» або казки В.Біанкі «Теремок»; української казки «Золотий черевичок» і казки Ш.Перро «Попелюшка»; української казки «Кобиляча голова» і російської казки «Морозко».

У поданих для порівняння творах один - добре знайомий дітям, а з іншим вони знайомляться на занятті. Оскільки сюжет добре знайомий дітям, вихователь головну увагу може приділити сумісному з дітьми спостереженню за національними мовними особливостями іншого літературного тексту, за жанровими особливостями відтворення однієї художньої ідеї. Отже, ключовим моментом цих занять є порівняння двох текстів і спостереження за їх мовними особливостями. Наприклад:

Старша група. Тема: Читання української казки «Золотий черевичок». Зіставлення з казкою Шарля Перро «Попелюшка».

Мета: вчити дітей емоційно сприймати образний зміст казки, відчувати і розуміти подібне й відмінне в побудові сюжету, ідеї двох казок. Вчити помічати виразні засоби, розуміти доцільність їх використання в тексті.

Матеріал: ілюстрації до казки «Попелюшка», аркуші-заготівки «зображення дівчини». Хід заняття. - Ви вже знаєте багато казок різних народів. Можливо, хтось з вас помітив, що у різних народів є дуже схожі казки. Одну казку з тих двох, що сьогодні почуєте, ви добре знаєте. Цю казку написав французький казкар Шарль Перро. А схожа на неї українська народна казка називається «Золотий черевичок». Ви вже здогадалися, про яку казку Шарля Перро я вам нагадала?

- Якою ви уявляєте собі маленьку Попелюшку, який вона
144

мала вигляд, коли поралася з посудом і коли була на балу? Хто з героїв цієї казки вам був неприємним? Поясніть, чому.

Послухайте українську казку «Золотий черевичок». Слухайте уважно, потім скажете, чим схожі, а чим відрізняються ці казки.

Після виразного читання казки вихователь запрошує дітей до обговорення: - Чим схожі ці дві казки? Чим вони відрізняються? Як ви уявляєте, схожі Попелюшка та Ганна-панна? В чому схожі їх характери?

-Пам'ятаєте, коли Попелюшка прийшла на бал, вона була вбрана, як королева. А як ви уявляєте собі вбрання української дівчинки? Опишіть її.

-Пригадайте, якими словами починалась українська казка. В тексті вам зустрічалися цікаві висловлювання. Йшлося, що баба «не злюбила так дівчину, що й просвіту нема». Як ви це зрозуміли? Як сказати по-іншому? (Терпіти не могла, ненавиділа, жити їй не давала, кривдила, ображала).

-Ганна була роботяща, добра, а бабина дочка «ні до холодної води не

береться». Як це зрозуміти? Як сказати по-іншому? (Ледача, нічого робити не вміла, нічого не хотіла робити).

- Який момент у казці вам сподобався найбільш? Вихователь пропонує дітям розглянути аркуші-заготівки,

знайти Попелюшку і Ганну-панну, домалювати їм святкове вбрання.

Старша група. Тема: Читання народної казки «Казочка про Коржика». Зіставлення з російською казкою «Колобок».

Мета: продовжувати вчити дітей емоційно сприймати зміст казки, уважно ставитися до казкового тексту, помічати виразні мовні засоби, відчувати специфічність українського фольклору. Матеріал: коло і куля для кожної дитини, ілюстрації до казки, атрибути до театралізованої гри за казкою.

Хід заняття. Вихователь пропонує дітям відгадати загадку:

Круглий, свіжий і рум'яний,

Я тільки що з печі.

Втік від діда, втік від баби,

Утечу і від малечі!

Вихователь просить дітей довести, що це загадка саме про Колобка, пригадує разом з ними деякі епізоди казки, головних дійових осіб, потім каже: — Так, бачу, що ви добре знаєте казку про Колобка. Але ця загадка, можливо, про іншого казкового героя. В українського народу є казочка про Коржика, дуже схожа

145

на російську казку про Колобка. Ось послухайте її уважно, потім скажете, чим схожі, а чим відрізняються ці казки.

Вихователь читає казку про Коржика, потім уточнює, чим відрізняються, чим схожі ці казки.

-Схожі пісеньки Колобка і Коржика? Заспівайте російською і українською мовами.

-Пригадайте, як звали звірів в російській казці і які в них були прізвиська? Запам'ятали, як їх звали в українській казці? (Зайчик-лапанчик, вовчику-братику, лисичко-сестричко, ведмедоньку-паноньку). Ви зрозуміли чому ці казки так схожі? Бо наші народи - брати, в нас багато спільного. Навіть деякі казки дуже схожі.

-Пам'ятаєте, як закінчилася російська казка? Розкажіть, як вдалося врятуватися Коржикові? Яке закінчення вам більш до вподоби? Можливо, ви захочете придумати своє закінчення казки?

Вихователь звертає увагу дітей на коло та кулю на столі, пропонує знайти, хто з них Колобок, а хто - Коржик, довести, чому вони так вважають. Якщо діти зацікавлені казкою, можна запропонувати пограти в одну з казок, підтримати театралізовану гру дітей. Вихователь допомагає відтворити діалоги казки про Коржика.

Отже, в роботі з дітьми казка посідає одне з чільних місць і використовується в різних видах художньо-мовленнєвої діяльності.

2.4. Методика читання дітям художніх творів

Заняття з художнього читання проводять в усіх вікових групах. На за-

няттях з розділу «Художньо-мовленнєва діяльність» дітям читають оповідання та інші жанри художньої літератури (повісті, вірші, байки і т. ін.) морально-етичної спрямованості й розважального характеру, після читання яких не рекомендується проводити відтворювальну бесіду.

На заняттях і в повсякденному житті дітям читають здебільшого твори українських письменників, які описують і оспівують рідний край (певний регіон України). Подаємо короткі відомості про українських письменників¹.

Дітей знайомлять насамперед з творчістю Т.Шевченка.

Тарас Григорович Шевченко - великий український письменник.

¹ Богуш А.М. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти. - Одеса, Ярослав, 2004.

146

Шевченко народився 9 березня 1814 року. Український народ відзначає день народження Шевченка у березні «Шевченковим святом». Шевченко - справді народний письменник, поет. Його називають в Україні Кобзарем. Так називається і його перша книжка - «Кобзар», яка є в кожному дошкільному закладі, в кожній сім'ї. Шевченко написав багато віршів, поем, оповідань. На слова Шевченка написані усім відомі пісні «Рече та стогне Дніпр широкий», «Думи мої, думи».

Шевченко мріяв про вільне, щасливе життя українського народу. Свої мрії поет виклав у вірші «Заповіт». Він любив рідну природу, написав чимало віршів: «Світає», «За сонцем хмаронька пливе», «Тече вода з-під явора», «По діброві вітер виє», «Зоре мод вечірняя», «Встала весна», «Садок вишневий коло хати» та ін. Т.Шевченко оспівує образ матері, матері-мучениці, матері-страдниці («Катерина», «Наймичка», «Марина» і т. ін.).

Т.Шевченко любив дітей, завжди ставав на їхній захист, у багатьох творах відобразив їхні безправність, сирітство, тяжку долю. Мріяв поет і про освіту в Україні рідною мовою. У 1861 р. він написав «Буквар южноукраїнський» - першу дитячу читанку українською мовою для недільних шкіл. Т.Шевченко писав картини - він був і художником. У всіх містах в Україні є пам'ятники Шевченку, його іменем названо парки, вулиці, проспекти, навчальні заклади, театри.

Поховано Т.Г.Шевченка на Черкащині у місті Каневі над Дніпром на Тарасовій горі. До могили Шевченка йдуть і йдуть дорослі та діти, несуть Великому Кобзареві букети квітів.

Леся Українка - відома українська поетеса, справжнє прізвище її - Косач. Народилася Леся на Волині, мама її відома українська письменниця — Олена Пчілка. Леся в 9 років почала писати вірші, друкувати їх. А щоб усі люди знали, що дівчинка-поетеса родом з України, її мама підписувала вірші - Леся Українка. Леся дуже любила українську природу: ліс, річку, поле, любила слухати розповіді старших про русалок, водяників та інших казкових істот, які нібито існують у природі. Вона написала віршами красиву казку «Лісова пісня», багато віршів про природу: «Вишенька», «Мамо, іде вже зима», «Дощик», «Місяць ясенький», «Море», «Літо краснее минуло», «На зеленому горбочку» і т. ін. Багато творів написала Леся для дітей, друкувала їх у

журналі «Дзвіночок». Леся Українка збирала дитячі ігри і видала збірку «Дитячі ігри, пісні й казки Ковельського, Луцького й Новоград-Волинського повітів Волинської губернії». На Волині у місті Луцьку їй споруджено величний пам'ятник.

147

Олена Пчілка (Олена Петрівна Косач-Драгоманова) народилася на Полтавщині. Це мати Лесі Українки. Вона підтримувала свою доньку в поезії, сама писала багато віршів для дітей («Біла кицька», «Безконечна пісня», «Люлі — люлі і т. ін.), казок («Журавель та чапля», «Коржик», «Казка зеленого гаю»).

Іван Франко - відомий український письменник, народився на Західній Україні, в Галичині. На його честь названо місто Івано-Франківськ, область - Івано-Франківською. Івана Франка називають українським казкарем. Він написав багато казок про тварин, які зібрані у збірнику «Коли ще звірі говорили». Усім відомі його казки «Ріпка», «Фарбований лис», «Вовк», «Лисиця і осел», «Заєць і їжак», «Лис Микита» і т. ін.

Леонід Іванович Глібов народився на Полтавщині. І.Франко назвав його найкращим українським байкарем. Він написав 107 байок, які увійшли до золотого фонду української культури. Л.Глібов написав багато творів для дітей - це казки, вірші, загадки («Веснянка», «Зимня пісенька», «Пташка», «Котилася тарілочка»). Друкував свої твори у журналі «Дзвінок». Усі його твори для дітей вирізняються теплотою, душевністю, щирістю.

Павло Арсенович Грабовський народився на Харківщині (нині с. Грабовське Сумської області). Він написав багато чудових творів для дітей («Вийшла з хати стара мати», «Дітям», «Ковалева пісня», «Веснянки», «Щоглик», «Квітень», «До школи»), переклав українською мовою твори для дітей з інших мов.

Михайло Михайлович Коцюбинський народився у Вінниці, працював учителем, писав оповідання для дітей («Десять робітників», «Івасик та Тарасик», «Дві кізочки», «Про двох цапків», «Ялинка», «Харитя»). Він уважав, що дитяча книжка має бути підручником життя. Поховано М.Коцюбинського у м. Чернигові.

Яків Іванович Щоголів народився у м. Охтирці на Харківщині. Він дуже любив рідну природу, написав багато ліричних віршів для дітей («Осінь», «Зимовий ранок», «Листопад», «Травень», «Степ» тощо). Я.Щоголів оспівував ліс, степ, водяний млин, хутори, отари і т. ін. Він автор вірша «Гей, у мене був коняка», що став піснею.

Олександр Олесь (Олександр Іванович Кандиба) народився на Сумщині, в роки громадянської війни емігрував за кордон. Для дітей О.Олесь написав багато високомайстерних творів, віршів, казок, п'єс («Ялинка», «Вовчєня», «Рак-неборак», «Грицеві курчата», «Микита-кожум'яка»), які увійшли до золотого фонду драматургії для дітей.

148

Степан Васильович Васильченко (Панасенко). Народився в 1879 р. на Черкащині, працював учителем, завідував дитячим будинком. Дуже любив

дітей, написав для них збірку оповідань («Калина», «Неслухняний глечик» та ін.).

Павло Григорович Тичина (1891-1967) народився в с. Піски на Чернігівщині, з дитинства любив малювати, співати. Перша збірка поезій - «Сонячні кларнети» (1918 р.). П.Тичина дуже любив рідну природу й оспівував у своїх віршах для дітей. Його називають співцем української природи, України. Написав багато віршів для дітей: «Добридень тобі, Україно моя!», «Слово», «Де не глянь - колоски», «А я у гай ходила», «Гаї шумлять», «Хор лісових дзвіночків».

Максим Тадейович Рильський (1895-1964) народився в Києві. Після смерті батька жив у сім'ї відомого українського композитора М.Лисенка. Працював учителем у сільських школах (викладав українську мову та літературу), директором інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії. Писати вірші почав у ранньому дитинстві. Видав понад 100 книг, серед них — багато віршів для дітей («День ясний», «Вірші», «Санчата діда Максима» і т. ін.).

Володимир Миколайович Сосюра (1898-1965) народився у Донбасі (ст. Дебальцеве), змолоду працював на заводі, на шахті - з 11 років. У матері було 7 дітей, він допомагав їй прогодувати їх. Досить рано почав писати вірші, серед них багато для дітей («Травнева пісенька», «Весняний цвіт», «Вітчизну, як сонце, любіть», «Червона зима»).

Наталя Львівна Забіла (1903-1985) народилась у Петербурзі, жила в Україні, працювала вчителькою, була редактором журналу «Барвінок». Вірші почала складати з дитинства, написала понад 150 книжок, здебільшого для дітей дошкільного віку. Вірші поетеси захоплюють дошкільнят, вона розмовляє з ними мовою матері. Її творчість можна назвати «материнською піснею» - цікавою, барвистою, розумною, клопіткою, дбайливою (В.Бичко). Центральним героєм її віршів є дівчатка Яся і Маринка. Н.Забіла добре знала дітей, їхні турботи, мрії, інтереси, саме це й відображала у своїх віршах. Діти і рідна природа в її творах ідуть поруч. Вона закликає дітей не тільки любити природу, а й оберігати її. Н.Забіла написала дуже багато казок для дітей («Чарівна хустина», «Пригода з автобусом», «Хатинка на ялинці», «Під дубом зеленим» і т. ін.).

Платон Микитович Воронько (1913-1988) народився на Сумщині, у роки війни воював у партизанському загоні С.Ковпака. Опублікував понад 100 книжок поезій, написав багато

149

віршів для дітей дошкільного віку, які вміщені в «Читанку», що багато разів перевидавалася.

Василь Андрійович Симоненко (1935-1963) народився на Полтавщині в селянській сім'ї. Тяжка невиліковна хвороба рано забрала його з життя, але він встиг написати багато чудових патріотичних віршів, у тому числі й для дітей (збірка «Земне тяжіння»), казки «Подорож у країну навпаки», «Цар Плаксій та Лоскотун».

Василь Олександрович Сухомлинський (1918-1970) народився на Кіро-

воградщині в селянській сім'ї. Працював учителем, директором школи. Це відомий український учений-педагог. Написав багато творів для дітей (збірки «Гаряча квітка», «Куди поспішали мурашки»).

Ліна Василівна Костенко (нар. 1930 р.) народилася на Київщині в учительській сім'ї, закінчила педагогічний та літературний інститути. Досить рано почала писати вірші, зокрема для дітей дошкільного віку (збірка «Бузиновий цар» і ін.).

Анатолій Георгійович Костецький (1948 р.) народився в Києві в сім'ї вчителів, працював у видавництві «Веселка», у журналі «Барвінок». Усю свою поетичну діяльність присвятив дітям, видав 30 книжок, збірки віршів та казок для дітей («А метеликам весело», «Весняні дарунки», «Постукай у моє вікно» і ін.).

Олег Юхимович Орач (Комар) народився 1940 р. в с. Благовіщенці на Запоріжжі, але дитинство провів на Донеччині, в степах Приазов'я. Закінчив середню школу та вступив на історико-філологічний факультет Донецького педагогічного інституту. О.Орач багато подорожує по нашій країні і все не може надивитися на її красу, її чудових людей. А побачене й пережите виливається у віршах його книжок «Подорожник» (1965), «Земля на видноколі» (1968), «Передчуття» (1971), «Долоні» (1977), «Написи на снігу» (1981). Останнім часом поет звертався до творчості дітей, видав книжку для дошкільнят «Журавликова пісня» (1976), збірку «Березневі світанки» (1981).

Степан Григорович Пушик народився у 1944 р. у с. Вікторів Галицького району Івано-Франківської області в селянській сім'ї, закінчив Івано-Франківський педінститут (1964) та літературний інститут ім. О.М.Горького (1972). Працював у редакції газети «Прикарпатська правда», головою ради клубу творчої інтелігенції в Івано-Франківську. Автор поетичних збірок «Молоді громи», «Золотий тік», «Задума гір»; книжок, віршів для дітей «Чарівне горнятко» (у співавторстві, 1971),

150

«Маленьке пташеня», «Казки Підгір'я» (1976), «Золота вежа» (1983), «Ходили опришки» (у співавторстві, 1984), «Золотий човник» (1986); повісті «Перо золотого птаха» (1987).

Марія Омелянівна Леперт-Домбровська - Марійка Підгірянки (1881-1963) народилася в с. Білі Ослави Надвірнянського району. Дитячі та юнацькі роки її пройшли в с. Ітопорах. Вона змалку була кмітливою, обдарованою від природи. «Я самоук, несміливе дитя Підгір'я» - напише згодом про себе поетеса. Дочка лісничого закінчує початкові два класи і в 1896 р. екстерном складає іспити до Коломийської жіночої відділкової школи. У 1896 р. успішно складає іспити до Львівської жіночої семінарії на вчителя народної школи. Народна вчителька часто переїжджала з місця на місце, переходила з однієї школи в іншу. Це травмувало, позначалося на матеріальному становищі, і тільки поезія приносила їй спокій і наснагу.

Напередодні першої світової війни М.Підгірянки підготувала збірку поезій «Краплина крові», яка загубилася у вогненному смерчі, та вона не кидає пера, в 1916 р. виходить оповідання «Малий Василько», а в 1918 - п'єса

для дітей «Сон на могилі». У своїх творах поетеса показує реальну дійсність, важке підневільне життя трудящих, та з особливою любов'ю говорить про дітей.

Іванна Блажкевич (1886-1976) народилася на Тернопільщині в сім'ї вчителя. Майже не знала материнської ласки, оскільки вже на четвертому році життя втратила матір. Училася спершу в Денисівській початковій, потім у Тернопільській, у так званій «відділковій школі». Згодом екстерном склала іспити у Львівській семінарії на вчительський диплом. Відтоді працювала народною вчителькою, вихователькою дитячого садка на Станіславщині та Тернопільщині.

У 20-х роках І.Блажкевич починає писати для дітей. У видавництві «Світ дитини» виходять одна за одною її книжки п'єс, оповідань, віршів: «Святий Миколай» (1920), «Вертеп» (1924). «Мила книжечка» (1925), «Пушистий король» (1929). Особливо запам'яталися юним читачам п'єси «Тарас у дяка» (1923), «У мамин день» (1924), «Івась-характерник» (1934).

Уважаємо, що не можна обмежувати вихователя переліком художніх творів, визначених програмою. Він сам у змозі вибрати, відповідно до вікових та індивідуальних особливостей дітей своєї групи, твори певного письменника, або підібрати фольклорний матеріал, казку. Орієнтиром у виборі творів для читання виступають означені джерела художнього читання.

151

Робота з художнім твором проводиться в кількох напрямках: а) ознайомлення з дитячою книгою на занятті; б) бесіда про письменника, ознайомлення з портретом письменника, окремими виданнями його творів; в) виставки творів українських письменників у куточку книги; г) літературні ранки, вечори, зустрічі з дитячими письменниками.

Насамперед дітей знайомлять з українським письменником-класиком Т.Шевченком. Наводимо конспект заняття на тему «Шевченко — великий поет України» }

Мета: ознайомити дітей з великим сином українського народу — Т.Шевченком та окремими його творами для дітей; виховувати інтерес до української літератури. Дидактичний матеріал: портрет Т.Г.Шевченка, оздоблений рушником, зображення хати батьків Шевченка, ілюстроване видання віршів поета для дітей.

Хід заняття: Розповідь вихователя біля портрета Т.Г.Шевченка:

- Було це дуже давно. У бідній селянській родині Шевченків, яка жила ось у такій хаті (показує малюнок), народився син, якого назвали Тарасом. Ріс Тарасик, допомагав батькам, але найбільше любив малювати. Коли підріс, почав учитися в школі. Вчився дуже добре. Але через деякий час помирають Тарасова мати, а потім і батько. І Тарасикові довелося важко працювати, щоб якимось жити. Змалечку він любив не тільки малювати, а й писати вірші, а коли виріс - став поетом. Писав Шевченко про рідну природу, про Україну, український народ і його тяжке життя.

Український народ дуже любить свого поета, який усе життя хотів, щоб люди жили вільно, щасливо. У Києві є пам'ятник Тарасові Шевченку, є його

музей (показує ілюстрації). Поет давно помер і похований у Каневі над Дніпром, але в народі він живе вічно. Живуть і його вірші. Вони звучать по радіо, їх учать діти у школі і в дитячих садках. Українці шанують свого улюбленого поета, прикрашають його портрет рушниками, квітами.

Сьогодні ми послухаємо кілька віршів Шевченка й один з них вивчимо напам'ять. Сідайте ближче до мене, будемо розглядати малюнки і слухати вірші.

Вихователь читає вірш «Тече вода з-під явора».

¹ Див.: Хорошковська О., Кудикіна Н. Розвиток українського мовлення // Дошкільне виховання. —1991.—№3.—С. 14.

152

Фізкультхвилинка.

Повідомивши, що багато віршів Тараса Шевченка покладено на музику, вихователь включає грамзапис пісень «Рече та стогне Дніпр широкий...» або «Думи мої, думи мої...». Потім діти заучують вірш поета «Встала весна...».

Аналогічно проводяться заняття-бесіди з ознайомлення дітей з творчістю Лесі Українки, І.Франка, М.Коцюбинського, Н.Забіли та ін.

Слід пам'ятати, що успіх заняття залежить від підготовки вихователя до заняття. Підбравши твір (оповідання, казку, вірш), вихователь має декілька разів прочитати його вголос, дотримуючись засобів інтонаційної виразності. Робота над мистецтвом художнього читання має стати професійним обов'язком кожного вихователя. Письменник написав твір, а донести його зміст до свідомості дитини — обов'язок вихователя.¹

Щоб донести до дітей задум автора, вплинути на їх почуття, переживання, вихователь заздалегідь докладно аналізує твір, добирає найбільш вдалі засоби виразного читання або розповідання (інтонації, розстановку пауз, логічних наголосів), виробляє чітку і правильну вимову кожного слова, фрази, речення.

Готуючись до розповідання казки, вихователь має добре запам'ятати текст, щоб дослівно передати зачин, повтори, пісеньки, образні народні вирази. Слід визначити, які слова та фрази потребують уточнення, пояснення, продумати прийоми, час і місце їх пояснення, продумати наочність. До заняття можна підготувати добре ілюстровані дитячі книжки, набір картинок до тексту літературного твору. Іноді потрібно підготувати й дітей до розуміння твору - його змісту, лексики, образів.

Щоб забезпечити повноцінне сприймання дітьми літературного твору, потрібно створити спокійну обстановку. Дітей розсадити так, щоб вони бачили вихователя, а вихователь бачив всіх. Дітей молодшої і середньої групи доцільно посадити півколом у 2 ряди, а дітей старшої групи - за столами, обличчям до вихователя.

Традиційна структура заняття складається з таких складників:

1. Вступна бесіда морально-етичної (чи розважальної) спрямованості, пригадування прислів'їв, приказок.

¹ У розділі використано матеріали з кн.:АМ, Богуш, Н.П. Орланова,

Н.У. Зеленко, В.К. Лихолетова. Методика розвитку рідної мови і ознайомлення з навколишнім у дошкільному закладі /За ред. А.М.Богуш. - К.: Вища школа, 1992. - С. 296.

153

2. Читання оповідання (уточнення і пояснення слів). Розглядання ілюстрацій.

3. Повторне читання оповідання.

4. Бесіда морально-етичного змісту (чи у зв'язку із змістом прочитаного оповідання).

5. Ігрові ситуації, прислів'я, приказки. Виведення морального правила.

У старшому дошкільному віці легкі й доступні за змістом оповідання читають один раз, уточнюють, пояснюють слова і проводять бесіду. В цій групі рекомендується на одному занятті поєднувати читання оповідання (чи розповідання казки) і читання вірша на одну тему. Це дозволить шляхом спеціальних вправ стимулювати дітей до зіставлення різних художніх жанрів. Наприклад: Читання оповідання М.Носова «Гірка» та вірша П. Воронька «Гра в сніжки».

Завдання: виховувати дружні взаємовідносини, товариську, любов до зимових розваг; учити визначати засоби емоційної виразності оповідання, вірша, добирати рими. Матеріал: загадки, прислів'я про зимові розваги, товаришування.

Хід заняття. Вступна бесіда про зимові розваги. Загадки. Читання оповідання М.Носова «Гірка». Запитання: Який твір ви слухали? Чому ви думаете, що це оповідання? Як діти робили гірку? Що в оповіданні сказано про Костика? Що зробив Костик? Як можна назвати його вчинок? Що зробили діти? Чим закінчилося оповідання? Що можна сказати про останній вчинок Костика? Як потрібно грати? Як ви граєте на вулиці? Прислів'я: «Любиш кататися, люби і санчата возить», «Другу завжди допомагай». Читання вірша П.Воронька «Гра у сніжки». Уточнення слова «сувій». Запитання: Який твір я прочитала? Чому ви думаете, що це вірш? Повторне читання вірша. Діти називають римуєчі слова, добирають пари римуєчих слів (до слів сніжинки, гра, зима, сніг). Робота над емоційною виразністю речень: «Ой, весела гра у сніжки!», «Хто гірку піском посипав?». Виведення морального правила про дружбу, товаришування.

Успіх заняття багато в чому залежить від його початку. Важливо на початку заняття створити у дітей інтерес до читання чи розповідання. З цією метою широко використовують наочні прийоми, коротку вступну бесіду, прислів'я, приказки, загадки, показ ілюстрації, предметів, картини, іграшок і т. ін.

Так, у молодшій групі розповіді казки може передувати ігрова ситуація, демонстрація іграшок, речей, пов'язаних з казкою або просто зацікавлення, заохочення: «Зараз я розповім

154

вам дуже цікаву історію про... Хочете послухати?». У старших групах перед читанням вихователь спрямовує зусилля на систематизацію літератур-

них знань дітей. Це може бути коротенька літературна вікторина чи вступна бесіда.

Дітям старшого дошкільного віку ілюстровану книжку можна показати напередодні, а на наступний день розпочати заняття повідомленням про те, що зараз їм прочитають книжку, в якій вони вчора розглядали картинки.

Важливо в роботі з дітьми старшого дошкільного віку створювати проблемні ситуації перед читанням книги. Це сприяє більш глибокому сприйманню тексту. Проблема ситуація викликає активну розумову діяльність у дітей. Внаслідок створення проблемної ситуації у дітей виникає потреба в нових знаннях або ще невідомих їм способах дії. Розумно створена, посиljena проблема ситуація спрямовує думку дитини на активний пошук відповіді, на розуміння зв'язку, залежності між явищами, підводить до самостійних висновків. Іноді проблема ситуація потрібна для того, щоб викликати інтерес до факту, події, які описані у книзі, та навчити дітей правильно аналізувати їх. Наприклад, перед читанням оповідання Л.Толстого «Кісточка» можна поставити на стіл тарілку з сливами і запитати «Коли можна їсти сливи? Як їдять сливи? А що трапиться, якщо проковтнути кісточку? Про це ви дізнаєтесь з оповідання Л.Толстого «Кісточка».

Вдалий початок заняття створює у дітей інтерес до читання чи розповідання, спрямовує дитячу увагу на сприймання художнього твору.

Під час заняття ніщо не має відвертати увагу дітей (ніхто не повинен входити або виходити з кімнати, слід уникати зайвого шуму). У процесі читання вихователь час від часу відривається від книжки й дивиться на дітей. Це сприяє встановленню контакту із слухачами, підсилює вплив художнього слова. Діти жваво сприймають твір, вже по-різному, залежно від змісту твору, виявляють своє ставлення до того, що чують. Оповідання чи казка може викликати в дітей живий відгук - сміх, вигук, здивування, запитання; це й є свідченням того, що діти сприймають розповідь, розуміють і переживають її зміст.

У процесі читання або розповідання не слід відвертати увагу дітей запитаннями або зауваженнями. Якщо хтось з дітей не слухає і заважає іншим, вихователь робить більш тривалу паузу і зупиняє свій погляд на дитині; якщо вона не реагує на пильний погляд, можна зауваження поєднати з текстом, наприклад:

155

«Послухай, Катю, що побачила дівчинка в лісі», «Послухай, Андрію, що було далі».

У процесі читання чи розповідання знайомої казки діти молодшого дошкільного віку при повторах можуть промовляти разом з вихователем окремі слова, вирази (гуп-гуп) або додавати окремі рядки, слова («Котиться колбок, котиться, а назустріч йому...») - діти навивають, якого звіра зустрів колбок).

Діти дошкільного віку активно переживають усі події, що відбуваються з їхніми улюбленими героями. Вони слухають, затамувавши подих, а коли напруження спадає - полегшено зітхають або діляться з товаришами своїми

вражаннями. Веселі гумористичні твори викликають у дітей радісну усмішку, а в окремих місцях - веселий сміх. Такі прояви внаслідок емоційного впливу літературного твору забороняти не слід, це є свідченням того, що вихователь зуміла правильно передати зміст твору. У процесі читання чи розповідання весь час потрібно тримати дітей під контролем, активізувати їхню увагу.

Ознайомившись попередньо з літературним твором, вихователь продукує прийоми пояснення незрозумілих слів. Можна пояснити їх заздалегідь. Наприклад, під час прогулянки вихователь показує дітям колосок, розминає в руці і показує зерна, потім розтирає зерно й показує борошно. Так готують дітей до сприймання української народної казки «Колосок».

Незадовго до читання оповідання О.Іваненко «Бурулька» вихователь на прогулянці звертає увагу дітей на довгі бурульки під дахами будинків, пояснює, як вони утворюються. Діти шукають, де ще є бурульки, називають і з'ясовують значення цього слова.

Незрозумілі слова можна пояснити і безпосередньо перед читанням. Так, перед читанням казки Г.Андерсена «Дюймовочка» вихователь повідомляє: «Я прочитаю вам казку про малесеньку дівчинку, яку звать Дюймовочка». У прозових творах, якщо до незнайомого слова легко дібрати синонім або пояснювальне слово, незрозумілі слова пояснюються в ході читання. Застарілі слова, без яких діти не можуть зрозуміти зміст твору, пропускаються або замінюються іншими, зрозумілими. Так, указці «Солом'янийбичок» текст «Дідслужив на майдані майданником, а баба сиділа вдома, мички пряла» можна прочитати таким чином: «Дід працював робітником на заводі, де гонять смолу, а баба сиділа вдома, пряжу пряла». Влучні слова та образні вирази пояснювати не потрібно - їх діти мають засвоїти з тексту.

Після читання та розповідання художніх творів в усіх

156

вікових групах проводять бесіди за змістом художніх творів. Це такі види бесід: а) за запитаннями автора твору; б) у зв'язку з прочитаним; в) морально-оцінювального характеру; г) спрямована на з'ясування розуміння дітьми засобів художньої виразності твору; д) на розуміння дітьми жанрів твору. У старшій групі проводять етичні бесіди, бесіди за творами одного письменника, узагальнювальні бесіди «Мої улюблені книги», «Мої улюблені казки», «Мій улюблений дитячий письменник»; бесіди, спрямовані на з'ясування композиційної структури твору, бесіди порівняльного характеру за декількома творами як одного, так і різного жанру. На одному занятті рекомендується поєднувати декілька видів бесід.

Наприклад, за змістом К.Ушинського «Умій почекаати» (середня група) доцільно поставити запитання на відтворення прочитаного (Що трапилось з півником?), морально-оцінювального характеру (Чому півник потонув? Як можна назвати його поведінку? Чому оповідання називається «Умій почекаати»); у зв'язку із змістом прочитаного (А як ви себе вдома поводити? Чи завжди вмієте почекаати? Чи бували з вами різні пригоди, коли ви не вміли трішки почекаати?) та запитання, спрямовані на розуміння дітьми засобів художньої виразності твору. Наприклад: якими словами починається оповідання?

Скажіть це речення так, щоб всі почули, ким були брат і сестра? Як просила курочка півника? Попросіть дуже добре, жалібно, як та курочка. Як кричав півник, коли об'ївся зеленої смородини? Голосно і жалібно промовте ці слова. Якими словами закінчується оповідання? Як потрібно промовити останнє речення? Пригадайте, якими словами в оповіданні сказано про те, що робив півник у полі (пішов, бігав, стрибав, зогрівся, спітнів, побіг пити).

У старшому дошкільному віці на кожному занятті з художнього читання слід вводити запитання на з'ясування засобів художньої виразності, композиційної структури та жанру художнього твору. Наприклад, після читання оповідання М.Носова «Живий капелюх» дітям пропонують запитання: Що я вам прочитала, оповідання чи казку? Чому ви думаєте, що це оповідання? Якими словами автор починав оповідання? Про що говориться в зачині? Якими словами автор описує найголовніше, основне в цьому оповіданні? (Ой-ой-ой!), А в яких словах письменник передає розв'язку? Коли хлопчикам усе стало зрозумілим? Якими словами закінчується оповідання? Чому письменник Н.Носов називає оповідання «Живий капелюх»? Вихователь промовляє речення: «Раптом капелюх поповз прямо

157

на нього», - і пропонує дітям сказати це речення спочатку так, щоб було зрозуміло, коли саме капелюх поповз. Потім — хто поповз; що зробив капелюх; на кого він поповз (робота над логічним наголосом).

- Як ви думаєте, діти, які слова в цьому реченні потрібно особливо виділити, промовити з наголосом? Яким реченням закінчується оповідання? Як потрібно промовити це речення, щоб всі зрозуміли, що оповідання закінчилося?

Подаємо приклад ще одного заняття з художнього читання.

Старша група. Читання оповідання Миколи Герасименка «Як і домовились». Полілог. Відверта розмова.

Мета: допомогти дітям усвідомити ідею і зміст оповідання, відчутти негативне ставлення до жадібності, хитрування. Вчити розуміти значення прислів'я, зіставляти його із своїм особистим досвідом, складати оповідання за змістом прислів'я. Вчити дітей вести діалог на запропоновану тему, стимулювати відповіді-міркування. Матеріал: аркуші, олівці.

Хід заняття. Розпочинається заняття з полілогу про позитивні й негативні риси хитрунів: - Кого з казкових героїв ви знаєте, що був дуже хитрим? Чи добре вони діяли, чи дбали про інших? Чи гарна людина, яка вміє хитрувати? Доведіть, чому. Інколи хитрість допомагає людині у скрутному становищі. Чи знаєте ви про такі випадки? То яка хитрість добра, а яка погана?

- Послухайте уважно оповідання про двох хлопчиків, потім скажете, чи допомогла хитрість одному з них.

Після читання оповідання вихователь запрошує дітей до відвертої розмови:

- Як сказати коротко, про що йдеться в цьому оповіданні? Як би ви його назвали?

- Розкажіть, хто з хлопчиків почав хитрувати і чому.

- Розкажіть, як Сашка було покарано за його жадібність і чи допомогла хитрість Сашкові.

Пригадайте будь-який казковий твір, в якому герої постраждали через свою жадібність (казки «Двоє жадібних ведмежат», «Лисичка і журавель»).

Вихователь підсумовує, що коли людина починає хитрувати заради користі, така хитрість нічого доброго не приносить. Недарма народна мудрість свідчить: «Яке частування, таке й дякування». Педагог пропонує дітям пригадати інші прислів'я такого ж змісту, випадки з їх життя, коли про когось так можна було б сказати. Діти можуть малювати ілюстрації до прислів'я та своєї розповіді. Після самостійної роботи вони розповідають історії за прислів'ям.

158

У випускній групі проводять заняття з дитячою книжкою. Для цього потрібно, щоб на кожному столі була книжка. Діти знаходять обкладинку, сторінки (за допомогою цифр), читають автора, назву книжки, окремі речення та підписи під малюнками. З прочитаним реченням ведеться робота над його інтонаційною виразністю. У старшій групі вводять поняття: зав'язка, кульмінація, розв'язка, логічні наголоси, паузи, жести, міміка.

В усіх вікових групах вихователь називає автора (або українська, російська... народна казка), жанр, назву твору. Наприклад: у молодшій групі - українська народна казка «Коза-дереза» чи Г.Бойка вірш «Морозець»; у середній групі - Н.Забіли віршоване оповідання «Ясочка на святі»; в підготовчій групі - Л.Глібов, байка «Коник-стрибунець», ненецька народна казка «Зозуля» і т. ін. Вимагати знання автора та його жанр слід тільки з другого кварталу середньої групи.

Діти старших груп мають знати зачини та кінцівки до казок, вставляти їх до нових казок, добирати слова, які римуються (у віршованих текстах), епітети, синоніми (у прозових творах), знаходити образні вирази (вовчику-братуку, кабан-іклан), повтори (летіли-летіли, далеко-далеко і т. ін.), використовувати їх у самостійних розповідях.

З метою активізації дітей на заняттях з художньої літератури використовують різноманітні прийоми, які органічно поєднуються з бесідою.¹

Серед них уявлюваний діалог дітей з літературним героєм. Дитині пропонують звернутись із запитанням до героя, продумати його відповідь на запитання, тобто дитина сама має сформулювати запитання й дати відповідь на нього від імені героя. Наприклад, після читання оповідання М.Коцюбинського «Івасик та Тарасик» можна запропонувати діалог з Тарасиком: «Що ти сказав би Тарасику, якби побачив, що він хоче рибку витягнути у Івасика? А що він тобі відповів би?» Потім такий діалог діти будують, розмовляючи з Івасиком: Що би ти порадив Івасику сказати Тарасикові? А що йому відповів би Тарасик? та ін.

У таких уявлюваних діалогах з літературними героями діти висловлюють своє ставлення до героїв, змінюють хід подій по-своєму, дають оцінку окремим вчинкам, діям, подіям, взаємовідносинам, до того ж у них розвивається діалогічне мовлення.

¹ Див.: ТаллерЛЛ. Здравствуй, книга. - Минск: Народная асвета, 1987.

Значно підвищує активність дітей на заняттях такий прийом, як написання листа літературному герою. Кожна дитина розповідає, що вона написала б герою і що йому запропонувала. Вихователь записує, а потім зачитує лист. Доцільно вже до заняття мати текст такого листа з урахуванням знань дітей. Так, можна написати лист Максимові, герою твору В.Сухомлинського «Пшеничний колосок», Сашкові - герою оповідання Д. Ткача «Хоробрий Сашко», Оленці з оповідання Б.Вовк «Лінива Оленка? і таїн..

Наприклад, яким може бути лист до Оленки (оповідання Б.Вовк «Лінива Оленка»). «Дорога Оленко! Пишуть тобі діти старшої групи дошкільного закладу «Пролісок». Діти нашої групи завжди приходять до дитячого садка причесані, вмиті, чисті, з носовими хусточками, начищеними черевиками. Наші діти не лінуються мити руки, прибирати за собою іграшки. Оксана, Катруся, Іринка вміють самі пришити гудзики, Олекса та Орест прибили цвяшки на стільчиках, Тарасик та Орися навчилися в'язати шкарпетки. А Рута та Софійка вміють вишивати. Наші діти працьовиті. Люба Оленко! Ми просимо тебе не лінуватись і завжди пам'ятати наш наказ.

- Вранці сама вмивайся та причісуйся!
- Ввечері мий взуття та чисти черевики!
- Сама вчися прати свої носові хусточки!
- Вчися вишивати та пришивати гудзики!
- Не забувай складати після гри іграшки та мити руки перед тим, як сісти за стіл! Не лінуйся! Пам'ятай, як в народі говорять "Праця людину годує, а лінь - марнує!"

Елементи драматизації як прийом активізації дітей використовується в усіх вікових групах. Він буде доцільним під час читання твору С.Маршака «Вусатий, смугастий», оповідань Л.Толстого «Кісточка», М.Коцюбинського «Івасик та Тарасик», В.Сухомлинського «Ледача подушка» і т. ін..

Так, прочитавши оповідання М.Коцюбинського «Івасик та Тарасик», вихователь промовляє: «А зараз ми подивимось, як Тарасик хотів витягти рибку з кошика в Івасика» або «Зараз ми подивимось, як Ярина провчила ледачу подушку» (В.Сухо-млинський. «Ледача подушка»). Пропонує дітям по черзі розіграти сценку з подушкою. Після читання оповідання Н.Забіли «Ясочин садок» діти грають з іграшками, як Яся. Прийом словесної гри допомагає дітям «увійти» в образ, в «обстановку», в якій відбувалася подія, висловити словами свої уявлення, те, що вони «побачили», «почули», «пережили». Після бесіди за змістом оповідання Д.Ткача «Хоробрий Сашко»

вихователь пропонує дітям уявити, що вони «почули би», «побачили», чи злякались би. Діти висловлюються про свої уявлення, відчуття, настрої, емоційний стан.

Словесний малюнок допомагає дітям краще уявити образ героїв, передати словами уявлені риси героя, його зовнішній вигляд, одяг, вираз очей. Після бесіди вихователь звертається до дітей: «А якби вам запропонували намалювати Вереду, яким би ви його намалювали?» (Г.Бойко «Вереда»). Діти

словесно описують ріст, волосся, емоційний стан, одяг, поведінку Вереди, розповідають, якими б фарбами його намалювали, пояснюють, чому. Доцільно запропонувати паралельно намалювати образи позитивного і негативного героїв.

Дітям старшого дошкільного віку доступний і такий прийом, як психологічний аналіз рис характеру та особистості героя. Такий прийом можна ввести на заняття за допомогою запитання: про що говорять ці слова? Про які риси характеру ми дізнаємося з цих слів? Наприклад, до такого фрагменту:

- Дай і мені покуштувати, - нерішуче попросив хлопчик.

- Вона гірка і кисла...

- То нічого, дай хоч одну скибочку.

- Кажу тобі, що вона погана, - сказала Оленка і скочила з перелазу. (За оповіданням М. Стеценко «Апельсинка»).

Або: - Що ми дізнаємося про Дядю Стьопу з цих слів:

- Дядя Стьопа став на будку - І пожежа не страшна: Простягає довгу руку

До горішнього вікна...

Який був Дядя Стьопа?» (С. Міхалков. «Дядя Стьопа») Прийоми художнього аналізу спрямовують дітей на пошук відповідних слів, фраз, речень, в яких передається ставлення автора до героя або казковість, гумор. Наприклад:

- Діти, як ви думаєте, співчуває автор Вереді чи засуджує його? Пригадайте слова, якими Г. Бойко засуджує вереду.

- Ну навіщо вереда Нам такий?

Ні, не візьмемо тебе

Ми сюди:

В дитсадочок нам не треба

Ве-ре-ди!

Потім діти відшукують слова, якими поет змальовує дії Вереди: вередував, репетує, кричить, верещить, галасує, горлає, розплакався; відзначають їх емоційне забарвлення.

Літературна вікторина допомагає дітям пригадати знайомі

161

твори, їх автора, назву, кінцівку. Наприклад, вихователь зачитує: «Сидить Ромась на лавочці, тримає Петрикову грушу та й думає: «І чого я так, як Петрик, не здогадався зробити!» - З якого оповідання ці герої? Що з ними трапилося? (Н. Кулик «Ромасове яблуко і Петрикова груша»). Діти пригадують назву, автора, зміст оповідання, аналізують його. Літературну вікторину можна провести з використанням ілюстрацій. Вихователь виставляє ілюстрації до різних творів, діти впізнають їх героїв, пригадують автора, назву твору.

Отже, чим більше різноманітних прийомів буде використано в роботі над змістом художнього твору, тим активнішими будуть діти, тим краще вони його засвоять.

У старших групах дошкільних закладів доцільно провести два-три заняття-розглядання дитячої книжки одного письменника або кількох його ви-

дань. Для такого заняття потрібно мати шість - вісім примірників однієї книжки. Заняття проводиться з невеличкою групкою дітей (до 12 чоловік). Діти сидять по двоє за столами. Вихователь повідомляє, що сьогодні в гостях українська книжка і пропонує подивитись на неї.

Наприклад, розглядання збірки «За сонцем хмаронька пливе...» з творів Т.Шевченка.

Мета: ознайомити дітей з дитячою книжкою, ілюстраціями, портретами Т.Шевченка (впізнавання знайомого портрета письменника), його поезією; виховувати любов до української поезії, повагу до письменника, бережливе ставлення до книжки. Матеріал: портрет Т. Шевченка, книжка «За сонцем хмаронька пливе...» (ілюстрації М.Компанця).

Хід заняття. Вихователь показує портрет Т.Шевченка, запитує, хто це, які твори Шевченка діти знають. Діти читають знайомі вірші: «Встала весна...», «Тече вода з-під явора...». Пропонує розглянути обкладинку книжки. Повідомляє її назву. Діти розглядають портрет молодого поета Т.Шевченка, ілюстрації. Вихователь читає вірші «Світає...», «За сонцем хмаронька пливе...», «Зоре моя вечірняя...». Розглядають ще один портрет Шевченка. Заучують вірш «За сонцем хмаронька пливе...». Закінчується заняття читанням вірша «Заповіт».

У випускній групі можна розглянути книжку «Козак Голота». На початку заняття вихователь розповідає дітям про Запорізьку Січ, запорізьких козаків. Пропонує розглянути обкладинку книги. Діти розглядають зовнішній вигляд козака Голоти: вуса, оселедець, одяг, шаблю, рушницю. Вихователь читає текст, читання супроводжується розгляданням

162

посторінкових ілюстрацій. Закінчується заняття слуханням у запису пісні про козака Голоту.

У куточку книги періодично влаштовують виставки дитячих книг. Вони можуть мати тематичний характер, наприклад, до Дня 8 березня, «Україно моя, Батьківщино моя», «Мова рідна, мова солов'їна», можуть бути присвячені письменнику. Якщо виставку присвячено пам'яті письменника або виставляються твори сучасника, в куточку книги вміщують портрет письменника, дитячі книжки — видання його творів, ілюстрації.

У старшому дошкільному віці проводять літературні ранки та вечори, присвячені творчості українських письменників. Мета їх — виховати любов до українського слова, повагу та інтерес до національної літератури, закріпити у дітей знання художніх творів, активізувати мовлення, викликати радісний, бадьорий настрій. Літературні ранки та вечори — це своєрідні свята національної книги, це пропаганда українського художнього слова серед батьків.

Літературні ранки в жодному разі не мають перетворюватися на самоціль. Це підсумок тематичного читання художніх творів. Так, протягом перших двох кварталів дітям читали твори Т.Шевченка, зачували вірші, знайомили з портретами та життєвим шляхом Кобзаря, а в березні, напередодні дня народження поета, проводять літературний ранок.

Літературні ранки присвячують творчості й сучасних поетів та письменників: Н.Забілі, П.Вороньку, Г.Бойку, місцевим поетам. Якщо літературне свято присвячено творчості місцевого письменника, бажано запросити його в гості, на зустріч з дітьми.

Ранки чи вечори проводять у залі. Зал прикрашають портретом письменника, українськими вишитими рушниками, виставляють твори, ілюстрації, декорації для інсценування творів письменника. В літературних святах беруть участь дорослі (працівники дошкільного закладу), батьки, запрошені гості та діти. Їх проводять у музичному супроводі (фортепіано, баян, народні українські музичні інструменти). Діти й дорослі вдягають українські національні костюми.

Літературні ранки та вечори будуються за такою структурою:

- вступне слово вихователя про життя та діяльність письменника;
- розглядання портрета, книг;
- бесіда про книги, знайомі твори; літературна вікторина;

163

- читання дітьми віршів, розповідання казок;
- участь дорослих (читання віршів, співання пісень за текстом письменника);
- ігри дітей, театралізація чи драматизація творів письменника;
- інсценізація творів письменника.

Літературні ранки проводять один-два рази на квартал тривалістю 30-40 хв. Наприклад, сценарій літературного ранку, присвяченого творчості Н.Забілі. Мета: закріпити у дітей знання творів Н. Забілі, виховати любов до українського слова. Матеріал: портрет Н. Забілі, виставка дитячих книг, ілюстрації, декорації до казок «Зайчикова хатка», «Рукавичка», «Сорока-білобока».

Хід літературного ранку. Вихователь в українському національному костюмі, ведуча - дівчинка Ясочка у вишитій сорочці та віночку. Вихователь знайомить дітей з Ясочкою, запитує, хто з українських письменників написав багато оповідань про Ясочку. Показує портрет Н. Забілі, розповідає про її творчість. Діти оглядають виставку книг.

Літературна вікторина за змістом оповідань Н.Забілі. Діти впізнають героїв творів «Сорока-білобока», «Про дівчинку Маринку і руду кішку», «Дванадцять місяців», «Про Ясочку». Літературна вікторина проводиться у вигляді інсценування й театралізації творів (уривків) Н.Забілі. Далі діти читають вірші Н.Забілі, драматизують казку Н.Забілі «Зайчикова хатка».

Сценарій літературного ранку, присвяченого творчості Лесі Українки, «До Лесиноного віночка».¹

На центральній стіні залу — портрет Лесі Українки, прикрашений українськими рушниками, квітами. Діти вдягнені в українські костюми.

Вихователь: - Діти, пригадуєте, ми з вами читали казку про горобчика, який хотів навчитися розуму. Як вона називається? («Біда навчить»). А хто написав цю казку? Так, казку «Біда навчить» написала відома українська поетеса Леся Українка, А які ще твори Лесі Українки ви знаєте? Так, Леся

Українка писала прекрасні вірші. А як називають людину, яка пише вірші? (Поетом або поетесою). Леся Українка - це наша славетна поетеса. І сьогодні я вам розповім про неї багато цікавого. Слухайте ж, діти.

Давно-давно на нашій українській землі, на Волині,

¹ Див.: Дошкільне виховання.— 1991. - №2. - С. 26-27.

164

народилася хороша-прехороша дівчинка. Мама назвала її Лесею. З дев'яти років почала Леся писати вірші, і були вони такі гарні, що їх стали друкувати. Лесине прізвище було Косач. Та щоб усі знали, що дівчинка ця родом з України, Лесина мама - відома письменниця Олена Пчілка- підписувала їх ім'ям Леся Українка. Дуже любила Леся українську природу: ліс, річку, поле. Разом зі своїми братами й сестрами ходила до лісу, збирала ягоди, бігала до річки купатися. А найбільше любила Леся слухати розповіді старих людей про русалок, водяників, інших казкових істот, що нібито існують у природі. Пам'ять маленької дівчинки міцно тримала ці чарівні оповідання. І от, коли Леся виросла, вона написала віршами красиву казку, яка називається «Лісова пісня».

А розповідається в цій казці про лісову красуню Мавку та її друзів. Мавка живе в дуплі старого дерева і цю вербу сестрою називає. Ліс - це її рідний дім, вона любить усе в ньому: дерева, травицю, квіточки, пташок, тваринку і казкових істот. І всі вони люблять і оберігають Мавку. З нею дружать Водяник і ніжна Русалочка, що живуть у лісовому озері, і лісова й польова русалки, і маленькі потерчата, і суворий Перелесник, і страшні «Той, що греблі рве» і «Той, що в скалі сидить».

До лісу приходив сільський хлопець Лукаш. Він теж любив природу і так гарно грав на сопілці, що Мавка покохала його. Вона вдягала на голову вінок з квіточок, прикрашала себе калиною й листям, сідала на сплетені віти дерев і, гойдаючись, слухала гру Лукаша.

«Твоя сопілка має кращу мову, заграй мені, а я поколишуся», - говорила Мавка. Послухайте і ви пісню сопілки (Звучить справжня сопілка або уривок з балету М.Скорульського «Лісова пісня», а хтось із дорослих імітує гру на сопілці).

Коли ви підростете, то прочитаєте «Лісову пісню» і дізнаєтеся, що сталося з Мавкою і Лукашем, а зараз послухайте, як лагідно співають хлоп'ята-потерчата, що світяться вогниками на болоті:

Нас матуся положила
І м'якенько постелила,
бо на ріння, на каміння
настелила баговиння
і лататтям повкривала,
і тихенько заспівала:
«Люлі-люлі-люлята,
засніть, мої малята!»

165

Що вам нагадує ця пісенька? Так, колискову. А ось пісенька весняної

води:

З гір на долину
біжу, стрибаю, рину!
Місточки збиваю, всі гребельки зриваю,
всі гатки, всі запруди,
що загатили люди, -
бо весняна вода,
як воля молода!

Хто уважно слухав, той зуміє відповісти, яка вона - весняна вода (Швидка, дзвінка, весела). Тане сніг і дзвенять струмочки на початку весни. Коли відступає зима, тоді й співає весняна вода. А от наприкінці весни, коли вже літо близько, у природи інші голоси. Лісовик з казки Лесі Українки так розповідає про цей час:

Вже й сон-трава перецвітати стала,
От-от зозулька маслечко сколотить,
в червоні черевички убереться
і людям одмірятиме літа.
Вже з вирію поприлітали гості.
Он жовтими пушинками вже плавають
на чистім плесі каченятка дикі.

А от коли відспіває, відгомонить красне літечко, яка пора року приходить? (Осінь). Так, а восени часто йде дощик. Пригадайте віршик «Дощик», який написала Леся Українка.

Дитина:
...Дивлюся ранком—
вже заволочене серпанком
сіреньке небо, далі став
помало й дощик накрапати,
і вогким холодком до хати
зайшов притихлий вітерець.

Вихователь: — Як гарно пише поетеса про нашу рідну українську природу. Любила вона і поле, і ліс, і все живе - дівчинкою підгодовувала пташок. Є в неї вірш про пташок, яким голодно взимку. Хто пам'ятає його?

Дорослий і дитина читають вірш «Мамо, іде вже зима...».

Вихователь: — Ви, мабуть, помітили, що в цьому вірші ведеться розмова. Хто ж тут розмовляє? (Мати і дитина). Так, мати ніжно і лагідно відповідає на запитання своєї маленької дитини.

У Лесі теж була добра і ніжна мати. Леся дуже її любила і про все розпитувала, а мама пояснювала, вчила Лесю читати,

166

писати, розповідала їй казки, співала пісні, а маленьким діткам - колискові. І Леся Українка, коли виросла, теж склала колискову «Місяць ясенський», а композитор Я. Степовий написав музику до неї. Послухайте уривок з цієї пісні.

Діти слухають перший куплет пісні у виконанні дорослих, визначають

її характер.

Вихователь розповідає про те, що у Лесиних мами і тата було шестеро дітей: два хлопчики і чотири дівчинки. Леся була другою дитиною в сім'ї і старшою серед дівчаток. А ще батьки Лесі виховували дівчинку-сирітку Марусю, до якої усі ставилися з особливою теплотою й ніжністю. Всі діти змалку вдягалися в українське вбрання, співали українських пісень. Дуже часто Леся та її брати і сестри були гостями в сусідів - простих селян, брали участь у народних святах, іграх. Леся дуже швидко запам'ятовувала народні пісні, казки, які чула. Пізніше вона спеціально збирала народні пісні та ігри, - і записала їх понад двохсот.

Усі співають кілька народних пісень.

Вихователь говорить про те, що діти люблять своїх маленьких братиків, сестричок і діточок з молодшої групи дитячого садка, допомагають їм, адже вони ще не все вміють робити самі. Діти розповідають, як вони допомагають молодшим.

От і наша Леся дуже любила сестер і братів. Коли мати від'їздила, Леся у родині була молодшим за матір. Вона й годувала, і пестила, і навчала їх читати, малювати, вишивати, грати на фортепіано. Навіть підручник історії склала для них. А коли Леся сама від'їздила з дому на лікування, то, повернувшись, завжди привозила всім подарунки: книги та іграшки, корали чи намисто, листівки або жука-скарабея, яким потім довго гралися діти. Особливо старалася порадувати сироту Марусю.

Леся господарювала вдома як доросла, а малеча залюбки допомагала їй. Усі діти в родині Косачів змалку привчалися до праці, кожна дитина мала свій маленький городик, квітничок. А що потрібно, щоб овочі й квіти добре росли? (Діти відповідають, пригадують, як працювали влітку на своєму городі, квітнику). А ще Леся зі своїми братами й сестрами посадила садочок: яблуньки, грушки, вишеньки. Мабуть, згадкою про той садок і став вірш «Вишеньки», а композитор Я.Степовий написав до нього музику.

Діти виконують хоровод «Вишеньки».

Вихователь: - Леся Українка тяжко хворіла, і їй доводилося тривалий час жити далеко від домівки, щоб лікуватися біля моря. Хто з вас їздив з батьками до моря? Пригадуєте, яке воно? (Діти

167

відповідають). А тепер послухайте, як гарно написала про море Леся Українка.

Діти і вихователька читають вірші.

Вихователь звертає увагу дітей на виразну, образну мову поетеси, на епітети і порівняння, за допомогою яких вона описує море, небо. Леся любила море. Вона вміла цінувати красу природи і чужих країв, та, які б вони не були гарні, завжди пам'ятала, що вона - українка, сумувала за рідним краєм. Де б не жила Леся Українка, вона завжди серцем линула до рідного краю.

Вихователь: - А ми на якій землі живемо? Так, ми живемо на Україні. Це наша Батьківщина, наша рідна земля, і ми з вами теж її любимо. Ми - земляки славетної поетеси Лесі Українки, і цим можна пишатися, адже її знають

і люблять в усьому світі.

З платівки линуть спокійні народні мелодії. Діти покладають квіти до портрета поетеси, вклоняються і виходять із залу.

2.5. Методика проведення бесід на морально-етичні теми

Етичні бесіди проводяться у дошкільному закладі як самостійне заняття з дітьми старшого дошкільного віку та як прийом навчання після читання художнього твору морально-етичного змісту в усіх вікових групах.

Етична бесіда—це організована й цілеспрямована розмова вихователя з дітьми на відповідну моральну тему; складається вона із запитань і відповідей.

Мета етичної бесіди—систематичне роз'яснення дітям норм і правил моралі, допомога в усвідомленні ними морального досвіду, формування громадської думки, розвиток критики і самокритики в дитячому колективі.

Мораль художнього твору найкраще засвоюється дітьми в етичних бесідах після їх читання. Відомо, що дошкільники вирізняються здатністю до наслідування. Діти наслідують товаришів, дорослих, і героїв літературних творів. Завдяки наслідуванням вони оволодівають правилами поведінки, засвоюють морально-етичні поняття та норми спілкування. Проте наслідування набуває усвідомленого характеру, вони не сліпо копіюють все, що хочуть і бачать, а вносять у свої дії минулий досвід.

Етична бесіда, яка проводиться одразу після читання

168

художнього твору під керівництвом педагога, забезпечує дітям правильне орієнтування на позитивні зразки поведінки, допомагає диференціювати «хороше» і «погане», усвідомити, що можна наслідувати, а що засуджувати. У процесі таких етичних бесід у них формується вміння у своїй поведінці і вчинках наслідувати приклади хороших людей, позитивних героїв художніх творів.

З дітьми старшого дошкільного віку проводять бесіди про вчинки дітей. Така етична бесіда пов'язується з певним життєвим фактом, конкретним вчинком дитини (або групи дітей). Її мета—роз'яснити суть морального вчинку, охарактеризувати поведінку дітей, допомогти усвідомити свої вчинки, правильно його оцінити й викликати відповідні моральні відчуття, які вимагали б схвалення чи засудження. Етичні бесіди про конкретні вчинки дітей формують свідоме ставлення до виконання правил поведінки.

Наступний тип етичних бесід поєднує обговорення змісту художніх творів та поведінки і вчинків дітей. Змістом цих бесід виступає зіставлення вчинків літературних героїв з поведінкою дітей, на основі чого формуються узагальнені уявлення про норми і правила поведінки людей, система моральних оцінок.

У процесі етичних бесід розв'язується ціла низка завдань морально-етичного виховання дітей. Серед них:

- формування узагальнених моральних уявлень про чесність, правдивість, скромність, дисциплінованість, колективізм та інші моральні категорії;
- виховання адекватної взаємооцінки та самооцінки відповідно до зага-

льних норм і правил поведінки;

- формування свідомого ставлення дітей до виконання правил поведінки;

- спонукання дітей до позитивних моральних вчинків. Етичні бесіди поділяються на колективні, групові та індивідуальні.

Колективні бесіди проводять з усією групою, плануються як самостійне заняття з розділу «Художньо-мовленнєва діяльність». Орієнтовна тематика бесід: «Бережливе ставлення до громадського майна та особистих речей», «Чесність і правдивість», «Дружба і товаришування», «Скромність», «Чистота і охайність», «Чуйність і уважність», «Про обов'язок і відповідальність», «Про сміливість і хоробрість» і т. ін..

Групові бесіди проводять тоді, коли виникає необхідність у роз'ясненні норм і правил моралі декільком дітям. Наприклад, вихователь помітив, що декілька дітей не дотримуються правил

169

особистої гігієни, неохайно поводяться з особистими речами, іграшками. У вільний від занять час з ними проводять групову етичну бесіду «Будь охайним». Групові етичні бесіди можуть бути як планові, так і позапланові, тобто проводитись у разі необхідності.

Індивідуальні етичні бесіди проводять у зв'язку з певним вчинком дитини (позитивним чи негативним) з урахуванням індивідуального підходу. Успіх такої бесіди багато в чому залежить від того, чи вдасться вихователю викликати дитину на відвертість. Для цього необхідно добре знати свого вихованця, особливості характеру, його інтереси, запити, рівень морального розвитку. Тематика індивідуальних бесід досить різноманітна: «Ти і твої товариші», «Твій друг», «Твій обов'язок», «Як ти розмовляєш», «Правдивість і чесність» і т. ін.. Індивідуальні етичні бесіди можна проводити щодня.

Успіх колективної бесіди залежить від правильної її побудови. Етична бесіда складається з трьох частин: 1) початок бесіди; 2) хід (або основна частина); 3) прикінцева частина.

Кожна з цих частин передбачає свою мету й будується по-різному, залежно від моральних завдань, які розв'язуються у процесі бесіди.

Початок бесіди має на меті викликати в дітей інтерес до певної морально-етичної категорії, зацікавити їх певним моральним фактом та зосередити на цьому увагу. На початку бесіди використовуються різноманітні прийоми.

Так, етичну бесіду можна розпочати з вступної бесіди, спрямованої на з'ясування розуміння дітьми моральних питань. Наприклад, бесіду про чесність і правдивість вихователь починає запитаннями: «Кого ми називаємо чесним?», «Коли про людину говорять, що вона правдива?», «Ви розумієте, що значить бути чесним і правдивим», «Як називають тих, хто говорить неправду?».

Бесіду про дружбу і товаришування можна розпочати з таких запитань: «Кого ми називаємо другом?», «Що має робити друг?», «Кого ми називаємо товаришем?», «Про кого говорять: він хороший товариш?», «Про кого говорять: він поганий товариш» і т. ін..

Виховуючи образність дитячого мислення, етичну бесіду можна розпочати з опису конкретного факту чи події, розповіді вихователя. Пропонуємо декілька розповідей.

- «Розповім я вам, діти, про один випадок, який стався у старшій групі.
- Діти гралися на прогулянці. Проїшов дощ і залишив калюжі. Оленка посковзнулася й упала в калюжу.

170

Хлопці, які знаходилися поруч, почали голосно сміятися. Оленка не могла сама піднятися - забила боляче коліно. На очі наверталися сльози, а поруч стояли діти і сміялися. Та раптом біля дівчинки опинився Сергійко, її сусід із старшої групи. Він нахилився над нею, подав руку, запитав, чи не боляче їй, і допоміг очистити одяг. Як вчинив Сергійко? Як можна назвати вчинок товаришів Оленки?"

Іншого разу вихователь звертається до дітей: «Я вам розповім про один випадок, який трапився з Мишком, а ви добре подумайте, в чому він помилився.

- Мишко швидко крокує дорогою. Він поспішає на гостини, на день народження свого друга Олеся.

- Дядечку, котра година? - запитав Мишко поважного перехожого, який з ним порівнявся. Той спинився, дістав годинник і поважно відповів: «За чверть п'ята.»

Мишко спокійно пішов далі. Але не встиг він зробити кілька кроків, як почув навздогін: «Хлопчику, а що треба сказати?».

- А що сказати? - не зрозумів Мишко. - Ага, - здогадався, - дякую.

- Будь ласка! - незадоволено відповів перехожий, похитавши головою. «Чому це він образився?» - подумав Мишко, - адже я йому «дякую» сказав? Хоч і не одразу. Чому він ще й головою похитав? Неначе справді я невічливий..."

Розповідь вихователя можна замінити читанням вірша або оповідання (уривка) на відповідну моральну тему. Наприклад, бесіду про ввічливість і чуйне ставлення до батьків та старших доцільно розпочати з читанням дітям листа А.Дорохова «З цього і почнем»; бесіду про сміливість, винахідливість та рішучість - з читання уривків оповідання В. Осеевої «На березі річки" і т. ін..

Етичну бесіду можна розпочати з розповідей дітей про бачене, пережите, про їх діяльність, життя, поведінку.

На початку бесіди про скромність можна звернутися до дітей із запитанням: «Діти, пригадайте, які твори ви знаєте про скромність, які дивилися кінофільми?» і т. ін.

Ефективним також є прийом активізації минулих вражень дітей - це розглядання ілюстрацій, картин, уривків діафільму на відповідну моральну те-

му. Так, педагог може показати ілюстрацію до знайомого дітям оповідання й запитати: "Герой якого оповідання зображений на картині?" і т. ін.

Мета основної частини бесіди - роз'яснити дітям конкретний зміст певної моральної категорії, норми чи правила поведінки; викликати в дітей емоційні переживання та відповідне ставлення до фактів, явищ, що обговорюються.

171

Основна частина складається із запитань та відповідей, спрямованих на аналіз і оцінку вчинків літературних героїв та дітей, з'ясування мотивів моральних вчинків. В етичних бесідах можуть використовуватися різні типи запитань, а саме:

- спрямовані на з'ясування розуміння дітьми основної ідеї твору («Чому герой залишився невідомий?» - до «Розповіді про невідомого героя» С.Маршака);

- що передбачають з'ясування ставлення дітей до певного твору, обґрунтування ними свого вибору («Хто з героїв твору вам сподобався і чому?»);

- які дії вимагають оцінки вчинків і поведінки героїв твору та обґрунтування своєї оцінки («Чи правильно зробив хлопчик?», "Як можна назвати його поведінку»; «Чому ти так вважаєш?»);

- спрямовані на встановлення причин і мотивів окремих вчинків героїв та їх обґрунтування;

- що допомагають встановити зв'язок між змістом прочитаного твору і поведінки дітей вдома, у громадських місцях («Хто в нашій групі ввічливий?», «Як ви дружите один з одним?», «Хто в нашій групі завжди говорить правду?», «Як ви допомагаєте дорослим, меншим?» і т. ін.);

- спрямовані на узагальнення моральних знань і норм поведінки («Що означає «бути хорошим другом?», «Як ви розумієте скромність?», «Що таке ввічливість?»);

- які допомагають дітям усвідомити значення дотримання норм і правил поведінки («Чому завжди потрібно говорити правду?», «Для чого людині потрібен друг, товариш?», «Чому потрібно бути уважним і чуйним до інших?» і т. ін.);

- спрямовані на розуміння стосунків між людьми на основі виконання (чи порушення) норм моралі («Як ставляться до брехливих дітей?», «Як ставляться до уважних і чуйних?» і т. ін.).

У процесі бесіди використовують розповіді-загадки, складені педагогом і самими дітьми. Наприклад: «Одного разу вулицею йшов дідусь, спираючись на велику палицю. Він був старенький, від старості зігнувся і йшов, дивлячись собі під ноги. На зустріч йому, піднявши голову до неба і щось там роздивляючись, біг хлопчик. Він не помітив дідуса і штовхнув його. Дідусь дуже розгнівався на хлопчика. Але хлопчик нахилився до дідуса і щось сказав йому. Дідусь подобрішав і посміхнувся. Що ж хлопчик сказав дідусеві, що він перестав обурюватись?»

Аналогічно використовуються й моральні задачі, які пропонуються ді-

тям розв'язати впродовж бесіди. Наприклад:

«Петрик і Оленка йдуть провідати Романа, але не можуть знайти будинок, в якому він живе.

- Доведеться когось запитати, - міркує Оленка.

- Я зараз запитаю, - сказав Петрик і пішов назустріч жінці, яка наближалася до них.

Як має Петрик звернутися до жінки? »

Можна запропонувати в кінці бесіди дітям пригадати прислів'я на відповідну тему. Наприклад, про працю («Діло майстра величає», «Без діла псується сила», «Що посієш, те й пожнеш», «Не одяг красить людину, а добрі справи»).

Для закріплення правил поведінки можна завершити бесіду грою. Наприклад, такою, як "Дошкільнята—ввічливі хлоп'ята", в якій вихователь складає розповідь, а діти хором вставляють до неї ввічливі слова:

«Одного разу Микола поїхав до бабусі. В автобусі він сів біля вікна і з цікавістю розглядав вулицю. На зупинці в автобус зайшла жінка з маленьким хлопчиком. Микола піднявся і сказав жінці: «Сідайте...» (діти хором: «Будь ласка!»). Жінка зраділа і ввічливо подякувала хлопчикові... (діти: «Дякую!»). Автобус різко зупинився. Микола ледве не впав і штовхнув попереду літнього чоловіка. Він хотів образитись, але Микола сказав... (діти: «Вибачте, будь ласка!»)».

Етична бесіда передбачає узагальнення попередніх знань, уявлень дітей, тобто має узагальнювальний характер, тому потребує серйозної попередньої підготовки як вихователя, так і дітей. Якщо у дітей не буде попередніх знань і уявлень, бесіда не вдасться.

Для того щоб етична бесіда давала позитивні наслідки, необхідно передбачити тематичне читання художніх творів на певну моральну тему впродовж певного часу (як на заняттях, так і в повсякденному житті).

Добре, якщо вихователь вже має потрібний літературний матеріал, вирізки з газет, оформлені в тематичні папки (наприклад «Чесність і правдивість», «Про скромність», «Дружба і товаришування» і т. ін.) .

Для бесід доцільно підібрати чи скласти розповіді з прикладами позитивної і негативної поведінки, моральні задачі, загадки, прислів'я, вірші. Слід продумати, як використовувати художні картини, ілюстрації, діафільми. Напередодні бесіди (за 3-4 дні) доцільно переглянути кінофільми та діафільми на обрану тему, обговорити їх за заздалегідь накресленим планом.

З групкою дітей (за 7-10 днів) готують інсценівки (наприклад, «Телефон», «У крамниці», «Урозягальні», «Навули-

173

ці», «На вокзалі» іт. ін.), складені вихователем, з життя дітей та на основі художніх творів. Наводимо приклад конспекту етичної бесіди.

Тема: Чуйність, доброзичливість, скромність. Етична бесіда.

Завдання: уточнити уявлення дітей про моральні поняття (чуйність, доброзичливість, скромність), учити правильно вживати ці слова в мові; оцінювати поведінку товаришів і свою власну. Виховувати скромність, чуйність,

добррозичливість.

Хід заняття. Розповідь вихователя про один випадок: «Йшли три жінки, несли важкі сумки. Назустріч їм три дівчинки, їхні дочки. Перша побачила матір і засміялася: «Ой скільки ти накупила всього - ледве несеш!» Друга подивилася, що в мами зайняті обидві руки, і каже «А я хотіла, щоб ти мене за руку взяла, а ти он скільки несеш!» Третя дівчинка з ніжністю подивилася на матір і каже: «Матусю, давай удвох будемо сумки нести, я тобі допоможу.» Як можна оцінити поведінку цих дівчат? Хто з них виявив чуйність? Які ви знаєте твори про чуйність, доброзичливість? Діти пригадують твори, аналізують поведінку героїв. Які ви знаєте твори про скромність героїв? А тепер пригадайте, в якому творі герої вихваляють себе? Пригадайте, які ви знаєте прислів'я про чуйність, скромність, доброзичливість?

Аналіз і оцінка поведінки дітей групи. Моральна задача: «У старшій групі захворіла дівчинка, вона лежала вдома і нікуди не виходила цілих півроку. Як повинні були діяти діти цієї групи? »

Виведення морального правила: «Потрібно завжди бути скромним, не вихвалитися, а краще зробити приємне іншим людям, тоді тебе поважатимуть і дорослі, і діти».

2.6. Методика роботи з художніми ілюстраціями

Ілюстрація - (від латинського *Шиігаііо*) - живий опис, наочне або графічне зображення явищ; малюнок; пояснення, тлумачення за допомогою наочних прикладів; зображення, що супроводжує й доповнює текст.¹

Ілюстрація - типовий опис, наочне зображення, галузь образотворчого мистецтва (головним чином, графіки), пов'язана з образною інтерпретацією змісту літературних і наукових творів.²

¹УРЕ: У 12Т/За ред. М.П.Бажана. - Т. 4 - К.: Наукова думка, 1979. -С. 356 ² Советский энциклопедический словарь / Под. ред. А.Прохорова. - М.: Сов. энциклоп., 1982. - С. 697.

174

Отже, ілюстрація - наочне відображення змісту літературного твору.

В.Єзикеєва у статі «Ознайомлення дітей дошкільного віку з ілюстрацією» підкреслює значення ілюстрацій в роботі з дітьми дошкільного віку, розкриває методи ознайомлення дітей з ілюстрацією. Зазначає, що сприймання творів зображувальної діяльності розвивається у дітей при активному впливі педагога. Під його керівництвом сприймання дітей стає цілеспрямованим: вони помічають характерні ознаки зображення, що характеризують певний персонаж, явище, предмет, адже в дітей виникає не лише інтерес до змісту ілюстрацій, але й до зображувальних засобів, які використав художник.¹

Суттєва особливість ілюстрації полягає в тому, що художник підпорядковує свої творчі завдання ідейному змісту літературного твору, який він ілюструє. Ілюстрація займає підпорядковане місце; провідним є художній текст; вона розкриває зміст твору у всьому обсязі й повноті, показує розвиток подій, зміни, що відбуваються у зв'язку з розгортанням сюжету. Ілюстрація статична, вона зображує окремі епізоди, портрети героїв, картини природи. Діти отримують повну уяву про зміст твору тільки після того, як він буде

прочитаний. У книзі для дітей взаємодіють два види мистецтва: художнє слово (текст), що виражає ідейний зміст у цілому, та ілюстрація, що зображує його сторони, які доступні й зрозумілі дітям; ілюстрації містять сюжет, що дозволяє показати неіснуючий світ, світ фантазії, уяви.

Ніхто з дорослих не надає такого значення зовнішньому вигляду книги та ілюстраціям що супроводжують її зміст, як дитина. Більше того, дитина обирає книгу за малюнками. Відтак, першим «подає» книгу дитині-художник. З однаковою точністю дитина запам'ятовує текст ілюстрацій та зміст літературного твору. Вона може забути зміст літературного твору, але назавжди запам'ятовує зображення на малюнках героїв творів. Не маючи ще достатнього життєвого досвіду, дитина не завжди може самостійно скласти конкретне уявлення про те, що написано у книзі; саме ілюстрація завдяки своїй наочності допомагає їй у цьому.

Ілюстрація розширює уявлення про навколишній світ, розвиває спостережливість, вміння виділяти головне і другорядне. Дивлячись на ілюстрації, дитина ніби подумки діє

¹ Езикеєва ВЛ. Ознакомление детей дошкольного возраста с иллюстрацией // Известия АПН РСФСР.- Выш. 69. - М., 1955 - С. 132.

175

разом з героями твору, переживає за них. Ілюстрації живлять дитячий розум позитивними уявленнями про людські вчинки, розвивають зорову пам'ять.

За дослідженнями Н.Сакуліної, діти дошкільного віку здатні досить тривало розглядати ілюстрації. «До кінця дошкільного віку сприймання стає більш довільним», - вважає Н. Сакуліна.¹ Відтак, завданнями розглядання можуть бути такі: виділити предмет, встановити його індивідуальні якості, знайти подібності з іншими предметами.

Основним зображувальним засобом ілюстрацій (малюнка) є лінія, штрих, тон, а основними видами малюнків є лінійний, світлотіньовий і умовний.

Лінійний малюнок створюється за допомогою графічних ліній, типу накреслень, замальовок, етюдів. Він легко сприймається. Світлотіньовий малюнок передає предмети, образи в більш реальному плані, за їх об'ємом. Умовний малюнок - це стилізоване, спрощене площинне зображення.

Діти молодшого дошкільного віку краще сприймають умовне зображення, оскільки їх обізнаність з різноманіттям форм досить обмежена. Розглядаючи малюнок, діти передусім звертають увагу на основні форми того, що зображене, деталі залишаються поза їхньою увагою.

Діти середнього і старшого дошкільного віку вже більш підготовлені до сприймання світлотіньових малюнків, оскільки в них уже сформовані поняття про форму і колір.

Лінійний малюнок краще сприймають діти старшого дошкільного віку. У цих малюнках їм доступне сприймання як об'єму, так і ритміки ліній.

Книжкові малюнки використовують для оформлення літературних творів. Художник, який оформляє дитячу книжку, прагне за допомогою ілюст-

рацій, їх розміщення, зв'язку з текстом допомогти маленьким читачам глибше осмислити її зміст. Ілюструючи книжки для молодших дошкільників, художники зображають лише основне, суттєве, тому весь зміст книжок для них найчастіше втілений в ілюстраціях (це «книжки-картинки»). Ілюстрації для старших дітей містять всі види малюнків: лінійні, світлотіньові, умовні, - вони доповняють текст книжки. Відтак, значення ілюстрацій в розкритті змісту літературних образів дуже велике. Але дитяча ілюстрована книжка має бути не тільки зрозумілою, але й цікавою,

¹ Сакулина Н.П. Роль наблюдения в развитии детского рисунка / Труды конференции по дошкольному воспитанию. - М., 1949 - С. 121.

176

естетичною, художньою. Особливу роль у цьому відіграє колір. Дитяча книжка з кольоровими насиченими ілюстраціями створює цілісне, яскраве враження. Слід пам'ятати, що ілюстрації є одним з видів образотворчого мистецтва, а здатність дітей сприймати їх, розвивається під впливом педагогів. Під їхнім керівництвом сприймання стає цілеспрямованим, в дітей виникає стійкий інтерес до змісту ілюстрацій, до зображувальних засобів, що використовують художники у своїх творах. Слухаючи текст і розглядаючи ілюстрації, діти сприймають відображені в них події за допомогою слуху і зору. Ілюстрації конкретизують, уточнюють образи, що виражені в художньому слові, допомагають повніше сприйняти ідейний зміст літературного твору. У дитячій книжці поєднується два види мистецтва—художнє слово й ілюстрація.

Використовуючи текст дитячої книжки в єдності з показом ілюстрацій, вихователь збагачує уявлення дітей про навколишнє життя, розширює їхній світогляд, поповнює запас знань, розвиває їхнє мовлення. Діти дошкільного віку сприймають малюнок безпосередньо і конкретно. Тому потрібно дбати про його предметність і психологічну виразність. Книжкові ілюстрації мають бути високохудожніми, добре виконаними графічно, пізнавальними, достовірними, динамічними, доступними розумінню дітей, педагогічно цінними, життєствердними.

Для дітей видається чимало ілюстрованих книжок, в яких є яскраві малюнки. Діти молодшого дошкільного віку завжди з цікавістю розглядають ілюстрації у книжках, висловлюють вголос своє ставлення до зображеного. Вихователь повинен підтримувати розмову дітей, вчити їх правильно розуміти зміст ілюстрацій, висловлюватись з приводу побаченого. Слід підтримувати інтерес до ілюстрації окремими запитаннями, репліками, спрямовувати увагу дітей на головне, суттєве. Більшість дітей молодшого дошкільного віку ще не вміють користуватися книжкою, розглядати ілюстрації. Таким дітям треба прищеплювати навички правильного користування книжкою, виховувати спостережливість, увагу, посидючість. Окремі діти неправильно сприймають перспективне зображення предметів, передачу рухів персонажів на малюнках. Тому характер реагування молодших дошкільників на картинку визначається її змістом і тими художніми засобами, якими вона на них впливає. Одним з прийомів, за допомогою якого можна зацікавити маленьких дітей ілюстрацією, є прийом, рекомендований Р.Жуковською, коли дітей моло-

дшого віку, немовби ставлять на місце ілюстрованих персонажів.

177

Дослідження А.Яковлічевої, Т.Кондратович, В.Єзикеєвої та ін. засвідчили, що шестирічні діти розуміють ілюстрацію тоді, коли встановлено зв'язок зображеного предмета з тим образом, з тими знаннями, які вже є в дитини. Це означає, що дитина повинна впізнати в зображеному знайомі предмети. Важливо, щоб діти вміли встановлювати головний зв'язок: хто (що) зображено, їх дії. Цей зв'язок - найголовніша умова розуміння ілюстрації.

Особливо важко зрозуміти дітям зміст книги, якщо відсутня відповідність між тим, про що мовиться в тексті, і тим, що зображено. Тому перед вихователем стоїть важливе завдання - домогтися повного розуміння дітьми того, про що розповідається і що намальовано у книзі. Для того, щоб допомогти їм у цьому і перевірити, як діти розуміють ілюстрацію, вихователь ставить дітям запитання, пояснює окремі незрозумілі слова, вислови.

Практика засвідчує, що сприйманню ілюстрацій потрібно вчити, поступово підводити до їх розуміння. Розуміння ілюстрації, як зазначає Г.Люблінська, вимагає:

- впізнавання окремих предметів, що складають «сюжетне ядро» всієї ілюстрації;

- виділення пози і місцезнаходження кожної фігури в загальному плані;

- встановлення зв'язків між основними предметами і насамперед просторових зв'язків;

- другорядного аналізу, тобто виділення деталей ілюстрації: освітлення, тло, вирази обличчя людей і т. ін., які доповнюють синтез і забезпечують усвідомлення всього сюжету.'

Для дітей дошкільного віку видаються різноманітні дитячі книжки з різними видами ілюстрацій.

Книжки-картинки або книжки-ширмочки з ілюстраціями дають простір для розвитку мовлення і уявлень дітей. Розглядаючи картинки із зображенням дітей, малюки нерідко наслідують їх. Предмети і явища сприймаються дітьми молодшого дошкільного віку як реально існуючі, з якими їм хочеться діяти й розмовляти. З дітьми молодшого дошкільного віку розглядають ілюстрації із зображенням тих предметів, які оточують їх, назви яких діти мало знають, чи погано вимовляють. Це здебільшого іграшки, тварини, рослини, предмети побуту, одяг.

Коли ж можна розглядати з дітьми ілюстрації?

¹ Люблинская А.Л. Беседы с воспитателем о развитии ребенка. - М.: Просвещение, 1962 - С. 237.

178

Є.Тихеева рекомендує розглядати ілюстрації після читання або розповідання всього твору, вона пише: «Під час читання або розповідання не потрібно відвертати увагу дітей ілюстраціями» -¹ Враховуючи особливості дитячої психіки, діти дошкільного віку не можуть одночасно слухати художній твір і розглядати ілюстрації через нестійкість уваги. Одночасне розглядання ілюстрацій та слухання твору викликати гальмування то зорових, то слу-

хових сприймань, і цілісне уявлення про зміст твору буде порушено. Отже, за рекомендаціями Є.Тихеєвої, розглядати ілюстрації найкраще після читання чи розповідання художнього твору. Проте, за дослідженнями О.Соловйової, окремі ілюстрації можна розглядати під час читання, за умови, якщо їх можна побачити здалеку.

У книжках-картинках, де малюнок займає майже всю сторінку, а під малюнком є підпис, тобто текст, ілюстрації розглядаються з одночасним їх показом, під час читання.

Якщо у книжках ілюстровані лише окремі епізоди, найкраще показати дітям ілюстрації у процесі читання за умови, якщо ілюстрації великі. А якщо малюнки дрібні, то після заняття дітям пропонують розглянути їх самостійно. Якщо книжка складається з окремих оповідань чи віршів і кожен твір має ілюстрацію, читання можна супроводити показом ілюстрацій. Вихователь демонструє ілюстрації, читає текст і потім знову показує ілюстрації. Книжки з ілюстраціями можна принести у групу завчасно, щоб діти з ними ознайомилися, розглянувши ілюстрації. Після читання книжки можна повернутися до повторного розгляду ілюстрацій. Розгляд ілюстрацій наприкінці занять завжди збігається з бажанням дітей, а головне, поглиблює розуміння почутого, уточнює окремі, можливо, незрозумілі місця художнього твору, повніше розкриває художні образи.

Враховуючи дослідження науковців, потрібно дотримуватися того, щоб ілюстрація слідувала за словом, а не навпаки, інакше ілюстрація може відвернути увагу дітей, і зоровий образ не зіллється зі словом. Відтак, діти «не почують» слів, не зацікавляться мовою педагога. Винятком може бути обкладинка книги, що викликає зацікавленість дітей.

Для дітей старшого дошкільного віку рекомендується читати один і той самий художній твір, але з ілюстраціями різних художників. Наприклад, «Котик і півник» (укр. нар. казка) з

¹ Тихеева Е.И. Развитие речи детей. - М.: Просвещение, 1972. - С. 105.

179

ілюстраціями художників В.Кавуна і Т.Костецької. Кожний художник по-своєму бачить зміст твору і передає його різними фарбами, штрихами і т. ін. Різні малюнки до одного і того самого твору зацікавлюють дітей, сприяють розвитку уяви, зосередженості й уміння порівнювати. Вихователь має реагувати на кожне зауваження дітей щодо ілюстрацій, заохочувати всі висловлювання. Словесний коментар вихователя до ілюстрацій художників - це один із засобів спонукання дітей до розмови, розвитку в них оцінних суджень.

Книжкові ілюстрації можна показувати до заняття, в ході його та після заняття. Розгляду та бесіди за ілюстраціями можуть бути присвячені й спеціальні заняття. Наприклад:

Тема: Вчимося розглядати ілюстрації¹.

Мета: Привчати дітей уважно розглядати ілюстрації, радіти авторським знахідкам. Формувати вміння логічно, емоційно й детально розповідати про їх зміст; знати імена українських художників-ілюстраторів. Виховувати інте-

рес до ілюстрованої книги, художній смак.

Хід заняття. Вступна бесіда про екскурсію до книгарні: — Що, діти, ви бачили у книгарні? Які там є книги? Хто пише книги? Хто малює ілюстрації до книг?

Показ придбаних двох книг, повідомлення назви, автора, художника-ілюстратора. Звернення уваги на яскраве оформлення кожної з книг.

Розглядання книги В.Мельниченка «Діло майстра величне» (художники Ніна і Олександр Коваль). Повідомлення назви твору, читання твору. Бесіда та розглядання ілюстрацій. Вихователь характеризує використані художником кольори й відтінки. Діти розповідають за змістом ілюстрацій.

Читання оповідання В.Мельниченка «Реве віл на сто гір».

Порівняльна характеристика ілюстрованого оформлення обох книг:

- Які ілюстрації вам більше сподобалися? Чому?

- Доведіть свою думку.

- Як би ви намалювали персонажів. «Усний малюнок» до змісту розглянутих книг.

Тема: Складання розповідей за ілюстраціями і планом вихователя відповідно до змісту оповідань О.Копиленка «Надходить осінь», «Жовкне листя», «Перші сніжинки».²

¹ Білан О.І. Розповідання за ілюстраціями в дошкільних навчальних закладах. -С. 39-40.

² Білан О.І. Розповідання за ілюстраціями в дошкільних навчальних закладах. -С. 65.

180

Мета: Уточнити знання дітей про різні періоди осені: початок, середину, кінець. Учити складати розповідь відповідно до змісту оповідання за планом вихователя, дотримуючись послідовності у викладенні думки. Розвивати зв'язне монологічне мовлення. Матеріал: ілюстрації до оповідань О.Копиленка «Надходить осінь», «Жовкне листя», «Перші сніжинки»; ілюстрації, листівки із зображенням різних періодів осені.

Хід заняття. Вихователь:

- Діти, сьогодні до нас надійшов лист, а в ньому - цікаві ілюстрації, листівки веселого художника Олівця-малювця. Осьпогляньте на них. Як ви думаєте, яку пору року зобразив художник? А чому ви думаєте, що це осінь?

- Пригадайте оповідання, які ми з вами вчора читали. Як вони називаються? Чи могли б назви цих оповідань підійти до цих ілюстрацій?

Діти добирають ілюстрації.

- Що навіює вам кожен з місяців?

- Який настрій викликає кожна ілюстрація? Діти розповідають.

- А тепер відгадайте таку загадку:

Який місяць трусить груші у садочку? (Вересень)

Який місяць гаптує клену сорочку? (Жовтень)

А який місяць застеляє килимами землю? (Листопад)

- Подумайте і скажіть, який з цих місяців вам подобається найбільше і чому?

- Пересядьте групками біля своїх ілюстрацій-місяців. Роздивіться їх добре і пригадайте, яке оповідання з тих, що ми вчора читали, найбільше підходить до вашої ілюстрації. За змістом ілюстрацій потрібно скласти розповідь за планом (вихователь дає кожній групі дітей план за змістом).

I група дітей. Оповідання «Надходить осінь».

1. Чому гніздечка стали пусті?

2. Турботи птахів.

II група дітей. Оповідання «Жовкне листя» .

1. Чому сумує клен?

2. Чому журиться золота берізка?

3. Осінні квіточки осені.

4. Останнє прощання журавлів, диких гусей і качок.

III група дітей. Оповідання «Перші сніжинки».

1. Чудове вбрання могутнього дуба.

2. Перші приморозки.

3. Перша сніжинка.

Діти групами складають розповіді за планом вихователя і

181

за змістом ілюстрацій. Кожна група дітей почергово розповідає своє оповідання, інші діти оцінюють, доповнюють розповідь. У проміжках між розповідями після першого оповідання - гра «Пташка і пташенята».

Після другого оповідання - гра «Лисички».

Після третього - психогімнастика; гра «Сніжинки».

У кінці заняття дітям ще раз пропонують пригадати всі осінні місяці; подумати, чому так відбувається у природі.

Тема: Складання розповіді за ілюстраціями до української народної казки «Кривенька качечка».¹

Мета: Продовжувати вчити дітей складати розповіді за ілюстраціями, творчо змінювати кінцівку казки. Розвивати зв'язне мовлення. Словник: починок, кужілочка, веретенце, коромисло, прясти, табунок. Виховувати бережливе ставлення до книги. Матеріал: ілюстрації до книжки української народної казки «Кривенька качечка» (художник-ілюстратор В.Мельни-ченко).

Хід заняття. Приходить листоноша і приносить бандероль з книжками від дітей сусіднього дошкільного закладу. Вихователь пропонує розглянути ілюстрації до казки (ілюстровані книги є в кожній дитини або одна на двох дітей). Діти під керівництвом вихователя переглядають ілюстрації, розповідають, що на них зображено. Після розгляду ілюстрацій і короткої бесіди вихователь пропонує скласти розповідь за ілюстраціями, змінити кінцівку казки.

- Діти, подумайте і складіть розповідь про те, що було б, якби баба і дід не спалили гніздечка?

Розповідання дітьми казки із зміною кінцівки. У разі потреби, вихователь допомагає навідними запитаннями, стежить за правильністю побудови речень, за чіткістю, зв'язністю мовлення.

- Діти, як ви думаєте, чому казка називається «Кривенька качечка»?

- На альбомних аркушах ви намалюєте все те, що вам найбільше сподобалось і запам'яталося в казці. А на наступному занятті ви будете складати розповідь за своїми малюнками. (Виконання роботи дітьми). Підсумок заняття.

Вибір прийомів керівництва розгляданням ілюстрацій залежить від тих завдань, які вирішуються у зв'язку з показом даної книжкової ілюстрації. Тому показ у середній і старшій групі ілюстрацій на суспільно-побутову тематику буде істотно

¹ Білан О.І. Розповідання за ілюстраціями в дошкільних навчальних закладах. -С. 55.

182

відрізнитися від показу книжок-картинок у молодших групах, з допомогою яких дітей вчать точно і правильно називати предмети і явища. При розгляданні ілюстрацій на суспільно-політичну, побутову тематику, увагу старших дошкільників спрямовують на взаємовідносини людей, їхню працю, відпочинок, героїчні вчинки. Велику роль у цьому відіграє вмiла постановка вихователем запитань. Запитання на кшталт: «Розкажіть, про що намальовано», - спонукають дітей до узагальнення й передачі всього змісту ілюстрації. Такі запитання здебільшого ставлять старшим дітям.

Дітям молодшого дошкільного віку бажано ставити запитання на кшталт «Скажіть, що (хто) тут зображений?» Це наштовхує дітей на впізнання і називання предметів, їх якостей, дій, характерних ознак.

У процесі розглядання ілюстрацій вихователь спрямовує дітей на впізнання речей, персонажів («Впізнай, хто це?», «Покажи, де хто, чи що?»), зіставлення тексту з ілюстраціями (« Знайди картинку до таких слів...»; « Які слова підходять до цієї картинки?»), оцінювання художньої виразності ілюстрації («Що тобі подобається в картинці?", «Чому тобі подобається картинка?»), пригадування епізодів художніх творів за ілюстрацією і т. ін.

З ілюстраціями можна проводити різні дидактичні ігри з метою закріплення знань дітей про зміст художніх творів. Це ігри: «Куди не підеш — у казку потрапиш», «Казковий будиночок», «Добери ілюстрації до цієї казки», «Від кого прийшов лист? ». Матеріалами для цих ігор можуть бути ілюстрації старих книжок, книжки-ширмочки, книжки-іграшки.

У дошкільному закладі використовують різноманітний ілюстративний матеріал: книжкові ілюстрації, серії ілюстрацій картин художників, листівки, фотографії, альбоми, журнальні ілюстрації, плакати, малюнки, діафільми, діапозитиви тощо.

Особливе місце в роботі із старшими дошкільниками займає ознайомлення їх з роботами художників-ілюстраторів казок і дитячих книжок.

Ю.Васнецов - один із відомих ілюстраторів дитячої книжки. Він є автором своєрідного декоративного і життєрадісного стилю в оформленні дитячих книг. Його ілюстрації привертають увагу не тільки дітей, а й дорослих. Народні казки, пісні, усну народну творчість ілюструють художники: Ю.Васнецов, Е.Рацев, С.Чарушин. Дієвими особами в їхніх ілюстраціях виступають звірі, тварини, птахи. Ілюстрації цих художників вирізняються про-

стотою й реальністю зображеного.

183

Видається, ніби малюнки наповнені життєвими спостереженнями за живою природою. В уяву дітей входять, як живі, лагідні, жваві, життєрадісні звірята з усіма їхніми поведками. Нелегко зобразити на ілюстраціях до художнього твору тварину, яка б увібрала в себе всі людські риси. Треба зуміти дуже тонко передати її характер. Так, Є.Чарушин є автором художніх творів про тварин і художником-ілюстратором до них. Саме в цих дитячих книжечках спостерігається органічний взаємозв'язок ілюстрацій з текстом. Художник створив дитячі ілюстровані книжки для найменших дітей («Про великих і маленьких» тощо). Він є автором ілюстрацій до книжок інших письменників, таких, як: «Птахи у клітці» С.Маршака, «Мишка-бишка» В.Біанкі і т. ін..

Вихователі старших груп мають в доступній формі ознайомлювати дітей з творчістю цих художників. Так, можна провести серію занять під назвою «Вчимося розглядати ілюстрації», «Що за диво ось ці звірі!», «Розповідь вихователя про малюнки художників». Наприклад, заняття на тему «Що за диво ось ці звірі!» у старшій групі.

Завдання: познайомити дітей з ілюстраціями художника Ю.Васнецова. Викликати інтерес до книжок, бажання розглядати їх. Вчити дітей впізнавати ілюстрації Ю.Васнецова. Матеріал: книги з ілюстраціями Ю.Васнецова, серії з альбомів народних казок.

Хід заняття.: Вихователь читає уривки з книги «Що за диво ось ці звірі!» (Л.Кудрявцева, М., 1979), показує у процесі читання ілюстрації Ю.Васнецова. Розповідь вихователя: «Художник сидів у своїй майстерні за великим столом. Він працював. Перед ним лежали пензлики, олівці, фарби. На підлозі, біля його ніг, лежали аркуші паперу.

- Тату, що це? - запитала донька художника й підняла з підлоги аркуш.

- Коти, - відповів художник. На дівчинку дивилися великі зелені очі, а сам кіт був синій з цяточками.

- Які дивні коти, чому вони не схожі на нашого Мурчика?-запитала дівчинка?

- Тому, що я малюю казкового кота, - відповів художник. У казках всі звірі дивні, не такі, як насправді.

- Ю.Васнецов - добрий художник, продовжує вихователь. - Його звірятка ніколи не сваряться, не ображають одне одного, вони дружні, працюють. Ось сорока-білобока запросила на гостини лісових друзів, а ось спить собі котик у своєму ліжечку. Тут казковий кінь. Грива і хвіст у нього пухнасті, кучеряві, не може

184

встояти коник на місці, видається, що ось-ось він кудись поскаче. А де ж вовки, лисиці, ведмеді, сердиті й злі звірі, які хитрують, обдурюють і нападають на добрих лісових мешканців? Звичайно, вони також є і в малюнках Васнецова. Без них не можна обійтися в казках. Малює Васнецов звірят і поганих, і хороших, і злих, і добрих. Але художник намагається їх показати не стільки страшними, скільки смішними, тому картинки в нього завжди веселі,

яскраві, гарні. Йому допомагають фарби. Художник знає, як їх потрібно поєднати, як розташувати на малюнку. Знайдіть на ілюстраціях голубий колір, червоний, зелений, жовтий».

По завершенні заняття вихователь запитує дітей, з якими малюнками, якого художника вони познайомилися; що можна розповісти про тварин і звірят, яких намалював художник Ю.Васнецов; які вони; як одягнуті; які кольори роблять малюнки яскравими та інше.

На наступному занятті вихователь знайомить дітей з ілюстраціями Є.Чарушина. Наводимо хід такого заняття.

Вихователь показує дітям ілюстрації, виконані Ю.Васнецовим, просить назвати автора, сказати, які малюнки їм запам'яталися, чим вони їм подобаються.

- Сьогодні я познайомлю вас з роботами ще одного художника - Євгена Івановича Чарушина.

Читає уривки з книги Л.Кудрявцевої «Що за диво ось ці звірі!» (М. 1979), супроводжуючи читання показом малюнків до казок «Теремок», «Зайчикова хатка», оповідань про звірів, написаних самим художником.

- Художник Чарушин найбільше любив справжніх живих звірят. Їх було завжди багато у нього вдома: папуги, їжачки, кошенята, лисенята, цуценята і, навіть, зайчата. Всі вони дружили між собою. Чарушин лікував звірят, годував їх, спостерігав за ними і малював їх. Ось чому звірі на його малюнках такі, якими він бачив їх насправді. Малята - лагідні і веселі, а дорослі звірі - серйозні і сильні. Чарушин знав про те, що дітям подобаються різні веселі історії про звірят, і він став малювати казки. Ось живуть-поживають у лісі коза і її семеро козенят, атут у своїй хатці жив сірий зайчик. А ось тут ведмідь розвоювався в теремку. Але найближчі для Чарушина - звірята-малята. Прони він склав свої власні казки і картинки до них намалював.

Далі вихователь показує картинки-ілюстрації до казок і оповідань Є.Чарушина, проводить бесіди за їх змістом.

При проведенні наступних занять, вихователь пропонує дітям порівнювати малюнки обох художників, виконаних до

185

однієї і тієї самої казки, вчить дітей розглядати ілюстрації і складати розповіді за їх змістом. Після занять у вільний час діти малюють на теми казок, пісень, оповідань.

У дошкільних закладах часто використовують серії картин-ілюстрацій до казок. У них художники створюють барвисті образи казкових персонажів-птахів, тварин, звірів, наділяючи їх людськими рисами і характерами.

Прийоми показу ілюстрацій (серій картин) залежать від змісту і форм літературного твору. Якщо казку читають вперше, то під час бесіди за її змістом обов'язково ознайомлюють з ілюстраціями. У молодшій групі вчать дітей уважно розглядати ілюстрації і впізнавати на них героїв казки. У середній групі вчать розуміти сюжет, описувати ілюстрацію за запитаннями вихователя. У старшій групі діти мають за допомогою ілюстрацій відтворити в пам'яті й описати події в тій послідовності, якій вони сприймали казку. Під час розг-

лядання серії ілюстрацій до казки можна використати прийом складання колективної розповіді за змістом казки. Початок розповіді складає вихователь, а далі продовжують діти - за змістом серії ілюстрацій.

У старших групах вихователі використовують різні види роботи з серіями ілюстрацій до казок: ознайомлення з серією ілюстрацій ще до початку заняття; придумування назв до кожного епізоду ілюстрації в ході заняття; пригадування і розповідання епізодів казки за ілюстраціями; переказ казки за серією ілюстрацій; проведення ігрових літературних вікторин («З яких ми казок?», «Звідки я до вас прийшов?») і т. ін.).

Вихователі самотійно і разом з дітьми згідно програми своєї вікової групи і з метою створення в дітей інтересу до різних суспільних подій роблять добірки ілюстрацій на різні теми. Так, наприклад, добірки ілюстрацій «З чого починається Батьківщина», «Про символи України» і т. ін. допомагають проводити бесіди з дітьми на різні теми. А добірки листівок, вирізок з газет, фотографій, плакати, марки ознайомлюють дітей з дійсністю, народним мистецтвом, доповнюють уявлення дітей про навколишній світ, життя і працю українського народу. Ілюстрації малого розміру, набори листівок, марок, діапозитиви показують дітям через епідіаскоп чи діапроектор. Показ супроводжує художнє читання чи розповідання, бесіду з дітьми на якусь тему, вступні бесіди при вивченні напам'ять віршів, складанні розповідей, під час пояснення незнайомих слів і т. ін.

186

2.7. Робота в куточку книги

У кожному дошкільному закладі має бути свій книжковий фонд - це книги для дітей та вихователів. До дитячого книжкового фонду мають входити: книжки-картинки, книжки-ширми, книжки-скриньки, книжки-іграшки, книжки-забави; дитячі книжки з ілюстраціями; журнали «Малятко», «Барвінок», «Пізнайко», «Сонечко» і т. ін.; набори листівок-ілюстрацій до оповідань, казок; репродукції та серії ілюстрацій до казок.

У книжковому фонді для вихователів, крім дитячих книг, мають бути зібрання творів українських і зарубіжних дитячих письменників; хрестоматійні збірки для дошкільних закладів, тематичні збірки дитячих творів, набори портретів дитячих письменників та ілюстрацій до художніх творів.

Частина (більша) книг зберігається в педагогічному кабінеті дошкільного закладу, інша частина передається у віковій групі вихователям та дітям. Книги, якими користується лише вихователь, зберігаються у закритих шафах чи шухлядах. Книги для дітей мають знаходитись у спеціально відведеному постійному місці групової кімнати - куточку книги. Отже, куточок книги - це по-перше, місце, де зберігаються книги, до яких дитина в будь-який час може підійти і взяти для самотійного розглядання ту книжку, яка її зацікавила; по-друге - це постійне, зручне місце для розглядання книг, журналів, ілюстрацій; по-третє, це місце організованої роботи з книгою вихователя і дітей, місце для «лікування» книг: підклеювання окремих сторінок, заміни обкладинок, а також для виготовлення альбомів, влаштування тематичних виставок книг тощо. Це також місце для сюжетно-рольової гри «Бібліотека».

Куточок книги влаштовують у кожній віковій групі дошкільного закладу з метою виховання у дітей інтересу, дбайливого ставлення до книг та закріплення навичок користування нею. Розглядаючи книги, діти дізнаються, що таке обкладинка, початок і закінчення книги, як потрібно гортати сторінки. Виховна робота в куточку книги готує дітей до шкільного навчання.

Куточок книги влаштовують у затишному, добре освітленому місці групової кімнати. Книги розміщують на вітрині, полицках або в невеликій шафі, розглядають книжки на спеціальному столику. На стіні, поруч з полицкою або над нею, можна повісити репродукцію з відомої картини або ілюстрацію до літературного твору. В куточку книги доцільно повісити портрет письменника, з творами якого діти вже обізнані.

187

Вихователь виставляє в куточку книги добре ілюстровані казки чи оповідання, дитячі журнали, альбоми з ілюстраціями, набір предметних і сюжетних картинок, зібраних у папці або наклеєних в альбомі.

У молодшій групі виставляється 3-4 примірники добре ілюстрованих книжок (щоб розглядати їх могли одразу кілька дітей). На полиці можуть бути 2-3 назви знайомих дітям книжок, книжки-ширмочки чи набір предметних картинок (іграшки, меблі, одяг, посуд, свійські тварини). У цій групі вихователь сам стежить за порядком у куточку книги. У присутності дітей він розставляє книжки на полицках, ремонтує їх, показує дітям, як гортати сторінки, розглядає з ними ілюстрації, запитує, хто або що намальовано, стежить, щоб діти брали книжки чистими руками.

У середній групі вихователь виставляє на полиці 3-4 назви знайомих книжок (по 2 примірники), альбом з ілюстраціями до них, набори предметних картинок; заохочує дітей підтримувати порядок у куточку, привчає їх берегти книжки, разом з дітьми виготовляє альбом з картинками.

У старшій групі в куточку книги виставляється 4-5 книжки. Крім знайомих, можна виставити ілюстровані книжки, які вихователь планує прочитати дітям на найближчому занятті. Дітям дають доручення перевірити порядок у куточку книги (перед прогулянкою або в кінці дня), знайти потрібну книгу тощо. Діти разом з вихователем виготовляють альбом з ілюстраціями на теми: «Наші мами», «Моя Батьківщина» і т. ін..

У куточку книги старшої групи треба мати невеличку книжкову шафу для зберігання книжок. Дітям цієї групи дають для розглядання як знайомі, так і нові ілюстровані книжки. У шафі зберігають дитячі журнали «Пізнайко», «Барвінок», «Сонечко», «Малютко», тематичні альбоми з ілюстраціями.

У старшій групі започатковується чергування дітей у куточку книги. Чергові, за бажанням дітей, видають книжки із шафи, ремонтують їх, стежать за порядком. Це сприяє вихованню в дітей відповідальності за доручену справу, виробляє звичку берегти й шанувати книгу. Бажано провести екскурсію до бібліотеки. Вихователь звертає увагу дітей на те, як акуратно розміщені книги на полицях, зауважує, що прочитані книги читачі повертають чистими, тому що дбайливо поводяться з ними.

У цій групі влаштовують виставки книжок на тему "Наші улюблені

книжки і картинки", а також виставки, присвячені творчості окремих письменників (Н.Забіли, Т.Шевченка, Лесі

188

Українки та ін.). Діти протягом кількох днів у години ігор добирають для виставки книги, ілюстрації, картинки. На виставку запрошують працівників дошкільного закладу, батьків, дітей інших груп. За дорученням вихователя діти розповідають відвідувачам (стисло) зміст виставлених книг.

На тему виставки влаштовують літературно-музичні ранки: це сприяє розвиткові творчих літературних здібностей дітей. Літературний ранок може бути присвячений Т.Шевченкові, сучасному дитячому письменнику або якійсь темі («Зима», «Весна», «Усна народна творчість»).

На літературному ранку, присвяченому письменнику, прикрашають його портрет, діти читають вірші, співають пісні. Окремі віршовані тексти читають для дітей дорослі. Діти можуть інсценувати літературні твори; можна показати діафільм, кінофільм на відповідну тему. Літературні ранки влаштовують 2-3 рази на рік.

2.8. Методика роботи з поетичними творами у дошкільному закладі

Поетичне слово (вірші, потішки, байки) займає чільне місце в роботі дошкільного закладу.

Особливості сприймання дітьми поетичних творів і методику заучування віршів з дітьми дошкільного віку досліджували В.Бухвостова, Р.Жуковська, Н.Кирста, Л.Панкратова, Є.Ти-хеєва, Є.Фльорина та ін..

У дошкільному закладі вірші читають дітям для сприймання на слух та роботи за їх змістом над виразністю мовлення, вивчають вірші напам'ять, драматизують, інсценують, розігрують їх зміст. Поезія посідає дуже важливе місце в житті дитини не тільки тому, що це один з найефективніших засобів засвоєння мови свого народу, смислової систематизації слів, а передусім як спосіб задоволення нагальної потреби інтелектуального і духовного зростання особистості. Високо оцінював значення поезії для дітей дитячий поет Корній Чуковський: «...є серед нас мільйони істот, які всі до одного палко люблять вірші, захоплюються ними, не можуть без них обійтися. Це - діти, особливо маленькі. З-поміж дорослих натхненний поет - це найрідше явище, диво своєї вітчизни, а серед дітей 99% - поети. ... Вірші для них - норма людського мовлення, природне висловлення їхніх почуттів і думок».¹

¹ Чуковский К. От двух до пяти. - Собр. соч. в 6т. - Т. 1. - М.: Худ. литература, 1965. -С. 323.

189

За традиційною методикою ознайомлення дошкільників з художньою літературою, одним з обов'язкових фронтальних чи групових видів літературних занять вважалося заучування напам'ять віршів. Але дослідження психологів довели, що заучування напам'ять - процес глибоко індивідуальний, пов'язаний з особливостями пам'яті, емоційної сфери кожної дитини, тому його не можна пристосувати до колективної форми організації занять. Наполягати на цьому - насилувати дитячу природу. Сучасний підхід до цього питання, який орієнтує вихователя на організацію індивідуальних форм навчання для

заучування дітьми віршів, видається нам більш гуманним і доцільним.

Сприймання та художній аналіз поезії як важливі компоненти естетичного виховання й літературно-мовленнєвого розвитку мають займати чільне місце в роботі з дошкільниками. Призначення такої роботи - виховувати художньо-естетичне сприймання образної сутності, мелодійності, ритму, краси поетичного слова, відчуття виразності мовних засобів, які надають яскравого унаочнення віршованим образам.

Поетичні твори в дошкільному закладі можна використовувати з різною метою. Це можуть бути ліричні заняття, спрямовані на розвиток поетичного слуху, поглиблення естетичних почуттів дітей. На інших заняттях вихователь може використати інтелектуальний та креативний потенціал поетичного тексту, покласти його в основу цікавої розвивальної гри. А жартівливі вірші сприяють розвитку здатності дошкільників розуміти гумор.

Розглянемо коротко кожен з цих варіантів занять.

На занятті першого виду вихователь особливу увагу приділяє ліричній атмосфері. Цей вид занять інтегрує музику, живопис, літературу. Центральною ланкою цього поєднання є мистецтво слова, тому бажано, щоб поетичні образи віршованого тексту знайшли своєрідне відображення в репродукціях картин, музичних творах, дитячих малюнках. Велике значення на цих заняттях надається правильно організованій мовленнєвій роботі - художньому аналізу образної будови віршованого тексту (через конкретні запитання, що виявляють ступінь усвідомлення значення виразних мовних засобів, добір порівнянь, уточнень, побудова синонімічних рядів, пошук антонімічних пар і т. ін.).

Крім того, сучасна методика роботи з літературними творами пропонує організувати заняття, на яких вірш може стати спонукою до цікавої гри, виконання дітьми інтелектуаль-

190

них завдань, застосування театралізації, мовленнєвотворчих вправ або причиною для жартів.

Так, виконання творчих завдань ліричного напрямку, розігрування психологічних емоційно яскравих етюдів, добір ілюстрацій для малювання за темою, творча розповідь допоможуть дітям глибше відчувати ідею й характер вірша, забезпечать особливе емоційне піднесення, привернуть дітей до високої поезії.

Проілюструємо записами можливі варіанти проведення ліричних занять для ознайомлення дітей з поетичними текстами.

Молодша група. Читання вірша Катерини Перелісної «Теплий дощик». Художній аналіз тексту, малювання за темою.

Мета: викликати у дітей радісний емоційний настрій, допомогти їм відчувати його через сприйняття вірша. Активізувати словниковий запас емоційно-оцінювальною лексикою: дощику, віночок, квіточки, дрібненький, тепленький, хмарка; підвести до усвідомлення синонімії. Матеріал: заготівки, фланелеграф (екран, зображення квітів, крапель дощу, трави, хмарок).

Хід заняття. Вихователь розсаджує дітей в коло на килимку і пропонує

заплющити оченята й уявити, що ллє теплий дощик; підставити йому обличчя, долоньки; умитися крапельками (вихователь керує розігруванням цього етюдy). Потім запрошує сісти зручно на стільчик і послухати вірш про дощик. Вихователь виразно читає вірш Катерини Перелісної «Теплий дощик».

Виставляє фланелеграф, а на ньому поступово викладає хмарку, крапельки дощу, траву.

- Про що діти просять дощик? (повторює останні рядки вірша і на траві виставляє квіти). Як ви розумієте: «гарно, як у віночку»? (Якщо діти не відповідають, вихователь сама промовляє: «Зелено, красиво, радісно». Потім повторює вірш ще раз, пропонує дітям розповідати разом).

- Добрий дощик, діткам радісно, квіти нап'ються дощику, і стане садок красивим. Давайте намалюємо на папері, як іде дощик - дрібненький, крапельки маленькі. Візьміть синій олівець, намалюйте квіткам дощик. Ви малюйте, а я ще раз прочитаю цей вірш.

Надалі, у продовж двох тижнів, вихователь індивідуально з кожною дитиною вивчає вірш напам'ять.

Молодша група. Тема: Слухання вірша Тетяни Масенко «Новорічна». Творчі завдання.

Мета: викликати у дітей радісний емоційний настрій,
191

пов'язаний з новорічними святами, допомогти відчутти його через сприйняття вірша. Активізувати словниковий запас емоційно-оцінювальною лексикою: ялинка, сніжок, прикраси. Збагачувати словник прикметниками, що означають якості речей. Продовжувати вчити дітей відповідати 2-3 реченнями. Викликати інтерес до спілкування за темою. Матеріал: складальна картка «Ялинка» і деталі до неї, новорічні прикраси, атрибути.

Хід заняття. Вихователь пропонує малюкам роздивитися новорічні ялинкові святкові прикраси в залі, групі, запрошує до розмови про свято, новорічні костюми, подарунки, спогади або мрії; заохочує дітей висловлюватися, допомагає побудувати речення. Вихователь ставить дітей в коло, наче біля ялинки, виразно читає вірш.

-За віконцем, на вулиці, в полі сніжок лежить, холодно, а нам радісно, бо у нас свято, наша ялинка така красива. Давайте її похвалимо. Вихователь демонструє конструкцію: «Ялинка, ти така...» (красива, чепурна, зелена, гарна, весела, найкраща), заохочує дітей повторити, додати своє слово.

-Яка в нас ялинка? Чого багато на гілках?

-Що роблять діти біля ялинки?

-Який веселий віршик! Послухайте його ще раз.

-Дивіться, які ялиночки є у вас. Потрібно їх прикрасити. Я буду називати, чим прикрашати, а ви це зробите.

Далі вихователь керує виконанням завдання. Він називає слова, наприклад, «зелені кульки», «блискучі ліхтарики», «червоні бурульки», допомагає дітям знайти ці деталі, повторити слова. Коли завдання виконано, вихователь ще раз виразно читає вірш, який потім вивчає індивідуально з кожною дитиною.

Середня група. Читання вірша О.Олеся «Ой, навіщо мені листя...» Психологічний етюд. Творчі завдання. Лексичні вправи.

Мета: вчити дітей емоційно відгукуватися на образний зміст і поетичну форму вірша. Збагачувати образний словник дітей словами: листячко золоте, сонне дерево, сонечко. Розвивати мовленнєво-творчі здібності: співвідносити тему зі змістом вірша. Вчити дітей вживати художньо-поетичні вирази в самостійних розповідях. Матеріал: ілюстрації осені періоду жовтня й листопада, музичний запис твору П.Чайковського «Листопад»; фарби, пензлики, аркуші для малювання.

Хід заняття. Для створення ліричного настрою вихователь прикрашає групу осіннім букетом з листя, включає чарівну музику П.Чайковського. Запрошує дітей до бесіди, під

192

час якої з'ясовує, який настрій викликала музика, пропонує відгадати, веселим чи не дуже буде заняття.

- Послухайте, я прочитаю вам вірш, а ви відгадаєте, хто міг так сказати (О.Олень).

Ой, навіщо мені листя, Коли вже іде зима, Коли холодно вже стало І пташок ніде нема. Краще скину я листочки І тихесенько засну... Буду спати, буду ждати Сонце, радість і весну.

- Як ви думаєте, чому так сумно промовляє дерево?

- Про який період осені цей вірш?

- Розкажіть, яким ви уявляєте дерево: веселим, сумним чи сонним. Вихователь пропонує дітям розіграти психологічний етюд «Дерево спить»: «Вітер, листячко відривається, сумно. Ось і останній лист відірвався. Голі гілки. Вітер. Холодно. Сумно. Хочеться спати».

Після закінчення етюду вихователь ще раз читає вірш. Пропонує вибрати з декількох ілюстрацій ту, яка підходить до тексту, пояснити, чому саме цю вибрали.

Вихователь виставляє ілюстрації різних періодів осені.

- Як ви вважаєте, яким було наше дерево в жовтні, якими словами можна сказати про це? (Жовтим, красивим, осіннім, золотим).

- Яке дерево наприкінці осені? (Голе, сумне, сонне, порожнє).

- Як би воно могло говорити, що воно сказало би нам?

- Давайте намалюємо сонне дерево в полі. Чи веселі кольори ви візьмете? Ви малюйте і слухайте ще раз цей сумний красивий вірш.

Середня група. Читання віршів Тетяни Коломієць і Бориса Чепурка «Дощик». Лексична робота. Малювання за текстом вірша.

Мета: вчити дітей емоційно відгукуватися на образний зміст і поетичну мову вірша. Збагачувати образний словник дітей словами: пустунець, накрапайчик, поливайко, веселка. Розвивати творчі здібності дітей, вчити вживати художньо-поетичні вирази в самостійному розповіданні, вчити складати сюжетні творчі розповіді за темою. Матеріал: зображення сонечка, веселки, листки для малювання, олівці, муз. запис твору «Дощик».

Хід заняття: Весело вам чи сумно, коли йде дощик? Чому, поясніть.

- Це тому, що ви з ним ще не добре знайомі. Дощик влітку молоденький, веселий, пустунець, любить гратися. Я прочитаю, а ви скажете, що робить дощик. (Читає вірш Т.Коломієць «Дощик»)

- Накрапайчик - це про слабкий чи сильний дощик так сказано? Хто ж він, коли барабанить? Може, «барабанько»? Коли ллє, поливає? (Поливайко).

- Хочете, я вам прочитаю веселого вірша про дощик?

- Послухайте музику уважно, це про наш дощик чи ні? Вихователь виразно читає вірш, а потім дає можливість послухати музичний твір; пропонує дітям висловитися (Б.Чепурно «Дощик»).

- Про який дощик йдеться у вірші? Якими словами ще про нього можна сказати?

- Що буває, коли дощик дружить з сонечком? Хто з вас бачив веселку? Пригадайте, чи весело вам тоді було?

- Ви зрозуміли, чому так у вірші кажуть: «Мостять мости чорноброві»? У кого є брови? Веселка теж має таку форму, як брови дівчини? Як красиво сказано! Вам сподобалось? Намалуйте про це картинку, але раніше розкажіть, про що ви малюватимете.

За бажанням вихователь індивідуально з дітьми вивчає вірші напам'ять.

Старша група. Читання вірша Івана Франка «Весна». Лексична робота.

Мета: допомогти дітям відчувати радість квітуча землі, ніжне відношення до весни. Вчити дітей розуміти й відтворювати у своєму мовленні образні вислови з тексту, збагачувати словник емоційно-оцінювальною лексикою: прикметниками, які визначають якості (багатокольорова, ясна), вчити дітей добирати синоніми, порівняння до заданих слів. Матеріал: ілюстрації, що зображують різні періоди весни, складальна картка «Земля весною», деталі до неї.

Хід заняття: «Ви знаєте чотири пори року. Яка з них найхолодніша? (Зима). Яка найбагатша, але водночас і сумна? (Осінь). Яка пора найвеселіша, найтепліша? (Літо).

- Знайдіть одне слово, щоб сказати про весну, якою вона є (прекрасна).

- Підійдіть до вікна, підставте своє обличчя сонечку, закрийте очі, відчуйте, яке тепле світло, як приємно щічкам, посміхніться.

Сядьте і послухайте чудовий вірш Івана Франка «Весна». (Читає вірш).

- Скажіть, що ви відчували, коли слухали вірш?

- Про яку весну йдеться? Знайдіть відповідну картину весни. Вихователь спонукає дітей при висловлюванні використовувати слова з тексту вірша, допомагає їм у цьому.

- Як ви зрозуміли, що земля радіє весні?

- Послухайте вірші ще раз, уявіть, як поступово одягалася земля у весняне вбрання.

Після читання вірша вихователь пропонує дітям разом скласти картку «Земля весною». Ще раз читає рядки вірша й обговорює їх з дітьми, з'ясовуючи, які образи викликають у них поетичні рядки.

- Як сказати іншими словами «Повно гомону, розмови іпісень у чагарнику» (пташки співають, щебечуть, раді весні).

- Квітучу землю порівнюють з дівчиною у вінку. Дуже красиве порівняння. Спробуємо сказати про це красиво самі. Як можна назвати квітуче дерево, з чим його порівняти? (Наче багато метеликів сидить на гілках, наче величезний букет).

- На що схожі розквітлі луки? (Наче килимок постелили, наче фарбою все замалювали).

Педагог підводить підсумок: красивий світ навкруги стане ще більш красивішим, якщо навчимося красиво про все це розповідати.

Старша група. Читання вірша Дмитра Павличка «Осінь».

Творчі завдання. Психологічний етюд «Скоро сніг».

Мета: вчити дітей емоційно сприймати образний зміст поетичного твору, відчувати спокійний сум осінньої природи; усвідомлювати значення різних мовних засобів (порівнянь, епітетів), відтворювати їх у власному мовленні. Вправляти дітей в доборі означень, порівнянь, синонімів до заданого слова. Матеріал: ілюстрації з зображенням листопадової осені.

Хід заняття. - Діти, уважно роздивіться цей осінній пейзаж. Які почуття викликає у вас цей краєвид? Можна про небо на картині сказати, що воно прозоре? Чому, поясніть. Прозоре -це означає чисте. І день тоді осінній не похмурий, а ясний, сонячний, золотий. Можна назвати його веселим, чи ще й трошки сумним? Розкажіть про ваші почуття.

- Послухайте, як про це сказав у своєму вірші Дмитро Павличко (читає вірш «Осінь»).

- Розкажіть, яку осінню картину ви уявляєте собі? Весело вам, чи сумно? (Вихователь допомагає дітям побудувати розповідь відповідно до поетичних і граматичних правил).

- Як ви зрозуміли, що за нитка над полем «дзвенить, як струна»? Як про пташиний клин можна сказати іншими

195

словами? На що це схоже? (Наче в небі намалювали трикутник; схоже на величезний куточок, на таку суху гілочку).

- Як ви зрозуміли слова «зажурилась квітка»? Як сказати по-іншому? (нахилилася, поникла, засохла, пропала). Вихователь пропонує дітям розіграти етюд «Скоро сніг».

- Ви радієте, що скоро буде сніг? Чому не радіє осіння квітка? Уявіть себе такою останньою квіточкою. Холодно, жахливо їй одній. Вітер дмухає, голівку нахилиє, свистить, торгає, боляче б'є дощиком.

Коли діти завмирають у позі зажуреної квітки, вихователь тихо ще раз читає виразно цей вірш.

- Хотіли б ви стати поетами й навчитися так красиворозповідати про все навкруги? Давайте спробуємо навчитисяобирати влучні слова. Подумайте, як можна сказати про осіннелистя, на що воно схоже? Яке воно? (Як метелики; як красивийкилим; наче хтось фарби порозливав).

Вихователь може запропонувати дітям, використовуючи трафарети

«листя», зробити на великому папері за допомогою фарб і губки яскравий осінній килим.

У старшій групі дітей знайомлять з літературним жанром -вірш, вчать добирати рими до слів. Наприклад, читання народного вірша «Ходить гарбуз по городу».

Хід заняття. Вихователь читає вірш і запитує в дітей: -Який художній твір я вам прочитала: казку, оповідання чи вірш? Поясніть, чому ви так вважаєте.

Сашко: - Це вірш, бо тут все римується.

Вихователь: - Цей твір віршований. Зверніть увагу, як приємно, лагідно, красиво звучить він. Вірші майже завжди римовані. Хто пише вірші?

Аліса: - Поети.

Вихователь:—А цей вірш склав народ. Це гумористичний вірш, за його текстом ми будемо з вами грати. (Читає «Ходить гарбуз по городу»).

Вихователь:—А зараз ми з вами будемо поетами, будемо добирати рими до слів, що я запропоную: огірочки - ...

Руслана: - Огірочки - листочки.

Вихователь: —Диня - ...

Оксана: - Синя.

Вихователь:—Сини - ...

Сергій: - Сини - вони.

Вихователь: - Пригадайте, які рими підбрані до цих слів у творі?

Олена: - Огірочки - сини й дочки. Диня - господиня.

196

Вихователь: - А ще вірші ритмічні. У них є відповідний ритм, який можна відстукати. Зараз ми це і зробимо. Я читатиму уривок і відбиватиму долонями ритм. А тепер давайте разом. А як ще можна відбити ритм?

Покажіть.

Юля: - Ногами. Пальчиками. А ще олівцем...

- Діти, послухайте ще раз вірш «Ходить гарбуз по городу», ми будемо грати за його змістом на літературному вечорі.

Старша група. Читання та художній аналіз поезії Катерини Перелісної «Пролісок». Творча розповідь. Малювання.

Мета: продовжувати розвивати поетичний слух дітей, уміння відчувати й усвідомлювати, відтворювати образні мовні засоби. Вправляти дітей у добір і означень, порівнянь, метафор при описі картини природи; активізувати дієслівну лексику: гнеться, тремтить, стоїть, росте. Підвести дітей до усвідомлення значення метафори, переносного значення слів. Матеріал: зображення проліска, невеличкі смужки тонкого блакитного й зеленого паперу, тоненький дріт (8-10 см), аркуш для малювання, олівці.

Хід заняття: - Діти, відгадайте, про яку квітку йдеться в загадці: «Задзвонив синенький дзвоник на стеблі. Поскакав зелений коник по землі».

- Що за дзвоник дзвонить? Так, це пролісок. А чиздогадалися ви, що то за зелений коник поскакав по землі?Травичка пішла зеленіти, розбудив її пролісок. Виховательвиставляє ілюстрацію, на якій зображено пролісок,

уточнює, щоквітка маленька, тендітна, але дужа й смілива, бо не боїться морозів і снігу. Вихователь виразно читає вірш Катерини Перелісної « Пролісок ».

- Хто розкаже про пролісок, лісову квіточку? Промовляйте ваші слова ніжно, з повагою до його сміливості, мужності. Який він? (Вислухавши дитячі відповіді, вихователь підводить їх до утворення метафоричного вислову, спонукає до складання подібних висловів).

- А ще я хочу доповнити, що пролісок, наче розвідник, прийшов подивитися, чи можна всім іншим квіткам вже виходити. А як ви можете про нього ще сказати? (Маленький дзвіночок; весна намисто блакитне розсипала; блакитні вогники; хтось фарбу розбризкав на білому). Якщо діти потребують допомоги, вихователь використовує підказку, навідні запитання.

Вихователь пропонує дітям уявити себе маленькими пролісочками (скласти долоньки в кулачки). Це маленьке зернятко. Над землею вітри й морози (діти зображують це

197

голосом, мімікою). Квітка росте, проглянула крізь сніг, побачила світ, гнеться від вітру, тремтить від морозу, але стоїть, росте. Наприкінці етюд вихователь ще раз читає виразно вірш.

Разом з педагогом діти можуть зробити проліски з дротика, смужок паперу: зеленим папером обгортають дріт, на кінчику якого намотують блакитного паперу. Коли у кожної дитини є така квітка, вихователь стимулює творчу розповідь на тему «Спить весна. Хто її розбудить?». Можливий варіант казки: спить весна в теплій своїй хатинці, спить, чекає свого часу. Вже зиму потрібно проганяти, а вона спить. Ось і послали рослини зернята пролісок розбудити весну, подзвонити їй в дзвоник, щоб прокинулась. Вихователь допомагає дітям побудувати їх розповіді, заохочує всіх дітей брати участь у складанні казки. Після заняття можна записати найкращі історії до книжечки, що діти зроблять самі.

Старша група. Читання і художній аналіз поезії Максима Рильського «Новорічна ялинка» і Володимира Зайця "Зимовий гриб».

Мета: продовжувати вчити дітей емоційно сприймати образний зміст і художню форму поезії, відчувати характер твору, якими засобами його передано. Розвивати вміння усвідомлювати значення змістових відтінків слів, використовувати найбільш влучні вирази. Матеріал: малюнки із зображенням засніженого дня, новорічної ялинки, атрибути новорічного свята. Поради до організації: заняття краще проводити у дні новорічних і різдвяних свят (грудень-січень).

Хід заняття. Вихователь звертається до досвіду дітей, заохочує їх до розповіді про свої новорічні сподівання, відчуття, спогади. Якщо заняття проводяться перед святом, вихователь може запропонувати дітям розглядати новорічні прикраси, готувати групу до святкового вбрання. Якщо свята вже пройшли, вихователь створює ситуацію «Складання у велику коробку новорічних прикрас». Цю повільну роботу, в якій залюбки візьмуть участь діти, педагог супроводжує бесідою про новорічні свята.

- Про цю пору року складено багато яскравих поезій. Ось послухайте вірш Максима Рильського «Новорічна ялинка», потім скажете, які почуття цей твір у вас викликав (Читає вірш).

- Який це вірш за характером? Як ви це зрозуміли? (Радісний, бо йдеться про свято). Які кольори у новорічного свята? Пригадайте, як про це сказано у вірші. Які ще кольори ви можете пригадати?

- Серед зимових поезій є багато таких, в яких розповідається про красу зимового лісу, тендітні сніжинки. Слухаєш такий вірш

198

і уявляєш, яка красива зима. Але я вам зараз прочитаю не святковий вірш і не ліричний. Послухайте, який. Написав його В.Заєць. (Читає вірш «Зимовий гриб».)

- Я бачу, що ви смієтеся. Чому вам смішно? Розкажіть.

- Як ще можна сказати про цю поетичну історію, яка вона? (Смішна, казкова, весела). Так, це вірш-жарт.

- Розкажіть, яким лісом йшов Дід Мороз, як ви його собі уявляєте. На що були схожі дерева, земля, весь ліс?

- Якими інакшими словами можна сказати про засніжений пеньок? З чим порівняти? Що міг би подумати старий дід про засніжену ялинку, про засніжений кущик? Який вірш ви ще раз хотіли би послухати?

Одним з варіантів занять з використанням поетичних творів можуть бути заняття «Слухаю, уявляю, малюю» для дітей старшого дошкільного віку. Цей вид заняття дає змогу поєднати різні види дитячої творчості.

Вихователь так намагається організувати мовленнєву роботу, щоб допомогти дітям через сприймання виразних мовних образів вірша відчувати, відтворити яскраву мальовничу картину природи. Слово допоможе більш виразнішим зробити малюнок, а за допомогою яскравих фарб дитина здатна глибше відчувати образність художнього слова, що в цілому сприяє розвитку поетичного слуху, естетичного смаку дошкільнят.

Поради до організації таких занять: учасників заняття має бути не більше чотирьох; ефективною є індивідуальна форма проведення занять; під час заняття вихователь заохочує дітей послухати вірш, разом з дітьми обговорює його образний зміст, милується красою слова, пропонує намалювати те, що кожен уявив собі під час слухання. На перших етапах навчання вихователь радить, що можна відобразити в малюнку, а пізніше дитина сама знаходить відповідні засоби вираження своїх почуттів, емоційного стану, уявлень. Як приклади наведемо можливі варіанти занять цього виду.

Старша група. Індивідуальне заняття. Читання вірша Дмитра Онковича «Яблуко». Малювання на тему.

Матеріал: матеріал для малювання (фарби або олівці, форму паперу дитина обирає самостійно).

Хід заняття. Відгадай загадку: «Весною - цвіт, восени - плід; На дереві гойдається, Червонобоким називається».

- Так, це яблуко. Ти любиш, яблука? Які вони на смак? А ще які? (Смачні, солодкі, кисленькі, соковиті, хрусткі, м'які аботверді, запашні, аро-

матні). Які яблука тобі більше подобаються? Червоні чи зелені, а, може, жовті; великі, круглі чи овальні?

199

- Заплющ очі, послухай, про що я тобі прочитаю, уяви собі таку картину, а потім, якщо матимеш бажання, намалюємо її.

Вихователь читає вірш Дмитра Онковича «Яблуко».

Індивідуальне заняття. Читання вірша Анатолія Камінчука «Береза розвивається». Малювання на тему.

Матеріал для малювання: за вибором дітей, платівки «Голоси лісу».

Хід заняття. Вихователь запрошує дитину підійти до віконечка, підставити обличчя сонечку, закрити очі, відчувати теплоту і затишність. Потім пропонує послухати вірш про лісову картинку, спробувати уявити її собі.

Читає вірш А. Камінчика «Береза розвивається».

- Про яку пору року цей вірш? Що означає берега розвивається? (Листячко на ній росте).

- Коли я читала тобі вірш, які ти чув звуки на лісовій галявині? Чи відчув, як там тепло і затишно?

- Чи бачив ти, як сонячні промені світять крізь листя, наче сонечко у зеленім віночку?

Далі вихователь ще раз питає вірш, включає запис голосів лісу, а дитина малює те, що уявила.

Індивідуальне заняття. Читання вірша Павла Тичини «Листя падає». Малювання за темою.

Матеріал: фарби, папір для малювання.

Хід заняття. Вихователь під час прогулянки звертає увагу дітей на те, як відривається листячко від гілки, як дощем падають листя, як піднімає і кружляє їх вітер. Потім при нагоді вихователь заохочує одного або декількох дітей послухати вірш про осінь і намалювати те, про що почують. Разом з дітьми він добирає фарби, якими будуть малювати осіннє листя, вітер, листки паперу. Вихователь читає вірш Павла Тичини «Листя падає».

- Чи веселий цей вірш? То якою буде твоя картина?

- Що ти намалюєш? Може, як вітер крутить, крутить листя, наче танцює з ним на одній ніжці, а листя падає, падає.

Індивідуальне (чи індивідуально-групове) заняття. Читання вірша Анатолія Камінчука «Іній». Малювання зими.

Матеріал для малювання за вибором дітей.

Хід заняття. Вихователь запрошує дітей, що хочуть малювати красивий зимовий пейзаж, допомагає їм вибрати фарби, колір паперу: - Як ви вважаєте, на якому аркуші краще буде видно іній: на білому чи на синьому? Яким кольором будемо малювати димок, іній, сніг? Недарма кажуть, що зима -

200

найкрасивіша пора року, все таке нарядне, біле. Ось послушайте, як про це написано у вірші. Читає вірш.

- Яка стоїть погода: тихо чи вітер? Як ви це зрозуміли?

- Кого ми намалюємо червоним?

- Ви запам'ятали, як ніжно назвали у вірші Мороза?
- Я ще раз вам прочитаю вірш, а ви слухайте і малюйте те, що почуєте серцем.

Індивідуально-групове заняття. Читання вірша Лідії Кудрявської «Надзвичайна клумба».

Матеріал: намальована раніше клумба квітів - різних за кольором (бажано, щоб на великому аркуші паперу), олівці.

Хід заняття. Вихователь пропонує декільком дітям розглянути малюнок клумби, здогадатись, які квіти намальовано, милується разом з ними кольорами, квітами.

- Хто може завітати до цієї клумби? Для чого? (Мурашки, метелики, жучки). Послухайте казковий вірш про надзвичайну клумбу (Читає вірш).

- Ви уявили собі, як приємно було цій летючій малечі на клумбі? Наче в них був банний день, купальня. Що вони там робили? Розкажіть про це цікаво, весело. А тепер давайте намалюємо маленьких «купальників» у квітах на надзвичайній клумбі, як вони там купаються. Послухайте вірш ще раз, уявіть, як поступово одягалася земля у весінне вбрання.

Наступним варіантом заняття на основі поетичних текстів є використання віршів-жартів. Жартівливі вірші, вірші-роздуми допомагають розвинути виразність, точність, влучність мовлення, а також сприяють становленню поетичного смаку, виховують інтерес до краси українського художнього слова. Художньо-образна поетична форма цих віршів спонукає дитину до усвідомлення інтелектуального, логічного завдання через осмислення значення мовних образів. Але завдяки жартівливій ситуації діти сприймають їх залюбки, весело, як гру, поетичні жарти. Ці фрагменти чудово доповнюють різноманітні колективні заняття з будь-якої діяльності, оживлюють побутові моменти, піднімають настрій будь-коли, прикрашають дитячі розваги. Вони є пропедевтикою сприймання й усвідомлення дітьми народної сміхової культури.

Поради до організації полягають у тому, що для використання цих поезій необхідна доброзичлива, приємна атмосфера в групі, вихователь, який підтримує добрий настрій дітей, демонструє їм багаті можливості культурного прояву веселого настрою, зацікавлює логічним завданням, заохочує до

201

активної розмови. Пропонуємо можливі варіанти використання віршів-забавок, віршів-жартів.

Григорій Бойко «У слона болить нога».

Доцільність використання: якщо виникла суперечка -між дітьми через бійку; або якщо діти знайомляться або закріплюють поняття про величини; для усвідомлення зіставлень. Вихователь читає вірш:

У слона болить нога

Слон сьогодні шкутильга:

Гостював комар у нього,

Наступив йому на ногу.

Потім можна запропонувати вправу на зіставлення: «Зустрілися слон і

комар і стали одне одного хвалити: — ти такий..., а ти зовсім...» (діти допомагають). Вихователь може запропонувати дітям зобразити мімікою, жестами, ходую, як комар віддавив слонові ногу.

Геннадій Усач «Красень».

Доцільність використання: як доповнення до розмови про ведмедя; коли діти крутяться перед дзеркалом; на вечері розваг; коли є бажання пожартувати; Під час психологічного етюду «Знайомся, це — я!»

Вихователь зацікавлює дітей розгляданням себе у дзеркалі (кого бачать діти, яке обличчя, посмішка, очі, настрій). Робить висновок — дзеркало показує тобі тебе таким, який ти є.

—Якщо немає дзеркала, як можна себе побачити? (У вікно, скло, у воді, темних окулярах).

—Маленьке ведмежатко цього не знало. Ось як все було. Читає вірш.

Запитання:— Кого б ще міг побачити ведмедик в ручаї? (Вужа, рибку). Чого він злякався? Що допомогло зрозуміти ведмежаткові, що він помилився? Кумедний ведмедик! І т. ін.

Анатолій Камінчук «Сміхота»

Доцільність використання: коли діти регочуться без причини; до розмови про жарт, про смішне; як початок творчої розповіді; перед вправою, зміст якої полягає в поясненні значення слів.

Кіт питає у кота:

—Що таке сміхота? Кіт коту відповіла:

—Штука ця не проста.

Це коли у кота миші викрадуть хвоста.

Після розповіді може відбутися така розмова: — Це ж в

202

якого кота можна вкрасти хвоста? Може ще й приліпити чужого хвоста?

Заучування віршів плануються вихователем як індивідуальні заняття (до трьох дітей однакового рівня розвитку) один раз на тиждень у ранкові години, на прогулянці чи у другу половину дня. Вихователь читає вірш (один або два рази) і пропонує дитині повторити. Використовують прийоми спільного читання, підказування слова, закінчення рядка вірша дітьми і т. ін. Діти обов'язково мають знати автора, поета, і назву вірша.

З дітьми старшої групи один-два рази на рік проводять вечори поезії, на яких діти читають, драматизують і інсценують знайомі вірші.

Поетичні твори використовуються і з метою лексичної роботи з дітьми. Так, Н.Кирста провела дослідження щодо використання поетичної спадщини Марійки Підгірянки в лексичній роботі з дітьми старшого дошкільного віку.¹

Аналіз лексики творів Марійки Підгірянки засвідчив, що основний масив слів, який складає лексичну тканину поезій, належить до категорії загальноновживаної та емоційно забарвленої лексики. Використання означених лексичних шарів робить мову творів поетеси простою й доступною для розуміння дошкільників, а різноплановість у семантичному відношенні відповідає вимогам розвитку мовлення і мислення дітей. Діалектизми нараховують

мінімальну кількість прикладів і вживаються поетесою у випадку особливої ситуації для створення місцевого колориту, індивідуалізації мови персонажів. Уміло використовуються Марійкою Підгірянкою й образні вирази. Їх небагато, але вони відзначаються змістовністю, влучністю, барвистістю, легкістю для запам'ятовування. У зв'язку з цим поезія Марійки Підгірянки за своїми художніми особливостями може слугувати ефективним засобом збагачення словника дітей емоційно забарвленою лексикою, образними виразами.

Започатковуючи формувальний експеримент, автором було розроблено дидактичну модель комплексної роботи за поезіями Марійки Підгірянки (в аспекті розвитку словника).

На першому етапі (відбірково-аналітичний), відповідно до двох програмних тем «Навколо рідної природи», «Українські обряди і традиції», було відібрано 22 твори Марійки Підгірянки,

¹ Кирста Н.Р. Методика використання поетичної спадщини Марійки Підгірянки в лексичній роботі з дітьми старшого дошкільного віку: Автор, дис.... канд. пед. наук. -Одеса, 1997.

203

здійснено їх лексичний і морфологічний аналіз, виділено тематичні групи ключових слів і образних виразів, складено словничок слів з національно-культурним змістом.

Другий етап (первинно-ознайомлювальний) був розрахований на 3-4 заняття і передбачав розповідь вихователя про життя і творчість поетеси, читання її творів, слухання грамзаписів, вільну розмову з дітьми за змістом прочитаного, ігри-інсценізації. Робота розпочиналася серією спеціально розроблених автором занять під загальною назвою «Знайомтеся, любі діти» й виступала складовою частиною комплексного ознайомлення старших дошкільників з письменниками рідного краю.

Третій етап (репродуктивно-творчий) — стрижневий етап дослідження. Він передбачав використання творів Марійки Підгірянки як поетичної основи (робочого матеріалу) для вирішення загальних і спеціальних завдань словникової роботи. Було складено перспективний план роботи з відібраними поетичними творами та розроблено технологію роботи за віршованими текстами в аспекті розвитку словника дітей, у такій послідовності: розвиток поетичної спостережливості; забезпечення тематичного засвоєння ключових слів і образних виразів; використання системи лексичних ігор та вправ, спрямованих на закріплення поетичної мови творів; створення умов для використання лексики і образних виразів у різних видах діяльності і повсякденному спілкуванні.

На четвертому етапі (діяльнісний) поетичні твори Марійки Підгірянки, відповідно і її віршоване слово, використовувалися у ході святкових ранків, вечорів поезії, літературних вікторин, поетичних хвилинок.

У процесі дослідження було визначено ефективні педагогічні умови розвитку словника дітей засобами поетичних творів. Серед них: цілеспрямоване збагачення поетичного досвіду, емоційного фонду для сприймання поетичних творів; раціональне планування роботи з віршованими формами в ас-

пекті розвитку словника впродовж року; наявність орієнтовних тематичних словників; комплексний підхід у використанні методів ознайомлення дітей з довкіллям і прийомів словникової роботи; удосконалення навичок вживання лексики й образних виразів у словесних іграх та вправах; відображення змісту поетичних творів в ігровій і продуктивній діяльності; створення емоційно позитивних стимулів активного використання поетичної мови творів у нових ситуаціях спілкування.

204

За експериментальними даними було виявлено деякі тенденції розвитку словника дітей засобами творів Марійки Підгірянки; пояснення значень слів за принципом підведення їх до родового поняття; активне вживання таких частин мови, як дієслова, прикметники і прислівники; влучне використання емоційно забарвленої лексики і образних виразів; ріст нестандартних відповідей з використанням поетичної мови творів; зменшення кількості повторів у відповідях на запитання за змістом віршів; збільшення загальної кількості слів у розповідях дітей; самостійні художньо-мовні прояви в різних видах діяльності і повсякденному житті.

У дослідженні встановлено, що в основі збагачення словника дітей засобами поетичних творів лежить безпосередній чуттєвий досвід дитини; ефективність засвоєння поетичної мови творів залежить від рівня розуміння дітьми лексичного значення слів і образних виразів, що становлять їх канву; темпи засвоєння лексики і образних виразів обумовлюються рівнем розвитку у дітей поетичного слуху, індивідуальних особливостей мовленнєвого розвитку; міцність засвоєння лексичного матеріалу старшими дошкільниками залежить від рівня активності дітей в процесі його використання в різних видах діяльності і повсякденному спілкуванні.

Отже, в дошкільному закладі використовуються різноманітні види роботи з поетичними творами.

2.9. Розвиток словесної творчості на літературних заняттях

Одним з найважливіших компонентів художньо-мовленнєвої діяльності є словесна творчість дітей, в якій вони під впливом літературних образів, естетичних переживань відбивають свої уявлення, емоційний стан, художні фантазії. Творчі мовленнєві завдання входять до змісту різних видів літературних занять. Вихователь, враховуючи наявність елементарних літературних уявлень та мовний досвід дітей, пропонує їм скласти казку за віршем або оповіданням, відповідно теми відомої казки, за опорними словами тощо. Така форма використання літературних творів сприяє розвитку мовленнєвотворчих здібностей, поглиблює художньо-естетичне сприймання, сприяє формуванню активної творчої позиції до твору. Як відзначають фахівці, в онтогенетичному плані ці дитячі вигадки можна вважати літературними прототипами,

205

специфічними для словесних видів мистецтва, «перед-естетичною» діяльністю, бо в них відображається коло уявлень і інтересів дітей, спрямованість їхніх літературних переваг (Г.Бойко, Н. Забіла К.Чуковський,

С.Маршак). На цей вид дитячої творчості впливає художня література, через що створені дітьми твори охоплюють численні літературні мотиви.

Психологи і педагоги доводять, що у дошкільнят величезний творчий природний потенціал, який за різними причинами не завжди реалізується повністю. Тому дуже важливо створити таку ситуацію, яка б сприяла бурхливому сплеску дитячої фантазії, атмосферу творчого натхнення, зацікавити дітей можливістю створити свою історію. Що для цього потрібно? Насамперед зацікавленість педагога, доброзичливість, віра у творчі здібності дітей. По-друге, правильно обрана тема майбутнього твору. Вона має підштовхувати дитину до розвитку сюжету, мати багатоваріантні припущення. Чудовим стимулювальним чинником для творчої розповіді є використання невеличких римованих історій. З одного боку, образні поезії збуджують уявлення, з другого, в них багато недомовленого, що дитині хотілося б домислити. Творча розповідь за мотивами знайомих казок, оповідань - це також важливий стимул розвитку мовленнєвотворчих здібностей. Глибокий вплив художнього твору на емоційно-чуттєву сферу дитини, поява яскравих уявлень породжують нові образи, дитина виявляє цілком природне бажання «пограти» з героями улюбленого твору на вербальному рівні.

Ще один з можливих варіантів таких занять - складання історій на тему, запропоновану вихователем або самою дитиною. Захопленість, незвичайність, казковість формулювання теми творчої розповіді збуджують дитячу фантазію, забезпечують успіх заняття.

У цьому зв'язку вихователь має добре продумати організацію дітей на такому занятті. Відомо, що мовленнєвотворча діяльність - глибоко індивідуальний процес, тобто в кожній дитини свій темп, свій особистий творчий шлях, особистий рівень мовленнєвого розвитку, і тому найефективніший засіб організації - індивідуальний тип заняття (максимальна кількість - четверо дітей орієнтовно одного рівня розвитку). Якщо у складанні творчої розповіді бере участь більша кількість дітей, вихователь заохочує їх до спільного складання твору. Кожна дитина висловлює свою пропозицію щодо початку, розгортання сюжету, закінчення. Обговорення допомагає обрати

206

найкращий варіант. Мовленнєвотворча діяльність дітей може доповнюватися малюванням на тему твору чи режисерською або рольовою грою з іграшками.

Успіх творчої розповіді також залежить від грамотного методичного керівництва дитячими розповідями. Не можна нав'язувати дитині своє бачення, примушувати повторювати готовий зразок. Інакше така надмірна опіка буде гальмувати процес самостійного складання мовленнєвого висловлювання. Вихователю краще посісти позицію мовленнєвого тла, на якому буде розгортатися мовленнєва активність дитини. Це може виражатись у підтримці дитячого висловлювання, підказкою слова, кінця фрази, навідним запитанням, нарешті психічною підтримкою. Педагог, у разі необхідності може допомогти дитині побудувати розповідь, використовуючи структурно-логічну схему (методика Л.Шадріної): «Жили-були собі... Одного разу... Раптом... Та

ось тоді... І стали вони...».

Ефективним стимулом при складанні дитиною самостійного твору може бути спільне мовлення (вихователь починає, а дитина продовжує речення). Цей прийом доцільно використовувати не тільки в молодшому віці, коли у дітей ще немає навички побудови зв'язного висловлювання, а й у роботі з дітьми, які відчувають труднощі в побудові самостійного висловлювання. Ефективні прийоми — підкази, спонукання, доповнення. Сам вихователь повинен мати в запасі декілька готових можливих варіантів розвитку сюжету, щоб підтримати дитину в складний момент. Попередня лексико-граматична робота за темою чи текстом допоможе активізувати необхідний словниковий запас.

Важливий момент — запис і збереження продуктів дитячої творчості. Добре, якщо в групі ведеться журнал-книга дитячої творчості, куди збираються найкращі твори, малюнки, загадки, аплікації. Дитячі казки, оповідання можна також оформити у вигляді маленької книжки-саморобки. Подобаються дітям самостійно випущені газети, складені з творів малюків. З ними знайомлять батьків вихованців, дітей з інших груп.

Пропонуємо декілька варіантів проведення творчих літературних ігор.
«Перетвори вірш на казку».

Тема: Складання творчої розповіді за віршем Григорія Чубая «Хмарка йшла на іменини».

Мета: вчити дітей складати розповідь на тему вірша, відтворюючи жанрові особливості казки, використовувати

207

засоби мовної виразності. Сприяти розвитку мовленнєвотворчих здібностей дітей. Матеріал: великий аркуш паперу, фарби, олівці, аркуші паперу для кожного.

Хід заняття. Вихователь разом з дітьми пригадує, яке небо, коли йде дощ, який настрій у дітей, чому. Потім заохочує на великому папері намалювати фарбами дощові хмари й дощ. Керуючи роботою, вихователь пропонує намалювати великі сірі величезні хмари і маленькі хмарки. Читає вірш Григорія Чубая.

Хмарка йшла на іменини
до сестрички, до хмарини.

В подарунок дощ несла,
й ненароком розлила.

Далі творча робота може розвиватися за таким сценарієм: —Давайте придумаємо, як звали маленьку хмаринку, як звали її старшу сестричку. Після відповіді дітей вихователь запитує: — А може то молодша сестричка була іменинницею?

— Які ще подарунки могла подарувати хмарці сестричка? Давайте складемо казку й почнемо її таким чином. «Десь у далекому небі жила невеличка хмарка. її звали...». Вихователь може допомагати дітям, використовуючи структурно-логічну схему: «І ось одного разу... Раптом старша хмаринка... Тоді вона...».

У процесі складання казки діти можуть малювати свої казкові історії. Після закінчення роботи, діти розповідають складені історії.

Тема: Складання творчої розповіді за віршем Петра Ребра «Соняхи».

Мета: вчити дітей складати самостійну розповідь за темою вірша, передавати веселий настрій віршованого тексту, жанрові особливості казки. Розвивати образне мовлення дітей. Матеріал: якщо немає можливості спостерігати природний сонях, вихователь використовує зображення соняхів, а також кольоровий папір для аплікації на тему «Соняхи».

Хід заняття. Вихователь пропонує відгадати загадку: «На сонечко я схожий, і сонечко люблю. За сонцем повертаю голівоньку свою»; проводить бесіду про те, хто з дітей бачив соняхи, які вони, де ростуть, чи подобаються ці рослини. Пропонує зробити аплікацію соняха, домовляється, які деталі потрібно вирізати, яку середину зробити. Листячко потрібно приклеювати тільки за один кінець, тоді голівка соняха буде дуже схожа на природну. Вихователь читає вірш Петра Ребра. На городі, в гарбузинні, Соняхи, мов хлопчаки,

208

Ловлять сонячне проміння

В золоті свої шапки.

Зміст підготовчої бесіди може бути таким: - Як ви вважаєте, чи веселі хлопчаки-соняхи? В яку гру вони грають? Хто ж їхня матуся? Що їм говорить сонечко? Можливо, воно теж хоче погратися? Давайте складемо сонячну казочку про те, як гралися соняхи із сонечком.

Тема: Складання творчої розповіді за віршем Леоніда Повха «Жабка».

Мета: вчити дітей складати казкову розповідь, передавати настрій, сюжет вірша, використовувати мовні засоби виразності. Матеріал: зображення або іграшка жабки, ілюстрації про осінню природу.

Хід заняття. Вихователь використовує ілюстрації, заохочує дітей поговорити про те, як змінилася природа восени, якими яскравими стали дерева, - наче прикрашені для осіннього балу.

—Яке вбрання одягли берізки, клени? А дуб, наче в якому капелюсі?... Вихователь підсумовує: — Все стає яскравим, красивим. А ось жабка журиється.

Журилась під осінь малесенька жабка:

—Уже потемніла у соняха шапка,

—І жовтими стали листочки у клена,

—А я ще й досі зелена-зелена.

—Давайте складемо казку про жабку, яка збиралася на осінній бал до лісу і чомусь сумувала. Вихователь пропонує дітям вигадати, як можна прикрасити вбрання жабки (брошку з листика, намисто з крапельок дощу, капелюшок з грибка).

Тема: Складання казки за віршем В.Струтинського «Таємниця».

Мета: вчити дітей складати виразну ліричну казку за темою вірша, використовуючи мовні засоби виразності для відтворення краси осінньої природи. Матеріал: ілюстрації літньої та осінньої природи, олівці та аркуші паперу.

Хід заняття. Вихователь заохочує дітей до бесіди про літо, за що люблять його діти, про те, який вигляд має природа влітку. Разом з вихователем діти роздивляються ілюстрації. Поступово педагог підводить їх до запитання, куди ховається літо восени і взимку? Вислухавши дітей, він пропонує послухати вірш В.Струтинського «Таємниця».

Бесіда за змістом вірша може бути такою: - Можливо, і насправді зимує літо в сосні? Як ви думаєте, як воно з деревом домовилося? Про що просило? Що воно робить у дереві всю зиму? Давайте складемо про це казку «Де зимує літо». Почніть казку

209

словами: «Одного разу, коли на порозі вже стояла осінь, літечко промовило...». Потрібно, щоб казка вийшла ніжна, красива. Пригадайте такі слова, щоб розповісти, як сумує літечко за теплом, сидячи у дереві.

Казка може народжуватися водночас на мовному рівні й у малюнках.

Тема: Складання ліричної казки за віршем Г.Химича «Вербові котики».

Мета: вчити дітей складати самостійно розповідь за темою вірша, передавати його характер, настрій, жанрові особливості казки. Розвивати образність мовлення дітей. Матеріал: гілочки верби з мохнатими котиками, олівці, папір, муз. запис твору П.Чайковського «Лютий».

Хід заняття. - Чи бачили ви, як одразу після зими на вербі з'являються маленькі пухнасті котики? Вихователь пропонує дітям уважно їх роздивитися, запрошує до розмови, підводить до думки, для чого вербі ці пухнасті жмутики. Пропонує скласти ліричну казку під зимову музику, уявити, як холодно деревам у лісі, але як вони з нетерпінням чекають на весну й тепло:

- Складіть казку про стару вербу й маленьке вербенятко, як стійко вкупі пережили вони зимову холоднечу, як маленьке вербенятко хоче якнайшвидше набрунити бруньки, випустити листячко, а стара верба не дає. Почніть казку так: «Ось і пішла зима. Повернулася до нас весна, але холодно ще в лісі...».

Тема: Складання жартівливої казки за віршем Н.Забіли «Білий котик». Використання мальованої моделі.

Мета: вчити дітей складати послідовно, виразно казкову історію за темою і змістом вірша, відображати кумедність ситуації, використовувати виразні мовні засоби. Матеріал: для кожної дитини аркуш, розділений на три частини, олівці, іграшковий котик.

Хід заняття. Вихователь знайомить дітей з гостем -котиком, пропонує похвалити його, сказати йому щось приємне. (Вихователь допомагає дітям правильно будувати висловлювання: «Ти такий..., в тебе таке..., як ти вмієш..., мені подобається...»).

- Діти, ви котикові зробили приємне, він вам віддячить. Ось послухайте, яка цікава історія про маленького білого котика. Читає вірш Н.Забіли «Білий котик».

Літературні ігри за мотивами знайомих дітям казок можуть бути складовою частиною занять з художньої літератури, а можуть проводитись окремо, як мовленнєві заняття на літературному матеріалі. У них може брати уч-

асть невеличка

210

група дітей, щоб кожна дитина мала можливість проявити свою ініціативу, творчу активність, можливість бути почутою. Хоча вихователь і повинен мати декілька варіантів розвитку сюжету, проте він не може стримувати ініціативу дітей, наполягати на більш досконалому власному варіанті. Головне, чого він має досягти - викликати в дітей інтерес до словесної творчості, дозволити кожній дитині відчувати задоволення від самостійно вимовленого слова, знайденого образу. Саме тому педагог схвалює будь-яку, хоч найменшу сміливу самостійну пропозицію, прагне підхопити її, спробувати розгорнути. Педагог постійно підкреслює, як чудово діяти разом, як цікаво щось вигадувати, тобто він стимулює дитячі творчі прояви. Наведемо декілька тематичних пропозицій щодо таких занять: До казки ШЛерро «Червона шапочка».

- Маленька дівчинка в лісі в небезпеці. Як захистити її від вовка? Нехай їй допоможуть чарівні чобітки. Звідки вони взялися? Можливо їй хтось подарував? Як стала діяти Червона Шапочка, коли отримала чарівні чобітки? Давайте поміркуємо над новою казкою «Чарівні чобітки для Червоної Шапочки».

До казки «Колобок».

- Пригадайте, які звірі зустрічали Колобка, що він їм казав. Розкажіть, як лисичці вдалося обдурити хвалькуватого Колобка? Мені дуже шкода його. Давайте змінимо казку і врятуємо Колобка. Хто ж йому може допомогти? Може, горобці? їх багато в лісі? Можливо, вони бачили, як зустрілися Колобок і лисичка? Горобці були друзями Колобка чи самі хотіли його з'їсти? Давайте придумаємо нову казку «Горобці і колобок», нехай вона закінчиться весело.

До казки «Пан Коцький».

- Пригадайте казкову історію, в якій кіт виявився страшнішим за вовка і ведмедя? Що ж було далі, коли зайцеві, вовкові, ведмедю, кабану вдалося втекти зі званого обіду? Як вивважаєте, що вирішив Пан Коцький, чого він міг піти до чарівного лісу, що хотів попросити у найголовнішого чарівника? Що сталося далі? Давайте складемо казку «Пан Коцький у чарівному лісі».

До казки «Лисичка і Журавель».

- Пригадайте, чому посварилися Лисичка і Журавель? Як ви вважаєте, хто з них більше винний? Чому? Бо свідомо продовжив сварку. Але дружити більш приємно, ніж сваритися, бо ні до кого й завітати.

Можливо, нехай лисичка та журавель помиряться? Як вони це вирішили? Може з кимось з них скоїлось лихо? Що трапилось?

211

Хто прийшов на допомогу? Давайте складемо казку «Як Лисичка і Журавель помирилися».

До казки «Ріпка».

— Ви добре пам'ятаєте, хто допомагав дідові тягти ріпку? Як ви вважаєте, чому так важко було її витягти? Можливо, дід та його помічники тільки

вважали, що то ріпка, а насправді було щось інше. Давайте вигадасмо фантастичну історію про те, як замість ріпки на городі у діда виріс космічний корабель, який був тільки схожим на ріпку. А коли дід його витягнув... Що тоді було!.. Давайте складемо незвичайну казкову пригоду.

Наступним видом мовленнєвотворчих ігор на літературному матеріалі може бути складання творчої розповіді на запропоновану вихователем тему. Першу частину заняття вихователь організовує так, щоб допомогти дітям, використовуючи свій особистий досвід, відірватися від типових явищ, поринути у світ мрій і фантазій. Спочатку педагог розглядає реальні типи, образи, наприклад, окремо кози і літака. Коли діти пригадають все, що вони знають про реальні можливості цих типів, вихователь пропонує незвичайну ситуацію: «Коза в літаку». Пропонує дітям обговорити її: «Чому коза могла опинитися в літаку? Куди вона летіла? Чий і який був літак? Що могло трапитися під час подорожі? В обговоренні беруть участь всі бажаючі, висловлюють свої пропозиції щодо продовження сюжету, потім обирається найкращий. Так поступово діти складають колективну історію, далі кожен може намалювати казку, домислити остаточно свій варіант, розповісти її товаришам, вихователю, батькам.

Пропонуємо декілька тем для творчої розповіді: «Як промінець варив борщик Лисичці», «Коза в літаку», «Зачарована дівчинка», «Дівчинка і новорічна ялинка», «Пригоди маленького мурашика в казковому лісі», «Жук-чарівник», «Зачаровані квіти», «Пригоди веселого песика, який умів водити трамвай».

Наприклад, «Складання казкової історії про дивну силу доброти».

Мета: Через стимульовані лексико-граматичні та логічні вправи підготувати дітей до самостійного складання творчої розповіді за опорними словами. Розвивати творчу уяву, здатність до багатоваріантного розв'язання проблемного завдання. Формувати зв'язність, логічну послідовність самостійного висловлювання дитини. Матеріал: ластик, гудзик, скріпка, набір предметних карток (суниця, гудзик, відро, машина, пташка, пиріг, кишень, кіт, їжак), аркуші паперу, олівці.

212

Організаційні процедури: У цього заняття два важливих моменти - етична бесіда та складання творчої розповіді. Щоб складена дітьми казка мала певний моральний зміст, потрібно, щоб етична бесіда передувала процесу творчого розповідання. Лексичні вправи в першій частині заняття дають змогу актуалізувати необхідний словник для виконання творчого завдання.

Хід заняття. На початку заняття вихователь пропонує дітям визначити, як вони розуміють вислів: «Я собою задоволений», «Я пишаюся собою», - коли людина може так про себе сказати. Просить пригадати, як тіло людини виражає такий стан, за допомогою яких способів. Пропонує показати позою, жестами, мімікою такий стан (плечі розгорнути, голову підняти, на обличчі усмішка задоволення). Аналогічно діти демонструють протилежний стан пригніченості, переживання сорому, обговорюють ситуації, коли такі відчуття трапляються. Вихователь доходить висновку, що від гарних вчинків лю-

дина наче стає більшою, а погані вчинки роблять її навіть зовнішньо меншою. Пропонує дітям прослухати вірш:

Крихітний-крихітний хлопчик
Для крихітної-крихітної пташки
На крихітному-крихітному блюдці
Крихту смачну приніс.

Пташка сказала: «Спасибі»,
Велике-велике спасибі,
Таке величезне спасибі,
що хлопчик одразу підріс.

Запитання: «Чому від подяки пташки хлопчик трішки підріс?»

Лексико-граматичні вправи: добір синонімів до слова «крихітний», який менший за скріпку, ластик, гудзик на сорочці; добір порівнянь до названих слів-синонімів; складання речень про можливості дій такого крихітного хлопчика.

Підготовка до творчої розповіді: проектування сюжету за допомогою запитань вихователя: як могло так статися, що хлопчик зробився таким маленьким? Можливо, він вчинив щось погане? Що могло статися? Як тепер повернути йому свій справжній вигляд? Які добрі вчинки він міг зробити? Чи допомогло це хлопчику повернути свій зріст? Що хлопчик зрозумів у своєму житті? Який корисний, хоч і складний урок він отримав?

Колективне сюжетоскладання за опорними словами у вигляді предметних карток: вихователь послідовно відкриває їх

213

перед дітьми, спрямовуючи розвивати сюжет відповідно до опорних слів.

Малювання дітьми ілюстрацій до окремих епізодів створеного сюжету. Відтворення казки за малюнками. Складання книжки-розкладанки.

Загальний етичний висновок вихователь робить разом з дітьми.

2.10. Формування почуття гумору в дошкільнят

Основним мистецьким засобом формування в дошкільника позитивно-го сприймання довкілля та самого себе є гумористичні твори, зміст яких надає дитині зразки багатівікової народної сміхової культури, здорового людського глузду, пошуку та знаходження внутрішньої особистісної сили для подолання негод. Адже складні життєві проблеми може розв'язувати лише оптимістична, впевнена в собі, позитивно налаштована людина, яка з будь-якої негативної ситуації може зробити позитив. Уміння поставитися з гумором та іронією до труднощів і злиднів є ознакою оптимізму й морального здоров'я народу.

Сміхова традиція нашого народу доводить, що почуття гумору є однією з найважливіших характерних особливостей українського менталітету. В народному гуморі виявляється та величезна й свіжа, невичерпна сила, яка дає право дивитись і на дрібне, і на велике певною мірою згори вниз, пом'якшувати ненависть презирством, захоплення і схилення - іронією, горе -надією.

Дитинство - радісна пора в житті людини, коли весь світ начебто пос-

міхається тобі назустріч. Гумору притаманні якості, співзвучні з емоційними потребами маленьких дітей, їх життєлюбністю, бажанням порадіти разом, прагненням до відкриття нових, несподіваних граней буття.

Навчити дітей розуміти смішне та виявляти почуття гумору неможливо без участі мовлення, тому завдання виховання почуття гумору в дошкільному віці обов'язково включає мовленнєвий компонент. За свідченнями фахівців (спеціальних досліджень, присвячених розвитку почуття гумору дітей, на жаль, мало), діти старшого дошкільного віку спроможні за допомогою простих комедійних мовленнєвих засобів передавати морально-пізнавальний зміст художніх творів (картин, оповідань, казок) та реальних життєвих ситуацій, свідками або учасниками яких їм довелося бути.

214

Важливо застосовувати в роботі з дошкільниками різноманітні твори сміхової літератури - жарти, анекдоти, надокучливі казки, жартівливі казки, вірші-жарти, образні прислів'я та приказки. Спочатку вихователь допомагає дітям зрозуміти смішне, показує на власному прикладі, як можна реагувати на смішне. Поступово педагог підводить дітей до свідомого елементарного використання засобів створення смішного, заохочує пожартувати, вчить застосовувати жарт у складних ситуаціях буття як один з найоптимальніших способів реагування на проблему. Малі жанри сміхової культури народу доречно застосовуються не тільки на заняттях, а в різних буденних ситуаціях, причому влучно дібране слово не тільки створює дружну, позитивно забарвлену атмосферу, знімає напруження, а й привчає дітей цінувати жарт, сприяє формуванню оптимістичного ставлення до життя. Наведемо приклади застосування жартів та веселих літературних і фольклорних текстів в роботі з дошкільниками.

Інтегроване заняття «Веселий ярмарок».

Мета: Вчити дітей розуміти смішне в літературних творах та зображеннях; показати способи адекватного реагування на жарти. Заохочувати дітей до сумісних жартів, підтримувати інтерес до гумористичних творів. Матеріал: жартівливі малюнки, папір, олівці.

Хід заняття. - Діти, давайте поговоримо про те, що таке сміх для людини. Уявіть собі дві картини, на яких зображено веселку, сонечко, квіти, крапельки, птахів. Тільки одна картина сірого кольору, а друга - яскрава, різнокольорова, барвиста. Яка вам більше подобається? Чому? Ви, напевне, помітили, що коли день сонячний, ясний, у вас на обличчі мимоволі з'являється усмішка. Без гумору, сміху, жарту, усмішки життя людей теж стає сірим, невиразним - ніяким. Навіть краса пропадає, коли людина втрачає здатність сміятися.

- Спробуйте показати таку людину: її обличчя, плечі, руки, голову. А тепер пригадайте щось веселе, підніміть голову, розправте плечі. Відчуваєте, як заблищали ваші очі, розчервонілися щічки. Ви усміхаєтеся, вам приємно, легко, хочеться птахом злетіти в небо. Діти, хочете повеселитися? Запрошую вас на ярмарок. Тільки купувати ми там будемо не овочі, сало, олію, фрукти. На цьому веселому ярмарку не купують, а міняють жарти, гуморески, анек-

доти, дотепні історії на щирій і веселий сміх.

Вихователь пропонує дітям послухати веселі вірші,

215

підводить до думки, що сміх - могутня сила проти усіляких недоліків: похвальби, брехні, лінощів. Хвалькувату або ледачу людину можна не бити, не карати - з неї можна пожартувати. Тоді їй стане соромно, і вона виправиться. Г.Бойко. Хвалилася редька

Редька в медові скупалась

І відразу запишалась.

Вихвалялася вона:

- Дуже з медом я смачна.Хрін почув це і гука:

А без меду ти яка?

І.Січовик. Я! Я! Хто танцює гарно, дітки?

- Я! - Мишко озвався швидко. А найкраще хто співає?

- Я! - знов руку піднімає.

А найбільший хто хвалько? Діти крикнули: «Мишко!»

- Запрошую вас пограти у веселу гру «Хто найуважніший».Послухаємо, що каже клоун: «Діти, слухайте уважно і знайдіть віршах, які я читатиму, те, чого не може бути насправді».Педагог читає нісенітниці.

Злетів півень на хлівець, Зніс чотири купи яєць. Накрився крильцем, І назавтра з яйцем.

Понад лісом черепаха пролетіла швидкокрила, А малесенька комаха проковтнула крокодила. І гірська бурхлива річка потекла із моря вгору, І синичка невеличка підняла на крилах гору.

- Розібралися, де правда, де вигадка? За це вам нагорода. Кожному - по бублику. Пропоную ще одну веселу гру. Для неї потрібні папір і олівці. Коли ви намалюєте черепаху, яка летить у вирій, і комаху, що ковтає крокодила, впевнена: вам стане весело. Можна позмагатися, в кого смішніший малюнок вийде.

- Ось тут продаються веселі скоромовки. Ви пам'ятаєте, для чого скоромовки? Щоб діти вчилися чітко, правильно вимовляти звуки. А тут скоромовки, ще й дуже смішні, - тож отримайте добрячу порцію сміху і корисну вправу для свого язика.

Клава котика катала На калиновім візку. Колотилось, калатало Криве колесо в піску.

216

У сестрички Люби Випадають зуби. І говорить Люба:

- Я тепер бежжуба!

Король на корону копійку копив, а замість корони корову купив.

- Діти, давайте завітаємо до «Кімнати сміху» і пограємо увеселу гру «Мавпенята і дзеркало». Для цього потрібно а розділитися на дві команди - гравці однієї з них будуть дзеркалом, інші -мавпочками. Діти стають одне навпроти одного. «Мавпочки»починають кривлятися перед дзеркалом, а дзеркало повторюєїхні кривляння. У кого вийде смішніше.

Потім вихователь може запропонувати дітям послухати жартівливі історії з дідусевого кошика і разом повеселитися. Закінчити заняття можна малюванням смішних малюнків до загадок, які загадуватиме педагог, і наступною виставкою малюнків-жартів.

Питання для контролю

1. Назвіть форми організованого навчання художньо-мовленнєвої діяльності.

2. Яке місце займає книга в житті маленької дитини?

3. Розкрийте функції художньої літератури.

4. Назвіть види занять ознайомлення з художньою літературою та фольклором.

5. Сформулюйте загальну мету занять для ознайомлення з фольклорними творами.

*6. Розкрийте послідовність етапів ускладнення змісту роботи на заняттях ознайомлення з фольклорною творчістю.

5. Структура занять з художнього читання та розповідання. Ускладнення в методиці проведення занять в різних вікових групах.

6. Вимоги і принципи щодо вибору літературних творів для дітей.

*9. Основні вимоги до змісту бесід за змістом літературної творчості. Етичні бесіди.

10. Організація лексичної роботи на різних видах занять з художньо-мовленнєвої діяльності.

217

* 11. Специфіка занять з ознайомлення з поезією.

12. Словесна творчість як компонент художньо-мовленнєвої діяльності.

* 13. Характеристика методів і прийомів керівництвасловесною творчістю дітей.

14. Як навчити дітей розуміти смішне?

15. Жанри сміхової культури народу в роботі з дошкільниками.

16. Що таке казка?

17. Які жанрові особливості казки?

18. Які види казок ви знаєте?

19. Які форми та методичні прийоми роботи з казкою у дошкільному закладі?

Методичний коментар. Для заліку обов'язково потрібно вміти відповідати на 4 запитання, позначені * (8 б.), а також на 3 запитання за вибором студента (6 б.). Максимальна кількість балів - 14.

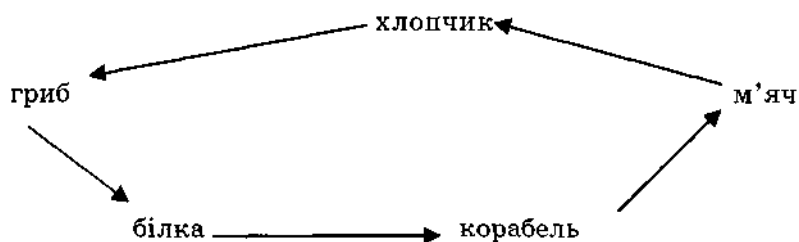
Практичні завдання

1. Опрацювати статтю Н. В. Гавриш. Я добрий вовк, у менеласкаві лапи. Дитяча мовленнєва творчість// Дошкільневиховання. - 2001. - №12. - С.13-16.

2. Проаналізувати конспект заняття ознайомлення з малими фольклорними формами для дітей старшої групи; визначити методи і прийоми навчання.

3. Відповідно до поданих конспектів занять «Слухаю, уявляю, малюю» розробити конспект заняття за самостійно дібраним текстом.

4. Орієнтуючись на подані конспекти занять, розробити бесіду для за-

6. Творче завдання: скласти ліричну казку за змістом вірша.

218

няття за текстом казки «Колосок».

5. Творче завдання: скласти казку за опорною схемою:

6. Дібрати не менше 5 жартівливих творів.

7. Які типи моделей ви використали би для заняття з читання казки Лесі Українки «Біда навчить». Створіть таку модель.

10. Складіть розгорнуту анотацію казок, поданих у збірках (за вказівкою викладача) за такою схемою: назва казки, мета використання, вікова група, словник, можливі форми роботи з певною казкою.

11. Розробіть сценарій вечора розваги на одну із запропонованих тем: «У нас на гостинах казка», «На гостинах у казки», «Казка дідуся Панаса», «Подорож у чарівний світ казки».

12. Зробіть порівняльний аналіз завдань, змісту роботи з казкою, викладених у варіантних програмах виховання дітей.

Методичний коментар. Обов'язковими для заліку за даним розділом є 3 завдання з позначкою * та 2 завдання за вибором студента.

Максимальна кількість балів - 8.

РОЗДІЛ 3

ОРГАНІЗАЦІЯ ТЕАТРАЛЬНО-ІГРОВОЇ ТА ТЕАТРАЛЬНО-МОВЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

3.1. Види театралізованої діяльності дошкільнят

У дошкільній педагогіці для визначення діяльності, що пов'язана з театром, використовують декілька термінів: «театральна діяльність» (Л.Артемова), «театралізована діяльність» (А.Богущ), «театрально-ігрова діяльність» (О.Аматьєва), «театралізована гра» (Л.Артемова), «ігри за сюжетами літературних творів» (Ю. Косенко), «театрально-мовленнева діяльність» (Н.Гавриш).

Театрально-мовленнева діяльність - це вид художньо-мовленнєвої дія-

льності дошкільників, пов'язаний із сприйманням і відтворенням засобами театрального мистецтва художніх образів, навіяних літературними творами, складанням на цій основі власних сценаріїв і сюжетів. Учені (Л.Артемова, Н.Водолага, Н.Ветлугіна, Т.Доронова, Н.Михайленко, Л.Стрел-кова) підкреслюють природність поєднання літературної і театралізованої діяльностей, адже дійсність літературного тексту, казковість образів, виразність мовлення спонукає дітей до інсценування, імпровізації й виконання творчих завдань.

Театралізована діяльність - це, власне, гра в театр «для себе», підготовка та показ вистав «для глядачів». У процесі театралізованої діяльності дошкільники знайомляться з особливим видом праці (актора, режисера і т. ін.), застосовують кращі літературні форми.

В Україні проблему розвитку мовлення в театралізованій діяльності досліджувала Н. Водолага.¹ Автор у структурі театралізованої діяльності виокремлює артистичні й акторські здібності.

¹Водолага Н.В. Навчання розповідання дітей старшого дошкільного віку в

театралізованій діяльності: Автореф. канд. дис. - Одеса, 2001.

220

Н.Водолага зазначає, що артистичні здібності—це особливий рівень прояву спеціальних здібностей дітей, що забезпечує їм успіх у виконанні творів мистецтва різних видів та жанрів (співи, танці, створення і виконання композиції на різних музичних інструментах, декламування, виконання ролей у театральних виставах тощо).

Акторські здібності дітей дошкільного віку—це такий рівень прояву психологічних особливостей індивіда, який забезпечує йому стійкий інтерес та успіх у художньо-мовленнєвій діяльності (виразний переказ художніх творів) та успішне, виконання ролей у театральній-ігровій діяльності. Тож, акторські здібності є частиною артистичних. Для них характерна глибина зосередження на своєму основному предметі -театральному образі. Різниця між ними може бути визначена співвідношенням: артист - не обов'язково актор, актор може виступати як артист (О.Аматьєва).

Л.Виготський відзначав одномоментність створення дитиною театального образу, що є швидким розрядженням її почуттів. Водночас Н.Ветлугіна говорить про можливість формування свідомого ставлення до використання засобів образності лише під впливом цілеспрямованого навчання, в результаті чого діти починають усвідомлювати, що різні явища, ставлення, стан можна виразити, лише змінюючи характер рухів, пози, жестів, міміки, мелодійність інтонацій голосу. Зауважимо, що обидва автори ведуть мову про різні умови перебігу художньої діяльності дітей: Л.Виготський - про ініціативну театралізовану гру, а Н.Ветлугіна - про можливість досягти свідомого рівня її опанування в ситуації організованого навчання.

Театралізована діяльність у дошкільному віці існує та усвідомлюється педагогами як один з найефективніших засобів педагогічного впливу на розвиток особистості дитини, що використовується з певною метою і спонукається мотивами. Педагог розвиває в дошкільників вміння «входити в образ» і

«утримувати» його впродовж усієї театралізованої діяльності; усвідомлення мовленнєвих та виконавчих дій; уміння передавати характерні особливості будь-якого художнього образу; здатність переносити отримані уявлення в самостійну ігрову діяльність; спроможність виявляти зацікавленість до театру як виду мистецтва; усвідомленість змісту, ідеї, художніх образів літературних творів.

Театралізована діяльність виступає як специфічний вид дитячої активності, один з найулюбленіших видів творчості. Ще

221

С.Русова довела природність «драматичного інстинкту малюків». Діти щиро включаються у театралізовану діяльність, стимульовані літературними, ігровими, особистісними мотивами. У них з'являється потреба у грі, що виникає під впливом літературного твору, а також потреба в самовираженні, спілкуванні, пізнанні себе через відтворення різних образів. У відвертому, щиросердому ставленні до художнього образу, втіленні його в різних формах театралізованої діяльності дитина виявляє рівень художньо-естетичного сприймання, мовленнєву компетенцію, певні знання, вміння, навички, здобуті нею раніше в умовах спеціально організованого навчання.

Театралізована діяльність є могутнім засобом мовленнєвого розвитку дітей. Під час перегляду вистави, знайомства з літературними творами за допомогою театру вони отримують зразки правильного, красивого, емоційно забарвленого зв'язного мовлення, насиченого влучними образними виразами, прислів'ями, приказками, фразеологізмами. Під час сюжетно-рольової гри розвивається діалогічне і монологічне мовлення. У мовленнєвотворчій діяльності діти вживають різні типи зв'язних висловлювань для вирішення конкретних ігрових, комунікативних ситуацій (міркування, пояснення, відтворення казкових діалогів, складання власних сценаріїв тощо). Мовлення стає більш зрозумілим, виразним, граматично оформленим. Гра сприяє розвитку сюжетоскладання. У процесі підготовки й показу вистави в дітей розвивається зв'язне мовлення, яке має емоційно забарвлений характер та передбачає широке вживання вербальних і невербальних засобів виразності (адже дошкільники або відтворюють художньо-мовленнєві сюжети і тим засвоюють норму в найвищому її прояві, або вправляються в самостійному складанні сюжету і - далі - сценарію театральної вистави).

Види театралізованої діяльності дошкільників можна класифікувати:

- за способом організації (індивідуальні чи колективні ігри),
- за змістом театралізованої діяльності (ігри за сюжетами літературних творів, ігри-драматизації, інсценування),
- за видами ігрового матеріалу (театр ляльок, театр іграшок, пальчиковий театр тощо).

Звернемося до аналізу класифікацій театралізованої діяльності, що існують у дошкільній педагогіці.

Так, однією з перших, хто систематизував різні види театралізованої діяльності, була вітчизняний педагог С.Русова, яка вбачала в ній ефективний засіб розвитку мовлення і творчих здібностей. Автор виділяла такі види дра-

гра, в якій діти часто використовують для своїх забав зміст та словесні вирази тих казок, оповідань, що їм добре знайомі. С.Русова визначила два шляхи розвитку мовлення у процесі театралізованих ігор. Якщо діти спеціально готують ролі заздалегідь, дослівно вивчають репліки літературних героїв, це, на її думку, сприяє збагаченню словника дошкільників образними літературними виразами. Цей шлях надає драматизації більш літературної форми та краси, але перетворює драматичну гру на вправу навчання мови. Якщо ж гра проводиться без попереднього заучування тексту, за власною інтерпретацією, тоді розвивається словесна творчість дітей, що знаходить прояв у сюжетоскладанні. Цей шлях формує в малюків уміння знаходити слова, характерні для того чи іншого моменту, героя, ^полегшує для дітей драматизацію більшості казок.¹

Основною підставою для виокремлення таких видів театралізованих ігор, як драматизації, інсценування, ігри на теми художніх творів, В.Федяєвська вважає міру свободи щодо літературного тексту. Так, інсценування вимагає більш точного відтворення літературного тексту; гра за змістом твору припускає певну долю творчих змін у тексті за бажанням дітей.²

Л.Артемова розрізняє театралізовані ігри залежно від виду гри та специфічного сюжетно-рольового змісту. Вона пропонує розподілити театралізовані ігри на дві основні групи: режисерські ігри та ігри-драматизації. У першому випадку дитина як режисер і водночас «голос за кадром», організовує театральну-ігрове поле, акторами, виконавцями в якому є ляльки. В іншому випадку, актори, сценаристи, режисери - самі діти, які за ходом гри домовляються між собою про те, хто чим буде займатися, хто яку роль виконуватиме.³

У програмі А.Богущ «Витоки мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку» подано таку класифікацію, яка включає і способи організації дітей, і зміст театральну-ігрової діяльності, і розмаїття літературних текстів, за якими можуть розіграватися театральні вистави. Автор виділяє ігри-драматизації, імпровізації, інсценівки художніх творів, ігри за сюжетами літературних творів, розігрування потішок, забавлянок, пісень.⁴

¹ Русова С.Ф. Теорія і практика дошкільного виховання.- Львів - Краків -Париж, 1993.

²ФедяевскаяВ.М. Что и как читать и рассказывать дошкольникам.- М., Учпедиз, 1955.

"Артемова Л.В. Театр і гра.- К., 2002.

⁴ Витоки мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку / Укл. А.М. Богущ.- К:

Освіта, 1997.

жетами літературних творів (Р.Жуковська, В.Захарченко, Ю.Косенко) чи як творчі рольові ігри (Т.Маркова).

Так, Т.Маркова зазначає, що у творчих рольових іграх, які виникають і розвиваються під впливом змісту дитячих книжок, діти комбінують уявлення від прослуханих творів з уявленнями, які вони мають про навколишню дійсність в одному ігровому сюжеті. Зв'язок з текстом літературного твору в таких іграх менш стійкий, і діти мають можливість відображати в одному ігровому сюжеті не лише зміст будь-якого конкретного твору, але й окремі епізоди з різних літературних джерел, комбінуючи їх з уявленнями про навколишнє зі свого особистого досвіду. Тобто йдеться про сюжетоскладання як спосіб самостійної організації дітьми літературномовленнєвого матеріалу - сюжету, сценарію -основи гри. Автор досліджує цей вид ігор як «гру для себе», тобто в ситуації, коли діти не спрямовують зусилля на якнайкращий виступ перед глядачами, не беруть на себе ще й подвійну роль автора. Вони грають для себе, щиросердо віддаються ігровій ролі.¹

Короткий огляд наявних класифікацій видів театралізованої діяльності дає змогу оцінити загальні підходи до вирішення цієї проблеми. Проте, оскільки йдеться про розвиток мовлення засобами театрального мистецтва, вважаємо за необхідне більш детально розглянути класифікацію, запропоновану Н.Водолагою, де враховано такі суттєві моменти:

- форма організації: а) моно-гра (індивідуальна), у процесі якої дитина сама і сценарист, і режисер, і виконавець усіх ролей; б) колективна гра, під час якої діти мають розподілити ролі, розвинути сюжет, дібрати костюми, підготувати та показати виставу. Індивідуальна гра дозволяє краще пізнати дитину-дошкільника, знайти ключ до розуміння душі малюка, оскільки в такій грі найбільш повно проявляються індивідуальні особливості дитини, її особистісні якості, водночас колективна гра має більші потенційні можливості щодо прояву й розвитку творчих здібностей дитини;

- свобода відтворення тексту: а) точне відтворення літературного тексту, тобто дослівна передача авторських слів, заучування тексту; б) вільне володіння текстом, яке дає дитині

¹ Художественное творчество в детском саду/Под ред. Н.А. Ветлугиной. - М.: Просвещение, 1974.

224

можливість імпровізувати, змінювати текст, додавати нові події, вводити нові персонажі. Але в будь-якому разі дитина має добре володіти текстом (авторським, власним), оскільки від цього залежить якість відтворення тексту та якість мовлення. Знання тексту надає можливість вільно «відходити» від нього, змінювати його, по-своєму інтерпретувати, тобто виявляється чудовим підґрунтям для розвитку словесної творчості дошкільнят;

- адресність: а) гра «для себе» (маніпулювання, режисерська гра); б) гра «для інших» (показ вистав, інсценування). У кожному з цих видів по-різному проявляються особливості мовленнєвого розвитку. Під час першої - дитина майже не вживає розгорнутих речень, адже гра не розрахована на глядачів, і тому ігрові дії не вимагають пояснень, уточнень. Нерідко сюжет народжується-

ся - на скритому рівні. Така діяльність не потребує спеціальної підготовки. Навпаки, гра «для інших» є більш складною, більш відповідальною, вимагає спеціальної підготовки, репетицій; мовленнєве оформлення ідеї, опис і динаміка подій мають бути зрозумілими іншим.

У поданій класифікації також враховувалась позиція дитини в театралізованій діяльності, мета цієї діяльності, пріоритетність мовленнєвих завдань, вибір матеріалу, які змінювалися на різних етапах діяльності (сприймання театрального видовища, театралізована гра, підготовка театральної вистави (репетиції)).

Н.Водолага таким чином класифікує види театралізованої діяльності:¹

гра - власне гра за своєю суттю; підготовка театральної вистави - це виконання різних вправ, репетиції, своєрідна праця.

Кожен з видів визначає пріоритетність мовленнєвих завдань. Коли дитина дивиться виставу, вона сприймає кращі зразки правильного літературного мовлення, що сприяє подальшому розвитку власного зв'язного мовлення. У процесі театралізованої гри відбувається збагачення та активізація словника дітей, формування вміння самостійно складати, створювати власний сюжет, добирати необхідне мовленнєве оформлення для реалізації задуму, ідеї. Готуючи театральну виставу, дитина також виконує вправи, які сприяють розвитку виразності мовлення, а крім того, засвоює сприйняті раніше готові мовленнєві форми.

¹Водолага Н.В. Театральна абетка. - Донецьк, 2000. - С. 9-11.

Види театралізованої діяльності дошкільників

Флане- леграф, театр акторів, ля- льковий те-
--

Р ежисе- рська гра і іг-	І ольо- ва гра
-----------------------------------	----------------------

Ляль- кового теат- ру, театру акторів, па-

226

У театралізованих режисерських іграх, серед яких ігри з іграшками та ігри-драматизації, дитина або виконує роль режисера та діє за персонажів-іграшок, координуючи їх дії, або в сукупній діяльності з іншими бере на себе будь-яку роль. Ігри-драматизації більш складні, оскільки дошкільникам доводиться співвідносити свої дії з діями партнерів.

Отже, театралізована діяльність у різних її проявах має великі потенційні можливості щодо вирішення завдань мовленнєвого розвитку дошкільників. Причому кожен з видів театралізованої діяльності дозволяє вирішувати конкретні завдання, водночас забезпечуючи величезний позитивний вплив на загальний мовленнєвий розвиток дошкільників.

Організація театралізованої діяльності передбачає формування в дітей певних уявлень про театр і театральну термінологію, що складає пізнавальний напрям спеціального навчання; створення сприятливих умов для ігрової діяльності, спонукання дітей до імпровізації, використання набутих знань у грі, що становить ігровий та сценічний напрям, у процесі якого відбувається формування театральних дій, елементів сценічної виразності.

Отже, за Н.Водолагою, змістовими компонентами театралізованої діяльності виступають: пізнавальний, що надає можливість познайомитися з театром, набути певних знань про театр та людей, які там працюють; ігровий, який дозволяє використовувати набуті знання у грі; сценічний, під час якого діти перетворюються на справжніх акторів.

Змістові компоненти театралізованої діяльності

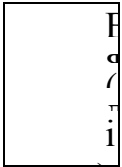

ш

ра

Сту

еп	пр
ети	ави
ція	

227

Комплексний підхід до театралізованої діяльності дозволить упорядкувати мовленнєву роботу, врахувати специфічність мовленнєвих завдань у кожному з напрямів.

Для театралізованої діяльності дошкільників застосовують різні види театру, залежно від використання ігрового матеріалу та способу його розміщення. У дошкільній педагогіці виокремлюють такі види театру: ляльковий, театр маріонеток, пальчиковий, театр на фланелеграфі, тіньовий, - в яких використовують такі матеріали, як іграшки, картинки, ляльки, кокони, топотушки, смикунчики, маріонетки, фланелеграф, фігурки тіньового театру, «живі тіні», що можуть бути розміщені на екрані (театр картинок, тіней, «живих тіней»), ширмі (театр пальчиковий, з ляльками бі-ба-бо, коконів, ляльок, маріонеток, смикунчиків), на столі (театр ляльок, іграшок, топотушок), на фланелеграфі (фланелеграф).

ВИДИ ТЕАТРУ

С посіб розмі- щення ігрового	Ігровий матеріал											
	ма-	то-	сми	ля-	іг-	ля-	ка-	фла	па-	ко-	.	
Ш	Те-			Ля					П			
Ст	атр марі-			льковий								
Ек							Т				іньо	
Ф			і				еатр на				флане-	

Кожен із цих видів театру має специфічні потенціальні можливості щодо розвитку мовлення дітей, їхньої ігрової діяльності. Так, найбільш потенційним щодо складання сюжету виявляється драматичний театр іграшок на столі; для відтворення складних казкових діалогів - ляльковий, пальчиковий театри, театр маріонеток. Фланелеграф, тіньовий театр можна віднести до моно-театру, моно-гри, в яких мовлення пере-

228

ходить на внутрішній рівень. Театр коконів, топотушок, смикунчиків є дуже складним видом, адже вимагає високого рівня розвитку уяви: маніпулюючи, діти створюють певний образ, а власне мовленнєвий супровід залишається поза їхньою увагою.

Театралізована діяльність дошкільників має певні особливості в межах

кожного вікового періоду. Це пов'язано з різним рівнем розвитку мовлення, ігрової діяльності, театральних дій, сприймання літературних творів.

Малюки іноді грають у театр і запрошують глядачами дорослих або однолітків, які їм потрібні лише як атрибут театру. Малюків не турбує, чи зрозуміло й цікаво глядачам те, що вони показують. Діти молодшого дошкільного віку люблять входити в образ, переживають яскраві хвилювання, наслідують дорослих. Але інтерес до такого роду діяльності в них ще не стійкий, не довготривалий. Недостатньо розвинуте й мовлення молодших дошкільників: вони можуть повторити слова за дорослим, але самостійно не створюють фрази. Театральні дії в них виражаються в руховій активності. В ігровій діяльності малюкам необхідне керівництво вихователя. Діти переважно грають поруч. Ігрові дії дітей молодшої групи розгорнуті й фіксуються на основі операцій дії.

Керівництво іграми в молодшому віці передбачає цілеспрямований вплив на зміст ігор дітей, але без підміни їхньої ініціативи й самостійності, що створює умови для розвитку творчості, допомагає малюкам встановити позитивні взаємовідносини.

Якщо для дітей трьох-п'яти років важливе суто переміщення фігурок, тобто маніпулювання іграшками та предметами, що стимулює їхню мовленнєво-творчу діяльність, то у старшому дошкільному віці така театралізована творча гра переходить на вербальний рівень, коли для дітей стає суттєвою сама наявність персонажів, незалежно від їх рухів на сюжетному полі. У старших дошкільників ігрові дії часто мають символічний узагальнений характер, зберігаючи лише загальні риси дій, що надає дитині можливість за короткий час програвати більші «часові відрізки» подій. Старших дошкільників більше цікавить результат ігрової діяльності. Ігри носять колективний характер, довготривалі, з міцно складеним сюжетом, з виконанням правил, які містяться в ролі й обумовлені сюжетом гри. Провідним мотивом гри у цьому віці стає пізнавальний інтерес, який виявляється в прагненні упорядкувати власні уявлення про довкілля.

До старшої групи діти приходять уже з певним запасом

229

ігрових умінь: будувати план-сюжет, розподіляти ролі, самостійно готувати атрибути та декорації, використовувати способи колективного спілкування.

Діти старшого дошкільного віку мають можливість самостійно організувати й здійснювати театральну-ігрову діяльність, вони оволодівають умінням усвідомлено вибирати засоби виразності для самостійної театралізованої діяльності через художній аналіз літературного твору, образів героїв; опановують умінням узгоджувати власні дії з діями учасників гри, самостійно й справедливо розв'язувати суперечки, допомагати товаришам, дбайливо ставитися до ігор, радіти успіхам.

У старших дошкільників з'являється інше ставлення до вистави. Вони прагнуть глибше передати образ героя та показати власне ставлення до нього. Іноді діти вражають виразністю міміки, жесту, слова. У дошкільників ше-

сти-семи років гра-драматизація стає виставою, в якій вони грають «для глядачів», а не «для себе», вона є ніби переходом до драматичного мистецтва.

Залежно від віку дітей змінюється й керівництво театралізованою діяльністю. У педагогіці існують різні погляди щодо ролі вихователя в організації дитячих ігор. На думку багатьох учених, гра - єдиний вид діяльності, в якому дитина виявляє незалежність від дорослих. Необережне втручання дорослих нерідко призводить до того, що гра згасає, перестає викликати інтерес дітей. Науковці відзначають, що не слід втручатися у гру дітей, що таке втручання перетворює її в навчання, «паралізує» дитячу творчість і самостійну вигадливість.

У старших групах більш широко використовуються прийоми опосередкованого педагогічного впливу: організація предметно-ігрового середовища, постановка перед дітьми проблемних ігрових завдань, допомога у плануванні діяльності, попередня мовленнєва робота тощо.

Дітей старшого дошкільного віку навчають складати сценарії до театральних вистав і театралізованих ігор. Навчання дітей дошкільного віку сюжетоскладання досліджувала Н.Водолага. Нею була розроблена методика навчання дітей складати сюжети для театралізованих вистав.

За Н.Водолагою, вихователь починає процес колективного сюжетоскладання з пропозицій щодо основної сюжетної лінії. Спочатку за допомогою запитань діти утворюють образи персонажів, уявну картину подій. Надалі педагог пропонує

230

зв'язно разом (один починає фразу, другий продовжує) розповісти про початок подій. Наступним етапом роботи є обговорення за допомогою запитань основної частини розповіді. З-поміж висловлених діти обирають той варіант, який їм більше до вподоби. І знову діти завершують цей етап проголошенням цілісної розповіді. Аналогічно відбувається робота над останньою частиною твору. Наприкінці колективного сюжетоскладання вихователь пропонує дітям визначити, який епізод твору вони будуть ілюструвати. Заняття завершується складанням на основі ілюстрацій спільного твору, виготовленням книжки з картинками до складеного сюжету, показом сюжету.

Дітей заохочують також до розробки сценаріїв на основі комбінування сюжетів. Ця робота відрізняється від попередньої тим, що сюжет дітям задається від початку. Запропонований сюжет діти мають збагатити, доповнити діалогами, описом дій персонажів. Покажемо, як будується така робота на прикладі фрагменту заняття з розробки дітьми сценарію. Наприклад, складення сюжету нової казки.

Хід заняття. Після бесіди про улюблені дитячі казки, вихователь повідомляє, що герої одних казок можуть ходити в гості до другої казки, тобто казки можна змішувати, і пропонує поєднати казку «Лев та заєць», в якій дід думав, що зайчик найбоязливіший, що він усіх боїться, а насправді Заєць був розумний і перехитрив лева, з «Казкою про хороброго зайця».

- Розкажіть казку, що у вас вийшла.

Діти склали казки, розповідали свої варіанти, обирали найкращий

варіант, показували складений сюжет. Наприклад, «Хоробрий заєць».

Дія 1. (Лісова галявина. На пні сидить заєць).

Заєць: - Нікого я не боюся! Набридло мені боятися! От не боюсь і все тут!

(На галявині збираються старі зайці, маленькі зайчата).

Старий заєць: - Гей, ти і вовка не боїшся?

Заєць: - І вовка не боюсь, і лисиці, і ведмедя! Нікого не боюся!

Молоді зайчата: - Який смішний заєць! Так не буває!

(Зайці стрибають на галявині, сміються).

Заєць: - Як попадеться мені вовк, то я його з'їм!

Старий заєць: - Який нерозумний заєць.

Дія 2. (Ліс. З'являється вовк. Зупинився. Прислухався. Щось почув. Став підкрадатися).

Вовк: - Ось би зайчика з'їсти. Ох, і голодний я. (Зайці не бачать вовка, сміються, веселяться).

Заєць: - Слухайте ви, боягузи! Слухайте і дивіться на мене! Я... Я... Я...

231

(Заєць побачив вовка. Підстрибнув заєць вгору і побіг тікати. Вовк злякався, побіг геть. Всі зайці поховалися під куші).

Старий заєць: - Он як налякав наш заєць вовка. Якби не він, не бути нам живими.

Молоді зайці: - Молодець!

Заєць: - А як ви думали! Я нікого не боюсь.

Дія 3. (По лісу йде дід. Заєць сидить на пні).

Заєць: - Я самий хоробрий!

Дід: - Оце тобі! Та ти такий боягуз, ти ніякого звіра не міг ніколи спіймати.

Заєць: - А кого ти боїшся?

Дід: - Лева.

Заєць: - Так я його тобі спіймаю.

(Заєць біжить лісом. Прибіг. Зупинився біля хатки лева).

Лев: - Що тобі, зайчику-побігайчику, треба? Чи тебе хто образив?

Заєць: - Ні! Але в нашому лісі з'явився страшний звір. Він сидить у криниці і нікому не дає напитися. Всі звірі гинуть.

Лев: - А ну веди мене до криниці. (Криниця. До неї підходять лев і заєць. Лев нахиляється, придивляється).

Лев: - Го-го-го! (Лев протягає лапу у криницю, щоб дістати ворога. Сердиться. Стрибає у криницю. Не може вилізти).

Заєць: - Ну, що я казав? Я самий хоробрий, самий сильний! Я самого лева впіймав!

У результаті цілеспрямованого навчання діти навчаються самостійно будувати діалоги; самостійно складати сюжети, розробляти сценарії і відтворювати їх у підготовленій власними силами та показаній виставі одного з видів театру (лялькового, пальчикового, театру іграшок, театру картинок). Така робота позитивно впливає на збагачення власних ігор дітей, вони починають

самі легко змінювати сюжети. Складені дітьми сюжети стають значно багатшими, ігри тривають довше, підвищується мовленнєва активність дошкільників.

3.2. Організація і проведення театральних вистав у дошкільному закладі

Діти дошкільного віку дуже люблять театральні вистави, їх показують у кожній віковій групі, як на заняттях, так і в повсякденному житті. Використання театрів збагачує естетичне сприймання дітей, а їх участь у них сприяє розвитку виразної, образної мови, мислення і пам'яті. Організація театральних

232

вистав з дітьми дошкільного віку розвиває у них творчі здібності, пояснювальне зв'язне мовлення при обміні думками та навчає складанню розповіді про побачене. Герої театральних вистав емоційно впливають на дітей, і діти сприймають їх за реальних істот: переживають разом з ними, засуджують їх негативні вчинки, вчаться бачити і розуміти прояви дружби, правдивості, хоробрості, винахідливості, взаємодопомоги. У зв'язку з цим у дітей розвивається вміння осмислювати явища навколишнього життя, відбувається засвоєння норм і правил поведінки.

Отже, театр не можна розглядати лише як розвагу, він має важливе освітнє і виховне значення. Існують різні види дитячих театрів, які використовуються в роботі з дітьми дошкільного віку¹: театр петрушок, пальчиковий театр, настільний театр, тіньовий театр, фланелеграф. Звичайно, в умовах роботи дошкільних закладів можливе лише використання невеликих, нескладних спектаклів з допомогою картинок, іграшок, ляльок, фланелеграфа тощо. Але важливо, щоб їх покази були різноманітними і систематичними.

Найпоширеніший - це театр іграшок і петрушок. У театрі іграшок використовують звичайні дитячі іграшки, тому показ театру іграшок не вимагає від вихователя особливої підготовки й виготовлення ігрового обладнання. Використовуючи звичайні іграшки, вихователь може розігрувати й показувати дітям невеликі цікаві сценки. У театрі іграшок можна показувати сценки за змістом художніх творів або розігрувати тематичні сценки-спектаклі («Зустріч нової ляльки», «Незнайко-відгадайко», «На гойдалці», «Гра у схованки», «Котик і Катруся», «Хворий зайчик»). Щоб показати дітям виставу, вихователь має добре підготуватися: дібрати простий за сюжетом сценарій для показу дітям, щоб можна було без ускладнень показувати рухи й дії іграшок; підготувати іграшки розміром до 30 см відповідно до реального співвідношення між персонажами (дівчинка більша за вовка, ведмідь більший за зайця, мишка менша від котика і т. ін.). Бажано, щоб всі іграшки були з однакового матеріалу - дерева, пластмаси, м'які, пап'є-маше тощо. Крім іграшок-персонажів, можна використати й інші іграшки й предмети для оформлення інтер'єру, декорацій: посуд, стіл, стілець, кошик і т. ін.. Іграшки для оформлення мають відповідати за розмірами іграшкам-персонажам, щоб ведмедик міг сісти на стілець, лягти у ліжку, лялька - сісти в машину і т. ін.

¹ Див. Караманенко Т.Н., Караманенко Ю.Г. Ляльковий театр - дітям.

Театр іграшок показують на столі, рухаючи іграшками і промовляючи за них, а діти сидять довкола. Важливо, щоб іграшки, які будуть потрібні вихователю для показу, були в певному порядку, відповідно до сценарію. Текст сценарію вихователю потрібно знати напам'ять, щоб узгоджувати його із своїми рухами. Усе це вимагає попередньої підготовки. До показу вихователь має навчитися передавати через дії відповідний стан почуттів персонажів, їх переживання: зайчик радіє - він стрибає; якщо зляканий - іграшка тремтить у руках вихователя, якщо здивований - розводить лапки, якщо плаче - закриває мордочку лапками і т. ін.

Дуже зручні для такого показу м'які іграшки. У них легко рухаються частини тіла, вони красиво оформлені, яскраві, об'ємні. Тримати іграшки потрібно таким чином, щоб пальці були захищені під руками іграшки. Якщо іграшки розмовляють між собою, то їхні обличчя мають бути звернені одне до одного. При цьому іграшка, яка промовляє, легенько рухається, а якщо припиняє розмову, стає нерухомою. Показуючи виставу, слід уникати зайвих рухів, жестів, дивитися на іграшку; не потрібно затримувати вільну руку на столі. Після вистави доцільно дати дітям роздивитися іграшки, пограти з ними.

Театр іграшок особливо широко використовується в молодшій і середній групах. У старшій групі театр іграшок показують у другу половину дня з метою розваг, веселих ігор або залучають дітей до самостійного показу іграшкового театру.

У молодшій і середній групах показ театру іграшок планується на заняттях з художньо-мовленнєвої діяльності з метою закріплення змісту художніх творів або ознайомлення з новими іграшками. Так, у молодшій групі показують прості невеличкі сценки, в яких дієвими особами є іграшки. Починати роботу слід не з показу сюжетних сценок, а з простих розповідей про якусь одну іграшку, тобто здійснювати обігрування іграшок через розповіді-покази.

Наприклад, розповідь-показ «Зустріч нової ляльки» у другій молодшій групі (через театр іграшок).

Мета: ознайомити дітей з новою дидактичною лялькою Оленкою, описати її зовнішній вигляд. Закріпити назву частин тіла, обличчя, одягу. Виховувати бережливе ставлення до ляльки, бажання з нею гратися.

Хід заняття. Стук у двері. Вихователь вносить нову велику ляльку. Лялька вітається з дітьми.

«Цю ляльку Ольга Іванівна купила в Києві. Йшла вона вулицею й побачила вітрину іграшкової крамниці. «Потрібно купити дітям іграшки», - подумала Ольга Іванівна і зайшла до

крамниці. На полицях у крамниці було багато різних ляльок. Але їй сподобалася та, що стояла на самій верхній полиці.

- Покажіть, будь ласка, мені цю ляльку, - звернулася вона до прода-

вця. Продавець взяла високу драбину, зняла ляльку й подала.

У ляльки було світле волосся, великі блакитні очі, рожеві щічки. На ній було рожеве платтячко, білі шкарпетки, жовті черевики, голубий бант. Дуже сподобалася Ользі Іванівні ця лялька. Сьогодні вона принесла її вам і розповіла мені, як купувала ляльку.

- Як ми її назвемо? (Діти називають Оленкою). Бережіть ляльку, щоб вона завжди була охайною і гарною.

Розповідаючи про ляльку, вихователь легенько рухає її, дивиться на неї, розправляє платтячко, бантик тощо.

Надалі можна перейти до показу нескладних театральних дій. Так, зайчик, ведмедик або собачка можуть загадувати дітям загадки; відгадувати, хто їх брав за лапку; розмовляти з дітьми; звертатися до них із запитаннями або відповідати на запитання; танцювати, співати, розповідати веселу пригоду і т. ін.

Для дітей середньої групи показ вистав театру іграшок здійснюється як на заняттях, так і в другу половину дня як розвага. Метою таких занять є спонукання дітей до сприйняття й розуміння змісту розповіді, казки чи літературного твору за допомогою яскравих іграшкових образів.

Наприклад, розповідання української народної казки «Колосок».

Мета: вчити дітей слухати казку, розуміти казкові події, ситуації, оцінювати поведінку героїв. Матеріал: іграшки, колосок, ступа.

Хід заняття. Вихователь показує дітям колоски, розтирає кілька зернінок, розглядає з дітьми борошно, що утворилося.

- Де ростуть колоски? Хто їх вирощує? Що потім роблять з колосків? - запитує вихователь.

На заняття приходять мишенята Круть і Верть (іграшки). Вихователь запитує дітей, чому в мишенят такі дивні імена? Розповідає казку, здійснюючи показ дій за допомогою іграшок (півника, мишенят). Запитує: «Як звали мишенят? Чому? Які вони були? Який був півник? Що він знайшов? Що зробив із зерном? Що сказав півник мишенятам? Чому півник не дав їм пирога?»

Вихователь пропонує ще раз, але вже за допомогою театру іграшок пригадати останній епізод казки, де мишенята, зрозумівши свою провину, пішли без пирога. Запитує в дітей: «Як ви думаєте, якщо півник ще одного разу знайде колосок, як

235

повинні вчинити мишенята?» Обговорення змісту прислів'їв: «Вмієш їсти, вмій і заробити», «Хочеш їсти калачі - не сиди на печі», «Праця людину годує».

Показ театру іграшок можна використовувати й на заняттях з розвитку мовлення. Наприклад, друга молодша група.

Мета: зв'язне мовлення. Учити дітей описувати іграшки, складати розповіді з 3-4 речень. Граматика. Закріпити вживання прийменника між, порівняльних ступенів прикметників (більша, менша, вища, нижча). Матеріал. Набір іграшок: зайчик, лисичка, великі й малі пірамідки, конячки, машини.

Хід заняття. На гостини до дітей прийшов зайчик, іграшки. Діти називають і описують іграшки. З'являється лисичка. Зайчик заметушився. Вихователь: «Зайчик злякався лисички, хоче сховатися від неї між іграшками.» Лисичка йде, крадеться, шукає зайчика. Стриб, стриб - сховався зайчик. Де сховався зайчик? (Між високою і низькою пірамідками). А тепер? (Між великою і маленькою машинами) і т. ін.

Заняття з розвитку мовлення в середній групі.

Мета: Зв'язне мовлення. Учити описувати ляльку за зразком вихователя.

Словник. Вчити добирати синоніми (прикметники, дієслова), збагачувати словник іменниками. Граматика. Закріпити вживання роду іменників та узгодження іменників з прикметниками. Матеріал: лялька, бабуся, Оленка, Катруся.

Хід заняття. З'являється «бабуся» і гукає: «Оленко! Катрусю!». Виявляється, що її онуки загубилися. Бабуся звертається до дітей з проханням допомогти знайти дівчаток. Вона їх описує: «У Оленки біле волосся, блакитні очі. Оленка вдягнута в жовту сукню з чорними горошинами, з чорним комірцем та бантом на сукні. На ногах жовті шкарпетки, чорні черевички. На голові великий жовтий бант. Катруся в червоній сукенці в чорні горошини з чорним комірцем і чорним бантом. На ногах червоні шкарпетки, чорні туфельки, на голові червоний бант.» Бабуся сідає і чекає. З'являється Оленка. «Хто це йде?» - запитує бабуся. - Розкажіть мені, діти, хто це йде, бо я вже погано бачу».

Діти описують ляльок: спочатку Оленку, а потім Катрусю. Вихователь звертає увагу дітей на ляльок.

Запитує: «Волосся яке? Очі які? Сукня яка?» і т. д.

Театр тіней має суттєве значення для мовленнєвого розвитку дітей. У театрі тіней показують знайомі дітям казки, поєднуючи образи-фігурки із словом, художнім текстом.

Театр тіней використовують у всіх вікових групах. У молодшій і середній групах на заняттях показують знайому дітям

236

казку, щоб уточнити й поглибити розуміння її змісту. У старшій і підготовчій групах театр тіней показують здебільшого у другій половині дня. У всіх вікових групах у театрі тіней слід показувати лише знайомі дітям художні твори. Твір, з яким діти вперше ознайомляться через театр тіней, втрачає для них художність і виразність, особливо в молодшому дошкільному віці, бо дітей більше приваблюють рухи і дії героїв, ніж зміст твору.¹

Успіх показу театру тіней залежить від підготовки вихователя, вибору твору. Найчастіше з цією метою використовують казки. У казках - улюблені герої дітей, в них мало описів, багато дії. До показу вихователь виготовляє предмети, які будуть відкидати тіні на екран розміром 40-50x80 см.

Кімнату, де сидять діти, можна затемнити, а екран - освітити прикріпленою за ним на відстані 1,5-2 м електричною лампою. У сонячні дні можна показувати театр тіней, користуючись світлом сонця. Екран слід влаштувати

так, щоб сонячне світло з вікна падало на екран з протилежного від глядача боку (із-за спини вихователя). Вихователь має розповідати казку так, щоб на екрані не видно було планки, за яку вихователь тримає силует, а рухи силуетів відповідали словам вихователя. Казку потрібно знати напам'ять, читати її виразно, відтворювати голосом розмову різних дійових осіб.

Під час показу театру тіней не потрібно робити дітям зауважен-ня дисциплінарного характеру. Перед початком заняття вихователь повідомляє дітям, яку казку вони слухатимуть і дивитимуться в театрі тіней. По закінченні показу не слід ставити дітям запитання за змістом показаного твору, а слід дати їм можливість пережити свої почуття. Коли ж у дітей виникають запитання, потрібно дати на них чітку й точну відповідь. Через два-три дні після показу вихователь проводить з дітьми роботу, спрямовану на закріплення. У старшій і підготовчій групах це може бути малювання за змістом казки, бесіда чи розповідь дітей про те, що вони бачили, що найбільше сподобалось і чому.

Театр петрушок дістав свою назву від популярного й старовинного лялькового героя - Петрушки. У цьому театрі все об'ємне. Лялька-Петрушка одягається на руку і діє над ширмою. Для театру петрушок потрібно мати ширму і комплект ляльок-петрушок. Цей театр ще називають ляльковим театром. Він вимагає серйозної і довготривалої підготовки: виготовлення як ляльок, так і декорацій. Як їх зробити і які спектаклі

¹Лещенко О.М. Методика навчання дітей рідної мови і граматики. - К.: Вища шк., 1972 -С. 231.

237

підготувати, розповідається у посібниках.¹ Це показ вистав за змістом добре відомих казок («Теремок», «Колобок», «Вовк і семеро козенят» і т. ін.) та спеціально розроблених сценаріїв («Потрушені друзі», «Веселі котики», «Хто в чемодані», «Петрушка-помічник», «Петрушчин цирк» і т. ін.).

Вихователь має навчитися добре водити ляльку-петрушку на ширмі: спочатку показувати головку ляльки, потім її тулуб, на рівні колін лялька має рухатися весь час. Нерухома лялька дітям нецікава, вони втрачають до неї інтерес. Тому вихователь має вміти рухати ляльки обома руками, знати текст напам'ять, вміти своїм голосом інтонувати голоси і передавати характерні особливості персонажів, узгоджувати свої рухи з музичним супроводом. Ляльковий театр або театр петрушок показують у всіх вікових групах у другу половину дня як розвагу, тому тут велике значення надається оформленню й музичному супроводу вистав. Показувати вистави потрібно окремо для молодших і старших дітей. Дітям молодшого дошкільного віку доступні прості за змістом вистави, де їм все зрозуміло; дії, які відбуваються, вони сприймають як справжнє реальне життя, тому для молодших дітей організують показ казок, коротеньких оповідань, сценок, віршів і навіть пісень.

Старшим дітям показують літературно-музичні композиції, байки, казки, літературні твори.

Крім того, разом з дітьми старшої групи організують показ театру петрушок для малюків. У роботі з дітьми молодшої і середньої групи ляльки-

петрушки можуть використовуватись у рухливих і дидактичних іграх, сюрпризних моментах і ситуаціях, на музичних заняттях і розвагах. Наприклад, дидактична гра-розвага з музичним супроводом «Подарунки».

Матеріал: великий кошик, ляльки-петрушки, півник, чебурашка, гуси, коза. Ведучий - сніговик (інший вихователь) пропонує подивитись, які подарунки надіслав дід Мороз дітям. Сніговик пропонує відгадати загадки. Загадує загадку про півника і дістає з кошика півника-петрушку, одягає на руку і водить над краями кошика. Півник кукурікає і просить заспівати про нього пісеньку. Аналогічно з'являються над кошиком-ширмою інші персонажі, про які загадує загадку Сніговик. Діти наслідують їхні голоси, співають про них пісні, читають вірші. Різновидом театру петрушок є пальчиковий театр, або театр п'яти пальців. Для його показу використовуєть лише головки персонажів, (набори), які одягаються на вказівний палець руки.

¹ Т.Н. Караманенко, ЮХ.Караманенко. Ляльковий театр дітям. - К., 1986., Ге-нова Г.В. Театр для малюків - М., 1968.

238

Головки персонажів виготовляють з паперу, картону, (розмір 4-7см, із кишенькою-трубочкою для вказівного пальця на зворотному боці), пап'є-маше, пінопласту, кульок з настільного тенісу, матерії тощо. Останні три пальці (мізинець, вказівний і великий) вставляють у костюм-рукавичку, яку шиють з матерії відповідно до образу персонажу. Для показу інсценівки, як і для театру петрушок, використовується також ширма. У молодшій і середній групах виставу показує вихователь, а у старшій групі до вистави залучають дітей. Пальчиковий театр, як і театр петрушок, використовується в усіх групах з метою розваги. Діти старшої групи можуть показувати самостійно спектаклі для малят.

Настільний театр - це театр іграшок з декораціями, які виготовляють спеціалізовані фабрики іграшок. Це готові комплекти (фабричні) настільного театру на тему народних казок і літературних творів, які можна придбати у крамницях. Крім того, вихователі разом з дітьми можуть і самі виготовити фігурки персонажів і декорацій до будь-якого настільного театру з цупкого паперу, картону або фанери і розфарбувати їх з обох боків. Фігурки персонажів у настільному театрі специфічні: вони мають певне незмінне статичне положення і в більшості випадків їх потрібно зображати у профіль. Цей вид театру одержав ще назву картонажний театр, оскільки персонажі виготовляють або з картону, або з дерева. Вистави настільного театру можуть показувати як вихователі (у молодшій і середній групах), так і самі діти у старших групах. Для показу настільного театру потрібно добирати відповідні літературні твори (або складені вихователем чи дітьми). Якщо в літературному творі чи сценарії є місця, дії яких картонні персонажі виконати не можуть, то їх просто зачитують (чи розповідають) без показу. І саморобні, і фабричні фігурки-персонажі та декорації мають спеціальні підставки, за допомогою яких вони стоять на столі-сцені. Щоб не було видно рук під час пересування фігурок, спереду сцени можна поставити однотонний бар'єр з картону висотою 8 см як частину декорації до вистави. Вихователь має навчитися плавно рухати

фігурки по столу, узгоджувати рухи з розповіданням тексту. До розповідання тексту в картонажному театрі ставляться особливі вимоги: потрібно вміти передати манеру розмови певного героя, показати його характер. Як же практично організувати показ вистави настільного театру? Діти сидять півколом або у два ряди перед столом-сценою, за 3-4 метри до столу. За столом вихователь

239

показує виставу. На столі розміщується декорація і все необхідне для здійснення показу настільного театру. Показувати настільний театр можуть і декілька осіб. Вистава може супроводжуватися музикою, шумовими ефектами (голоси пташок, тупіт коня, шум дощу тощо).

Розрізняють кілька видів настільного театру: в одному театрі вистава йде на сцені-ширмі, в іншому—на сцені, подібній до коробки (картонажний театр), а в площинному театрі вона виготовляється з двох частин картону.¹ По-різному в них пересуваються і фігурки персонажів: руками, за допомогою магніту, металевих стрижнів або вузької довгої стрічки картону. Якщо інсценівка передбачає показ усіх дій на основі однієї і тієї самої декорації, то використовують сцену-ширму. Якщо вистава потребує зміни декорації, то можна виготовити книжку-ширму з картонними сторінками, на яких наклеєні декорації. Книжку розміщують позаду ширмочки або в центрі, із зміною дій вистави поступово гортають її сторінки. Фігурки для площинного настільного театру мають бути рухливими. Для цього всі рухомі частини виготовляють зйомними і прикріплюють їх до тулуба за допомогою металевих заклепок. Рухомими у персонажів-звірят можуть бути голова, лапи, хвіст тощо.

У виставах картонажного театру можна використовувати як площинні, так і об'ємні фігурки персонажів, виготовлених з картону й паперу. Двобічні об'ємні ляльки виготовляють за принципом ялинкових іграшок. Пересуваються вони за допомогою нитки, дротика, вузької стрічки картону. Сцену виготовляють з картону або цупкої фанери у формі прямокутної коробки без бокових частин. Через бокові краї коробки здійснюється показ вистав на підлозі сцени. Задня частина коробки слугує для декорації. Декорації виготовляють на окремих шматах картону, які потім вставляють у коробку-сцену. Можна використовувати й рухому декорацію.² Її використовують тоді, коли потрібно передати швидкий рух персонажів у виставі. У такому випадку декорації малюють на кількадеметровій паперовій стрічці і вставляють у задню стінку сцени-коробки, як в екран саморобного телевізора. У потрібний момент стрічку пересувають, щоб створити враження швидкого руху персонажу. Наприклад, фігурка-персонаж повинна рухатися праворуч, а декорацію швидко рухають ліворуч. Декорації

¹ Див. Г.В. Генев. Театр для мал'йшей. - М.: Просвещение, 1968. - С.14.

² Тамсамо. С. 29.

240

можна виготовляти по-різному — як багатоскладову ширму-трильяз, типу книжки на картонному колі-вертушці, що дозволяє їх швидко змінювати в ході вистави.

Широкі можливості для роботи з дітьми дошкільного віку з ознайомлення їх з художніми літературними творами дає книжка-театр.¹ Так, Г.Генов описує три види такого театру:

- книжка-альбом (розміри 19x29 см) з намальованими у процесі дії малюнками;

- книжка, в якій всього чотири сторінки (розмір 30x20 см), на яких намальовані декорації, а знизу на кожній сторінці приклеєна кишенька глибиною 5-6 см, куди у процесі розповіді вихователь вставляє картонні фігурки дієвих осіб;

- книжка з намальованими декораціями й рухливими фігурками-персонажами. Персонажі рухаються за рахунок частин, скріплених дротиками, які виступають на 0,5 см над поверхнею кожної сторінки (вертикально чи горизонтально).

Сторінки оформляються в єдиний сюжет, з'єднуються і подаються у вигляді книжки-театру із спеціально виготовленими до неї яскравими обкладинками.

Вихователі можуть використовувати означені види настільних театрів з різною метою як на заняттях, так і в повсякденному житті як розваги.

Наприклад, заняття з художньо-мовленнєвої діяльності у другій молодшій групі.

Тема: Показ настільного театру «Рукавичка».

Мета: закріпити зміст казки, вчити відтворювати діалогічне мовлення, виховувати інтерес до перегляду настільного театру. Матеріал: фігурки до настільного театру за змістом казки.

Хід заняття. Вихователь розповідає казку, показує настільний театр, залучає дітей до відповідей та звуконаслідування в ході розповіді. Запитання після показу: -Хто жив у рукавичці? Як жили звірі? Що трапилось з рукавичкою?

Середня група. Тема: Показ настільного театру за казкою «Лисиця і гуси».

Мета: вчити дітей співвідносити текст казки з рухами персонажів настільного театру, емоційно сприймати художні твори, відчувати характер героїв, авторську інтонацію, висловлюватись у процесі переказу казки. Матеріал: картонажний настільний театр за змістом казки, декорації.

'Див. Г.В. Генов. Театр для малішей. - М.: Просвещение, 1968. - С. 53-60.

241

Хід заняття. Показ настільного театру.

Бесіда: Що сказала лисиця гусям? Яке прохання висловили гуси? Як вони перехитрили лисицю? Чому лисиця не з'їла гуски? Як гуси співали пісню?

Діти співають пісню, звуконаслідують. Розповідають уривки казки.

Середня група. Тема: Показ настільного театру «Ведмедик хворий».

Хід заняття: На столі книжка-декорація: гірка, лавка, ведмедик. Вихователь розповідає текст інсценівки. Після розповіді запитує в дітей: «Чому

ведмедик захворів? Розкажіть, хто допоміг ведмедику». Прислів'я: «Товаришеві завжди допомагай, товариша завжди виручай».

Вихователь: «Хто у ведмедика товариш? Ведмедик великий, а зайчик який?»

- Узимку холодно, можна застудитись. Вип'ємо гарячого чаю. І вже на столі є чашечки. Чай гарячий, візьміть у руки чашечки і дмухайте, щоб чай охолов. Діти дмухають на чай. Частують ведмедика гарячим чаєм.

Різновидами настільного театру є магнітний театр і театр «живих картинок». Для магнітного театру сценою може бути коробка прямокутної форми з картону, відкрита з одного боку глядачам і закрита до низу з трьох боків матерією чи кольоровим папером.¹ Найкраще «підлогу» сцени зробити скляною (скло протерти мокрим піском чи наждачним папером до матового стану). Фігурки-персонажі виготовляються двобічними з цупкого картону на підставці, до якої прикріплюється металева пластина чи голка. Персонажі будуть пересуватися у будь-якому напрямі від рухів магніту, який вихователь водитиме під скляною «підлогою» сцени. Через матове скло глядачі не будуть бачити рух вихователя, а педагог матиме змогу бачити, куди підставити кусочок магніту для того, щоб фігурка рухалася. Отже, персонажі інсценівок будуть рухатися, танцювати, виконувати дії. Через магнітний театр в усіх вікових групах можна показувати сценарії, складені дітьми і вихователем: розповіді-інсценівки, за літературними творами, віршами, казками, загадувати загадки, розігрувати музичні композиції, народні пісні («На зеленому лужку», «Веселі гуси», «Як на тоненький льодок», «Зайчик»). Вихователь може використати виставу Г.Генова «Магнітний цирк» (акробати, жонглери,

¹ Див. Г.В. Генов. Театр для малишей. - М.: Просвещение, 1968. - С.41-48.

242

вершники, дресировані звірі тощо).¹ Вихователь має навчитися керувати фігурками за допомогою магніту, узгоджувати свої рухи з текстом, музичним супроводом. У магнітному театрі можна використати й декорації. Їх виготовляють з паперу і прикріплюють до коробки-сцени.

У кожній віковій групі вихователі можуть скласти свій репертуар показу вистав через магнітний театр. Наприклад, у молодшій групі можна показати такі казки й оповідання, як «Колобок», «Три ведмеді», «Курчатко», «Курочка ряба», К.Чуковського «Про ведмедя». У середній групі: «Лисичка-сестричка і сірий вовк», «Хто сказав «няв»?», «Рукавичка». У старшій групі: «Коза-дереза», «У сонечка на гостинах», «Зимівля звірів», «Колосок» і т. ін..

Театр «живі картинки» використовується в дошкільних закладах у роботі з дітьми раннього і молодшого дошкільного віку. Персонажі - площинні картинні фігурки (без ніг). Ноги -прямокутні ковпачки, зшиті з тканини однотонного кольору (розмір прямокутника 2,5х5 см складеного наполовину). Два ковпачки однакового кольору одягають на вказівний і середній пальці - це ніжки в чобітках. На зап'ястя руки за допомогою гуми (аптечної) прикріплюється фігурка по талії персонажу. Відповідно до сюжету, розігрується інсценівка. Діти старших груп можуть самостійно інсценувати для малят відомі

їм вірші, пісні, оповідання, казки, розповіді.

Всі види театрів рівномірно плануються в кожній віковій групі впродовж року як на заняттях з художньо-мовленнєвої діяльності, так і з метою розваги в самостійній художньо-мовленнєвій діяльності дітей.

3.3. Драматизація та інсценування художніх творів

Гра-драматизація є самостійним видом театральної-ігрової діяльності дітей. Вона нагадує театральну виставу, де діти виступають у ролі акторів. Джерелом гри-драматизації є художній літературний твір, зміст якого діти відтворюють у грі, тому характер ігрової діяльності дітей цілком залежить від змісту художнього твору.

Отже, драматизування означає розігрування в ролях художнього літературного твору і відтворення характерних рис

'Див. Г.В. Генев. Театр для малішей. - М. :Просвещение, 1968. - С.47.

243

його героїв із збереженням послідовності авторського сюжету. Ігри-драматизації дають широкий простір для виявлення в дітей творчих здібностей, самостійності й ініціативи. Драматизуючи, діти опановують мову: розповідають, декламують, ставлять запитання, відповідають тощо.¹

Роль гри-драматизації в розвитку творчих здібностей дітей дошкільного віку досліджувала Н.Карпинська. Результати дослідження засвідчили, що гра-драматизація - діяльність, яка вимагає від її учасників необхідних здібностей, умінь і навичок, адже в тексті художнього твору, який драматизують діти, немає вказівок щодо виконання ролей, ігрових дій. Ці дії дітям потрібно придумати, творчо втілити в життя за допомогою міміки, жестів, інтонації, рухів. Для цього потрібні творчі здібності, вигадка, фантазія. Ігри-драматизації не виникають спонтанно, вони спочатку пропонуються вихователем. Драматизуючи художній твір, діти мають зіставляти свою поведінку з поведінкою інших учасників гри, у ході дій використовувати всі можливі засоби передачі характеру свого персонажу (інтонацію, міміку, рухи). А для цього потрібно глибоко осмислити і знати художній твір. Гра-драматизація є завершенням процесу сприймання літературного твору. Глибоке осмислення змісту художнього твору є однією з умов його успішної драматизації. За даними Н.Карпинської, у дітей спостерігається як повне розуміння змісту художнього твору і плану своїх дій у виконанні ролей, так і відсутність умінь і навичок реалізації ролі у грі.¹

Крім того, одні діти у виконання своєї ролі вносять ініціативу, творчість, фантазію, вигадку, а інші - діють лише за вказівкою вихователя, виконуючи його конкретні завдання у зв'язку з виконанням взятої на себе ролі. З метою розвитку творчих здібностей та їх прояву в іграх-драматизаціях, Н.Карпинська пропонує вчити дітей: виразно, голосно й чітко розмовляти у грі; змінювати темп мовлення, силу голосу; дотримуватися певної інтонації, рухів відповідно до взятої на себе ролі; узгоджувати мовлення, рухи і міміку; не відволікатися від гри; взаємодіяти в колективі. Усі ці навички діти набувають під час організованого навчання з різних розділів програми й роботи в повсякденному житті. Значну роль у цьому відіграють заняття з виразного

читання дітьми віршів, розповідання казок, оповідань, а також розглядання ілюстрацій у куточку книги під

¹ Див. А Богуш, Н. Орланова, В. Лихолетова. Методика розвитку рідної мови та ознайомлення з навколишнім у дошкільному закладі. - К: Вищ. шк., 1992.

² Н.С. Карпинская. Художественное слово в воспитание детей. - М: Педагогика, 1972. -С. 132-133.

244

керівництвом вихователя, який звертає увагу дітей на особливості поведінки певних героїв художнього твору, зображених на малюнку, їхню позу, рухи, міміку. Щоб донести до дітей особливості мовлення певного персонажу, потрібно організувати перегляд діафільмів, діапозитивів, кінофільмів, телепередач, слухання грамзаписів у виконанні артистів художнього слова.

Для досягнення успіхів у гри-драматизації велике значення має створення інтересу до неї. Для цього організують відвідування театру і перегляд спектаклів у ньому.

Під час обговорення переглянутого загострюють увагу дітей на гри артистів, їхньому одязі, декораціях сцени. Якщо спектакль був організований в дошкільному закладі, можна провести бесіду з артистами про їхню працю. На музичних заняттях, заняттях з художньої літератури слід вчити дітей інтонувати голосом, втілюватися в позу, настрої, душевний стан, характер героїв. У повсякденному житті можна планувати виконання тренувальних вправ на кшталт: виконати різною інтонацією пісеньку Колобка (радісно, сумно, здивовано); зобразити зустріч Машеньки з ведмедями; відтворити голос хитрої лисички; показати як рухається ведмідь, вовк, заєць. Під впливом навчання діти поступово оволодівають уміннями й навичками, необхідними для гри-драматизації, впевнено користуються ними, удосконалюючи й підвищуючи свій рівень творчих здібностей. Якщо діти молодшого дошкільного віку виявляють інтерес до гри-драматизації лише з приводу участі в ній, то старших дошкільників уже цікавить якість виконання ними ролей. У них розвивається вміння оцінювати виконання ролей своїми товаришами, формуються навички самоаналізу.

У дошкільному закладі проводять ігри-драматизації за змістом казок, оповідань і сюжетних віршів, їх проводять у різних вікових групах. У молодшій і середній групах дітей вчать драматизувати на заняттях з розділу «Художньо-мовленнєва діяльність». У старшій групі ігри-драматизації проводять як на організованих заняттях, так і в години розваг. Діти старшої групи можуть драматизувати казки для малят.

Успіх гри-драматизації залежить від правильного вибору літературного твору. Тому художній твір для драматизації має бути в повному розумінні слова драматичним твором, де дії героїв цікаві, їхні вчинки повчальні, ситуації конфліктні. У літературному творі повинні мати місце короткі монологи й діалоги дійових осіб. У гри-драматизації в діалогах і мовленні персонажів, ролі яких виконують діти, допускається відхилення

245

від тексту художнього твору. Якщо художній твір написано не у прозовій, а у віршованій формі, то слід притримуватись авторського тексту. Художній літературний твір, обраний для драматизації, має бути доступним для розуміння дітей. У протилежному випадку про драматизацію не може бути й мови, адже діти має ніби «пропустити» образи твору через себе, поставити себе на місце його героїв. Бажано добирати такі твори, в яких багато дійових осіб. Це дасть можливість охопити у гри-драматизації більшу частину дітей групи.

Отже, гра-драматизація не потребує спеціального тренування. Діти можуть відтворити сюжет твору, не дотримуючись при цьому тексту. А якщо художній твір доступний дітям, простий і динамічний, то його художні образи легко запам'ятовуються. Найчастіше основою ігор-драматизацій у молодшій і середній групах є народні казки. Вони легко драматизуються, у них яскраво показані образи героїв, наявні короткі й виразні діалоги, гострота драматичних ситуацій, швидкий розвиток подій, емоційна насиченість мови художніми засобами виразності. Такими є казки «Колобок», «Теремок», «Вовк і семеро козенят», «Котик і півник», «Ріпка», «Три ведмеді» тощо. У молодшій і середній групах використовують літературні твори з нескладними ігровими діями. Це народні забавлянки, вірші сучасних поетів з діалогами, що дає можливість відтворювати їх зміст в особах.

Для того щоб організувати і провести гру-драматизацію (як заняття чи розвагу), потрібно викликати інтерес дітей до художнього твору, який буде драматизуватися, організувати глибоке осмислення його дітьми. Під час читання казки, вірша чи оповідання вихователь використовує різноманітні засоби виразності (паузи, наголоси, інтонації, ритм, темп, силу голосу, міміку, жести тощо) для підсилення емоційного сприймання дітьми змісту художнього твору. Така майстерна розповідь художнього твору, виразність і образність мовлення вихователя позитивно вплинуть на драматизацію його дітьми.

Після читання чи розповідання художнього твору вихователем діти переказують його, щоб краще запам'ятати сюжет. При цьому не варто показувати дітям, як поводити себе від імені певного героя твору, щоб не стримувати творчої самостійності дітей. Усі зусилля слід зосередити не на спеціальному розучуванні сценарію гри, а на розвитку в дітей самостійної творчості при виконанні ролей і осмисленні змісту художнього твору. Для цього потрібно показувати за змістом твору відповідний ілюстративний матеріал - діапозитиви, діафільми, картини, альбоми.

246

Потрібно розширювати уяву дітей за допомогою інших джерел - спостереження в реальному житті, опису характерних особливостей героїв твору через усну народну творчість (загадки, вірші, приказки), читання літературних творів інших авторів, бесіди з дітьми («Як ти розумієш свою роль? Як ти її будеш грати у гри-драматизації? Який твій герой? Чи подобається він тобі? Покажи як рухається твій персонаж») і т. ін.. Усе це допоможе дітям увійти в образ героїв художнього твору.

До гри-драматизації потрібно підготувати з дітьми атрибути, елементи

костюмів, що характеризують певний персонаж (вушка і хвостик зайчика, гребінець півника, шапочка вовка, ведмедя, лисиці, фартушок, кошечка і червону шапочку і т. ін.). Вони мають неабияке значення для проведення гри-драматизації, особливо у створенні творчої ігрової атмосфери, враження справжнього спектаклю. Костюми й атрибути збуджують уяву дітей, вносять позитивності і радості у гру. В іграх-драматизаціях на заняттях беруть участь усі діти: одні виконують головні ролі, інші - другорядні. У молодшій групі вихователь сам розподіляє ролі між дітьми. Одну й ту саму гру-драматизацію можна проводити 2-3 рази, кожного разу з новим складом учасників.

У середній і старшій групах ігри-драматизації складніші й проводяться здебільшого як розвага в другій половині дня у повсякденному житті. Діти разом з вихователем виготовляють костюми, атрибути, обговорюють, кому більше з дітей і яка роль підходить, колективно їх розподіляють. Вихователь, керуючи грою, нагадує й уточнює текст художнього твору, слідкує, щоб діти використовували точні вирази, подекуди може взяти на себе якусь роль. Старші діти охоче беруть участь у гри-драматизації й виступають ініціаторами гри. Драматизуючи казки, вірші, оповідання, діти користуються мовою художнього твору, ніби власною, і тим самим засвоюють багатство й образність рідної мови.

Поряд з іграми-драматизаціями в дошкільному закладі використовують ще й інсценування за змістом художніх творів. Інсценізація - це точне й послідовне відтворення авторського літературного твору. На відміну від гри-драматизації, тут застосовується спеціальне заучування з дітьми тексту. Інсценізацію літературних творів проводять лише з дітьми старшої групи, здебільшого під час проведення літературних ранків, концертів, свят. У процесі інсценізації певного художнього твору обов'язково використовується декорація, костюми, атрибути. В інсценівці здебільшого є ведучий, який

247

промовляє слова від автора. З інсценуванням художніх літературних творів діти можуть познайомитися, слухаючи грамзапис інсценізації у виконанні артистів художнього слова. При інсценуванні художні твори перетворюються в маленькі сценки, п'єси. Діти можуть інсценувати фрагменти певного літературного твору на вечорах розваг (вечір казок, літературна вікторина, клуб винахідливих і кмітливих, вечір усної народної творчості, літературні ранки, присвячені творчості письменників тощо).

Наприклад, інсценізація казки Н.Забіли «Про півника і курочку».

Матеріал: шапочки для півника, курочки та інших дійових осіб; набір карток із зображеннями персонажів казки та без малюнків (за кількістю дітей у підгрупі).

Хід заняття. Вихователь повідомляє, що в гості знову прийшла казка Наталі Забіли «Про півника і курочку», пропонує ще раз уважно послухати її, щоб запам'ятати, хто і як говорить. Переповідає.

Після фізкультхвилинки казку інсценують. Спочатку вихователь розподіляє ролі за допомогою карток:

- У мене на столі картки, на них намальовано героїв казок. Є картки і

без малюнків. Той, хто витягне картку з малюнком, виконуватиме цю роль, а той, хто витягне картку без малюнка, підказуватиме слова. (Вихователь має подбати, щоб біля кожної дійової особи був суфлер. Хто не дістав ролі, говоритиме разом з вихователем слова автора).

Вихователь роздає шапочки, починається інсценізація. Слова казки промовляються довільно, але потрібно стежити за правильністю вимови. Якщо суфлери забувають слова, персонажам допомагають діти, які працюють з вихователем.

Отже, драматизація та інсценування сприяють кращому запам'ятовуванню дітьми художніх творів, виховують бадьорий, радісний настрій, розвивають виразність і образність мовлення.

Питання для контролю

1. Дайте визначення театральній мовленнєвій діяльності.
2. Розведіть поняття «театральна-ігрова» та «театральна-мовленнєва діяльність». У чому полягають змістові відмінності кожної?

* 3. Назвіть види театрів для дошкільнят.

248

4. Поясніть, чому тіньовий театр доцільно застосовувати раніше старшого дошкільного віку.

5. Охарактеризуйте види театральної мовленнєвої діяльності.

6. Розкрийте роль театральних вистав у художньому розвитку дитини.

* 7. Роль гри-драматизації у збагаченні художнього досвідудітей, розвитку мовлення.

8. Охарактеризуйте методи і прийоми навчання театралізованої діяльності.

* 9. Розкрийте особливості методу сюжетоскладання. Як реалізувати розвивальні, навчальні та виховні цілі в процесі театральної мовленнєвої діяльності?

10. У чому полягають особливості керівництва розробкою сценаріїв дітьми?

11. Назвіть види ілюстрацій та прийоми їх показу.

12. Чим відрізняється драматизація від інсценування художніх творів?

Методичний коментар. Для заліку обов'язково вміти відповісти на 4 запитання з позначкою * та на 2 запитання за вибором студентів. Максимальна кількість балів - 8.

Практичні завдання

* 1. Опрацювати статтю Н. Водолаги «Вас запрошує театральна студія// Дошкільне виховання. Палітра педагога. - 2000. - №4. - С. 12-15.

2. Опрацювати розділ з книги Л. Артемової «Театр і гра», стор. 6-17.

* 3. Заповнити таблицю «Види театрів» за поданим зразком.

* 4. Опрацювати розділ «Художньо-мовленнєва діяльність» у програмі А. Богуш «Мовленнєвий компонент дошкільної освіти»: записати завдання, пов'язані з театральною діяльністю.

7. Виготовити фігурки для фланелеграфу за українською народною казкою «Коза-дереза».

8. Творче завдання: розробити сценарій для дитячої постанови за змістом поданого тексту «У слона болить нога...».

9. Скласти анотації до ілюстрацій в дитячих книгах: взяти 5 книг, вказати автора і назву книги, рік видання, видавництво, художника, вид ілюстрації, її зміст, коли і як її можна використати в роботі з дітьми.

10. Скласти плани-конспекти занять з використанням
249

ілюстрації: а) з дитячої книжки; б) ілюстрацій-картин; в) ілюстрацій-листівок.

Методичний коментар. Обов'язково для заліку за поданим розділом вміти виконати 3 завдання з позначкою *, творче завдання та одне завдання за вибором студента. Максимальна кількість балів - 5.

РОЗДІЛ 4

МЕТОДИКА ОРГАНІЗАЦІЇ ТА КЕРІВНИЦТВА ОБРАЗОТВОРЧО-МОВЛЕННЄВОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ДІТЕЙ

4.1. Методика розвитку мовлення у процесі образотворчої діяльності

Образотворчо-мовленнєва діяльність - це вид художньо-мовленнєвої діяльності, в якій мовленнєві дії підпорядковуються меті й змісту образотворчої діяльності дитини для її збагачення, спрямування, стимулювання і коментарю.

Образи, створені засобами кольору, лінії, форми, композиції, стають цільними, яскравішими, якщо опосередковуються мовленням. Те, чого немає в дитячому малюнку, легко і природно заміщується, доповнюється, «домальовується» за допомогою слова. Складена дитиною казка оживає, набуває додаткових можливостей вираження в ілюструванні її змісту.

Логічно, що в підручнику з методики організації та керівництва художньо-мовленнєвою діяльністю дітей ми будемо говорити про розвиток мовлення дітей засобами образотворчого мистецтва і про роль художнього слова у збагаченні образотворчої діяльності дітей.

Способи поєднання зображувальної діяльності та мовлення, художнього слова можуть виступати в таких формах, як словесне малювання, якщо педагог через сприймання поетичного тексту, пейзажної лірики показує дітям
приклад

251

художнього опису явищ природи, предметів та об'єктів довкілля. Наступним способом інтеграції образотворчої і словесної творчості є коментар зображеного, коли вихователь спонукає дітей до вербалізації власних художніх переживань, висловлення думок, які знайшли відображення в малюнках, картинках, репродукціях, що були вибрані дітьми. Нерідко у процесі малювання діти супроводжують зображувальні дії активним мовленням, неначе акомпанують собі, доповнюючи те, що не може в силу технічних причин бути зображене на аркуші, стимулюють свої дії, розгортають ідеї. Мовленнєві

дії дошкільника можна визначити як штрих-мовлення, що будується за законами, відмінними від зв'язного висловлювання. Посиленню інтересу до художнього слова сприяє також ілюстрування дітьми власних зв'язних висловлювань, які від того стають більш виразними, повними.

Методика керівництва образотворчо-мовленнєвою діяльністю полягає у визначенні вихователем пріоритетних ліній заняття, усвідомленні того, що виступає основним завданням, засобом, а що - допоміжним. На прикладі розробленого комплексу занять такого типу подаємо способи педагогічного керівництва вихователем діями дітей у процесі образотворчої діяльності. Комплекс занять, який можна визначити як сумісний творчий проект вихователя і дітей об'єднано загальною назвою «Музей».

Розпочати перше із занять вихователь може такою бесідою: - Діти, чи замислювалися ви над тим, чому восени так часто йдуть дощі, чому плаче Осінь? Ми зацікавились і запитали в неї. Осінь нам пояснила, що жалкує за тим, що час дуже швидко плине, скоро і зовсім скінчиться осіння пора та почнеться холодна зима, а від Осені й сліду не залишиться, ніщо про неї не нагадуватиме. Дійсно, шкода, що кожного дня на деревах стає все менше листя, квіти жухнуть, комахи засинають, ховаються в щілини, а птахи відлітають за обрій. Зрозуміло, за чим сумує Осінь.

Відтак, хочу вам запропонувати одну цікаву ідею. Але спочатку скажіть, чи були ви хоч коли в музеї? Що ви там бачили? Як ви зрозуміли, для чого існує музей? Так, у музеї зберігаються та експонуються різні дивовижні речі, твори мистецтва, потрібні, щоб люди милувалися ними. Давайте і ми з вами створимо Музей Осені, щоб зберегти в ньому все, що нагадуватиме нам про цю

252

дивовижну пору року. В музеї усі цікавинки виставляють у різних залах. Давайте, ми теж створимо дек — за роботу!

Для оформлення «музейної зали» можна виокремити будь-який куточок кімнати, наприклад, підвіконня. Творчий проект «Музей Осені» важко вставити тільки у стандартні заняття, робота триває впродовж дня і, навіть, декількох днів. Послідовність сумісних дій може бути такою: обговорення змісту роботи на організованих заняттях-бесідах - розподіл доручень (хто що буде робити) - виконання (сумісні практичні дії) - оформлення (під керівництвом дорослого загального вигляду виставки) - коментування (діти розповідають про створене батькам, іншим дорослим, обмінюються враженнями).

Частина 1. Портрет - пейзаж - натюрморт (художня зала).

- Діти, ви правильно визначили: музей - це колекція творів мистецтва, які ретельно збирають, зберігають та показують людям для краси. У нашому музеї теж буде багато краси, адже осінь - одна з найчарівніших пір року. У художній залі музею будуть знаходитися твори живопису. Пригадайте, що зображують на портреті; пейзажі; натюрморті. Так, портрет - це зображення будь-яких осіб. Ви вже здогадалися, хто головні персони Осені? Хто восени заявляється найчастіше? Дощ, вітер, хмари. Їх портрети ми і намалюємо для нашого музею.

Щоб уявити, а потім намалювати кольоровий портрет осіннього вітру та дощу, послухайте спочатку поетичний портрет Осені, створений Катериною Перелісною:

Вітер плаче, вітер віє,
Дощ осінній дрібно сіє.
Жовкне листя, в'януть квіти,
Скрізь калюжі поналито.
Сумно вітер виє,
Гілочки лама.
Плачуть хмари сиві -
Сонечка нема.
Марія Познанська
Йдуть, і йдуть, і йдуть дощі.
Стали чорними кущі,
І дерева чорні стали,
Бо листочки всі опали.
Дощ найдовші нитки має,
Небо й землю вмить єднає.

- Що спільного ви помітили в цих віршах? Так, сумнийнастрій.

253

- Як ви зрозуміли, що осінній дощ іде часто, рясно? Що про це свідчить? І калюжі, і пожухле листя, почорнілі дерева. Якого кольору фарби ви візьмете - яскраві, блискучі, світлі чи сірі, холодні, темні?

- Пригадайте, якими словами мовиться у віршах про дощ, що він робить? Дрібно сіє, калюжі наливає, хмари плачуть. Розкажіть, як би ви це намалювали.

- Послухайте вірш про дощик і скажіть, про який дощик у ньому розповідається, літній чи про осінній.

Галина Тарасенко Як люблю я танцювати, Дріботіти і скакати, Молоточком наче б'ю, Із цеберця наче ллю.

- Як ви здогадалися, що літній? Цей дощик сумний чивеселий? Доберіть інші слова, щоб сказати про такий дощик.

Намалюйте на одній половинці аркуша дощик, що танцює, а на другій - осінній дощик, який дрібно сіє мокроту.

- Давайте складемо портрет осіннього дощу за допомогою слів. Який він? (Важкий, сумний, похмурий, густий, рясний, тривалий). Дощ неможливий без хмар, важких, дощових, суворих. Не забудьмо і про них.

- Осінній вітер теж не схожий на літній вітер-пустунець. Пригадайте, яким ви запам'ятали літній вітерець? Тепленький, приємний, легкий, ніжний. Саме тому літній вітерець ви будете малювати світлими кольорами.

- Осінній вітер зовсім не такий. Послухайте його поетичний портрет, що він сам про себе розповідає.

Галина Тарасенко

І ношусь я, і літаю, топчу луки і поля. Жовті трави пригинаю, лист зриваю із гілля. То скирти, стоги розношу, то у сурми загуду, То в безсиллі заго-

лошу і до лану припаду...

- Як, на вашу думку, яким голосом розповідає про себе осінній вітер. Давайте пограємо. Ставайте по кімнаті вільно. Хтось, кого ми виберемо, буде осіннім вітром. А всі інші будуть різними деревами, квітками, хмарками, травою. Вітер дмухатиме на все, що на землі. А ви не тільки розкажіть, що з вами відбувається, а ще й за допомогою рухів, жестів, міміки покажіть, що відчуває осіння природа.

- Доберіть слова, щоб сказати про осінній вітер, який він. Розкажіть, що вітер робить у садках; у полі; на вулицях.

254

Можна запропонувати дітям створити портрети не головних персон осені, а трьох місяців: вересня, жовтня, листопада. Ознайомлення з прислів'ями, їх заучування допоможе дітям краще усвідомити їх особливості: «Як вереснів, то й дощик сіє», «Жовтень горить, листям землю золотить», «Листопад зимі ворота відчиняє».

- Осінній портрет ми з вами, любі друзі, створили. Добре, якщо в нашому музеї буде також і осінній натюрморт. Натюрморт - це зображення різних предметів, речей. В осінньому натюрморті - тих речей, що стосуються осінньої природи, погоди. Тож, давайте, спочатку їх пригадаємо, а щоб легше було це робити, згрупуємо їх.

Цю сумісну діяльність можна організувати у два способи. По-перше, розділити дітей на декілька команд, запропонувати кожній команді обрати для себе певну тематичну групу. Потім з багатьох предметних картинок, які вони спочатку розглянуть, назвуть, команди відберуть лише свої. Друга частина сумісної діяльності виявляється в обговоренні результату, представленого кожною командою дітей.

Другий спосіб - кожна команда отримує великий аркуш паперу, олівці або фломастери та завдання намалювати на ньому слова певної групи. Спочатку діти обговорюють між собою слова, а потім їх малюють. Якщо діти вміють писати, вони можуть підписати свої малюнки.

Осінній одяг (куртка, плащ, шапка, шарф, рукавиці, светр, комбінезон). Осіннє взуття (гумові чоботи, боти, черевики). Осінні речі (парасолька, накидка). Осінні овочі (капуста, картопля, морква, буряк, цибуля). Осінні фрукти і ягоди (яблука, груші, сливи, дині, кавуни). Осінні явища (дощ, туман, холод, хмари, листопад).

- А тепер спробуємо створити словесний осінній натюрморт. Наприклад, на моєму натюрморті куртка, гумові чобітки, тепла шапочка та парасолька, - це осіннє вбрання для дівчинки. Я б назвала його теплий або дівочий. Спробуйте створити лісовий осінній натюрморт; садовий; овочевий; прогулянковий; святковий; смачний натюрморт; а також щедрий, сумний; запасливий; яскравий тощо. Поміркуйте, з яких елементів ви його будете складати.

Можна запропонувати після цієї лексичної вправи намалювати свій натюрморт та підписати його назву. Дехто з дітей, можливо, самотійно не зможе виконати завдання. Щоб допомогти дитині об'єднати декілька предметів тематично, дорослий може включити її до розгорнутого міркування,

наприклад: «Ти хочеш скласти прогулянковий натюрморт? Давай поміркуємо. Яка погода трапляється найчастіше восени? То що ж необхідно для прогулянки в осінній день, наприклад, у парку? Якщо йде гуляти дівчинка, як ти вважаєш, що у неї може бути в руках?» (Букет осіннього листя, парасолька, тепла шапочка).

Осінній пейзаж теж хотілося б залишити в нашому музеї. Перш, ніж ви, наші любі друзі, почнете малювати, пропоную відтворити його у своїй уяві. Краще скористатися для цього словом, тобто розповісти, як і що ви збиралися малювати. А ще, уявити красиву картину осінньої природи допоможе лірична поезія Катерини Перелісної. Спробуйте передати кольорами тривогу берізки у холодний вітряний день.

Ой, шумить холодний вітер.

Аж гуде.

Жовте листячко тріпоче

Де-не-де.

А берізка гілочками

Вся тремтить.

- Ой, не рви ти, вітре, коси
Хоч на мить!

Другий вірш поетеси зовсім інший за настроєм - лагідно-ніжний. Пейзаж теж має бути повільним, спокійним. Золота осінь В парках і садочках На доріжки й трави Падають листочки Буро-золоті. Де не глянь, навколо Килим кольористий, Віти напівголі, Небо синє чисте. Метушні немає, Тиша й прохолода. Осінь золотая Тихо-ніжно ходить.

- Можливо, діти, у вас вже є осінні пейзажі, які ви раніше малювали або знайшли в журналах? Тоді залишається вибрати з них найкращий і пояснити всім, чому саме цей пейзаж заслуговує бути експонатом в музеї.

Огляньте нашу художню залу. Тепер тут є осінній портрет, натюрморт, пейзаж. Така краса! Отже, Осінь може не сумувати, що нічого не залишиться на згадку.

Частина 2. «Де заховалась ти, Осінь, у казках?» (Казкова зала) - У нашому музеї Осінь залишиться не тільки в малюнках, віршах, розповідях. Якщо уважно придивитися, можна переконатися, що вона заховалась у наших улюблених казках. Треба тільки її там розшукати. Давайте разом спробуємо. Пригадайте казку та, можливо, у згадці про врожай, погоду, осінні природні явища ви і знайдете осінь.

1. Казка Івана Франка «Ріпка». Пам'ятаєте, як починається казка? Ріпка виросла велика: «Зразу така, як мишка, а потім, як буряк, потім, як кулак, потім, як два, анаприкінці стала така, як дідова голова». Чим були зайняті герої казки, що вони робили? Коли це буває? Тепер здогадалися, де Осінь заховалась? (Урожай ріпи збирають восени).

2. Українська народна казка «Івасик-Телесик». Пригадайте, в яку біду потрапив Івасик. Так, до відьми в полон. Перехитрив Івасик відьмину

дочку Оленку, сховався на яворі. Ось послухайте, я вам зараз нагадаю, як це було: «Побачила вїдма хлопчика та почала явора гризти; гризе, гризе та зубамиклацає. Бачить Івасик, що непереливки, аж тут, дивиться, летять гуси. Він до них:

Гуси, гуси, лебедята,
Візьміть мене на крилята
Та понесіть до батенька,
А в батенька їсти-пити
І хороше походити.

А вони кажуть: - Нам ніколи, нехай тебе задні візьмуть. - Так і полетіли».

Діти, здогадалися, де Осінь заховалась, про яке осіннє явище згадується в цій казці? (Птахи восени летять у теплі краї).

3. Українська казка «Півник і двоє мишенят». Пам'ятаєте, півник-трудівник знайшов колосок, а потім його обмолотив, а потім відніс зерно до млина та намолов борошна, і .нарешті, піріжків напик? Ви теж вважаєте, що це відбувалося наприкінці літа та на початку осені? Оввке, виходить, що казка ця також осіння.

4. Українська казка «Кривенька качечка». Нагадаю вам, як починалася ця казка: «Був собі дід та баба, та не було у них дітей. От вони собі сумують, а далі дід і каже бабі: - Ходімо, бабо в ліс по грибки! От пішли; бере баба грибки, коли дивиться, у кущику гніздечко, а в гніздечку качечка сидить». Про які осінні дари згадується в цій казці, здогадалися? Назвіть, які осінні грибки могли збирати в лісі дід та баба.

5. Українська казка «Пан Коцький». Звичайно, ви добре
257

пам'ятаєте історію, як лисичка побралася з котом та назвала його паном Коцьким. Ви легко знайдете Осінь у цій казці, якщо пригадаєте, з яких осінніх дарів приготували звірі котові частування.

Можливо, ви й інші казки пригадаєте, в яких Осінь заховалася? Давайте намалюємо ілюстрації до цих казок, але так, щоб одразу видно було, що казкові події відбувалися восени.

Отже, як бачимо з наведеного прикладу, мовленнєва й образотворча діяльність відбуваються в єдності, утворюють єдину макродіяльність.

У сучасній методиці, на відміну від вимог попередніх часів, процес сприймання й «опрацювання» літературного твору перестав бути лише процесом слухання-говоріння. Позитивний досвід європейської науки і практики було враховано у вітчизняних дошкільних закладах. Відтепер діти застосовують різні способи художніх дій для відбиття своїх естетичних вражень, переживань, фантазій: ілюстрування епізодів твору, створення мальованих моделей, складання книжки-картинки за основними подіями в сюжетній лінії тощо. Ці та інші способи застосування завдань з продуктивної художньої діяльності у процесі сприймання творів, безперечно, збагачують, поглиблюють цей процес, роблять сюжет більш зрозумілим, полегшують його запам'ятовування, відтворення. Проілюструємо сказане записом фрагменту заняття, на

якому процес сприймання літературного твору супроводжувався продуктивною художньою діяльністю.

Вихователь починає заняття з розповіді:

-Одного разу маленька дівчинка опинилась одна-однісенька в пустелі. Куди не подивись - тільки пісок і небо надголовою. Спочатку дівчинка перелякалась, адже вона була такамаленька і беззахисна. «Я зовсім одна! Нікого поруч немає», -бідкувалася вона. Але раптом трапилося таке, що переконало її, -вона не одна... Ви вже здогадалися, діти, що відбулося?

Вихователь дає можливість дітям висловити свої припущення, поступово й невідступно підводить до думки, що хтось - це не обов'язково людина, а пустеля, як і ліс, степ - живі світи, в яких живуть комахи, пташки, звірі. І потрібно навчитися розуміти цей світ, щоб одержати допомогу чи надати її тим, хто цього потребує. Тобто ця розмова може слугувати поштовхом до міркувань про місце людини у світі, до спостережень за, наприклад, життям мурашок, взаєминами папуг, хом'ячків тощо.

- Про живий світ навкруги розповідається й у вірші

258

Володимира Орлова «Хто в хаті живе?». Послухайте його, спробуйте собі краще уявити, про що йдеться в цій історії: Хтось уголос сказав коло хати:

- Схоже, хата ніким не зайнята. Зникли мешканці, ніби назло. Цілий рік, наче пустка, житло.

- Що ви? - щось зацвірінькнуло в тиші.

- Нісенітниця! - пискнули миші.

- Неподобство! - промовив жучок.

- І зухвалість! - додав павучок.

- Як не соромно? Що за нахаба?! Пробурчала обурена жаба.

- Як у хаті ніхто не гуркоче, Як сваритись і битись не хоче, Як естрада в ночі не реве,

То у хаті ніхто не живе?!

- Ви зрозуміли, чому про таку хатку не можна сказати«незайнята»? Давайте намалюємо хатку, про яку йшлося у вірші. Не забудьте жодного з її мешканців.

Після виконання завдання і розгляду малюнків, їх обговорення, педагог загальною:

- Отже, якщо бути уважним і слухати не тільки себе, тонавкруги можна помітити живий світ, який може навчити тебебагато чого корисного. Так, наприклад, тварини, птахи ніколине починають сварку першими. Якщо їм щось не подобається,вони попереджають про це рухами, позою, зміною зовнішностітощо. Наче говорять: «Не чіпай мене, я сердитий! Ти мені не подобаєшся!». А ви як поводитесь, хлоп'ята і дівчатка, колисердиті або коли вам не хочеться ні з ким розмовляти? Розкажітьнам. Діти розповідають.

У дошкільному закладі використовують й такий метод, як розповідання дітей за своїми ілюстраціями до казки. На занятті з художнього читання чи розповідання вихователь читає оповідання (чи розповідає казку), на занятті з

малювання діти «створюють ілюстрації», малюють за змістом знайомого художнього твору, а на занятті з розвитку мовлення розповідають за серією дитячих ілюстрацій.

Діти можуть малювати опорні схеми на заняттях з розвитку мовлення, складати розповіді відповідно до схем і розповідати. Наприклад, «Склади історію на тему і намалюй».¹

Мета: Закріпити уявлення дітей про жанрові особливості творів. Вчити складати історію на запропоновану тему, дотримуючись її. Підвести до розуміння того, що кожна

¹ Водолага Н.В. Театральна абетка. - Донецьк, 2000.

259

розповідь має певну композиційну структуру: початок, середина, закінчення. Розвивати вміння відображати події, про які йдеться в розповіді, у власному малюнку. Матеріал: аркуші паперу, поділені на три частини, кольорові олівці.

Хід заняття. Вихователь пропонує дітям пригадати, чим відрізняється казка від оповідання. Далі нагадує, що в кожній казці, оповіданні є початок, середина, закінчення; пропонує дітям скласти невеличку розповідь за темою «Пригоди зайчика-вуханчика» та намалювати її, використовуючи подану модель.

Доцільними будуть також інтегровані заняття, на яких поєднуються завдання з розвитку мовлення й образотворчої діяльності. Наприклад, інтегроване заняття «Художники».

Мета: Вчити дітей уявляти предмети на основі їх схематичного зображення, домальовувати його, складати розповідь за власним малюнком.¹ Матеріал: аркуш паперу зі схематичним, фрагментарним зображенням предметів (коло, елемент вуха, кут, лінія тощо), кольорові олівці.

Інструкція до виконання: вихователь пропонував дітям розглянути схематичні зображення на аркуші, поміркувати, на що вони схожі й домальовувати їх. Після цього вони склали невеличку розповідь за власним малюнком. Наприклад, фрагмент заняття, гра «Художники».

Вихователь: - Один художник вирішив написати картину. Але тільки він починав малювати, як йому хтось заважав. Так і застала його ніч. Художник був у відчаї, адже вже ніч надворі, а картина ще не готова. Так і ліг спати засмучений. Давайте його заспокоїмо й домальовуємо картину самі. Спочатку уважно роздивіться, що встиг намалювати художник.

(Діти розглядали картину. Вихователь ставив запитання до кожної з деталей картини).

Вихователь: - Як ви вважаєте, що це може бути? На що чи на кого це схоже?

Сашко: - Це може бути хмаринка.

Олена: - А це - на вушка зайчика.

Катя: - А ось голки колючого їжачка.

Ярослав: - А це може бути кущ.

Сашко: - Я бачу дерево з гілками, а за ним заховалася лисичка, тільки

мордочку видно і вуха.

Максим: - Вгорі он сонечко.

Влад: - А це можуть бути квіти.

¹ Водолага Н.В. Театральна абетка. - Донецьк, 2000.

260

Вихователь: - Давайте візьмемо олівці та домалюємо картину. (Діти домальовують, хто що побачив).

Вихователь: - А тепер давайте складемо розповідь за картиною, що вийшла. Я вам допоможу: почну речення, а ви продовжуватимете. Одного разу на небо вийшло...

Діти: - сонечко.

Вихователь: - На галявині з'явився...

Діти: - Зайчик.

Вихователь: - Він веселився...

Діти: - Співав. Збирав квіти.

Вихователь: - Та не помітив, як...

Діти: - Заблукав.

Вихователь: - А що було далі? Кого зайчик зустрів у лісі? Складіть свою казку про зайчика та інших персонажів цієї картини. Пам'ятайте, що у кожній казці є початок, середина, закінчення.

З дітьми старшого дошкільного віку проводять інтегровані заняття з розділів «Художньо-мовленнєва діяльність», «Образотворче мистецтво», «Розвиток мовлення» і «Українське народознавство» до національних народних свят. Наприклад, «Час Великдень зустрічати».¹

Мета: закріпити знання дітей про Великодні святкові дійства; розвивати відчуття ритму, форми, кольору; спонукати творчо використовувати набуті знання; виховувати любов та повагу до традицій українського народу. Словник: Великдень, писанка, паска, яйця, крамар.

Попередня робота: ознайомлення дітей з українськими обрядами під час святкування Великодня; навчання технік розписування писанок (мазки, тички); вивчення віршів, пісень, таночків; підготовка костюмів і оформлення зали; підготовка матеріалів (яйця, фарби, пензлики № 1-3, вода, паска).

Хід заняття.

Вихователь:

- Знову сонце принесло

Весняне тепло.

Під його промінням

Все вже ожило.

Із трави і квітів

Тчуться килими,

Сонечко в садочку

Бавиться з дітьми.

¹Ніколаєнко В. Час Великдень зустрічати//Дошкільне виховання. -2004.- №4 - С. 28-29.

261

Виходять двоє дітей, дивляться навкруги. Перша дитина: - Така краса тут загадкова! Друга дитина:

- Це, друже мій, не випадково, До нас прийшла весняна казка, (до глядачів)

Послухайте її, будь ласка. Діти сідають. У святково прибраній світлиці мама, тато і Даринка. Мама:

- Доброго ранку, донечко, Наше любе сонечко! Даринка:

- Доброго ранку, матінко! Доброго ранку, тату! Незабаром ВЖ6 Великдень - Воскресіння свято?

Тато:

- Скоро, скоро, залишилось Кілька днів чекати. Мама:

- Писанки час малювати, Паски виткати.

Я даю тобі завдання, Доню-помічнице: Візьми яйця в курнику, Борошно - в крамниці. Тато:

- У корови попроси Молочка смачного, У колоді набери Меду запашиного. Мама:

- Будем паску випікати, Писаночки малювати.

Всі йдуть за лаштунки. Ведуча:

- Йде Даринка, поспішає, Нині справ багато має, Бо ж готується до свята, Щоб Великдень зустрічати.

Виходять Даринка і Корова. Даринка:

262

- Добрий день до Вас, Корово. Скоро буде свято.

Тато й мама наказали Молока прохати. Корова:

- Дам Даринці молока, Як його не дати. Малювати писанки Будеш ти до свята? Даринка:

- Так, звичайно, розмалюю Писанку чудову. Корова:

- Намалюй тоді, будь ласка, На яйці корову. Даринка:

- Добре, пані, намалюю, Ви ж така вродлива. Без худоби нам, селянам, Просто неможливо.

Бере молоко, дякує. Всі йдуть за лаштунки. Ведуча:

- Йде Даринка, поспішає, Нині справ багато має, Бо ж готується до свята, Щоб Великдень зустрічати.

Виходять Півник, Курка та курчата. Виконують українську народну пісню «Глибока криниця». Виходить Даринка. Даринка:

- Добрий день, шановне панство, Незабаром свято!

Тато й мама наказали В вас яєць прохати. Півник:

- Дам Даринці я яєць, Як же їх не дати. Малювати писанки Будеш ти до свята? Даринка:

- Ну аякже! Писанки Все село малює. Курка:

263

- Намалюй тоді, Даринко, Цих курчат манюніх. Даринка:

- Так, гаразд, я намалюю Пухнастих і милих,

Бо без птиці на подвір'ї Просто неможливо.

Бере яйця, дякує. Всі йдуть за лаштунки. Ведуча:

- Йде Даринка, поспішає, Нині справ багато має, Бо ж готується до свята, Щоб Великдень зустрічати. А у лузі, де колоди, Бджілки водять хоровади.

Бджілки виконують довільний танок. Виходить Даринка. Бджола:

- Добрий день тобі, Даринко, Йдеш далеко з хати? Даринка:

- Мама й тато наказали У вас меду взяти. Бджола:

- Меду ми тобі дамо, Як його не дати, Малювати писанки Будеш ти до свята? Даринка:

- Так, малює писанки Кожна господинька. Бджола:

- Якщо так, веселих бджіл Намалюй, Даринко. Даринка:

- Добре, пані, намалюю Бджілочок і квіти,

Бо малюють залюбки Писанки всі діти.

Йдуть за лаштунки. Виходять Даринка та Крамар. Крамар:

- Добрий день, Даринко!

Хочеш щось купити? Даринка:

- Дайте борошна, будь ласка, Тісто замісити.

Крамар:

- Дам я борошна тобі, Як його не дати. Малювати писанки Будеш ти до свята? Даринка:

- Буду, пане, це ж одна Із давніх традицій.

- Крамар:

Намалюй тоді, Даринко, Колосок пшениці. Даринка:

- Ой, чудово розпишу я Писанку святкову, Намалюю бджіл, курчаток, Колосок, корову.

Йдуть за лаштунки. Виходять мама, тато, Даринка. Даринка:

- Ось, матусю, я принесла Все, що ви просили. Поспішала я додому Скільки мала сили. Мама:

- От спасибі тобі, доню, Все зробила вчасно. Тато:

- Буде в нас і добра паска, Й писанки прекрасні. Даринка:

- Гей-но, хлопці та дівчата, Йдіть нам помагати.

Даринка та діти-глядачі підходять до столу, на якому заздалегідь наготовані вода, фарби, пензлики, яйця на підставочках. Діти розмальовують яйця, співають пісню «Писанка»!

Вихователь стежить за роботою дітей, у разі потреби допомагає їм.

Після закінчення малювання писанок кожен показує свою

265

іншим, розказує, що на ній зображено, пояснює свій вибір. На сцену повертаються мама й тато Мама (віносить паску):

— Ось і пасочка поспіла, Добра, пишна, всім на диво. Тато:

- Дітки, друзів пригощайте, З Великоднем їх вітайте!

Діти підходять до гостей, пригощають паскою, дарують писанки. Виконують пісню «Хай у вас, і в нас все буде гаразд».

Отже, образотворчо-мовленнєва діяльність - це різновид художньо-мовленнєвої діяльності. Відтак, слід пам'ятати, що на кожному занятті з образотворчої діяльності вихователь повинен обов'язково визначити, крім обра-

зотворчих, мовленнєві завдання, а саме: збагачення словника, розвиток образного, зв'язного мовлення, використання прислів'їв, приказок, загадок, віршів.

У результаті занурення дітей в активну мовленнєву діяльність на заняттях з образотворчого мистецтва у дітей формується образотворчо-мовленнєва компетенція як кінцевий результат навчання.

Образотворчо-мовленнєва компетенція - це результат художньо-творчої діяльності дитини, в якій мовлення планує, спрямовує, супроводжує, регулює й оцінює процес і продукт образотворення, яке, у свою чергу, збагачує й увиразнює, надає образності мовленню дитини.

Якісний рівень образотворчо-мовленнєвої компетенції дитини, зумовлений, з одного боку, рівнем її знань і уявлень щодо способів образотворення та рівнем сформованих образотворчих умінь і навичок, а з іншого, - особистісними якостями, що знаходять самовиявлення в її зображувальній творчості.

Питання для контролю

*1. Назвіть види інтегрованих занять з пріоритетом мовленнєвих завдань.

2. Назвіть види інтегрованих занять з пріоритетом образотворчих завдань.

*3. Охарактеризуйте варіанти мовленнєвих завдань, що застосовують в процесі образотворчої діяльності.

4. Розкрийте суть методу «художній коментар», визначіть його позитивні й негативні риси.

266

5. Назвіть засоби художньої виразності в літературі та образотворчому мистецтві.

*6. Розкрийте роль продуктивної художньої діяльності на літературних заняттях.

9. Охарактеризуйте матеріал для художньої творчості, що застосовується на літературних заняттях.

Методичний коментар. Для заліку обов'язково вміти відповісти на 3 завдання з позначкою * та 2 завдання за вибором студента. Максимальна кількість балів - 8.

Практичні завдання

*1. Підібрати 4-5 тем для інтегрованих занять з дошкільниками.

2. Придумати сюжет з варіантами образотворчих завдань для колективної роботи з дітьми молодшої групи.

3. Скласти художній та діловий описи на тему «Красуня Зима».

*4. Розробити мальовану модель за змістом казок «Зайчикова хатка», «Пан Коцький».

*6. Визначити не менше 5 варіантів художньо-образотворчих завдань за змістом казки «Котик і півник».

Методичний коментар. Обов'язковим для заліку за поданим розділом є 3 завдання з позначкою * та одне завдання за вибором студента. Максимальна кількість балів - 5.

РОЗДІЛ 5

МЕТОДИКА ОРГАНІЗАЦІЇ Й КЕРІВНИЦТВА МУЗИЧНО-МОВЛЕННЄВОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ДІТЕЙ

Одним із складників художньо-мовленнєвої діяльності дітей дошкільного віку виступає музична діяльність.

Музична діяльність дітей дошкільного віку - це різні способи й засоби пізнання дітьми музичного мистецтва (а через нього - довкілля й самого себе), за допомогою яких здійснюється музичний і загальний розвиток.¹

У дошкільному закладі здійснюються два види музичної діяльності. Перший пов'язаний із залученням дітей до мистецтва музики. Це слухання класичної і сучасної музики, зачування пісень і танців, оволодіння елементарними навичками гри на музичних інструментах. Означений вид діяльності вимагає певного рівня розвитку музичних здібностей.

Музичні здібності - це індивідуально-психологічні властивості особистості, що є передумовою успішного виконання музичної діяльності.

Б.Теплов вважає, що успіх музичної діяльності залежить не тільки від музичної здібності, а від музичної обдарованості людини, під якою він розуміє «якісно своєрідне поєднання здібностей...»²

Музична обдарованість подекуди виявляється досить рано, ще у 3-8 років, і може спостерігатися тільки в окремих дітей. На музичних заняттях присутні всі діти, у них виховують любов до музики, пісень, танців, розвивають музичні здібності.

Другий вид музичної діяльності пов'язаний з грою і

¹Радьшова О.П. Музикальное воспитание дошкольников.- М.: Просвещение, Владос, 1994 - С. 63.

²Теплов Б.М. Способности и одаренность.-Иабр. труды. - В 2-х т. - Т.1. - М.: Педагогика, 1985. - С. 43.

268

художньою літературою, тобто це різного роду музичні ігри, змістом яких є художні тексти: ігри-драматизації у музичному супроводі, народні хороводні ігри із співом, діалогами, рухами, дитячі оперні вистави за казками, розігрування українських народних пісень під музику та заняття у музичному супроводі. Цей вид діяльності одержав назву «музично-мовленнєва діяльність», тобто діяльність, побудована на основі відтворення дітьми змісту знайомих художніх творів у супроводі музики, розігрування художніх образів, які слугують засобом творчого самовираження дитини.

Отже, музично-мовленнєва діяльність - один з видів художньо-мовленнєвої діяльності, що пов'язаний з вербалізацією музичних образів (у різних типах висловлювання), які сприймає чи відтворює дитина в різних способах музично-ритмічної активності. Формування культури художньо-естетичного сприймання музичних творів, їх елементарного аналізу неможливе без участі мовлення, що може виступати в різних формах вербалізації музичних образів. Водночас створені під впливом художніх вражень образи, втілені в будь-яких типах зв'язних висловлювань, збагачують можливості їх яскравого вираження в танці, співах, музикуванні тощо.

Крім того, на кожному музичному занятті використовують музично-дидактичні ігри, які обов'язково передбачають і завдання з розвитку мовлення дітей. Музично-дидактичні ігри— це ігри пізнавального характеру, спрямовані на збагачення й закріплення знань, пов'язаних з музичною діяльністю, активізацією в словнику дітей назв жанрів музичних творів, музичних інструментів, нот, іграшок і т. ін. у супроводі музики. Наприклад, музично-дидактичні ігри «Музичний будиночок», «Чарівні мелодії».

Мета: закріпити назви знаків нотного стану (до, ре, мі, фа, соль, ля, сі) та музичних інструментів (дзвоник, барабан, бубон, трикутник, скрипка), активізувати словник дітей.

Хід гри. Зала оформлена у вигляді королівського палацу. У центрі - два трони. Під урочисту музику входить паж.

Паж: - Його Величність Король Скрипковий Ключ та її Величність Королева Музика!

Під мелодію падеграсу Король і Королева у супроводі семи нот заходять до зали. Король і Королева сідають на трон, а нотки стають обабіч. Лунають фанфари. Паж імітує гру на сурмі.

¹ Рог І. Пригода у Королівстві Семинотка // Дошкільне виховання. - 2004.- №6.-С. 29-31.

269

Паж:

Увага! Увага!

Королівство Семинотка

Вас запрошує на бал.

У палаці, у тронній залі

Нині буде карнавал.

Тож Король і Королева

Видали такий наказ:

«Всіх, хто музику шанує,

Запросити у палац».

Король: - Лихо спіткало моє королівство. Адже бал має бути веселим, радісним, а в залі лунають лише звуки смутку. Мої вірні нотки, підкажіть, що робити?

Нотки розводять руками й сумно схиляють голови.

Королева: - Ці музичні звуки нагадують плач. Паже, я вам наказую грати веселу музику.

Паж: - Ваша Величносте, вибачте, але моя сурма мовчить.

Король і Королева (разом): - Ой лишенько! Хто ж нам допоможе?

Нотка До: - Шановні Королю Скрипковий Ключ та Королево Музика! У нашій залі багато дітей, які люблять і шанують музику. Можливо, вони зарадять вашій біді. Діти, спробуємо врятувати від лиха Королівство Семинотку?

Нотка Ре: - Ось у цьому будиночку (підходить до будиночка, що стоїть неподалік) живуть музичні Інструменти. Королева Фальшивія зачаклувала їх і зробила їхні голоси ледь чутними. А до того ж вони не можуть вибратися зі

свого будиночка, доки ви їх не впізнаєте.

Музично-дидактична гра «Музичний будиночок».

Хід гри. Вихователь за будиночком грає по черзі на різних дитячих музичних інструментах. Якщо дитина правильно назвала його, цей інструмент вручається їй. На допомогу дітям можна використати загадки про музичні інструменти, По закінченні гри діти, які отримали інструменти, виконують на них музичну п'єсу, вивчену заздалегідь.

Нотка Мі підходить до другого будиночка, на якому зображений нотний стан.

Нотка Мі: - А в цьому будиночку живуть різні мелодії: веселі й сумні, швидкі й повільні, бадьорі й ніжні.

Нотка Фа: - їх часто запрошували до королівського палацу, щоб звеселити або потішити королівську родину.

Нотка Ля: - От і сьогодні їх запросили на королівський бал. Та через підступну королеву Фальшивію вони не можуть потрапити до тронної зали.

270

Нотка Сі: - Ті, хто хоче допомогти їм у скруті, мають бути уважними, рухатися відповідно до характеру музики. Заграє весела музика - стрибайте, як зайченята, а під ніжну мелодію кружляйте, як метелики.

Музично-дидактична гра «Чарівні мелодії». Під музику різного характеру діти виконують відповідні рухи.

Хід гри. Музкерівник грає початки знайомих мелодій пісень про іграшки. Якщо діти правильно їх упізнають, з'являється іграшка (дитина у відповідному костюмі) і разом з усіма співає цю пісню.

Наводимо приклад ще однієї дидактично-музичної гри.

Музичні ляльки-неваляйки.¹ (Музично-дидактична гра для дітей чотирьох-шести років).

Мета: розвивати в дітей звуковисотний слух, пам'ять, увагу; вчити розрізняти напрям руху мелодії; закріплювати вміння сприймати на слух та визначати кількість звуків (один, два, три) під час звучання інтервалів та тризвуччя. Словник: мелодія, звук, назви кольорів, лялька-неваляйка. Корекційні завдання: розвивати фіксацію зорової функції; сприяти тренуванню зорового аналізатора та розвиткові сенсорних здібностей; формувати вміння орієнтуватись у мікропросторі. Матеріал: сім площинних ляльок-неваляйок різного кольору; картки із зображенням нотного стану та набори різноколірних кружечків-ноток (за кількістю гравців); музичні інструменти: фортепіано, метрофон, дзвоники різного тембру; фланелеграф із зображенням нотного стану.

Хід гри. Перший варіант.

Діти сидять півколом. Кожен має набір кольорових кружечків-ноток. Музичний керівник показує дітям ляльок-неваляйок та розповідає про кожну з них. Звертає увагу: ляльки мають різні імена та колір убрання.

Синя - До, а Ре - зелена.

Мі - салатована, не темна.

Фа - як сонце, жовтий зайчик.

Соль - оранжева, як м'ячик.

Ля - неначе мак, червона.

Сі - рожевим дзвоном повна.

Дітям пропонують вибрати кружечок-нотку такого кольору, як убрання ляльки, про яку розповідає музичний керівник. Нехай послухають голосок кожної ляльки (він відповідає певній ноті) та визначать, яка з них співає високо, а

¹ Якимаха Л., Солов'янова І. Музичні ляльки-неваляйки // Дошкільне виховання. - 2004. - №11 - С. 28.

271

яка низько. Шестирічним дітям пропонують проспівати звуки разом з ляльками.

Другий варіант.

Дітям роздають картки із зображенням нотного стану і набори кружечків-ноток. Ляльки-неваляйки викладені на фланелеграфі відповідно до кольору й назви (синя - до, зелена - ре...).

Музичний керівник грає ноту в низькому, а потім у високому регістрі й пропонує дітям віднайти серед ляльок на фланелеграфі тих, які співали низьким голосом, і тих, які співали високим голосом. Діти віднаходять також кружечки, колір яких відповідає вбранню неваляйок, і викладають їх на нотному стані (на нижній та горішній лінійках). Для озвучення співу ляльок можна використати фортепіано, металофон або дзвоники.

Третій варіант.

Музичний керівник грає мелодію (на фортепіано, металофоні), яка «рухається» вниз або вгору. Діти проспівують її на склад «ля» й визначають напрямок руху. Далі на нотному стані викладають кружечками рух мелодії.

Четвертий варіант.

Музичний керівник розповідає дітям, що ляльки приготували для них концерт і співатимуть по одній, удвох і навіть утрьох. Діти мають визначити, скільки ляльок співає.

Музичний керівник програє один звук, інтервал або тризвуччя (на дзвониках, фортепіано, металофоні), а діти відгадують, скільки неваляйок співають.

У кожній віковій групі один раз на місяць планують музичні розваги, на яких закріплюються як художньо-мовленнєві знання, так і музично-естетичні та рухові вміння й навички. Наприклад, розвага для дітей третього року життя «Осінній листочок на гостинах у малят».¹

Мета: закріпити знання дітей про осінь та осінні явища; спонукати читати знайомі вірші про осінь; виховувати бадьорий, ліричний настрій. Словник: осінь, листочки, бабине літо, лелека, кавун. Матеріал: вірші, пісні, ляльковий театр.

Хід розваги. Під ліричну музику малята заходять до зали. Ведуча звертає їхню увагу на оформлення.

Ведуча:

- Осінь в гості завітала,

Листячко подарувала.

Ой яке ж воно гарненьке —

¹ Полтикова Н. Осінній листочок на гостинах у малят // Дошкільне виховання.-2004. - №9 -С. 29-30.

272

І червоне, і жовтеньке.

(Піднімає листочки)

Один, два, три, чотири, п'ять -

Час настав нам танцювать.

Діти виконують танок з листочками (на вибір музкерівника).

Ведуча: - Малята, давайте зберемо великий букет із осінніх листочків та прикрасимо нашу залу.

Голос (з-за ширми): - Ой, усі листочки позбирали, а про мене й не згадали.

Ведуча: - Діти, хто це говорить?

Голос: - Це я! Подивіться на мене!

Під веселу музику на ширмі з'являється осінній Листочок (лялька-рукавичка).

Листочок: - Усі листочки зібрали, а мене, мабуть, не помітили, тому й не приєднали до свого чудового букета. Мені ж одному сумно.

Ведуча: - Не переймайся, осінній Листочку. Наші малята зможуть тебе розважити. Ось послухай, які чудові віршики вони вивчили про осінь. (Діти читають вірш).

Павло Чубинський. Осінь. Привітно сонечко ще сяє

І, як улітку, гріє,

А літо вже від нас тікає -

Холодний вітер віє.

Петро Король. Бабине літо. Літо бабине прийшло, Нитку срібну принесли, З тої нитки павуки Килимок сплели легкий. І летить той килимок Понад полем на ставок.

Наталка Поклад. Лист. Листочок листочку листа написав, Що дощик пройшов і його покупав, А як передати листа - і не знає: На липі поштової скриньки немає.

Ганна Черінь. Жовтень. В жовтні жовте сонце гріє -Так, що все навкруг жовтіє. Жовті квіти і листочки, Жовті діти й огірочки,

273

Що достигли на насіння, Бо прийшла пора осіння.

В. Казанський. Вересень. До морозів ще далеко, Ще у зелені весь ліс, Та за море вже лелека Тепле літечко поніс.

Марія Пономаренко. Лелеки.

Лелеки, лелеки,

Не летіть далеко,

Не несіть на крилах літо,

Бо за ним сумують діти.

Листочок: - Дякую вам, малята, за гарні вірші. Ой, що це? Звідки взялися краплинки? (Музичний керівник виконує п'єсу «Дощик» МЛюбарсь-

кого), Так, це мій друг Дощик завітав до нас у гості.

На ширмі з'являється лялька-рукавичка у вигляді Дощика.

Дощик: - Добрий день, малята! Я - осінній Дощик. Понад усе люблю наздоганяти й мочити до нитки і діток, і матусь, і татусів. А ще мені подобається робити величезні калюжі.

Листочок: - Зачекай, друже Дощику. Не будь таким бешкетником. А то малята не будуть з тобою гратися. Вони про тебе пісеньку вивчили. Може, ти її послухаєш і станеш лагіднішим.

Діти виконують пісню про дощик (на вибір музкерівника).

Дощик: - Чудова пісенька! Вона мені дуже сподобалася. Я став добріший і хочу погратися з дітками у гру «Сонечко і дощик». Хто хоче зі мною грати, нехай уважно слухає умову гри.

Ведуча:

- Коли світить сонечко,

Можна йти гуляти,

Тупотіти ніжками,

Навіть танцювати.

А як дощик накрапає,

То малеча утікає.

Парасолька - ось яка,

Заховає всіх вона.

Проводиться гра «Сонечко і дощик» (музика М.Раухверге-ра).

Ведуча: - Ой, діти, ми з вами гралися, а Листочок десь полетів. Давайте його покличемо.

Діти (гукають): - Листочку; Листочку!

274

Проводиться гра з листочком. Листочок з'являється в різних кінцях ширми і говорить; «Я тут». Ведуча не встигає підійти до нього, як він ховається. Так кілька разів. Мета гри -розвеселити дітей.

Ведуча: - Ну й витівник ти, Листочку! Ледве-ледве тебе знайшли.

Листочок: - Доки ви грали, я зі своїм другом Вітерцем літав до лісу й приніс звідти осінні подаруночки.

Ці гарнесенькі хустинки -

Подарунок горобинки

Для усіх, усіх маляток -

І дівчаток, і хлоп'яток.

Будем з ними танцювати,

В піжмурки зі мною грати.

Ведуча роздає хустинки (з ними проводиться гра).

На веселу музику діти танцюють, погойдуючи хустинками і повторюючи прості танцювальні рухи за ведучим. Із закінченням музики присідають і ховаються за хустинки. Листочок шукає їх.

Листочок: - Весело грали зі мною хлопчики і дівчатка й гарно розважили мене. Бачу, вони дружні, веселі, знають багато віршиків, пісень та ігор про осінь. За це я пригощу всіх малят кавунчиком.

Із-за ширми з'являється маленький кавунчик.

Ведуча: - Дякуємо, тобі, Листочку! Але цей кавунчик такий маленький, що його не вистачить усім малятам покуштувати. Потрібно зробити так, щоб він швидше виріс. Малята, давайте, покличемо Сонечко.

Діти співають пісеньку «Вийди, вийди, сонечко» (українська народна мелодія). На ширмі з'являється Сонечко. З-за ширми викочується більший кавун.

Ведуча: - Наш кавунчик виріс. А якщо ми покличемо Дощик і напоїмо кавунчика, він стане ще більшим.

Діти виконують поспівку «Іди, іди, дощику» (українська народна мелодія).

Кавунчик зникає за ширмою. Ведуча заходить за неї й виносить великого кавуна (бутафорського).

Ведуча: - Подивіться, малята, якого великого кавуна ми виростили. Давайте розріжемо його й подивимося, який він усередині.

Ведуча виймає скибку з кавуна, а всередині — цукерки, якими частують усіх дітей.

275

Розвага для дітей середнього та старшого дошкільного віку «День народження в садочку відзначаємо».

Мета: залучити дітей до святкового дійства; вчити їх бути уважними, пам'ятати про дні народження дітей своєї групи, вітати їх, брати участь у спільному святковому дійстві. Словник: день народження, іменини, вітаємо, даруємо, іменинник, диводень, подарунки, свято.

Хід розваги. Зала прикрашена малюнками, вишивками, поробками, які виготовили діти в дарунок іменинникам. Біля центральної стіни - стільці (за кількістю іменинників), оформлені у вигляді тронів.

Діти заходять до зали й шикуються у дві колони.

Ведуча:

- У нас сьогодні свято незвичайне:

Вітаєм іменинників своїх.

Під музику веселу та святкову

До зали ми запрошуємо їх.

Під оплески малят та бадьору музику іменинники проходять по центру зали й сідають на почесні місця.

Діти виконують пісню «З днем народження».

День народження відзначаємо

І чекаємо гостей.

Дуже радо їх зустрічаємо -

І дорослих, і дітей.

Приспів:

День народження! День народження!

Це чудове, гарне свято!

День народження! День народження!

Подарунків так багато!

Всі вітаються, обіймаються, -
Настрій радісний у всіх.
Мрії начебто збуваються,
Дзвенять пісні тут та сміх.

Приспів.

Діти (по черзі):

- Ми вітаємо Тетянку,
Ярослава і Мар'янку,
Щастя зичимо їм щиро,
Сонця, радості та миру.
Будьте ви завжди здорові,
Будьте ви завжди красиві,

¹ Педченко Н. День народження в садочку відзначаємо // Дошкільне виховання. - 2004. - №5. - С. 27, 30-31

276

Чемні, лагідні, дбайливі
Й до роботи не ліниві.

Іменинникам своїм

Ми танок даруємо,
Разом з ними, разом з ними
Весело танцюємо.

Іменинники за власним бажанням вибирають таночок і запрошують до нього усіх дітей.

Діти сідають на стільці. До зали під ніжну мелодію заходить Весна (вихователька або дівчинка-школярка).

Весна:

- Я прийшла до вас, малята, Іменинників вітати
З пречудовим гарним святом.

А хто ж у нас іменинники? Давайте поговоримо про них. (Весна підходить до кожного іменинника, а діти розповідають усе хороше, що про нього знають. Наприклад, Маринка весела, мов дзвіночок, лагідна, товариська. Вона добра господиня, завжди допомагає черговим накривати стіл, любить квіти тощо).

Весна:

- Я - Весна чарівна Іменинникам на свято Диво-квіти принесла.

Діти виконують танок квітів або танок з квітами (на вибір музкерівника).

Весна: - Наші іменинники з'явилися на світ у дивовижну весняну пору. Вся природа пробуджується від зимового сну, радіє сонечку, теплу. Полишають свої нірки їжаченята, з барлогу виходять ведмежата. І метелики, такі ніжні й гарні, як наші іменинники, пурхають легко з квітки на квітку. Вони дарують усім дітям свій таночок (Виконується танок квітів та іменинників).

Весна: - Ми поговорили про те, що наші іменинники - чудові діти, ви їх усі добре знаєте. Я придумала для вас гру «Впізнай іменинника».

Діти стають у коло, у центрі - дитина із зав'язаними очима. Під спокій-

ну музику малята йдуть по колу. Із закінченням музики дитина, що стояла в центрі кола, підходить до дітей і, йдучи по колу від однієї дитини до іншої, навпомацки намагається знайти іменинника. Знайшовши, разом з ним виходить з гри. Гра повторюється стільки разів, скільки на святі іменинників. Після закінчення гри дітям, які впізнали іменинників, надається право заспівати разом з ними.

277

Під музику до зали входять крокодил Гена та Чебурашка.

Крокодил Гена: - Всі малята у садку

Мене добре знають,

Вони й пісеньку мою

Весело співають.

Друже вірний Чебурашко,

Діставай-но швидше ноти,

Я маляток-оркестрантів

Прошу стати до роботи,

Бо які ж то іменини,

Як не грають музиканти?

Пречудова це нагода

Показать свої таланти,

Діти-оркестранти виконують вивчену заздалегідь музичну п'єсу.

Ведуча:

-Час настав у фанти грати,Подарунки роздавати,

Бо в садку про наше свято

Знали вже давно малята.

Готували подарунки,

Витинанки і малюнки,

Вчили віршики, пісні,

Ще й таночки запальні.

Тож іменинники мають присудити,

Якому фанту що й коли робити.

Діти грають у фанти. Іменинники по черзі призначають, що має виконати кожний фант (прочитати вірш, заспівати пісеньку, затанцювати танець, подарувати малюнок або якусь іншу свою роботу).

Весна:

- Іменинників вітаймо,«Добрий день» для них співаймо.

Діти співають пісню «Добрий день».

- Добрий, добрий, добрий день,Для Андрійка добрий день.(Проспівується ім'я дитини-іменинника).І для мами, і для татка.

Бо чудове в них дитятко. Добрий, добрий, добрий день. Добрий, добрий диводень. Для усіх сьогодні свято,

278

Бо в Андрійка гарна дата.

Приспів:

Будь багатий, як земля,

Будь красивий, як весна.
Будь і сонцем, і зорею,
І надією моєю.
Добрий, добрий, добрий день,
Для Андрійка добрий день.
Добра пісня, добрий сміх
І дарунків цілий міх.
Добрий, добрий, добрий день,
Добрий, добрий диводень.
Для усіх сьогодні свято,
Бо в Андрійка гарна дата.

Весна: - У мене для весняних іменинників теж є подарунок. Одному я подарую гілочку вишневого цвіту (одягає на голову дитини-іменинника шапочку, оздоблену вишневим цвітом), тож він буде вишневим цвітом. Другому - весняне тепле сонечко (одягає шапочку сонечка). Третьому - дзвінкий голубий струмочок (одягає шапочку струмочка), всі разом пограємо у гру «Яке коло швидше збереться».

Навколо кожного іменинника діти утворюють коло. Під веселу музику іменинник танцює, а малята рухаються підстрибом навколо нього або плескають у долоні. На тиху спокійну музику діти присідають і заплющують очі, а іменинники знаходять собі інші місця у залі. Із закінченням музики діти шукають свого іменинника й утворюють навколо нього коло. Перемагає та команда, чиє коло швидше збереться.

Ведуча:

- Іменинників вітають

Наші кухарчата

Напекли вони смачних

Пиріжків до свята

(Кухарчата вносять таці з пиріжками).

Пригощайтесь малюки!

Пригощають іменинників та всіх дітей пиріжками. Лунає весела музика.

Доцільно організувати з дітьми і свята українського фольклору, української пісні, в яких беруть участь, крім дітей, дорослі - вихователі, музичний керівник, батьки.

Наводимо сценарій вечора української пісні для дітей старшого дошкільного віку за участі вихователів і батьків.

279

Вечір української пісні.¹

Мета: викликати веселий, бадьорий настрій; виховувати любов до української народної пісні, до української поезії (Т.Шевченко, М.Рильський, Р'.Завадовий), українських танців (гопак). Словник: українська народна пісня, червона калина -символ України, козаки, козачата, кетяги.

Хід розваги. Центральна стіна зали прикрашена великим вінком, від якого розходяться різноколірні стрічки (їхні кінці заховані під вишивані ук-

раїнські рушники, що звисають по краях лаштунків). По центральних кутках стоять букети чорнобривців, жовтого листя та горобини.

Діти, співаючи пісню « Чорна гречка», кривим танцем заходять до зали і стають півколом. По обидва боки від них стають ведучі.

Перша ведуча: - Шановні гості, любі діти! Ми раді вітати вас на вечорі української пісні. Бо як без верби і калини нема України, так і без пісні її немає. Чудово про цей вид мистецтва сказав поет Максим Рильський.

Друга ведуча:

- Коли пісні мого краю
Пливуть у різних голосах,
Мені здається, що збираю
Цілющі трави я в лугах.
В піснях і біль, і даль походу,
І жаль, і усміх, і любов.
І гнів великого народу,
І за народ пролита кров.

Перша ведуча: З перших днів нашого життя нас оточує ніжна, лагідна материнська колискова. Сьогодні Наталочка для усіх матусь і гостей виконає українську народну пісню «Повішу я колисоньку». Друга ведуча: - Де, як і звідки прийшла до нас народна пісня? Колись якась добра людина придумала слова, склала до них мелодію, і народилася пісня. І була вона така гарна, що співали її різні люди. Мандрувала пісня од села до села, змінювалися трохи її слова, мелодія, і вже ніхто не міг пригадати першого автора, який придумав цю пісню.

Перша ведуча: - Є чимало творів, написаних відомими поетами і композиторами. Вони стали такими популярними, що їх приймають за народні.

Друга ведуча: - Одну з таких пісень у виконанні дітей пропонуємо до вашої уваги. Слова Тараса Шевченка, музика Якова Степового «Зоре моя вечірняя».

¹ Рибальська Н. Вечір української пісні // Дошкільне виховання. - 2004. -№10. -С. 29-30.

280

Діти виконують пісню «Зоре моя вечірняя».

Перша ведуча: - Пісня кликала наших воїнів на боротьбу проти ворогів.

Друга ведуча: - Саме такою є пісня «Ой у лузі червона калина». Давайте всі разом заспіваємо її.

Діти, батьки і вихователі виконують пісню «Ой у лузі червона калина».

Перша ведуча: - Червона калина - символ України. Про неї співали в піснях і дорослі, і малі. Помандруємо й ми разом з піснею до лісу. Там біля куща калини поспіваємо й потанцюємо.

Діти виконують хоровод «Ой є в лісі калина» і сідають на стільці.

На середину зали виходить дівчинка з гілочкою калини й читає вірш:

- Ось калина над рікою
Віти стелить по воді.
Хто це щедрою рукою
Й намистечко надів?
Росянисте, променисте,
Розцвітає, як вогні.

Дай хоч трішечки намиста,
Калинонько, і мені.

Хлопчик читає вірш «Червоні кетяги калини»:

- Червоні кетяги калини
Горять вогнями усіма.
Без калини нема України,
Без народу країни нема.

Дівчинка в костюмі калини читає вірш:

- Я не груша і не слива,

Я - калинонька вродлива.

Я стою в зеленім листі

І червоному намисті.

А чому я так прибралась?

Бо до свята готувалась.

Дівчатка виконують танець «Калина», а вихователі співають пісню «Похилилася калина».

Друга ведуча: - Марина гарна, як калина. Саме так співається в одній з українських народних пісень. Дівчина порівнюється з образом калини. А пісні про калину можуть бути і сумні, і веселі, як людська доля. Однією з них є пісня «Червона калина так рано розцвіла».

Вихователі співають пісню «Червона калина так рано розцвіла».

281

Перша ведуча: - Однією з найулюбленіших пісень про калину є пісня «Ой у лузі калина стояла». Вона веселого, бадьорого характеру. Діти з задоволенням послухають її у виконанні дорослих.

Батьки і вихователі виконують пісню «Ой у лузі калина стояла».

Друга ведуча: - Українська народна пісня - це історія нашої землі. В ній оспівувалися козацькі походи, мужність і сила воїнів. У нашому садочку підрастають справжні козачата. Зустрічайте їх.

Хлопчики співають українську народну пісню «Ой на горі та й жінці жнуть» і перешиковуються у дві колони.

Козачата (по черзі):

- Неозорі степи України,

Чарівливі Дніпра береги -

Синя хвиля за хвилю рине

Крізь розлогі квітчасті луги.

Там-то Січ Запорозька стояла,

Мов орлине гніздо серед скель,

Ворогам-хижакам не давала

Українських палити осель.

Так і ми, славних предків онуки,

Як бувало на Січі отій,

Своє серце, і розум, і руки

Віддамо Батьківщині святій (Роман Завадович).

Козак: - Хлопці! А давайте заведемо наш танок, козацький!

Козаки: - Давайте!

Хлопчики викочують танець «Повзунець».

Перша ведуча: - От які сміливі козачата! Їхні пісня і танець мужні, рішучі. Але є козацькі пісні й ліричного складу. Зараз у виконанні вихователів

прозвучить козацька пісня «їхав, їхав козак містом».

Вихователі виконують пісню «їхав, їхав козак містом».

Друга ведуча: - В різних областях України пісні на одні й ті ж самі слова співали по-різному. Це залежало від багатьох причин: навколишньої природи, умов життя, а також від настрою того, хто виконував цей твір.

У виконанні дитячого музичного оркестру та хору послушайте українську народну пісню «Розпрягайте, хлопці, коней» так, як її співають на Черкащині.

Діти виконують пісню «Розпрягайте, хлопці, коней».

Перша ведуча: Ми живемо на Київщині. І пісні у нас широкі, розлогі, як поля. Батьки і вихователі заспівають, а діти послухають пісню «Розпрягайте, хлопці, коней» так, як її співають у нас.

282

Дорослі виконують пісню «Розпрягайте, хлопці, коней».

Друга ведуча: - Пісня супроводжувала людину скрізь: і в поході, і в роботі. Невеличкі сцени з життя ставали їх змістом. Подивіться інсценівку української народної пісні «Ой ходила дівчина бережком».

Діти інсценують пісню.

Перша ведуча: - Український народ славен своїми жартами, гумором. І вони теж знайшли своє відображення у піснях. Жартівлива пісня-танок «По дорозі жук, жук» є однією з них.

Діти виконують пісню-танок «По дорозі жук, жук».

Друга ведуча: - А от таку жартівливу сценку підгледіли наші вихователі й про неї заспівають у пісні «Ой під горою».

Перша ведуча: - Увага! Увага! Проводимо гру «Відгадай мелодію».

Всі присутні слухають уривок мелодії української народної пісні й упізнають її. За кожну правильну відповідь учасник гри отримує фішку. Перемагає той, у кого буде найбільша кількість фішок (спочатку грають діти, потім - дорослі).

Друга ведуча: - Дитячі ігри й забави теж не обходилися без пісні. Діти, хто хоче грати у журавля, ставайте у коло.

Проводиться українська народна гра «Занадився журавель».

Перша ведуча: - Українська пісня, українське слово нехай живуть вічно. І нехай у вирі українських мелодій кружляє наша молодість.

Діти виконують «Гопак», музика Гулака-Артемовського.

Отже, взаємозв'язок музичної й мовленнєвої діяльності виховує в дітей естетичні піднесені почуття, розвиває музичний і поетичний слух, стимулює образне мовлення дітей, активізує мовлення й художньо-мовленнєву діяльність.

Кінцевим результатом музично-мовленнєвої діяльності в дошкільному закладі має стати сформована музично-мовленнєва компетенція у дітей.

Музично-мовленнєва компетенція - це важлива складова художньо-мовленнєвої діяльності, що відбиває глибинну емоційно-чуттєву, художньо-образну єдність музичних та мовленнєвих образів; взаємозбагачення, увиразнення як музичних, так і мовленнєвих способів образотворення дітей.

У музично-мовленнєвій компетенції віддзеркалюється рівень особистісного розвитку дитини, її художньо-музична навченість, розвиненість та рівень її мовленнєво-музичних здібностей.

283

Питання для контролю

*1. Дайте визначення музично-мовленнєвої діяльності.

2. Визначіть місце музично-мовленнєвої діяльності у структурі художньо-мовленнєвої діяльності.

*3. З'ясуйте специфіку планування музично-мовленнєвої діяльності.

*4. Назвіть види музично-мовленнєвої діяльності.

Методичний коментар. Для заліку обов'язково вміти відповісти на 3 завдання з позначкою *.

Максимальна кількість балів - 6.

Практичні завдання.

*1. Розробити тематичний план музично-мовленнєвої діяльності на квартал для однієї з вікових груп, вказати тему й мету музично-мовленнєвого дійства.

2. Розробити сценарій музичної розваги.

*3. Розробити текст музично-дидактичної гри.

4. Розробити конспект інтегрованого заняття з розділів «Музика», «Розвиток мовлення», «Художньо-мовленнєва діяльність».

Методичний коментар. Обов'язковим для заліку є 2 завдання з позначкою * та 1 завдання за вибором студента.

Максимальна кількість балів - 5.

РОЗДІЛ 6

СПІЛЬНА РОБОТА СІМ'Ї ТА ДОШКІЛЬНОГО

ЗАКЛАДУ З РОЗВИТКУ

ХУДОЖНЬО-МОВЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ

6.1. Форми роботи з сім'єю

У дошкільному закладі дитина спілкується з книгою, картиною (ілюстрацією), музичними творами в різноманітних умовах і обставинах, але цей процес започатковується в сім'ї. Відтак, важливого значення набуває забезпечення міцного зв'язку дошкільного закладу з сім'єю, батьками дитини.

Форми роботи педагогів у цьому напрямі можна поділити на такі, що впливають на формування елементарних художньо-педагогічних уявлень батьків, правильного ставлення до дитячої творчості, художньої комунікації та на забезпечення батьків способами застосування художнього слова у вихованні і розвитку малюка.

Вихователі справедливо відзначають, що переважна більшість сучасних батьків дуже слабо художньо, зокрема, літературно, обізнана, що виявляється в незнанні дитячих літературних і фольклорних творів, ігноруванні ролі книги в розвитку дитини, безпечному, необачному ставленні до мультимедійної, інформаційної продукції, яка впливає на світобачення малюка.

Частина батьків діє за принципом - нехай книжок буде багато. Такі батьки без розбору закидають дитину все новими й новими книжками, не ціка-

влячись тим, що винесла дитина з прочитаного і чи виявила до нього інтерес. Дорослі задовольняються тим, що малюк гортає сторінки, певний час не відволікає їх, дорослих, від серйозних справ. Водночас дитина через такий спосіб поступово звикає лише до швидкої зміни нових

285

вражень, зорових подразників. За такого підходу діти тривалий час не виявляють стійкої зацікавленості книгою, вони не можуть сприймати на слух та розуміти прочитане, не зосереджуються на сюжеті. Тобто сприймання книги як забави на тривалий час гальмує формування в дитині читацької культури.

Інша група батьків, не виявляючи у власному, дорослому, житті любові до книги, взагалі ігнорує потребу дитини в художньому слові. У житті таких сімей немає жодної книги, газети, журналу. Друковану продукцію замінює телевізор, відеомагнітофон, у кращому випадку - комп'ютер. Причому зацікавлення книгою настає лише тоді, коли перед батьками постає проблема навчити дитину читати. Такі батьки нерідко висловлюють свої претензії вихователю: «Чому в моєї дитини немає бажання читати? Чому він так важко опановує основи грамоти?» З низьким рівнем власної культури такі батьки, здебільшого, ці факти не пов'язують.

Саме тому вихователі мають опікуватися не тільки формуванням читацької культури дітей, а й їхніх батьків. В інформаційному куточку для батьків вихователі розміщують перелік творів, з якими знайомлять дітей даного віку на заняттях, тексти поетичних творів, загадок, приказок, колісанок, лічилки тощо, що діти заучують на пам'ять. Крім того, корисними є написані популярною мовою методичні рекомендації про те, як краще в умовах сім'ї створити художньо-розвивальне середовище, які книжки слід купувати для дітей, як знайомити малюків з літературними й фольклорними творами, як розглядати ілюстрації. Вихователі заохочують батьків до створення у групі художнього, зокрема, книжкового фонду, який батьки й вихователі формують з книжок різних жанрів, настільно-друкованих ігор за мотивами літературних творів, наборів художніх ілюстрацій, дитячої преси тощо. Ведення загального каталогу, відчуття близькості інтересів, яке підтримує вихователь, можливість брати книжки, ігри додому, обмінюватися ними, - все це поступово формує стійкий інтерес батьків до друкованого слова, збагачує їхній літературний досвід. Питання про роль книги в житті дитини, принципи відбору літературних творів, особливості художньо-естетичного сприймання дитини творів різних жанрів мають займати важливе місце в тематиці батьківських (індивідуальних та колективних) консультацій, зборів, методичних годин.

Збагаченню літературного досвіду батьків, формуванню інтересу до дитячої книги, вихованню читацької культури сприяє також залучення батьків до літературних вікторин, які можуть

286

проводитися як один з видів розваг, а можуть пропонуватися дітям та їхнім батькам як творче домашнє завдання, незвичайне змагання сімей. Для

цього педагог може розмістити умови конкурсу, літературного змагання в батьківському куточку, запропонувати дітям і дорослим взяти участь у змаганні, а відповіді до кросворду оформити яскраво, в малюнках, апплікаціях, поробках. Наприклад, можна запропонувати, батькам разом з дітьми розробити кросворд з 10-12 слів за творами одного з письменників або підготувати малювані шаради за текстами українських народних казок; придумати загадки-картинки за змістом прислів'їв, приказок, скоромовок, лічилок.

Якщо літературна вікторина проводиться у групі як один з видів розваг, батьків можна залучити до роботи в журі чи створити команду дітей і команду батьків, які змагатимуться у знанні літературних і фольклорних текстів. Цікавим варіантом такої гри може бути гра «Я знаю десять...». По черзі діти й дорослі виконують завдання, набираючи для своєї команди бали. Завданнями можуть бути такі: пригадати 10 прислів'їв, лічилок, загадок, народних (авторських) казок, письменників, поетів, які складають твори для дітей і т. ін. Такі спільні вечори мають неперевершене значення для дітей і батьків, адже об'єднують, зближують їх спільною радістю, відкриттями, позитивними емоціями.

Іншою важливою проблемою в сумісній роботі з батьками з формування художньо-мовленнєвої діяльності є неадекватне ставлення до дитячої творчості. Одні батьки вбачають у власній дитині генія, в кожному малюнку, будові, конструкції, складеній римі бачать сліди таланту. З одного боку, така увага й повага до творчості малюка стимулює в нього інтерес до творчої діяльності, віру у свої можливості. Водночас дитина швидко губить орієнтири, попри все намагається здобути результат для схвалення, виявляє нетерплячість до подолання труднощів, до самого процесу тощо.

В іншому випадку, батьки мінімізують будь-які творчі досягнення дитини, ігнорують не тільки її здатність створити щось цікаве, гідне, а й взагалі саму потребу у творчості. Вдома в таких дітей відсутні елементарні умови для власної художньо-мовленнєвої творчості: олівці, фарби, дитячі книжки, пластилін, кольоровий папір, ножиці. Дорослим така діяльність, інтереси вбачаються порожніми забавами. Кожен малюнок, складена історія, самостійна думка висміюються, принижуються. Поступово в дітей формується стійке уявлення про свою

287

абсолютну неспроможність творити, низька самооцінка, зникає інтерес до різних видів дитячої художньої діяльності взагалі.

Завдання вихователів полягає у формуванні в батьків адекватної оцінки і продуктів, і самого процесу дитячої творчості. Для цього педагоги мають самі виявляти ціннісне ставлення до творчих досягнень дітей. Популярними в дошкільних закладах є демонстрація малюнків; виробів з пластиліну, паперу в батьківських куточках. Частина робіт віддається батькам додому, а частина зберігається вихователями у сховищах, щоб простежити зріст художніх досягнень дитини. Сховища лише в кінці навчального року або всього терміну перебування дитини в дошкільному закладі передаються на збереження батькам, що стає своєрідним сімейним надбанням.

На жаль, більшість вихователів демонструють батькам лише образотворчу продукцію дітей. Поза увагою батьків залишаються способи спостереження і збереження словесної, музичної творчості дошкільників. Для цього вихователю важливо привчити себе фіксувати за допомогою фотознімків найкращі дитячі рухи на музичних заняттях, супроводжуючи їх наступними поясненнями про ситуацію, настрій, які ці творчі дії спровокували. Батьки виявляють живий інтерес до таких фактів.

Зарекомендували себе рукописні книги, альбоми, що створюються у групі вихователями спільно з дітьми. В альбомах педагоги записують за дітьми цікаві висловлювання, роздуми вголос, складені групою і поодиноці казки, оповіді, вірші. На занятті вихователь створює творчу атмосферу, спонукає дітей до колективного сюжетоскладання, після чого пропонує не тільки записати в альбом нову казку, а й проілюструвати її, намалювати до кожного епізоду малюнок, а потім підписати його. Так поступово казка отримує значущий для дітей і дорослих презентабельний вигляд. Увечері діти охоче розповідають, переказують створену казку, показують ілюстрації, пишаються, що все так чудово вийшло. З часом батьки починають виявляти інтерес до рукописних книжок, просять показати нові здобутки, цікавляться особистим внеском кожної дитини в спільну справу. Різноманітні творчі завдання, наприклад, створення окремих книжок-малюток дітьми разом з батьками сприяють зближенню дітей, підтримують інтерес до словесної й художньої творчості великих і маленьких. З нашого досвіду можемо підтвердити, що дорослі пишаються й радіють не менше дітей, коли приносять зроблену вдома книжечку і презентують її іншим дітям у групі. До святкових дат можна запропонувати придумати

288

вірші, доримувати задані рядки і оформити їх цікаво, яскраво. Початком такого багатоваріантного віршованого завдання можуть бути такі рядки:

«В день святого Валентина

Бачу я таку картину...»

«У святого Миколая

Своїм друзям я бажаю...».

Не тільки розвивальний, а й об'єднувальний ефект мають творчі завдання колективного характеру. Наприклад, вихователь разом з дітьми домовляється про те, що до великого свята казок кожна родина, дорослі і діти створять разом яскравий альбом ілюстрацій до найулюбленіших казок. Діти самі вирішують, до якої казки вони будуть малювати ілюстрації. Повідомляють про це батькам, призначають останній термін виконання завдання. Альбом-полуфабрикат знаходиться весь час у вітальній кімнаті, щоб батьки та діти мали можливість милуватись ілюстраціями, які надходять від родин. Завершений варіант альбому обов'язково презентується на святі, батькам і дітям поіменно оголошується подяка.

Такого самого значення набувають творчі проекти, в яких на запрошення вихователя беруть участь і діти, і батьки. Творчий проект як форма співробітництва, співтворчості дорослих і дітей набуває останнім часом все

більшої популярності. Творчий проект, як і інші описані вище форми співпраці дошкільного закладу з родинами, не можна обмежити рамками заняття. Вони реалізуються певний час у будь-яких формах і видах діяльності, стають, так би мовити, смыслом життя дітей у групі. Залучення батьків до такої роботи підвищить її значущість в очах малюків, сприятиме зближенню педагогів і батьків, батьків і дітей.

Коротко прокоментуємо методику реалізації творчого проекту «Музей осені». У процесуальному аспекті проекту можна виокремити початкову стадію, на якій перед дітьми та дорослими окреслюється генеральне завдання та обговорюються поступові кроки його виконання. З дітьми вихователь проводить вступну бесіду, завдання якої - мотивувати наступну творчу діяльність, викликати інтерес, сформувати в дітей почуття взаємозалежності й відповідальності за загальний успіх. З батьками вихователь проводить індивідуальні бесіди-повідомлення, в ході яких запрошує до співпраці, пояснює, якою конкретно може бути допомога, участь кожного. Так, педагог запропонував дітям створити Музей осені, розташувати його в різних куточках групи, запросити на його відкриття батьків,

289

дітей інших груп, співробітників дошкільного закладу. У вступній бесіді він заслухав всі пропозиції щодо оформлення окремих музейних куточків, разом з дітьми розподілив обов'язки за кожним. На наступному, робочому етапі, що може тривати кілька днів, на різних видах занять, в домашніх обставинах відбувається збирання інформації, поступове її оформлення, визначення місця кожного нового елемента в загальному контексті завдання. Так, разом з вихователем діти виготовляли картини, рамки для картин художньої зали, придумували разом з батьками загадки-картинки, підбирали тексти з відомих казок, в яких «заховалась» осінь або згадка про неї, тобто оформляли казкову залу. Після кожного істотного внеску, зміни вихователь обов'язково підкреслював, як змінюється загальна картина. Прикінцевий етап пов'язується з презентацією результатів проекту, зокрема, відкриттям Музею осені, на який запрошуються батьки, рідні, діти інших груп, співпрацівники дошкільного закладу. Педагог пропонує дітям виступити гідами, розповісти про те, як створювали експонати залів, як і хто зробив свій внесок. Презентація виливається у свято. Творчий проект, коли до нього підійти правильно, ніколи не буде нерезультативною справою, кожний учасник проекту відчує задоволення від загальної справи, переконається у своїй спроможності творити.

6.2. Методика проведення свят і розваг

Видатний знавець та цінитель дитинства, дитячої творчості Корній Чуковський головною ознакою, характеристикою дошкільного дитинства називає радісність буття, яке пронизує й супроводжує дитину без видимих причин. Саме цим відчуттям природного щоденного щастя можна пояснити надзвичайну енергійність, притаманну маленьким дітям, прийняття творчої активності в будь-якій діяльності як єдино можливого способу існування, потребу в постійному пізнанні довкілля, його творчому освоєнні. Відчуття раді-

сності буття осяює дошкільне життя дитини і життя людей, які оточують її, супроводжують її розвиток. Саме тому в житті дошкільників непереврене значення мають свята. Святкові образи дитинства зіграють людину впродовж всього життя, підтримують у найтяжчі його моменти. Отже, свята й розваги дошкільників - справа надзвичайно серйозна й відповідальна. До того ж на святі завжди присутні батьки. Це спільне святкове дійство батьків, дітей і вихователів.

290

Дитячі свята й розваги виконують різноманітні функції, найголовнішими з яких є такі: естетична, адже яскравість вбрання святкової зали, ошатні костюми дітей, красива музика, поетичне слово, повнота й глибина вражень і почуттів, - все це наповнює, естетично виховує дитину. У процесі літературно-музичних свят, а йдеться про свята в контексті художньо-мовленнєвої діяльності, реалізується когнітивна функція, адже відбувається закріплення, уточнення, поширення та систематизація літературознавчих уявлень дітей, збагачення літературно-художнього досвіду. Цінність здобутих дітьми знань і уявлень визначається тим фактом, що вони формуються, засвоюються на активному емоційно-креативному тлі. Одним з призначень свят та розваг є збудження творчих сил, особистісної активності дитини, відтак, для реалізації креативної функції необхідним є створення дорослими умов стимулювання творчих проявів, не обмеження, а схвалення дитячої активності. Нерідко дорослі у прагненні чіткого дотримання розробленого сценарію, не залишають дітям жодної можливості для активного втручання поза діями, передбаченими сценарієм. Тому дошкільнята вимушені лише виконувати призначені їм ролі й виявляти активність у жорстко обмежених дозах. За такого підходу діти відчувають невпевненість, надмірну напруженість, навіть тривогу, втрачають інтерес до святкових дійств.

Велике значення має комунікативна та контактновстановлювальна функції свят, які є одним з ефективних способів ранньої соціалізації дітей. Об'єднані спільними переживаннями, враженнями діти мають можливість відчути себе частиною спільноти, оцінити своє місце в ній, визначити позитивні якості своїх товаришів. У програмі свят і розваг обов'язковими моментами є різноманітні колективні ігри, змагання, спільні командні дії, що збагачують емоційний, комунікативний досвід дитини соціальними почуттями колективної радості, перемоги, колективної співпраці. Багато хто з педагогів, намагаючись, щоб свято пройшло бездоганно, численні рази проводять репетиції ігор, змагань, від чого втрачається природність, глибина переживань. Це недопустимо, якщо ми прагнемо до максимальної реалізації розвивально-виховного потенціалу свят.

Вважаємо за необхідне сказати і про величезне значення виховної функції свят і розваг. І річ не тільки в тому, що педагоги знайомлять дітей з правилами етикету під час театральної вистави, в кінотеатрі, на концерті. Дошкільники вчаться висловлювати позитивні й негативні почуття соціально

291

прийнятими способами, вчаться бути стриманими, ввічливими, елегант-

тними. Відтак, роль позитивного прикладу поведінки дорослих має неперевершене значення.

Характеризуючи свята й розваги в контексті художньо-мовленнєвої діяльності, виокремимо їх різновиди залежно від тематики, загальної мети та способу організації.

Тематичні літературно-музичні свята здебільшого присвячують творчості відомих дитячих письменників, поетів, найулюбленішим літературним і фольклорним жанрам, сезонним народним святкам тощо. До цієї групи належать вечори «Світ співучої душі», присвячений творчості Лесі Українки, «Наш Тарас» - про життя і творчість великого українського поета, казкове свято «На гостини до казки», «Бабусині казки», «Для дівчат і хлоп'ят про звірів та звірят» .

«Поетичною стежинкою до лісу» - свято, в якому в різних куточках музичної зали ліс постає перед дітьми у новому вбранні -зимовому, літньому, осінньому, весінньому; через ліричну поезію, поетичні казки, елементи драматизації, хороводи показує свою дивну красу, зачаровує, заколихує, бавить. Герої казкового лісу - ялинки, берізки, пташки, звірі - живі, вони змінюються поступово з часом, змінюються їхні думки, почуття, праця, турботи, радощі. За короткий час перед дітьми постає цілісна картина року, зміни, які переживає природа лісу. Таке свято важливе передусім в пізнавальному плані, насичує дітей глибокими переживаннями.

Наступним різновидом дитячих свят є театралізоване дійство за мотивами літературного твору, народної легенди, обряду.

Красива легенда про снігуроньку, збагачена ліричною поезією, танцями, співами у виконанні дітей нібито переносить їх у минувшину. Національного колориту додають дівоче і хлоп'яче вбрання, уквітчане зеленими гілочками, квітами приміщення. Все це залишиться в душі дітей надовго.

Старовинний обряд закосичення дівчат, які вже переходять у старшому дошкільному віці (шість-сім років) до самостійного дорослого життя, насиченого працею для інших, турботами по господарству, піклуванням про близьких та рідних, надихає дівчаток на відповідальність перед рідними, взаємозалежність з іншими членами своєї родини, почуттям гордості, гідності, чистоти, впевненості у своїх силах. Обряду закосичення передуює перевірка готовності, зрілості дівчаток до цієї рубіжної події в житті: як навчилися господарювати, приймати гостей,

292

вирішувати нескладні життєві проблеми, а також співати, танцювати, декламувати. Закосичують дівчаток рідні матусі, які вплітаючи в кіски стрічку, зичать їм здоров'я, гідності, благополуччя:

«Плетись коса, розумнішай голова, розквітай краса, добрішай душа». Потім матусі, утворивши коло навкруг своїх донечок, заговорюють всіляке лихо, хвороби, образи, щоб вони минали їх у подальшому житті. Закосичених дівчат в останній частині свята вітають хлопчики, рідні, вихователі. Ігри, забави, святкові виступи дітей завершують свято.

Дуже подобаються дітям святкові ігри-подорожі, ігри-випробовування,

в яких вони демонструють свою підготовленість, навченість, компетентність. Здебільшого ігри-подорожі розвиваються за сюжетом, передбачають виконання дітьми низки творчих завдань, командних дій, подолання перешкод і випробувань. Проілюструємо означений вид свята-розваги коротким викладом сюжетної лінії подорожі «Краще немає рідного краю». У ньому можуть брати участь діти різних вікових груп, що лише посилить виховний вплив заходу. Ідея свята полягає в тому, що разом з молоденьким журавликом, який нудьгував у рідному гнізді, діти відправляються в подорож у різні куточки планети, зустрічаються з різними культурами, традиціями і, нарешті, повертаються додому, в Україну, переконані, що, як не гарно далеко, найкраще все ж таки вдома, в рідному краї. До далекої Півночі діти «летять» на літаку, до Америки дістаються на пароплаві, по Африці рухаються на верблюдах. Зустрічаються з пінгвінами, чукчами, папуасами, індійцями, навчаються вітатись, як це робиться в різних куточках світу, співати пісні, повторювати танцювальні елементи різних народів. Наприкінці свята, «повернувшись» в Україну, вони дружньо співають українські пісні, аплодують запальному українському танку, переконуються, що найтепліше на душі лише на Батьківщині.

Ігри-випробування, на відміну від попереднього виду святкових дій, не мають загальної сюжетної лінії, складаються з послідовних випробувань, змагань на літературному, музичному матеріалі. Так, наприклад, свято «Дівчата і хлоп'ята, а також їхні батьки» дає можливість дітям і дорослим на певний час «обмінятися» позитивами і негативами, специфічними проявами своєї статі, свого віку, краще взнати, відчутти переваги, інтереси іншої групи. Поступово ведучий разом з дітьми визначає, хто такі дівчата, хлоп'ята, жінки, чоловіки, що вони люблять, вміють, чому надають переваги. Виявляється, що кожній з названих груп

293

подобаються свої пісні, танці, вірші, казки і навіть ігри. Все сказане діти й дорослі підтверджують виконанням художніх номерів, декламацією віршів, елементами драматизації тощо. У другій частині свята ведучий пропонує всім на короткий термін змінити ролі - дівчаткам стати матусями, хлопчикам - чоловіками, чоловікам - хлопчиками, а жінкам відчутти себе маленькими дівчатками. Хлопчики - «чоловіки» міряються силами у спортивних змаганнях, розв'язують складні проблеми; дівчатка - «матусі» пригадують колискові, намагаються вгамувати вередливих дітлахів; жінки - «дівчатка» пригадують дитячі казки, вірші, вчать водити хороводи, грають у дівочі ігри; чоловіки-„хлопчики» намагаються якнайшвидше побудувати з конструктора будівлю за зразком, зібрати пазли, пригадати літературні твори, героями яких є вовк і ведмідь. Кінцівка свята повертає все на свої місця, допомагає дійти важливого висновку - у кожного його роль, його місія, важка й важлива, а дружба дорослих і дітей допомагає долати будь-які труднощі.

З-поміж улюблених дитячих розваг одне з центральних місць посідає театр як видовище, театральна вистава. Діти з найніжнішого віку люблять дивитися різноманітні вистави, яскраві видовища. Для маленьких дітей

педагоги готують показ відомих казок за допомогою фланелеграфу, театру іграшок, лялькового театру. Вистави для найменших не можуть бути тривалими, здебільшого дітям презентують добре відомі твори, забезпечуючи високий рівень включення, активної участі дітей у виставі: малюки допомагають добрим героям, попереджають їх про небезпеку, заперечують злим персонажам. Види театрів для старших дошкільнят стають більш складними. Старші дошкільники не тільки охоче спостерігають за грою акторів, вони люблять брати участь у виставах, причому ставляться до них як до відповідальної праці для радості інших. Постанови театралізованих вистав дошкільниками мають дуже важливе виховне і розвивальне значення, яке виявляється у здатності дітей брати участь у підготовці розваги для інших дітей, дорослих людей. Діти стають спроможними виступати не тільки глядачами, а й працювати на радість іншим.

Дуже подобаються дошкільникам творчі літературно-мовленнєві ігри, результатом яких можуть бути складені дітьми казки, оповіді, створені дітьми газети, листівки, блискавки на запропоновану вихователем тему або за ініціативою дітей.

До розваг належать також огляди мультфільмів, кінофільмів за мотивами літературних творів з наступним їх обговоренням чи обігруванням.

294

Методика проведення свят і розваг враховує вікові особливості сприймання дітьми видовищ, активної участі у спільних святкових подіях. Так, для малюків розваги і свята проводяться переважно у груповій кімнаті, в умовах, до яких звикли діти, причому бажано, щоб процес святкового вбрання кімнати відбувався в присутності дітей. Діти переймаються святковим настроєм, терпляче очікують подію, радіють їй, водночас не тривожаться від несподіваної ситуації, від невідомого. Не рекомендується включати до сценарію образи, персонажі, події, які могли б перелякати, розтривожити, сильно вразити дітей - малюкам ще важко контролювати свої емоції.

Літературно-музичні розваги бажано проводити не частіше двох разів на місяць. У такому разі й дорослі можуть краще підготуватися до їх проведення, і діти скучити за радісною подією, бажати, очікувати її. Великі свята мають стати для дітей значною подією, тому їх має бути лише чотири-п'ять у навчальному році.

Для старших дошкільників, залежно від задуму, підготовчий етап можна зробити відкритим, тобто заохотити дітей взяти участь у підготовці до свята або зробити свято сюрпризом для дітей. Достатньо досвідчені, вони вже легко адаптуються до змінних обставин, встигають цілісно сприйняти святкове вбрання зали, здатні до культурного вираження відчуття щастя, святковості, урочистості події. На відміну від малюків, старші дошкільники, очікуючи свята, фантазують, уявляють можливі сюрпризи, відтак, сам процес підготовки виявляється значущим для емоційного розвитку дітей. У навчальному році планують сім-вісім значних свят.

Сучасна методика наполягає на тому, щоб головним критерієм тривалості розважальних заходів був живий інтерес та активність дітей. Свято чи

розвага мають закінчуватися за декілька хвилин до того, як малюки відчують втому, як почне згасати інтерес. Тобто закінчити краще на моменті піднесення, коли є легке відчуття жалкування за святом, що минає. Тоді тривалий час дитина буде зберігати в собі приємні спогади, радісно чекати наступного свята.

Важливим в методиці проведення свят і розваг є питання про міру дитячої свободи, співвіднесення підготовленості та імпровізації. Кожен з педагогів завжди мріє подарувати дітям найкраще свято, ретельно готується до нього: розробляється сценарій, проводяться репетиції, готуються атрибути, костюми, виготовляються декорації; діти та дорослі вчать ролі. І це

295

правильно, адже всі функції свята можуть бути реалізовані лише тоді, коли воно буде красивим у всіх відношеннях. Але іноді власне бачення загального портрету свята заважає вихователям і музичному керівникові побачити за всім цим що є свято для дитини. Домінантним стає сам сценарій, в якому все так чудово продумано, той сенс, який сам вихователь вкладає в нього. Всі деталі, послідовність дій, відпрацьована до дрібниць, репетиції дають можливість сподіватися, що кожен з учасників чітко і досконало знатиме свої ролі. Несподіваній дитячій реакції, ініціативі, активності немає місця в такому суперпідготовленому і суперрозробленому святі. Загальна краса, чіткість, які вражають глядачів, безумовно на цьому святі є. Проте за кулісами залишається напруження, яке переживають діти, щоб нічого не забути, ніде не помилитися.

Щоб цього не було, і на етапі підготовки, і на етапі проведення мають домінувати інтереси дітей. На підготовчому етапі продумується педагогом лише загальна канва, готуються лише окремі номери. Бажано, щоб сюжет, сценарій свята передбачав несподіване втручання, непередбачені зміни, враховував імпровізаційні включення за бажанням дітей, що дасть їм відчуття справжніх господарів свята, рівноправних з дорослими учасників подій. Кожна дитина має постійно відчувати свою особистісну доцільність і доречність, відчувати, що її активності, інтересу радіють, його схвалюють, підтримують, що її святковість, урочистість, радісність залежить від неї, а не просто інші люди розважають її за її пасивної присутності на святі.

Підвищенню особистісної активності кожної дитини сприяють різноманітні форми роботи з аудиторією глядачів, яких ведучий заохочує до участі у святкових подіях. Так у дітей поступово з'являється почуття власної причетності, корисності, з являється особистий інтерес, сенс свята для кожного. Так, наприклад, у передбаченій сценарієм грі перемогла команда чи окрема дитина. Вихователь пропонує глядачам підтримати тих, хто програв, знайти для них слова втіхи: «Діти, у змаганні так завжди буває - один перемагає, інший програє. Проте це не привід, щоб сумувати, зневіритись у собі. Давайте спробуємо підтримати Василька, знайдіть дружні слова, щоб він відчув, що ми віримо в нього, що він все одно молодець». Для дитини, яка вперше виступала прилюдно на святі - співала, танцювала чи декламувала вірші, педагог теж намагається знайти слова схвалення, підтримки, не пропустити цю

особисто для неї

296

важливу подію, і знову звертається до дітей: «Діти, відкрию вам секрет - сьогодні Марійка вперше виступила як справжня актриса. Ми з вами бачили, як вона готувалась, як переживала, яке красиве вбрання на ній. Ми так раді, що в неї все дуже добре вийшло. Давайте їй ще раз щиросердно поаплодуємо, можливо, хтось хоче сказати їй комплімент». Який це цінний, ненав'язливий для дітей урок уважного ставлення до іншої людини! Засмучену, ображену, розтривожену (а таке нерідко буває) дитину можна повернути в позитивний стан, при цьому залучити інших дітей до справи служіння іншій людині, надати їм приклад уважного ставлення до інших. «Іноді буває так, що, не зважаючи на свято, у людини поганий настрій. Дивіться, Сергійко засмутився. Як би ви запропонували розвеселити його? Скажіть: «Сергійко, я б міг для тебе...». Вихователь підтримує ініціативу дитини, включає її номер чи дію (погладити по голові, поцілувати, обняти тощо) у хід свята, схвалює її щирість, доброту. Отже, не потрібно пускати сценарій на самоплив, оскільки гарним може бути лише гарно підготовлене свято, натомість домінувати при цьому мають інтереси дітей. Свобода дитини у виявленні своїх почуттів, власної активності, ініціативи повинна обмежуватися лише правилами етикету. І ця робота обов'язково має проводитися вихователями і батьками в повсякденному житті, а не лише на святах.

Завдяки послідовному педагогічному впливу дитина починає свідомо ставитися до вимоги зберігати тишу під час вистав, святкових дій, адже виступ актора - це праця для радості, задоволення інших людей. Відчуття вдячності спонукає малюка щиро аплодувати, уважно і з повагою ставитися до виступів артистів, своїх товаришів. Повага до почуттів інших людей поступово приводить дитину до необхідності контролювати власні емоції. Отже, все, що дитина дозволяє собі робити відповідно до засвоєних нею правил етикету, і є свободою. І якщо дії не суперечать загальноприйнятим правилам, не заважають іншим, не порушують спільних планів, дорослий не повинен лімітувати дитяче бажання висловлювати себе, свої почуття, переживання. У протилежному випадку, педагог м'яко вказує дитині на неможливість її дій, переорієнтовує її інтереси, спрямування. Зовсім не доцільними виявляються «виховні заходи» у процесі святкових урочистостей, проте порушення правил мають стати темою для обговорення, аналізу після свята. У підготовку до свят слід залучати батьків. Вони можуть

297

допомагати готувати святкові атрибути, декорації, пошити костюми, вивчити з дитиною театральну роль.

Питання для контролю:

1. Які форми співробітництва дошкільного закладу і родиниви знаєте?
2. Чи впливає, по-вашому, вік дитини на зміст і форми співпраці педагогів і батьків?
3. Якою може бути тематика індивідуальних консультацій для батьків з

проблем організації художньо-мовленнєвої діяльності дошкільників?

4. Сформулюйте можливі помилки у підході батьків до вибору дитячої книги.

5. Назвіть вимоги до відбору літературних творів для дітей, як би ви пояснили їх батькам.

6. Розкрийте значення свят і розваг в житті дошкільників.

7. Визначіть і розкрийте функції, які реалізуються в ході свят і розваг.

8. Визначіть види свят і розваг, співвіднесіть їх з можливостями певних періодів дошкільного дитинства.

9. Охарактеризуйте етапи підготовки і проведення святкових заходів.

10. Розкрийте ваше розуміння міри дитячої свободи на святі в дошкільному закладі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Артемова Л.В. Театр і гра. - К., 2002.

2. Артемова Л.В. Театрализований ігри дошкільників. - М., 1991.

3. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні. - К., 1998.

4. Богуш А.М. Витоки мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку. - К., 1997.

5. Богуш А. М. Методика розвитку мови в дитячому садку. - К., 1977.

6. Богуш А.М., Монке О. С. Формування оцінно-етичних суджень у дітей старшого дошкільного віку: Монографія. - Одеса, 2002.

7. Богуш А.М. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти. - Одеса «Ярослав», 2004.

8. Богуш А.М., Лисенко Н.В. Українське народознавство в дошкільному закладі. - К.: Вища школа, 2002.

9. Богуш А.М., Орланова Н.П., Зеленко Н.І., Лихолетова В.К. Методика розвитку рідної мови і ознайомлення з навколишнім у дошкільному закладі. - К.: Вища школа, 1992.

10. Бойко Г. Вірші-веселинки. - Д., 1998.

299

11. Венгер Л.А. Как ускорить процесс понимания сказки. // Дошкольное воспитание. - 1991. - №5.

12. Веселі вірші: Вірші, пісеньки, забавлянки, байки, небилиці, прозивалки, мирилки / Упоряд. О.Є.Шевченка і Т.Г.Качалової; Передм. Б. Й. Чайковського. - К., 2003.

13. Веселі історії: / Упоряд. О.Є.Шевченка і Т.Г.Качалової; Передмова Б.Й.Чайковського. - К., 2003.

14. Веселі пригоди. Оповідання, казки, вірші, байки, приповідки, прислів'я, приказки, скоромовки / Упорядник І. Маценко. - К., 1986.

15. Гавриш Н.В. Розвиток мовленнєвої творчості в дошкільному віці: Монографія. - Донецьк, 2001.

16. Гавриш Н.В. Художнє слово і дитяче мовлення: методичний посібник для вихователів. - Донецьк, 1999.

17. Гурович Л.М., Панкратова М.Л. Обучение дошколь-ников 5-6 лет сочинению сказок // Оптимизация учебно-воспи-тательного процесса в детс-ком саду: сб. научн. трудов ЛГПИ им.А.Й.Герцена. - Л., 1985.
18. Дитина в дошкільні роки // Під ред. К. Л.Крутій. - Запо-2000.
- 19.Запорожец А. В. Психология восприятия ребенком-дошкольником литературного произведения // Избр. психологи-ческие труды В 2-х т. - МД986.
- 20.Караманенко Т.Н., Караманенко Ю.Г. Кукольный театр дошкольни-кам. - М., 1982.
- 21.Крутій К. Л. Розвиваємо у дитини мовлення, інтелект, здібності. - Запоріжжя, 1999.
- 22.Кулачківська С.Є., Ладивір С.О. Я - дошкільник. Вікові та індивіду-альні аспекти психічного розвитку. - К., 1996.
- 23.Кучерявий А. Г. Педагогика и психология детского творчества (Ас-пект самоформирования умений организовывать творчество детей): Учебное пособие. - К., 1998.
- 300
- 24.Никифорова В.Й. Психология воспряти художествен-ной литера-туры. - М., 1972.
- 25.Орлов В. Чарівна парасолька / Пер. з рос. О.Г.Тимохіної. -Д, 1998.
- 26.Пироженко Т. А. Коммунально-речевое развитие ребенка. -К., 2002.
- 27.Піроженко Т. А. Мовленнєве зростання дошкільника: науково-методичній посібник. - К., 1999.
- 28.Развлечения в детском саду. - М., 1975.
- 29.Роговин А. Хочу сделать сам. Перевод с английского Л. Г. Волхови-тинова. - М., 1984.
- 30.Русова С. Ф. Вибрані твори. - К., 1996.
- 31.Русова С. Ф. Теорія і практика дошкільного виховання. -Львів; Кра-ків; Париж, 1993.
- 32.Сазанов Е. Ю. Театр наших детей. - М., 1988.
- 33.Стрелкова Л. П. Уроки сказки. - М., 1990.
- 34.Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям. 2-ге вид. - К., 1972.
- 35.Українські народні казки, легенди, анекдоти: Збірник В.Юзвенко. - К.,1989.
- 36.Українські народні казки / Упорядн. Л.Ф.Дунаєвська. -К., 1989.
- 37.Українські прислів'я та приказки / Д.Єсипенко, М.Новиченко. - К.,1992.
38. Ушакова О.С., Гавриш Н.В. Знакомим дошкольників с литературой. - М., 1998.
- 39.Художественное творчество в детском саду. Под. ред. Н.В.Велтугиной. - 1974.
- 301
40. Чуковский К.Й. От двух до пяти: книга для родителей. -М., 1990.

41. Шибицкая А.Е. Влияние русского фольклора на сочинение сказок детьми // Художественное творчество и ребенок / Под ред. Н.А.Ветлугиной. - М., 1972.
42. Якобсон П. М. Психология художественного творчества. -М., 1971.